

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ ÇEKİŞMESİ:
NEVÂHÎ-İ TİS'A SINIRI ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

ALİ SARI

İSTANBUL, 2023

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ ÇEKİŞMESİ:
NEVÂHÎ-İ TİS'A SINIRI ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

ALİ SARI
(161121006)

Danışman
(Prof. Dr. Zekeriyya Kurşun)

İSTANBUL, 2023

25/01/2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Doktora programı öğrencisi 161121006 numaralı Ali SARI'nın hazırladığı “Yemen’de Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Nevahi-i Tisa Sınırı Örneği” konulu Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 25/01/2023 Çarşamba günü saat 14:00’da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının .....
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. (Danışman) Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	KABUL
2. Prof. Dr. Hasip SAYGILI	KABUL
3. Nihat ÖZTOPRAK	KABUL
4. Doç. Dr. Filiz DİĞİROĞLU	KABUL
5. Dr. Öğr. Üyesi Zeynep BOSTAN	KABUL
6. (İkinci Danışman)*.....	.....

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ali Sarı

YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ ÇEKİŞMESİ: NEVÂHÎ-İ TİS'A SINIRI ÖRNEĞİ

Ali Sarı

ÖZET

Yemen, Arabistan coğrafyasının güneyinde yer alan batısında Kızıldeniz doğusunda da Basra körfezi olan tarihin en eski medeniyetlerinden birine ev sahipliği yapan bir bölgedir. 1517'de Osmanlı yönetimine girmesi ile yaklaşık 400 yıl Osmanlı idaresinde kalmıştır.

Hindistan'ın İngiltere'nin sömürgesi olmasıyla beraber Yemen, İngiltere için hayati öneme sahip yerlerden birisi haline gelmiştir. 1839'da İngiltere, Yemen'in güneyinde bulunan Aden'i işgal etmiştir. İngiltere işgali meşru hale getirmek için burada bulunan yerli kabilelerle bir takım anlaşmalar imzalamıştır. O tarihe kadar Osmanlı merkezi idaresinin pek müdahil olmadığı bu kabileler bağımsız şekilde hareket ediyorlardı. Osmanlı Devleti 1849 ve 1871'de Yemen'e askeri hareketler düzenleyerek başta Sana olmak üzere birçok bölgeyi itaat altına almıştır. Hemen akabinde de bir takım idari ve askeri düzenlemeler yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki bu faaliyetlerini Aden için tehlike gören İngiltere 1882 yılında Aden'in yaklaşık 150 km kuzeyinde bulunan Nevâhî-i Tis'a (Dokuz köy) bölgesinin kendisine ait olduğunu ve buraya herhangi bir müdahalede bulunmamasını talep etmiştir. Bununla da yetinmeyen İngiltere, 1882 yılında Osmanlı Devleti'ne iki tarafın nüfuz bölgelerini belirlemek için sınır çizme teklifinde bulunmuştur. Osmanlı Devleti ilk başta bu öneriyi sıcak bakmamış ancak daha sonraki gelişmeler iki tarafı bir masa etrafında buluşturmuştur.

1902 yılında başlayan görüşmeler sonunda 1903-1904-1905 yıllarında sınır protokolleri imzalanmıştır. 1914 yılında ise Sultan Mehmed Reşad ve İngiltere Kralı V. George'un imzalaması ile anlaşma resmi hüviyet kazanmıştır. Bu tezde Doğu

Hindistan Şirketi'nin kurulması ile başlayan İngiltere'nin Kızıldeniz politikası, Aden işgali ve Osmanlı-İngiliz sınır çizme faaliyetleri anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yemen, İngiltere, Diplomasi, Nevâhî-i Tis'a, Sınır

OTTOMAN-BRITISH CONFLICT IN YEMEN: THE NINE CANTON BOUNDARY EXAMPLE

Ali Sari

ABSTRACT

Yemen is a region that is home to one of the oldest civilizations in history, located in the south of Arabian geography, the Red Sea in the west and the Persian Gulf in the east. When it came under Ottoman rule in 1517, it remained under Ottoman rule for about 400 years.

With India becoming a British colony, Yemen has become one of the vital places for England. In 1839, Britain occupied Aden, located in the south of Yemen. England signed a number of agreements with the native tribes in order to legitimize the occupation. Until that date, these tribes, where the Ottoman central administration was not very involved, were acting independently. The Ottoman Empire organized military operations in Yemen in 1849 and 1871, and put many regions, especially Sana'a, under their obedience. Immediately afterwards, he made some administrative and military regulations. Seeing these activities of the Ottoman Empire in Yemen as a threat to Aden, England demanded in 1882 that the Nevâhî-i Tis'a (Nine tribes) region, which is located approximately 150 km north of Aden, belonged to it and not to intervene in it. Not content with this, England offered to draw borders to the Ottoman Empire in 1882 in order to determine the influence areas of the two sides. At first, the Ottoman Empire did not take kindly to this proposal, but later developments brought the two sides together around a table.

At the end of the negotiations that started in 1902, border protocols were signed in 1903-1904-1905. In 1914, the agreement became official with the signing of Sultan Mehmed Reşad and King George V of England. In this thesis, England's Red Sea policy, the occupation of Aden and the Ottoman-British border demarcation

activities, which started with the establishment of the East India Company, are explained.

Keywords: Yemen, England, Diplomacy, Nine Tribes, Border

ÖNSÖZ

“...Nevâhî-i Tis‘a hududuna müteallik dört kıta harita ile üç parça Fransızca ta‘rîf-nâme ve yirmi iki ictimâya ait on yedi sahifelik zabıtnameler ve biri yetmiş ve diğeri doksan iki sahifelik proje ile dokuz parçalık melfûfatı Divân-ı Hümâyûn‘da mahfûz olup...”

3 Ocak 1922 tarihinde Sadarettin Hariciye Nezaretine yazılan bu yazı Nevâhî-i Tis‘a meselesinin sadece içtima ve protokol evrakının sayısını göstermektedir. Nevâhî-i Tis‘a meselesine ait evrak sayısı bu miktarın en az dört beş katıdır. İngiliz arşivinde bulunan *Aden Frontier Delimitation* dosyasının sadece 1903 yılına ait cildinde bulunan evrak sayısı 1500‘ten fazladır. Bu sayılar ne kadar zor ve zahmetli bir konu çalıştığımızı gösteren küçük bir bürhândır. Elbette bu zorluğun üstesinden gelerek konuyu tamamen hallettiğimiz iddiasında değiliz. Ancak elde ettiğimiz hiçbir belge ya da kaynağı gözardı etmeden yeni bir bilimsel çalışmayı vücuda getirmeye çalıştık.

Bu çalışmada iki asır önce işgal edilen bir coğrafya üzerinde yapılan diplomasi mücadelesi incelenmeye çalışılmıştır. Bir Batı başkenti ile bir Doğu başkentinin bazı kısımları çöl olan arazi üzerinde yürüttüğü mücadeleyi çalışmak zor olduğu kadar aynı zamanda ilgi çekicidir. 1967 yılında bağımsızlığını ilan eden Güney Yemen‘in sınırlarının Nevâhî-i Tis‘a sınır çizgisi ile hemen aynı olması ve günümüzde yaşanan Yemen iç savaşının da benzer sınırlar temelinde yapıldığı göz önüne alındığında konunun günümüz siyasi gelişmelerini anlamamıza da yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Tez giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun problematiği ve Yemen coğrafyası incelenmektedir. Birinci bölümde İngiltere‘nin Aden‘i işgalini hazırlayan sebepler ve Aden‘in işgali anlatılmıştır. Doğu Hindistan kumpanyasının kurulması, Fransa‘nın Mısır‘ı işgali ve Haines‘in Aden civarında yaptığı faaliyetler bu bölümün incelenen diğer konularıdır.

İkinci bölümde İngiltere‘nin Aden‘de kurmaya çalıştığı idare, kabile ilişkileri, Muha Emiri Şerif Hüseyin‘le yaşanan gerilim ve bunu karşısında Osmanlı Devleti‘nin 1849 ve 1871 Yemen askeri hareketleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Nevâhî-i Tis‘a probleminin ortaya çıkışı, İngiltere‘nin hudut faaliyetleri ve sınır görüşmelerine giden süreç incelenmiştir. Dördüncü bölümde sınır görüşmelerinin başlaması, İngiltere‘nin kendi içinde yaşadığı ihtilaflar ve imzalanan protokoller konu edinmiştir. Son bölümde ise 1905 sınır protokollerinin imzalanmasından sonra Osmanlı-İngiliz ilişkileri, Yemen‘de yaşanan gelişmeler, İmam Yahya isyanı ve nihai protokollerin imzalanması incelenmiştir.

Hiçbir bilimsel çalışma maddi ve manevi yardım olmadan vücuda getirilemez. Bu çalışmada da birçok kişinin yardımlarına ihtiyaç duydum. Bu konuda adını ilk zikretmem gereken kişi tez danışmanım Prof. Dr. Zekeriya Kurşun‘dur.

Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimi sürecinden doktora tez yazım sürecine kadar ihtiyacım olan bilimsel katkıyı şahsımdan hiçbir zaman esirgemedi. Bunun yanında bilimsel çalışma dışında içtimâî hayata müteallik işlerde de maddi ve manevi himmeti ile hep yanımda oldu. Bu sebeple kendisine medyûn-i şükranım.

Bunun yanında tez izleme jürisinde değerli katkılarını benden esirgemeyen Prof. Dr. Hasip Saygılı ve Prof. Dr. Nihat Öztoprak'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez jürisinde bulunup katkı ve önerileri ile katkı sunan Doç. Dr. Filiz Dığıroğlu ve Dr. Öğr. Görevlisi Zeynep Bostan'a teşekkürü bir borç bilirim. Doktora süreci boyunca okul ile ilgili meseleleri çözen Araştırma Görevlisi Ömer Faruk Köse'ye şükran borçluyum. Bilimsel yazı yönteminde yönlendirme ve katkılarının ötesinde her daim beni teşvik eden Dr. Öğr. Üyesi Kadir Kon ve Arapça konusunda yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Recep Bahadır Haydaroğlu'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Aynı projede görev yapıp arkadaşlıktan kardeş mesâbesine çıkan Ali İhsan Aydın, Ali Okumuş, Kübra Tolak, Zeynep Bilgin Geçer'e çok şey borçluyum. Kübra Fettahoğlu ve Sevil Sadıkoğlu'na ellerinde olan dokümanları paylaşma konusunda gösterdikleri cömertlikten ötürü hassaten teşekkür ederim. BOA görevlileri ile İSAM çalışanlarının katkıları için her iki kuruma da çok şey borçluyum.

Doktora sürecinin tamamında kendilerini ihmal etmemi büyük bir anlayışla karşılamamın ötesinde daha fazla ve daha rahat çalışmam için büyük fedakarlıklara katlanan eşim Pınar Sarı ve çalışmamı sürekli sabote edip stres ve sinirimi alan oğlum Abdullah olmasa idi bu tez muhtemelen bitmezdi. Bu sebeple kendilerine teşekkür ediyorum.

Bütün bu teşekkürler ve minnettarlıkların daha fazlasını hak eden bu yaşa geldin hala okul masrafın bitmedi demeyip benden maddi ve manevi desteğini ve sevgisini esirgemeyen COVID-19 sebebiyle kaybettiğim babam sayın HALİT SARI'ya şifahi olarak teşekkür edememenin hüznünü her daim taşıyacağım. Umarım emeklerine değmiştir.

Tezde bulunan bütün eksik ve noksanlıkların yalnızca şahsıma ait olduğunu peşinen kabul ediyor ve bilimsel yönden gelecek bütün eleştirileri *ale-r-re'si ve-l-ayn* diyerek kabul ediyorum.

Ocak, 2023

Ali Sarı

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1. İNGİLTERE’NİN 19. YÜZYIL KIZILDENİZ POLİTİKASI VE YEMEN ...	9
1.1. İNGİLTERE’NİN KIZILDENİZ POLİTİKALARI.....	9
1.2. ADEN’İN İŞGALİNE GİDEN SÜREÇ: İNGİLTERE’NİN YEMEN SAHİLLERİNDE ETKİNLİĞİNİ ARTIRMASI.....	11
1.2.1. Aden’de İngiliz Askeri Varlığı.....	12
1.3. YEMEN’DE İNGİLİZ-OSMANLI İHTİLAFININ BAŞLAMASI.....	19
1.3.1. Kaptan Haines’in Bölgedeki Faaliyetleri.....	24
1.3.2. İngiltere’nin Aden’i İşgali.....	26
İKİNCİ BÖLÜM	45
2. ADEN’DE İNGİLİZ YÖNETİMİ VE OSMANLI-İNGİLİZ REKABETİNİN BAŞLAMASI.....	45
2.1. ADEN’DE İNGİLİZ YÖNETİMİ.....	45
2.2. MUHA EMİRİ ŞERİF HÜSEYİN VE İNGİLİZLER.....	49
2.3. HAINES’İN KABİLELER HAKKINDAKİ RAPORU.....	53
2.4. BÂBÎÂLÎ DEVREDE: İNGİLTERE’YE KARŞI CEPHENİN GENİŞLEMESİ.....	54
2.4.1. Haines’in Neticesiz Çabaları.....	60
2.5. YEMEN ASKERİ HAREKATINA GİDEN SÜREÇ.....	62
2.5.1. 1849 Yemen Askeri Harekatı.....	67
2.5.2. Yemen’de Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesisi.....	80
2.5.3. Sultan Abdülaziz’in Yemen Seferi	91
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	95
3. OSMANLI-İNGİLİZ SINIR İHTİLAFLARI: NEVÂHÎ-İ TİS’A MESELESİ	95
3.1. SINIR KOMŞULUĞUNUN NEDEN OLDUĞU İHTİLAFLAR	95
3.2. NEVAHÎ-İ TİS’A PROBLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	98
3.3. BÂBÎÂLÎ’Yİ SINIR ÇİZMEYE ZORLAMAK: LAHİC MESELESİ.....	105
3.3.1. İngiltere’nin Hudud Faaliyetleri	106
3.3.2. İngiltere’nin Silaha Sarılması.....	112

4. SINIR GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI ve PROTOKOLLER.....	116
4.1. İLK GÖRÜŞME İLK İHTİLAF.....	116
4.2. İNGİLTERE’NİN KENDİ İÇİNDE YAŞADIĞI İHTİLAF.....	123
4.3. KOMİSYON ÇALIŞMALARININ TEKRAR BAŞLAMASI.....	129
4.4. 1903 SINIR PROTOKOLÜNÜN İMZALANMASI	138
4.4.1. 1904 Sınır Protokolleri	146
4.4.2. 1905 Sınır Protokolleri	153
5. 1905’TEN SONRA ADEN-LONDRA-BÂBİÂLİ ÜÇGENİNDE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER VE NİHAİ ANLAŞMA.....	164
5.1. İNGİLTERE-BÂBİÂLİ İLİŞKİLERİNDE BUHRAN	164
5.2. SINIRIN GETİRDİĞİ PROBLEMLER.....	166
5.3. 5.3.HARİTALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	173
5.4. 5.4. SINIR BOYLARINDA YAŞANAN İHTİLAFLAR VE İNGİLTERE’NİN DALİ’DEN ÇEKİLMESİ	178
5.4.1. İmam Yahya İsyanı.....	192
5.5. KRAL V. GEORGE’NİN ADEN ZİYARETİ VE İNGİLTERE’NİN ADEN POLİTİKASINDA DEĞİŞİKLİK.....	196
5.6. HAKKI PAŞA LONDRA’DA	198
5.6.1. 1914 Sınır Antlaşmasının İmzalanması	203
SONUÇ.....	206
KAYNAKÇA	212
EKLER.....	220

KISALTMALAR

A.g.b.	Adı geçen belge
A.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dia	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
IOR	India Office Record
İÜTY	İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar
Nr.	Numara
S.	Sayfa

GİRİŞ

SORUNSALIMIZ VE LİTERATÜR

İnsanoğlunun bin yıllardır üzerinde en büyük kavgayı verdiği konulardan birisi hiç şüphesiz sınır meseleleridir. O kadar ki sınır ve problem kelimeleri ayrılmaz bir parça haline gelmiştir. Bu konu bazen iki kişinin arasındaki basit bir sınır ihtilafı olarak zuhur ederken bazen de devletler arası çatışma ve savaşların öznesi olmuştur. Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte kara ve deniz sınırının yanına bir de hava sahası(sınırı) eklenmiştir. Bütün bu değişim ve gelişmeler modern sınır, doğal sınır, fiziki sınır, yapay sınır gibi kavramları türetmiştir. Tüm bu gelişmeler sınır çalışmaları gibi bir disiplinin doğmasını beraberinde getirmiştir. Ada devleti olmayıp hâkimiyet alanının sınırla belirlendiği hemen her ülkenin bir şekilde sınır problemi yaşaması sınır çalışmalarının önemini günden güne artırmıştır.

Bu tezin ana konusu ve problematiği de Yemen’de Osmanlı-İngiliz Sınır ihtilaflarıdır. Ancak bu ihtilaf Osmanlı-İran sınırı problemi gibi yüzyıllarca komşuluk yapmış iki devletin yaşadığı sınır ihtilafı¹ ya da 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra Balkanlarda oluşturulmaya çalışılan yeni sınır tartışmalarından oldukça farklıdır. Bir tarafta 1839’da Aden’i işgal edip bunu hukuki zemine dayandırmaya çalışan Büyük Britanya, diğer tarafta Mekke-Medine’nin *sedd-i âhenî* (demir kubbe) olarak tanımladığı Yemen’i kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti vardır. Merkezde ise daha önce herhangi bir sınırla bölünmemiş Yemen coğrafyası bulunmaktadır.

Çizilmesi tasavvur edilen sınır için doğal kabul edilebilecek nehir ve göl de Yemen’de nerede ise yoktu. Üstelik sınır çizilecek bölgenin bir bölümünün çöl olması konuyu iki taraf açısından daha da karmaşık hala getiriyordu. Bunun yanında Yemen halkında da modern anlamda bir sınır kavramı yoktu. Bu anlamda hem

---

¹ Osmanlı-İran sınır çalışmaları üzerine en önemli çalışmaları hakkında zikredilmesi gereken ilk kişi şüphesiz Sabri Ateş’tir. Ateş’in çalışmasını değerli kılan şey ise yerli ve yabancı literatürde kullanılan hemen bütün terminolojiden çalışmasında istifade etmesidir. Bkz. Sabri Ateş, **Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri -Bir Sınır Yapmak, 1843-1914-** çev. Devrim Kaya, İstanbul, 2013, s. 19-55

Yemen coğrafyası hem de Yemen halkı sınıra oldukça yabancı idiler. 19. Yüzyıl başında Karadeniz'den Umman denizi arasındaki coğrafyayı bölen resmi bir sınır da mevcut değildi. Bu sınırla bu bütünlük de bir anlamda bozulmuş olacaktı.²

Ancak bu konu iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlığından çok daha fazla bir anlamı barındırır. Her şeyden önce İngiltere'nin Arap coğrafyasında bir koloni kurmaya çalışması ne kadar başarılı olmuştur? Aden şehri ve limanı ile iktifa etmeyip neden 140 km. iç tarafta sınır çizme ihtiyacı hissetmiştir? Aden'in işgal edilmesi ile hedeflediği amaçlara ulaşabilmiş midir? Nevâhî-i Tis'a meselesinin Osmanlı-İngiliz ilişkilerine yansımaları nasıl olmuştur? Bu yönüyle bu çalışmanın aynı zamanda sınır çalışmasının ötesinde Yemen tarihi ve Ortadoğu tarihine de ışık tutacağı ümidindeyiz.

Yemen tarihi ve coğrafyası hakkında çok zengin bir literatür olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Bununla beraber bu literatürde Nevâhî-i Tis'a meselesinin hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek pek mümkün değildir. Birçok çalışmada bazen bir başlık altında bazen de bir paragrafla geçirilen bu konu üzerinde başlı başına bir çalışma yapılmamıştır. Bu anlamda tek istisna olarak Fahreddin Rumbeyoğlu'nun 1916 yılında Hariciye Nezareti için yayınladığı rapor zikredilebilir. Bu raporun hem Osmanlı arşivinde bulunan iki farklı nüshası hem de Matbaa-i Amire tarafından yayınlanan nüshası önemlidir. Mahmud Nedim Bey, Said Paşa, Kamil Paşa, Ahmed İzzet Paşa gibi konuyu bizzat yakından bilen devlet adamları anılarında bu konudan bahsetmişlerdir.

2011 yılında Yahya Yeşilyurt *Yemen'de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi* isimli doktora çalışmasında Nevâhî-i Tis'a konusunu incelemiştir. Ancak tezinde ciddi hatalar vardır. Nevâhî-i Tis'a ile ilgili Osmanlı arşivindeki ilk bilginin 1891 tarihinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak İngiltere'nin ilk sınır belirleme faaliyetinin tarihi 1883'tür. Yine Nevâhî-i Tis'a meselesinde İngiltere'nin ilk sınır çizme teklifinin Bâbîâli tarafından kabul edilmemesi atlanmıştır. Kaynakça bölümünde ise *Aden Frontier Delimitation* dosyalarını hiç kullanmamıştır. Bu da ciddi bir eksiklik olarak

---

² Stefanos Yerasimos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, çev. Şirin Tekeli, İstanbul, 2009, s. 121

göze çarpmaktadır. Bir diğer tez ise 2013 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nden Yasemin Barlak tarafından yapılan *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)* isimli çalışmadır. Bu çalışmada da Nevâhî-i Tis'a meselesi yüzeysel olarak anlatılmıştır. Konu ile ilgili doğrudan yapılan tez çalışması ise 2018 yılında Dumlupınar Üniversite'sinde Kübra Cengiz tarafından yapılan *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Nevâhî-i Tis'a Meselesi* isimli yüksek lisans tezidir. Ancak bu tez de konuyu tam olarak ele alamamıştır. İngilizce kaynakların eksikliği bir yana 1839-1972 yılları arasında İngiltere'nin Aden'deki faaliyetlerine hiç temas edilmemiştir. Bu noktada hem kronoloji eksikliği hem de kaynak eksikliği ciddi şekilde kendini belli etmektedir.

Bu çalışmada birçok kaynaktan istifade edilmiştir. Özellikle birinci bölümde Doğu Hindistan şirketi tarafından basılan *Accounts Respecting the Annual Territorial Revenues and Disbursements of The East India Company* serisinin 11. cildindeki *Correspondence Relating To Aden* bölümünden çokca istifade ettik. Bu eser Haines'in Aden bölgesinde yaptığı faaliyetler ve kabilelerle yaptığı bütün yazışmaları derlediği için oldukça değerlidir. Bu sayede Aden'in işgal edilmesinin basit bir gemi kazasından ziyade uzun süredir tasarlanan bir olay olduğu ortaya konulmuştur. 1874 yılında Londra'da parlamento için basılan *Correspondence Respecting Turkish Proceedings the Neighbourhood of Aden* isimli eser özellikle 1839-1873 yılları arasında İngiltere'nin kabilelerle olan ilişkileri için önemli bilgiler vermiştir. 1876 yılında N. Elias, tarafından basılan *Precis Of Papers in the Foreign Department Of The Government Of India Regarding Aden 1838-1872*, isimli eser de Bâbiâli-İngiltere-Aden üçgenindeki diplomatik yazışmalarla ilgili istifade ettiğimiz bir diğer kaynak oldu.

Hindistan valiliği Dışişleri bürosunda C.U. Aitchison, B.C.S. tarafından hazırlanan *Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries* eserinin 1865 yılındaki baskısından hem de 1933 yılındaki genişletilmiş baskısından istifade ettik. Bu eser İngiltere'nin kabilelerle yaptığı anlaşmaların nüshalarını barındırması bakımından oldukça değerlidir. R.J. Gavin'in *Aden Under British Rule 1839-1967* çalışması yararlandığımız bir diğer eser oldu.

Çalışmamızda Başkanlık Osmanlı Arşivinden (BOA) temin ettiğimiz belgeler konunun aydınlatılmasında istifade ettiğimiz başlıca kaynak olmuştur. İngilizce kaynaklarda ise India Office Record bölümünden elde ettiğimiz *Aden Frontier Delimitation*, *Aden Delimitation*, *Aden Hinterland Affairs* kayıtlarından çokça istifade ettik. *Qatar Digital Library* tarafından bu eserlerin kullanıma açılması bu kaynaklara ulaşmamızda önemli bir eksikliği giderdi. Ayrıca *Times*, *Takvim-i Vekayi*, *Hilafet*, *Tanin* gibi gazetelerden de yararlandık. Bunun yanında R.N. Mehra'nın 1988 yılında yayınladığı *Aden and Yemen* adlı çalışması da istifade ettiğimiz bir başka kaynak oldu. Milli Kütüphane'den temin ettiğimiz ve Doktor İbrahim İsmail tarafından yazılan ve daha önce yayınlanmayan *Asar-ı Hutut-i Kadime-i Yemen* adlı el yazması giriş bölümünde kullandığımız önemli eserlerden biridir.

YEMEN'İN COĞRAFİ KONUMU ve SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Yemen'in coğrafi tanımını yapmadan önce Arap Yarımadası ya da geleneksel tabiri ile Ceziretü'l-Arab coğrafyasının tanımını yapmakta fayda vardır. Çünkü Yemen eski ve yeni bütün coğrafi tanımlamalarda Arap yarımadasının bir parçası olarak ifade edilmiştir. Bu sebeple Ceziretü'l-Arab teriminin açıklanmasının Yemen coğrafyasının tanımına yardımcı olacağı şüphesizdir.

Malumat gazetesinde mezkur coğrafya şu şekilde tanımlanmaktadır: *Ezmine-i mütekaddime-i coğrafiyyun Ceziretü'l-Arab'ı taşlık, sahra, mahsûl-dâr olmak üzere üç kısma tefrik ve taksim etmişler ve arz-ı Filistin ile Bahr-i Ahmer beyninde olan kısma taşlık, Suriye ve El-Cezire hududundan Fırat nehri ve Acem körfezi beyninde sahra-i Necid, Yemen ve Umman ile âher kısmına da mahsûl-dâr namını vermişlerdir.*³ 19. yüzyılda yazılmış bir Yemen kitabında ise Aden'den Toros'lara kadar olan bölge Arap yarımadası olarak tanımlanmaktadır.⁴ Bunun yanında Hıttâ-i Hicaziye ve Hıttâ-i Yemâniyye olarak iki kısım halinde tanımlayan eserler de mevcuttur.⁵ Antik ve Batılı kaynaklarda da Arap yarımadası üç kısımda

³ **Malumat**, Sayı 39, 23 Zilhicce 1313

⁴ Doktor İbrahim İsmail, **Yemen Vilayetinin Ahval-i Fenniyesi**, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 10110, s. 14

⁵ Hasan Tahsin, **Hıttâ-i Hicâziyye**, İstanbul, 1297, s. 8

tanımlanırken Arabia Deserta (Çöl), Arabia Petrad (Taşlık), Arabia Felix (Mutlu) sınır tanımlamaları farklılık göstermektedir. Yemen bu coğrafi tanımlama da Felix kısmında zikredilir. Batılı bir kaynaktan felix tanımının verimli araziden ziyade Arapça Yümn (Yemen) kelimesinin karşılığı olarak zikredildiği de vurgulanmaktadır.⁶

Arap yarımadasının coğrafi tanımında yaşanan ihtilafın benzeri kaçınılmaz olarak Yemen'in coğrafi tarifinde de yaşanmaktadır. Bu farklılık Yemen'in kuzey ve doğu sınırlarından kaynaklanmaktadır. Güney sınırının Aden körfezinden batısı sınırının ise Kızıldeniz'den başladığı hemen tüm tarih ve coğrafya kitaplarında üzerinde ittifak edilen bir konudur. Ancak kuzeydeki Asir ile doğudaki Hadramut'un Yemen'in doğal bölgesi olduğu tartışmalı bir konudur. Bu nedenle farklı tanımlamalar kaçınılmaz hale gelmektedir.⁷ Yemen sınırını Hicaz'a kadar götüren tanımlamalar Yemen'in büyüklüğünü 235 bin kilometrekare olarak verirken⁸, başka bir eserde bu sınır 238 bin kilometrekare olarak ifade edilmiştir.⁹

1888 yılında yayınlanan Yemen Salnamesinde ise Yemen şu şekilde tanımlanmaktadır: *Yemen vilayeti, Arabistan'ın cenûb-i garbîsinden ibaret bir kıta-i cesimedir. Garben bahr-i Ahmer, cenûben Aden körfezi, şarken Hadramut, şimalen Hicaz ile tahdîd olunur. Şimalden cenûba 755 kilometre tülû ve 350 kilometre arz ve tahminen 2 milyon 500 bin ahalisi vardır.*¹⁰

Yemen'in Tihame ile Sana arası dağlık kısmı oluşturur. Bu dağların yüksekliği 3 bin metreye kadar çıkar. Maâfir, Külâh, Reyme isimli sıra dağlar da bulunmaktadır. Dağlık kısımda geniş vadiler vardır. Sana, Umran ve Maber gibi geniş ovalara sahiptir.

Yemen'de daimi akan bir nehir yoktur. Sadece kış mevsiminde geçici oluşan dereler vardır. İçme suyu üç kaynaktan temin edilmektedir. Birincisi kuyu sularındır.

---

⁶ **Idumaea, With a Survey of Arabia and the Arabians**, London, 1799, s. 43

⁷ Yemen'in âmm ve hâss olmak üzere iki medlûli olup medlûl-i hâss itibarıyla yalnız Şibe ceziyesinin köşesinden ibaret olarak şimalen Asir ve şarken Hadramut hatlarıyla ve medlûl-i âmmi itibarıyla da şimalen Hicaz ve şarken Umman veya âna tabi Şahr memleketleriyle mahdûddur. Şemsettin Sami, **Kamûs-ül-Alam**, İstanbul, 1898, C. 6 s. 4807

⁸ Ali Saib, **Coğrafya-yı Mufassal-Memâlik-i Devlet-i Osmaniyye**, Kostantiniyye, 1304, s. 569

⁹ Doktor İbrahim İsmail, a.g.e, s. 15

¹⁰ **Yemen Salnamesi** C. 5, s. 48

Bunlar da kendi aralarında çeşitlere ayrılır. Örneğin Granit taşların olduğu yerden çıkan sular daha lezzetli iken Babülmendeb tarafında bulunan kuyu suları ise tuzludur. Sana’da Mütevekkil kuyusundan çıkan su çok meşhur iken Hudeyde, Muha ve Kunfede’de bulunan sular ise lezzetsizdir.

İkinci su kaynağı ise havuz sularıdır. Hucur, Akkar, Umran gibi yerlerde kuvars ve bazalt gibi volkanik yapılardan çıkıp biriken sulardır. Üçüncüsü ise kaynak sularıdır. Sana’nın etrafında bu kaynak suları çok fazladır. Bu kaynak sularının üzerine çok sayıda çeşmeler inşa edilmiştir.

Yemen ahalişi umumen buğday tenlidir.¹¹ Lisan olarak Tihame bölgesi özellikle Hudeyde halkı günlük dil kullanırken Sana ahalişi daha fasih Arapça kullanmaktadırlar. Ziraat ve ticaret en temel geçim kaynaklarıdır. Kahve, demirhindi, zencefil, bakla, karpuz, bakliyat en yaygın yetiştirilen ürünlerdir. Ticaretin büyük bir kısmını kavhe ticareti oluşturmaktadır. Halk; şürefa, fukaha, rical-i ilmiyye, ağniya, esnaf, hademe, amele, kasap, kahveci, kunduracı gibi değişik meslek gruplarından oluşmaktadır. Mezhep olarak Cibal ahalişi Zeydi ağırlıkta iken Tihame Şafii mezhebine mensuptur.¹² Asir’in bir kısmı da Vehhabidir. Haşed, Hemdan, Erhab, Zevî Muhammed, Zevî Hüseyin, Yafî, Zerânîk, Ben-i Said en meşhur kabilelerdir.¹³

1517 yılına kadar Mısır’a bağlı bir vilayet olan Yemen, Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi ile teorik olarak Osmanlı Devleti’ne katılmıştı. Memluk Devleti tarafından Yemen Bey’i atanan Emir İskender, Zeydi imamlar ile olan mücadelesinin de getirdiği şartlar dolayısıyla Osmanlı idaresini kabul etmede tereddüt göstermedi.¹⁴ Yemen’in idare altına alınması Osmanlı Devleti için herhangi bir yeni belde kazanmaktan daha fazla anlam ifade ediyordu.¹⁵ Haremeyn bölgesinin doğal kabul edilen bütün sınırları artık Osmanlı yönetiminde bulunuyordu. Bu durum kendileri açısından farklı bir motivasyon oluşturmanın yanında yeni bir sorumluluk alanı meydana getiriyordu.

---

¹¹ Ali Saib, a.g.e., s. 568

¹² **Doktor İbrahim İsmail**, a.g.e, s. 150

¹³ **Doktor İbrahim İsmail**, a.g.e, s. 135

¹⁴ Hulusi Yavuz, **Yemen’de Osmanlı İdaresi ve Rumuzi Tarihi**, I. Cilt, Ankara, 2003, s. LXXVIII

¹⁵ Zeki Ehiloğlu, **Yemen’de Türkler, (Tarihimizin İbret Levhası)**, İstanbul, 2001, s. 247

Yemen'in kuzey kısmı Haremeyn için taşıdığı önem kadar Aden de Hindistan ticareti için benzer önemi taşıyordu. Osmanlı Devleti için Arabistan kıtasında ciddi bir tehdit haline gelen Portekizlilerin deniz ticaretine darbe vurmanın yanında Hindistan ticaretinde de hâkimiyet kurmasını kolaylaştıracak önemli noktalardan birisi de şüphesiz Aden limanı idi.¹⁶ Bu nedenle Osmanlı Devleti 1517'den 1918'e kadar Yemen'in tamamında istikrarlı bir yapı oluşturup dini, siyasi, iktisadi anlamda birçok kazanım elde etmeye diğer bir tabirle bu kazanımları korumaya çalışmıştır. Ancak 400 yıllık hâkimiyet döneminde bu beklenti tam anlamıyla oluşturulamamıştır.

Osmanlı Devleti, Yemen'de istikrarsız durumla ilk olarak 1538'de karşılaşmıştır. Aşiretler arasında yaşanan siyasi mücadeleler üzerine Hadım Süleyman Paşa, 1538'de Aden'e çıkarma yapmıştır. Ardından da 1539'da Zebid'i ele geçirerek Yemen Beylerbeyliğini kurmuştur.¹⁷ Yemen Beylerbeyliği kurulmasına rağmen özellikle Zeydi İmamların sürekli isyan halinde olmaları Osmanlı idarecilerini zor durumda bırakıyordu.

1544 yılında Özdemir Paşa, Sana'yı itaat altına alarak kısmi bir istikrar sağlamayı başarmıştır.¹⁸ Özdemir Paşa'dan sonra atanan valiler de imamet iddiasında bulunan birçok yerel güçle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile birlikte 1636 yılında İmam Muhammed Yemen'i istila etmiştir.¹⁹ Bu tarihten 19. yüzyılın başlarına kadar Yemen tamamen yerel güçlerin otoritesine geçmiştir.

19. yüzyılla birlikte ise ileriki bölümlerde üzerinde durulacağı gibi Osmanlı Devleti, Yemen'de yerel aşiret ve imamların yanında İngiltere, Fransa ve Mehmed Ali Paşa ile de mücadele etmek durumunda kalmıştır.

---

¹⁶ Ebtisam Al-Gefari, **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s.41

¹⁷ Hulusi Yavuz, a.g.e., LXXXIX

¹⁸ Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, C. , İstanbul, 1327, s. 258

¹⁹ Ahmed Raşid Paşa, **Yemen ve Sana Tarihi**, (Yayına Hazırlayanlar: Güllü Yıldız, Filiz Dığıroğlu), İstanbul, 2015, s. 145

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İNGİLTERE’NİN 19. YÜZYIL KIZILDENİZ POLİTİKASI VE YEMEN

1.1. İNGİLTERE’NİN KIZILDENİZ POLİTİKALARI

Bu bölümde İngiltere’nin Kızıldeniz ve Yemen bölgesinde yaptığı faaliyetler ve Aden’in işgaline neden olan siyasi ve iktisadi gelişmeler anlatılacaktır.

1600 yılının ilk aylarında kurulan Doğu Hindistan Kumpanyası’nın (East India Company)²⁰ kurulduğu tarihten 19. yüzyılın sonuna kadar sadece İngiltere ve Hindistan’ın değil İran, Osmanlı İmparatorluğu’nun Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Afrika kıtasının kaderinde belirleyici faktörlerden biri olduğu inkar edilemez bir gerçektir.²¹ Kuruluşundan hemen sonra İngiliz Kraliyetinden imtiyaz alıp Hindistan-İngiltere ticaretinde tekel haline gelen şirket maddi gücün yanında siyasi gücü de arkasına almayı başarmıştı.²² Bu güçle İngiltere ve Hindistan arasındaki deniz güzergahındaki özellikle Doğu dünyasında bulunan hemen tüm liman ve liman şehirlerinde etkinlik göstermeye başlamıştır. Bu limanlara sahip olan ülke veya bölge hakimleriyle bir takım ticari anlaşmalar yaparak ticaret ağını geliştirmiştir.

Şirketin Hindistan’dan hemen sonra faaliyet gösterdiği yer İran olmuştur. 1630 yılında şirket İran’da ilk ticari ofisini kurmuştur²³. Bunun en önemli sebeplerinden birisi şirketin Hindistan’da bulunan Ahmedabad, Cambay, Brodera,

---

²⁰ Şirket ilk olarak The Company of Merchants of London Trading into the East Indies (Doğu Hint Adalarına Ticaret Yapan Londra Tüccarları) ismi ile kurulmuştur. John Keay, **The Honourable Company -A History of the English India Company**, London, 1993, s. 14

²¹ Nick Robins, **Dünya’yı Değiştiren Şirket (Doğu Hindistan Kumpanyası’nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi)**, (Çev. İnanç Özekmekçi) İstanbul, 2017, s. 22

²² Joan Beauchamp, **British Imperialism in India**, London, 1934, s.17

²³ IOR/L/PS/20/C30 Hon’ble East India Company With Turkish Arabia, 1874, s. 2

Agra gibi şehirler arasında ticari faaliyetlerde giderek etkisini artırmasıdır. Bu şehirler konum itibarıyla İran'a yakın şehirlerdi. Doğal olarak buradaki ticarete İran emtialarının da bulunması şirketin dikkatini İran'a yöneltmesine neden olmuştu. Şirketin Hindistan dışına açılmasının bir diğer nedeni de Hindistan'da karşılaştığı güçlüklerdi. 1645 yılında şirket üst düzey görevde bulunan Thomas Cogan Londra'ya yazdığı mektubunda “Pazarlar oldukça kötü, müşteri oldukça az ve biz yerel patronlara güvenmiyoruz. Mallarımız muhtemelen Muson yağmurları başlamadan elimizde kalacak.”²⁴ diye yazıyordu. Buradan şirketin Hindistan pazarından beklediği geliri elde edemediği anlaşılmaktadır.

DHŞ*, İran'da İsfahan ve Buşir'de ticari faaliyetlerini artırdıktan sonra Osmanlı Arap coğrafyasında da ticaret yapma yollarını aramaya başlamış ve Bağdat, Basra, Halep ve Muha'ya tüccar ve elçiler yollamıştır. DHŞ, bölgede ticari faaliyetlerini genişletmesinin Osmanlı Devleti'nden alacağı imtiyazlara bağlı olduğunu biliyordu.

Osmanlı Devleti'nin 1580 senesinde İngiltere'ye verdiği ticari imtiyaz ahidnamesi iki devlet arasındaki ilk ticari belge özelliğini taşımaktadır.²⁵ Bu ahidnameyi 1583,1593 tarihli imtiyazlar takip etmişti. İki devlet arasındaki ticaret kapasitesi için ahidname yeterli geliyordu. Ancak İngiltere Hindistan ticaretinde Portekiz ile rekabet halindeydi ve Osmanlı Devleti ile kapsamlı bir ticaret anlaşmasına ihtiyaç duyuyordu. Bunun için fırsat kollayan İngiltere 1660 yılında Osmanlı Devleti ile kapsamlı bir ticaret anlaşması imzalamıştır.

Bu anlaşmanın en önemli maddelerinden biri İngiltere'nin istediği şehre konsolos tayin etme hakkını elde etmesidir.²⁶ Bir diğer önemli madde ise barut, silah gibi savaş malzemesi gibi *gayr-i memnu* olmayan mallardan istediklerini satın alabileceklerdi.

---

²⁴ a.g.e, s. 4

* Doğu Hindistan Şirketi (Bundan sonra DHŞ)

²⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)**, İstanbul, 1976, s. 2, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar**, Belleten Sayı 51, s.575

²⁶ “İngiltere elçileri Halep ve İskenderiye ve Trablusşam ve Cezayir ve Tunus ve Trablusgarp ve Sakız ve İzmir ve Mısır iskelelerinde ve sair memalik-i mahrûsada konsolos tayin edip ve onları tebdil edip yerlerin gayrilerini nasp eylemek istediklerinde kimesne mani olmaya” **Muahedat Mecmuası**, Cilt I, Dersaadet, 1294, s. 243

İngiltere bu anlaşma ile sadece Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ticarete değil aynı zamanda Yemen-Hindistan-İran ticaretinde de önemli kazanımlar elde etmiştir. 1651 yılında İngiltere’de yürürlüğe giren Denizcilik Kanunu ile İngiliz deniz ticareti büyük gelişme göstermişti.²⁷ İngiliz gemileri Doğu-Batı ticaretinin yanında Hindistan-Yemen-İran bölge ticaretinde de Portekiz ve İspanya’nın zayıflaması ile birlikte tekel konumuna gelmişti. Halbuki ilkçağlardan beri Aden-İran ve Hindistan arasında ticaret yapılmaktaydı ve 17. yüzyıla kadar Arap denizciler bu ticarete etkili idiler.²⁸

İngiltere’nin bölge ticaretinde etkisini günden güne artırması bölgede yaşanan siyasal gelişmeleri takip etmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1730 Osmanlı-İran savaşı İngiltere’nin ticaretine olumsuz etkide bulunmuştur. İngiliz kaptan Robert bu olumsuz durumun ortadan kalkması için İngiltere’nin daha fazla işin içine girmesini ve daha fazla çabalaması gerektiğini rapor etmekten geri durmamıştı²⁹. Bu ve benzer diğer raporlar etkisini göstermiş ve 1740 yılında Maskat’da bazı kabileler arasında yapılan barışta etkili olmuşlardır.³⁰

1.2. ADEN’İN İŞGALİNE GİDEN SÜREÇ: İNGİLTERE’NİN YEMEN SAHİLLERİNDE ETKİNLİĞİNİ ARTIRMASI

1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali Avrupa kıtasında bulunan devletleri her yönden etkilerken bu etkiden sömürgeler de payını almıştır. Fransa; İtalya, Avusturya ve Prusya’nın yanında 1793 yılında İngiltere ile de savaşa tutuşmuştur. Ancak İngiltere’ye karşı bir üstünlük kuramayınca onu sömürgeleri üzerinde zayıflatma politikasına girişmiştir. Hedefinde ise İngiltere’nin Hindistan ve Doğu Akdeniz ticareti ve bu ticarete en önemli konumda bulunan Mısır vardı. Napolyon’a göre bu harekât kolay, getirisi ise büyük olacaktı. Ölümçül darbeyi

---

²⁷ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, 2003, s. 6

²⁸ Roxani Eleni Margariti, **Aden and the Indian Ocean Trade: 150 Years in the Life Of a Medieval Arabian Port**, Carolina 2007, s. 146

²⁹ IOR/L/PS/20/C30, **Hon’ble East India Company With Turkish Arabia**, 1874, s. 20

³⁰ a.g.e., s. 49

bizzat kendisi vurmak için 2 Temmuz 1798'de ordusunun başında Mısır'a ayak bastı.³¹

Napolyon'un Osmanlı toprağı olan Mısır'a girmesi en az Osmanlı Devleti kadar İngiltere'yi de telaşa düşürmüştü. Çünkü Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin Fransa'nın İngiltere'nin Hindistan ticaretine darbe vurmasını gizli olarak desteklediğı konuşulurken Fransa tarafında ise Mısır'da yaşanan birtakım olumsuzluklar nedeniyle Fransa'nın Mısır seferine Osmanlı Devleti'nin ses çıkaramayacağı kanaati vardı.³² Prusya'nın İstanbul büyükelçisi Reisülküttap'a Fransa'nın bu düşüncesini haber vermişti. Benzer endişe Rusya tarafında da mevcuttu. Bâbîâli, Rusya'ya gizli bir Osmanlı-Fransız anlaşması olmadığını garanti etmişti.³³ Reisülküttap da Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı Ruffin'e Mısır hareketinin savaş sebebi olacağını sert bir şekilde söylemiştir.³⁴ Ancak İngiltere işini garantiye alıp Napolyon'un peşinden giderek Ağustos 1798'de İskenderiye önündeki Fransız donanmasını yok etmiştir.

Fransa'nın Mısır işgali İngiltere'nin Hindistan ticaretindeki güvenlik kaygılarını en üst seviyeye çıkarmıştır. İngiltere Fransa'nın Mısır işgali ile Osmanlı'dan ziyade İngiltere'nin Hindistan ticaretini hedef aldığı farkındaydı. Bu nedenle Akdeniz'de siyasi ve askeri etkinliğini daha da artırma yollarına gitmiştir.

1.2.1. Aden'de İngiliz Askeri Varlığı

Napolyon'un Mısır'ı işgali İngiltere için aslında bir kazanım haline dönüşmüştür. Bir kere Napolyon Avrupa'nın dışına çıkmıştı ve donanması yok edilmişti. İkinci olarak Osmanlı Devleti işgale hazırlıksız yakalanmıştı. Bu da Osmanlı Devleti'nin o dönemde Afrika ve Arap coğrafyasında bir zaaf içinde olduğunu daha doğrusu devlet otoritesinin güçlü olmadığını göstermişti. Mısır'ı muvazzaf Osmanlı askeri yerine düzensiz Kölemen birlikleri savunmak durumunda kalmış ve başarısız olmuşlardı. Bu durum İngiltere'nin Yemen, Maskat ve Süveyş'e

---

³¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 56

³² Mümtaz Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Faaliyetleri (1789-1802)**, Ankara 1999, s. 179

³³ Soysal, a.g.e., s. 258

³⁴ BOA, HAT, 256-15397

rahatça yerleşebileceğinin açık bir göstergesi idi. İngiltere, görünürde bunları yaparken Napolyon'u durdurmayı amaçlıyordu. Bir de İngiltere'nin Fransız donanmasını batırması Osmanlı Devleti'nin kendisine güvенеceğini ve bazı tasarruflarına ses çıkarmayacağını düşünmüştü.

Napolyon, Mısır'dan Suriye'ye doğru ilerlerken İngiltere Devleti 12 Ekim 1798'de Maskat imamı ile anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Maskat limanında bir İngiliz acentası kurulacak, kırk veya elli İngiliz memuru ile 700-800 civarında Hint kökenli asker (Sepoy) daimi kalacaklardı. Ayrıca Maskat limanına Alman ve Fransız gemileri girmeyecekti.³⁵

İngiltere, Maskat imamı ile yapılan anlaşmadan hemen sonra 1799 yılında Sana, Hudeyde, Luheyde ve Muha emirleri ile de görüşmelere başlamış ve birçoğu ile anlaşmalar imzalamıştır. 1763 yılında Carsten Nieburh isimli bir İngiliz buradaki kabileleri dolaşmış ve kabileler arasındaki ilişkiler hakkında bilgi toplamıştı.³⁶ Gerek Nieburh'un bilgi ve gözlemleri gerekse Maskat imamı ile yapılan anlaşmanın getirdiği tecrübe ve Fransızların Mısır'da düştüğü zor durum İngiltere'nin kabilelerle anlaşma yapmasını daha kolay hale getiriyordu.

İngiltere bir yandan Yemen ve Kızıldeniz sahillerindeki etkisini artırırken diğer yandan da Osmanlı Devlet'ine ittifak teklif etmiştir. Mısır'ı kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti'nin o dönemde dünyanın en büyük deniz gücüne sahip İngiltere'ye hayır demesi mümkün değildi. Reisülkütab Ahmed Atıf Efendi ile İngiltere temsilcisi Smith arasında yapılan görüşmeler 1799 yılının ilk ayında tamamlanır ve anlaşma III. Selim tarafından tasdik edilir. Bu anlaşmanın İngiltere tarafından en önemli maddesi Fransa'ya karşı Akdeniz ve Kızıldeniz'de Fransız askeri kadar asker bulundurabilme imtiyazını elde etmesiydi. Yine anlaşmaya göre İngiltere Osmanlı Devleti'nin menfaatine zarar getirecek bir anlaşma içerisinde bulunmayacaktı.³⁷

Bu anlaşma ile eli daha da kuvvetlenen İngiltere 1799 senesi içerisinde Maskat'tan Babülmendeb'e kadar Yemen'in güney tarafında bulunan hemen bütün

³⁵ A Collection Of Treaties, Engagements and Sanads Vol, VII, Calcutta, 1865, s. 210

³⁶ Aynı eser, s. 300

³⁷ .... Biri birinin ednâ zarar ve ziyân ve hasâretini yâhûd tamamîyet-i memleket memleket cânibine noksan tertibini müstelzim olacak şürûta kata şamil olmaya..., **Muahedat Mecmuası**. Cilt I. S. 263

kabilelerle anlaşmış bulunuyordu. Artık sıra Kızıldeniz'in güneydoğusunda bulunan ve oldukça stratejik bir konumda bulunan Babülmendeb'e gelmişti. Kızıldeniz-Hint Okyanusu ticaretinin tam ortasında olmasının yanında oldukça korunaklı bir limana sahip olması buranın önemini bir kat daha artırıyordu. Ancak Muson rüzgarlarının kesişme noktasında bulunan Babülmendeb'te gemiler bazı dönemlerde geçmekte zorlanıyor ve burada bulunan limana sığınıyorlardı. Bu durumda ise sığındıkları bu limanda yerel halkın saldırılarına maruz kalabiliyorlardı.³⁸ Bu nedenle İngiltere ilk başta Babülmendeb karşısında bulunan Perim adasını da işgal etmiştir. Ancak adanın yerleşim açısından çok uygun olmaması nedeniyle Babülmendeb'e asker çıkarmışlar ve burada bulunan ve gemiler için oldukça güvenli olan bu limanı herhangi bir mukavemet görmeden ele geçirmişlerdir. İngilizler daha da ileri giderek bu limana Aden-i Cedid ismini vermişlerdir.³⁹ İşgalin hemen ardından İngilizler bu bölgenin hakimi olan Lahic emiri ile anlaşma yolları aramaya başlar. Lahic Emirliği o yıllarda Abdali kabilesinin idaresi altında bulunuyordu. Emirliğin başında bulunan Ahmed bin Abdülkerim İngiltere'nin anlaşma isteğine olumlu yaklaşır ve taraflar 1799 yılında yaptıkları anlaşmayı 1802 yılında yazılı senede dönüştürürler. İngiltere adına Amiral Sir Hom Popham'ın imzaladığı anlaşma 17 maddeden oluşuyordu. Ticari konuların ağırlıkta olduğu bu anlaşmaya göre İngiltere, Lahic Emiri'nin bölgesinde istediği gibi ticaret yapma hakkına sahip oluyordu. Üstelik bu anlaşma muvakkat değildi ve emirden sonra gelecekleri de (*his heirs and successors*) bağlıyordu.⁴⁰

İngiltere gerek Osmanlı Devleti merkez bürokrasisi ile gerekse Yemen ve Kızıldeniz etrafında bulunan kabilelerle yaptığı anlaşmalarla önemli kazanımlar elde etmişti. Şimdi sadece Fransızları Mısır'dan çıkarmak kalmıştı.

Napolyon'un Mısır'a girmesi Osmanlı Devleti için bir savaş sebebi idi. Ancak III. Selim Fransa'ya hemen savaş açma taraftarı değildi. Mısır'a düzenlenecek sefer için en az altı ay süreye ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. Mısır meselesini konuşmak için Şeyhülislam konağında 3 Ağustos 1798 tarihinde toplanan Şura

---

³⁸ Nihal Şahin Utku, **Kızıldeniz,-Çöl, Gemi ve Tacir-**, İstanbul, 2012, s. 61

³⁹ BOA, TS.MA. E. 559-21

⁴⁰ **A Collection Of Treaties**, , s. 271

Meclisi'ne bir hat yollayarak Fransa'ya karşı oyalama taktiği uygulanmasını istiyordu.⁴¹

İstanbul'da Fransa'ya karşı nasıl bir politika takip edileceği tartışılırken 27 Ağustos'ta Amiral Nelson'un müjdeli mektubu İstanbul'a ulaşmıştı. Amiral gönderdiği mektubunda savaşı detaylarıyla anlatarak Fransa donanmasının insan ve gemi kaybının çok fazla olduğunu, muharip durumda sadece dört bin askeri kaldığını ve Osmanlı Devleti'nin on bin askerle İskenderiye'yi rahatlıkla geri alabileceğini bildiriyordu.⁴² Nelson'un mektubu ve İngiliz elçisinin kararlı tutumu üzerine III. Selim hemen Fransa'ya savaş ilan ederek ve yayınladığı hatt-ı hümayunda Fransa'yı büyük düşman ilan ediyordu. "*Fransalunun bilâ sebep baġteten zuhur eden taarruz ve adâvetine şer'an mukâbele lazım geldiğinden avn ve inâyet-i hazret-i hüdâ-yı muîne tevekkülen berren ve bahren def-i şürûr-i a'dâ ve kahr ve tedmîr-i husemâ esbâbına teşebbüs olunmağla Fransa aleyhine gaza ve cihâd cemî-i farz-ı ayn olduğu mukarrer olmağın*"⁴³ ...

III. Selim Sadrazam Yusuf Ziya Paşa komutasında ordu hazırlatarak Suriye'deki bütün resmi görevlilere bu orduya yardım etmeleri emrini verdi.⁴⁴ Mısır valisi Ebubekir Paşa'nın yerine Abdullah Paşa'yı atayarak kendisine "*Senden bu bâbda külli gayret ve bâb-ı Haremeyn-i muhteremeyn olan Mısır'ın ve havâlisinin Fransız keferesinden tahlisi matlûb-i katî-i mülûkânem olmağla âna göre bu bâbda ibrâz-ı lâzime-i gayret eyleyesin*"⁴⁵ diyerek nazik durumu ifade ediyordu.

Napolyon, Mısır'a girdikten sonra düzensiz birliklerle yaptığı Ehramlar savaşını kazanarak Akka önlerine kadar geldi. Şubat 1799 tarihinde Akka'yı kuşatan Bonapart, Cezzar Ahmed Paşa karşısında başarısız olarak Mısır'a geri döndü.

---

⁴¹ "...Lâkin baġteten zuhûr eylediğinden emr-i muhafazada ve tedârikât-ı seferiyyede gayet acele olunup ilan-ı harp hususunda teenni ve batâet birle bir miktar vakit tedârik eylemek iktizâ eyler zanneleyim. Yani memâlik-i İslamiyyede olan Fransaluya unî ile muamele olunmayarak letâif'ül-hiyel ile taġlî ve sual ve cevap teneffüs olunsu ve germiyyetle Mora 'ya ve sâir serhâdata takviyet verilse ve bazı anlara muhalif devletler ile muhâbere olunsu ve Mısır'ın hâli ne suret kesb eyler bilinse ba'de ilan-ı harp olunsu altı senedir kafir bizi iġfâl eyledi biz dahi bari altı mâh kadar anları iġfâl eyleyüp mümkün mertebe işimize baksak. Hele ilân-ı harp hususu gayet mülâhaza götürür maddedir. İşte bu maddenin zuhurundan berü benim hatırıma gelen budur..." BOA, TS.MA. E. 428-20

⁴² BOA, TS.MA. E. 672-7

⁴³ BOA, A. DVNS.NMH.D 9-1, Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet VI**, İstanbul 1309, s. 408-411

⁴⁴ BOA, C. AS. 624-26349

⁴⁵ BOA, TS.MA. E. 428-33

Napolyon'un mağlup olarak Mısır'a dönmesi ile uluslararası diplomasi manevraları başlamıştı. Mısır'da tutunamayacağını anlayan Napolyon İstanbul'a bir adamını yollayarak Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmaya çalışıyordu.

Napolyon İstanbul'a yolladığı mektupta Mısır seferinin Osmanlı Devleti'nin menfaati için yapıldığını ve İngiltere ile Rusya'ya güvenilmemesi gerektiğini söyleyerek üçlü ittifakı bozmaya çalıştığı gönderdiği şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

"...Kahire'ye varmaktan aksâ-yı merâmımız gerek memlûk tabir olunur kabileyi ve gerek İngilterelileri te'dib ve gûşmâl etmek olduğundan kat'ı nazar Nemçe imparatoruyla Rusya imparatoru beyninde tasmîm-gerde olan Âl-i Osman memâlikinin inkisâmı maddesine dahi mümânaat etmek olduğunu ve lede-l-hâce devlet-i seniyyeye imdat ve iânet etmeye hazır ve amâde olduğumuzu devlet-i aliyyeye ber-takrîb ifade ve beyan..."⁴⁶

Osmanlı Devleti, inandırıcı olmayan bu mektuba cevap dahi vermeyip sefer hazırlıklarına devam eder. Napolyon bu kez doğrudan sadrazama mektup yazarak barış istediğini ve Mısır'ı terk etmeye hazır olduğunu net ve yer yer sert ifadelerle belirtir.⁴⁷

İngiltere ise gizli bir Osmanlı-Fransız ittifakı söylentilerinden rahatsız olmuş ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden teminat alma yoluna gitmiştir.⁴⁸ Napolyon'un 25 Temmuz 1799'da düzensiz birliklere karşı zafer elde etmesine rağmen hemen akabinde rahatça Fransa'ya kaçması bu kez Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den şüphelenmesine neden olmuştur. İngiliz kumandanı Smith'in Napolyon'un kaçmasına olanak sağladığını düşünen Osmanlı Devleti, İngiliz elçisinden konu hakkında izahat istemiştir. İngiltere elçisi ise Napolyon'un gizli kaçtığı konusunda sadrazamı ikna etmesi oldukça zor olmuştur.⁴⁹ Ayrıca İngiltere'nin ittifak anlaşmasının tasdiknamesini anlaşmanın üzerinden 7 ay geçmesine rağmen

---

⁴⁶ BOA, HAT. 247-13933

⁴⁷ "...asker Mısır, Kahire üzerine gelir ise mecmuunu def edebilirim. Ancak musâlaha hususunda bana teklif olunacak bil-cümle iddialara tevkif-sâz olduğum emr-i bedihidir...Mısır'ı mı istersiniz söyleyin. Fransa Devlet-i Aliyyenin yedinden Mısır'ı intizâ' ve iltikâm etmek iddiasında olduğu yoktur..." BOA, HAT. 242-13583

⁴⁸ BOA, HAT. 248-13986

⁴⁹ BOA, HAT. 265-15372

göndermemesi Osmanlı Devleti'nin güvensizliğini daha da artırmıştır.⁵⁰ Rusya'nın baş tercümanı Konton, Reisülkütab'a gelerek İngiliz amirali Smith'in Fransızlarla Mısır'ın tahliyesi konusunda pazarlık yaptığını bildirmesi müttefikler arasındaki güvensizliği iyice gün yüzüne çıkarmış oldu.⁵¹

Fransız General Kleber'in sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya barış teklifinde bulunmasıyla diplomasi savaşları başlamış oldu. İngiltere, Fransa'nın çıkması ile Mısır'da etkinliğini artırmak istiyor, Fransa ise Hindistan ticaretini engellemek için işgal ettiği Mısır'ı kendi eliyle İngiltere'ye vermek istemiyordu. İngiltere ve Rusya'nın en büyük endişeleri Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılacak tek taraflı barış anlaşmasında kendileri aleyhinde maddeler bulunma ihtimaliydi.⁵² III. Selim de İngiltere'nin bu endişelerle sulh görüşmelerini akamete uğratmaması için Yusuf Ziya Paşa'ya dikkatli olmasını emrediyordu.⁵³

Bu güvensiz duruma rağmen Osmanlı Devleti, Fransa'nın barış teklifini kabul ederek Şıkkı Evvel defterdarı Mustafa Reşid ve Reisülkütab Mustafa Rasih Efendileri murahhas tayin etmiştir. El-Ariş sahrasında yapılan görüşmeler sonunda 24 Ocak'ta yirmi maddelik anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Fransız askerleri Osmanlı-İngiltere-Rusya nezaretinde ülkelerine geri döneceklerdi.

Ancak III. Selim'in tüm endişe ve uyarılarına rağmen İngiltere El-Ariş anlaşmasını tanımadığını bildirdi. Osmanlı ve Fransa askerleri arasında çatışmalar başladı ve 20 Mart 1800'de Fransız general Kleber Yusuf Ziya Paşa'yı mağlup etti. Bunun üzerine III. Selim yeni bir ordu hazırlayarak Mısır'a yolladı. İngiltere'nin de yardımı ile Temmuz 1801'de Fransızlar tamamen mağlup edildi.⁵⁴ 30 Ağustos 1801 tarihinde imzalanan 22 maddelik İskenderiye anlaşması ile Fransa Mısır'ı tamamıyla boşaltmayı kabul ediyordu.⁵⁵

---

⁵⁰ BOA, HAT. 226-12562

⁵¹ BOA, HAT. 264-15328

⁵² BOA, HAT. 257-14753

⁵³ "...korkarım Smith işi tas'ib eder. Aman şu fırsat fevt olmasın. Gayet dikkat eylesin..." BOA, TSMA. 1173-37

⁵⁴ Yüksel Çelik, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa -II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara, 2013, s. 16-19

⁵⁵ BOA, HAT. 1667-15

Fransa ve Osmanlı Devleti Mısır'ın tahliyesi konusunda anlaşmakla beraber her ikisinin de ortak endişesi İngiltere idi. Çünkü İngiltere'nin Mısır'da birtakım bahanelerle kalıcı olmak istediğine dair emareler görülüyordu. Fransa dışişleri bakanı Talleyrand Paris büyük elçisi Halet Efendi'ye İngiltere'nin Mısır beylerinden birini Londra'ya götürdüğünü ve Mısır'da karışıklık çıkarmak için hazırlık yaptığını bildiren bir mektup yazmıştı.⁵⁶ Bu sırada sadrazam Yusuf Ziya Paşa da Mısır'da devlet otoritesi için tehlikeli gördüğü beyleri ortadan kaldırmaya başladı. Hayatlarını tehlikede gören beylerin bazıları da İngiliz kumandanı Anşef'e sığındılar. Yusuf Ziya Paşa iltica eden beyleri talep etti. Anşef'in diplomatik teamüllere uymayan cevabı ile İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında gerilim zirve yaptı.⁵⁷

III. Selim, İngiltere ile bir çatışmaya girmekten çekiniyordu. Bu nedenle bir taraftan Sıdkı Efendi'yi İngiltere'ye yollarken⁵⁸ diğer taraftan da Fransa'yı Mısır beyleri konusunda İngiltere'ye baskı yapmaya zorladı.⁵⁹ Napolyon da felaket olarak gördüğü bu konuyu Ekim 1801'de Londra'da yapılan barış anlaşmasının beşinci maddesinde garanti altına aldı.⁶⁰

Ancak İngiltere, Londra barışı ve Amiens anlaşmalarında Mısır'ı terk edeceğini söylemesine rağmen Mısır beylerini kışkırtarak Osmanlı Devleti ile Mısır Beylerini silahlı çatışmanın içine sokmayı başardı. Osmanlı Devleti daha önce Balkanlarda karşılaştığı yabancı kışkırtması isyanların bir benzeri ile Arap coğrafyasında ilk defa karşılaşıyordu.

⁵⁶ “..... İngiltere Devletinin çalıştığı heman ancak ülkâ-yı Mısır'a bir ihtilâl virüp vaktiyle bilâ muhassen ve meşakkat basıp zabt etmektir... Zira İngilterelilerin ihanet edecekleri âşikardır ve Mısırluların etvârlarından malûm olan İngiltereden Mısır tarafına asker gelmesini talep ediyorlar. Çünkü İngiltereli donanmasını ve askerini Malta ceziresinde meks ediyor. İngilterelinin bundan garazı ale-l-gaflle Mısır Kahire'yi asân-ı vech üzere basıp zabt etmektir ve bu maddenin böyle olacağı bî-iştibâhtır ve İngilterelinin bâlâda mezkûr harekâtları an-karîb Mısır Kahire'ye ihanet edeceklerini iş'âr eder...” BOA, HAT. 138-5692

⁵⁷ “..... Şimdi Reşid'e varıp cümle askeri ile Mısır'a sadrazamın üzerine varıp bu defa kaldırdığı bil-cümle beyleri talep eylemesini verirlerse ne güzel vermekte inad iderlerse cenk ile beyleri almasını general Berd'e ismarladım.... Şimdi İngiltere Devleti Devlet-i Aliyye ile cenk üzerindedir....” BOA, HAT. 157-6537

⁵⁸ BOA, HAT. 89-3647

⁵⁹ “... Beylerin Devlet-i Devlet-i Aliyyeme olan ihanetlerinin ve İngilterelünün istishâblarının meydana çıkması bir nevi faidedir... Bu madde tevâtür bulduğundan Fransalı dahi beylerin İngilterelü istishâbında kalmasının çekemez elbette mübâhese eder İngilterelü keff-i yed etmeye mecbur olur...” BOA, TSMAE. 524-66

⁶⁰ “... Beşinci Madde: Memâlik-i Mısriyye Devlet-i Aliyye'ye devr ve teslim olunup Devlet-i Aliyye'nin memâlik ve arazisi bu cenkten evvel oldukları gibi bi-tamâmihâ mahfuz kala.” BOA, HAT. 141-5835

Bunun üzerine III. Selim, Mısır valiliğine Hüsrev Paşa'yı atayarak kendisine geniş yetkiler verdi. Hüsrev Paşa Mısır beyleri ile savaşarak istikrar oluşturmaya çalışsa da çözümün İngilizlerle anlaşmaya bağlı olduğunu anlaması uzun sürmedi. Gerek Mısır'da gerekse Bâbîâli'de yapılan uzun görüşme ve pazarlıklar sonucunda isyancı Mısır Beylerine af ilan edilerek İngilizlerin Mısır'ı boşaltmalarının yolu açıldı.

İngiltere Mısır'dan çekilmiş ancak Osmanlı-Rus savaşından istifade ile 1807 yılında İskenderiye'yi işgal etmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın karşısında bozguna uğrayan İngilizler 1808 yılında bu kez mağlup olarak geri dönüyorlardı.

Mısır meselesi Osmanlı Devleti'ni İngiltere ve Rusya'ya yanaştırmış ancak gelişmeler müttefikleri savaş durumuna getirmiştir. İngiltere'nin iki yüzlü tutumu Fransa ile Osmanlı Devleti'ni yeniden birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmanın sonucu olarak Bonapart *Devlet-i Aliyyenin şân ve nüfuzu istikmâl ve tamâmiyet-i mülk ve serbestiyyet ve istiklali istihsâl olunmadıkça Fransalu kılıcı elden bırakmamak üzere kalen ve kalemen ettikleri ahd ü misâklar*⁶¹ vererek Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaşa zorlamıştır. Fakat aynı Fransa 1807 yılında Tilsit'te Rusya ile Osmanlı Devleti'nin taksimi konusunda anlaşırken İngiltere ise İstanbul'a donanma gönderiyordu.⁶² Verilen tüm sözler ve yapılan anlaşmalar Seyyid Mehmed Vahid Efendi'nin tabiri ile “*evhene min beyt-il-ankebût*” (örümcek ağı) mesabesinde idi.

1.3. YEMEN'DE İNGİLİZ-OSMANLI İHTİLAFININ BAŞLAMASI

Fransa'nın Mısır işgali sırasında İngiltere'nin Yemen ve Kızıldeniz sahillerinde etkinliğini artırdığını ve bazı kabilelerle anlaşmalar yaptığını yukarıda belirtmiştik. Her ne kadar bu süreçte iki devlet arasında ciddi bir güven problemi ortaya çıksa da taraflar 1809 senesinde Kala-i Sultaniye anlaşmasını imzalamıştır.

⁶¹ Seyyid Mehmed Vahid Efendi, **Devlet-i Aliyye- İngiltere Musâlahası**, *İÜTY*, nr. 10549

⁶² İngiltere'nin İstanbul'a gönderdiği filo ve bunun üzerine yaşanan siyasi olaylar için bkz. Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi”, **Nizâm-ı Kâdimden Nizâm-ı Cedide'e III. Selim ve Dönemi**, ed. Kenan Seyfi, İstanbul 2010, s. 391-493

İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü konusunda teminat verirken Osmanlı Devleti de İngiltere'ye ticaret imtiyazı veriyordu.

Avrupa'da ise Napolyon tehlikesi geçmiş ve Viyana Kongresi ile Avrupa düzeni kısmi de olsa sağlanmıştı. İngiltere ise kongre sonucunda hem yeni sömürgeler elde etmiş hem de eski sömürgelerine giden yollardaki Malta Adası, Cape Colony gibi kritik yerleri elde etmişti. Osmanlı Devleti ile yapılan ticaret anlaşması da göz önüne alındığında Londra-Hindistan ticaretinde bütün şartlar İngiltere lehine gözükmekte idi.

Yemen'de ilk Osmanlı-İngiliz ihtilafı Taiz sancağına bağlı bir liman kazası olan ve Sana İmamının sorumluluğunda bulunan Muha'da⁶³ yaşanmıştır. Muha kasabası Kızıldeniz sahilinde olmasının yanı sıra o dönemde Yemen kahve ticaretinin en önemli limanı konumunda idi.⁶⁴ Dolayısıyla İngiliz gemilerinin sıklıkla uğradığı bir yerdi. Bu nedenle burada İngiliz konsolosu bulunurdu. Muha'ya gelen mallar gümrükte kontrol edilir ve Muha'ya girmesine izin verilirdi.

1818 yılında Taiz mütesellimi, Bâbîâli'ye gönderdiği tahriratta İngiliz konsolosunun Bombay'dan gemi ile 12 kişinin taşıyabildiği büyüklükte sandıklar ve çadırlar getirdiğini ve gümrükte kontrol ettirmeden konağına naklederek asker nezaretinde muhafaza ettiğini haber vererek bu sandıklarda askeri teçhizat olduğunu ve İngilizlerin burada birtakım faaliyetlerde bulunabileceği uyarısında bulunur.⁶⁵ Taiz müteselliminin öngörüsü doğru çıkar ve 1820 yılında İngiltere'nin Hindistan genel valisi Muha'da İngilizlere ait malların yağmalandığı gerekçesi ile abluka ilan ederek buraya asker yollayacağını ilan eder.⁶⁶ İngiltere bundan bir sene önce İngiliz gemilerine yapılan Vehhabi saldırılarını bahane ederek Cidde Valisi İbrahim Paşa'ya askeri yardım teklifinde bulunmuştu. Bu askeri teçhizatın da olası bir Vehhabi harekatında kullanılmak üzere nakledildiği izlenimini vermeyi amaçlamıştı. Ancak Osmanlı Devleti bu teklife olumlu bir cevap vermemişti.⁶⁷ Buna rağmen askeri

---

⁶³ *Muha kazası: Taiz'in 34 saat bu'd garbîsinde ve sahil-i Bahr-i Ahmer'de mebnîdir.* Ali Saib, a.g.e., s. 584

⁶⁴ IOR/L/MIL/17/16/7, **Aden Protectorate**, s.28

⁶⁵ BOA, **HAT**. 1344-52539

⁶⁶ BOA, **HAT**. 770-36178L

⁶⁷ BOA, **HAT**. 1315-51271

teçhizat nakli İngiltere'nin Mısır gibi bir oldu bitti ile Yemen'e yerleşme şüphesini artırıyordu.

İngiltere'nin Muha hakkında askeri tasavvurlarda bulunması Muha İngiliz konsolosu ile Yemen İmamı arasında soğukluk meydana getirmiştir. Yemen İmamı konsolosu takdir etmiş ve konsolos üzüntüsünden vefat etmiştir. Bunun üzerine İngiltere'nin Hindistan genel valisi Muha'ya yeni bir konsolos ve kaptan yollamıştır. Yemen İmamı bu kez de gelen kaptan ve konsolosu kovmuştur.⁶⁸ İmamın bu muamelesini devletine yapılmış bir hakaret olarak gören Hindistan valisi Muha'ya 200 çadır, 300 kulaç uzunluğunda zincirle çok sayıda asker ve gemi yollamıştır. Hindistan valisi Muha iskelesinde bir İngiliz kaptanın idam edildiğini de iddia ederek sorumluları talep etmiştir.⁶⁹ Zincir gönderilmesini Babülmendeb boğazının kapatılması tasavvuru olarak düşünen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, İstanbul'a birbiri ardına mektup yollayarak İngiltere'nin planlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. *"... Birkaç seneden berü İngilterelünün Yemen ve Habeş ve Basra Körfezi taraflarına tasallutları ve bu mahaller kimesnenin zîr-i hükmünde değildir diyerek zabt ve kabza-i tasarrufa götürmek dâiyesinde oldukları ayan olduğundan bu husus suûbet ve cesâmet kesb etmeksizin bir çaresine bakılmak lâzımeden idüğü..."*⁷⁰ Durumun ciddiyetini anlayan bir diğer kişi de Mekke Muhafızı Ahmed Paşa'dır. İngiliz askerinin Muha'ya geldiğini haber alan Paşa, Ebu Ariş'e Yemen ve Hicaz'dan topladığı yirmi beş bin kişilik ihtiyat kuvvetini yollamıştır. Gerek Mısır valisi Mehmed Ali Paşa ile gerekse İstanbul ile sürekli muhabere halinde olan Ahmed Paşa İngilizlerin saldırı da bulunması durumunda nasıl davranması gerektiğini sorar.⁷¹

Bâbîâli'de yapılan birçok meşveret sonucunda Ahmed Paşa'ya Muha'nın hem Yemen'in kilidi konumunda olduğu hem de Kabe'ye yakın olduğu vurgulanarak İngiltere tarafından bir saldırı olması durumunda savaşması emredilir.⁷²

Muha önlerine gelen İngiliz gemilerinden beş büyük gemi Muha limanına demir atarak beklemeye başlamışlardı. Şehrin önünde savaş gemilerini gören halk ilk

---

⁶⁸ BOA, HAT. 345-19675

⁶⁹ BOA, HAT. 277-16334

⁷⁰ BOA, HAT. 1289-50011

⁷¹ BOA, HAT. 760-35925

⁷² *"..... Bu defa İngilterelünün zabtına tasallut eylediği mahall ise kible-gâh-ı mü'minin olan Kabe-i Mükerrerme'ye pek yakın olmağla müsâmaha götürür madde değildir..."* BOA, HAT. 1289-50017

olarak çocuk ve ihtiyarları Muha'nın dışına çıkarmışlardır. Ardından kale burçlarına çıkan yerli halk gemilere ateş etmeye başlamışlardır. Ateşe karşılık gemilerden de topla mukabelede bulunan İngilizler şehrin bazı bölümlerini tahrip etmişlerdir. Yaklaşık 15 gün süren top atışları karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Sana İmamı Mehdi, kazanın ileri gelenlerinden iki kişiyi İngiliz donanmasına yollamıştır. İngilizlerin barış için öne sürdüğü beş şartın dördünü kabul eden heyet beşinci maddenin görüşülmesi için İngiliz askerinin Muha'ya çıkmasını kabul etmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda beş maddelik anlaşma imzalanmıştır.⁷³

Muha İngiltere Konsolosu, Sana İmamı anlaşma imzaladıktan sonra yanına hediye ve riyal alarak Avn kabilesine giderek ittifak teklifinde bulunmuştur. Kabile reisi Mekke muhafızına bir adamını yollayarak silah ve asker vermesi durumunda İngilizlerle başa çıkacağını ve İngiltere'nin Sana İmamı ile yaptığı anlaşmaya rağmen Yemen'e silah sevk etmeye devam ettiğini ve mukavemet edilmesi gerektiğini ifade eder.

Bölgede Vehhabi meselesinden dolayı prestij kaybına uğrayan Osmanlı Devleti bölgede yeni bir prestij kaybı yaşamak istemiyordu. Bu nedenle İngiltere elçisine durumdan duyulan rahatsızlık bizzat Reisülküttab tarafından bildirilir. Elçi ise tercümanını Bâbîâli'ye göndererek İngiltere'nin Muha politikası hakkında mülakatta bulunur. Tercüman ile yapılan mükaleme ileride başlayacak ve uzun yıllar sürecek olan Yemen diplomatik görüşmelerinin nüvesini oluşturması bakımından ilginçtir.

Tercümana İngiltere'nin Yemen'i Hindistan gibi tedricen zapt eylemeyi tasavvur ettiği görülüp fakat konum itibarıyla devletin kalbine dokunan madde olduğundan asla sükut ve müsamaha gösterilemeyeceği kavlen defî mümkün olmazsa Devlet-i Aliyyenin fiilen def etmeye mecbur ve muktedir olduğu bildirilir. Terüman ise cevaben *“Muha ülkesi ve civarı öteden beri müstakil bir hakim olan İmam-ı Sana'nın yed'inde olup hatta İngiltere memurları ve konsolosları ol taraflarda*

---

⁷³ “..... Şart-ı evvel: İngilizin konsolosu Muha'nın hakimi yanına geldiğinde rükûb-i huyûl birle gitmek ve kendüsüne ta'zîm ve tekrîm olunmak. Şart-ı Sani: Muha'nın herhangi kapusundan çıkarsa mani olunmamak. Şart-ı Salis: Konsolos Sana tarafına gitmek murâdında Muha'nın hakiminden izin almamak ve izne tevakkuf etmek suretleri olmamak keyfe mâ yeşâ gidip gelmek. Şart-ı Rabi: Yüzde iki buçuk riyal öşür vermek. Şart-ı Hâmis: Muha'da İngiliz reayasının hükmü konsolosun yedinde olup Muha'nın Hâkimi dahl ve taarruz etmemek...” BOA, HAT. 1175-46435 G

ikametleri iktiza ettikçe sair memâlik-i mahrûsada olan İngiltere memurları gibi Devlet-i Aliyye'nin izin ve ruhsatı ve berât-ı âlisi ile olmayıp ol tarafın kaidesine kendileri giderler ve ikamet ederler. Devlet-i Aliyye'nin en baîd olan Mısır ve Bağdat gibi yerlerinde olan konsolosların izn-i âli ve berât-ı âlişan ile ikametleri malum olup lakin Muha havalisi âher müstakil hakim'in yed'inde olduğundan onlar için izn-i âli ve berât-ı şerif iktiza etmemesi dahi başka hükümet olduğunu isbat eder. Bunların oralarda nizâ'ları vâki oldukça kendi beynlerinde görülüp âherin medhali ve Devlet-i Aliyye'nin inzimâm-ı re'y-i ile olmayarak kendi beynlerinde harben nizam bulmuş ve iki taraftan sened ve muahede akd ve rabt oluna gelmiş...’’⁷⁴ diyerek Yemen'in Osmanlı toprağı olmadığını iddia etmiştir. Reisülküttap ise “Yemen'in ikliminin Saltanat-ı Seniyye'ye mensubiyeti ve Muha ve havalisi kiblegâh-ı din-i İslam olan Mekke-i Mükerreme'ye karîb olduğundan başka hükümet olsa bile kefare milletinin ol-taraflarda suikast ve tecavüzleri kat'a tecviz olunamaz...” sözleri ile sert bir karşılık vermiştir. Tercüman, muhtemelen beklemediğı ölçüde bir sertlikle karşılaşınca üslubunu yumuşatmak zorunda kalarak ve kendisinin bile inanmadığı argümanlarla muhatabını ikna etmeye çalışır. Ona göre Muha'da yaşanan problem hemen her gümrükte karşılaşılabilecek basit bir ticaret veya vergi ihtilafıdır. “Yoksa oralarda arazi zabt ve ikamet etmek misüllü dâiyeden nâşi değildir. İrâe olunan hareket-i harbiye tesviye-i münâzaa zımnında bir tehdid için olmak iktiza eder...” demişse de hemen akabinde toplanan şura meclisinde “Frenk taifesinin hiçbirinden evvel ve ahir emniyet caiz olmayarak hangisi olur ise olsun Hudâ-negerde fırsat-yâb oldukları gibi din ve Devlet-i Aliyyeye suikast ve ihanete tasaddî edecekleri aşikâr olup...’’⁷⁵ denilerek başta Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa olmak üzere gerekli tedbirler alınması için emirler verilmesi elçinin sözlerinin bir karşılık bulmadığının en açık göstergesidir.

Muha vakıası İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliğı, Hindistan bürosu ve Kahire konsolosluğu arasında da yazışma ve tartışmalara da konu olmuştur. Mehmed Ali Paşa'nın bölgede artan gücü ve Bâbîâli'nin sert tepkisi karşısında İngiltere tarafında yeni arayışlar başlamıştır. Özellikle İngiliz kaptanlar Sana İmamı'nın politikalarından dolayı Muha'da ticaret yapmanın imkansız hale geldiğini belirterek

⁷⁴ BOA, HAT. 1289-50017

⁷⁵ Aynı Vesika

Muha'daki İngiliz acentesinin kapatılmasını ve başka yere nakletmesini tavsiye etmişlerdir. İlk akla gelen yer ise Aden'dir.⁷⁶

İngiliz konsolosu bunun üzerine Aden'e giderek bölgede hâkim olan Abdali şeyhine bir takım hediyeler sunarak anlaşma yolları arar. Şeyh de Aden'de bir İngiliz acentesi kurulmasına oldukça sıcak bakar. İngilizler Aden'in müstakil olduğunu ve anlaşma için Bâbîâli'nin onayına ihtiyaç duyulmayacağı kanaatindeydiler.⁷⁷ İngiltere'nin en büyük endişesi Mehmed Ali Paşa idi. İngiltere'nin Kahire konsolosu Mehmed Ali Paşa'nın Aden ve Babülmendeb'e müdahale etmesinden ve buralarda etkinliğini artırmasından endişelenmeye başladığını bildiriyordu.⁷⁸ İngiltere'nin Hindistan genel valisi Mehmed Ali Paşa'ya bir mektup göndererek en büyük endişesinin Muha'daki vakıadan dolayı dostluklarına zarar gelmesi ihtimali olduğunu ifade eder.⁷⁹

1.3.1. Kaptan Haines'in Bölgedeki Faaliyetleri

İngiltere, 1764 yılından itibaren Hindistan'a komşu bölgelerde siyasi temsilci atamaya başlamıştır.⁸⁰ Doğrudan Hindistan bürosuna bağlı çalışan temsilciler görev yaptıkları bölge ile büroya sürekli raporlar sunuyorlardı. Bölgede İngiliz politikasını yönlendirme fonksiyonu taşımalarının yanı sıra İngiltere adına anlaşma yapabilecek kadar geniş yetki ile donatılmışlardı. Bu temsilciler birçok resmi ve gayr-i resmi anlaşma ve görüşmeler yapmışlardı. 1770 yılından itibaren de Yemen'de bir İngiliz temsilcisi bulunuyordu. 1787-1800 yılları arasında bölgede görev yapan ve birçok kabile ile yapılan anlaşmada imzası olan Murray'in raporları İngiltere'nin Yemen politikasının şekillenmesinde oldukça önemli rol oynamıştır.

Aden'de bir süre yaşayan Murray şehirden çok etkilenmişti. Ona göre İngiltere'nin Arabistan sahillerinde bağımsız bir şekilde var olabilmesi için mutlak surette Aden'de var olmalı ve bunun için de gerekirse burasını işgal etmeliydi. Çünkü o dönemde Aden'in korunaklı yapısı nedeniyle karadan ve denizden işgal

⁷⁶ Ceasar E. Farah, *The Sultan's Yemen*, Londra 2002, s. 16

⁷⁷ BOA, HAT. 1290-50081

⁷⁸ R.J. Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, Londra 1975, s. 26

⁷⁹ BOA, HAT. 1290-50066

⁸⁰ James Onley, *The Arabian Frontier Of The British Raj*, New York, 2007, s. 14

edilmesi oldukça zordu. Ayrıca Aden’de bol miktarda ve yüksek kalitede içme suyu mevcuttu. Bu da Hind körfezi ve Kızıldeniz’de seyreden İngiliz gemileri için hayati öneme sahipti.⁸¹

Murray’dan sonra görev yapan Sir Home Popham’a Murray’ın raporları doğrultusunda özellikle sahil kesimlerinde bulunan kabilelerle ticari ve siyasi ittifaklar için çalışması talimatı verildi.⁸² Popham da en başta Aden’e hâkim olan Abdali kabilesi ile ilişkileri geliştirmişti. Popham’dan sonra bahriye kaptanlarından Stafford Bettesworth Haines⁸³ atanmış ve kendisine aynı görevler verilmişti.

Haines’in bölgeye gittiği dönemde Hicaz ve Yemen’de Mehmed Ali Paşa’nın ciddi bir nüfuzu vardı. Bu yüzden Haines ilk yıllarında bölgede bir etkinlik gösteremedi. İlerleyen dönemde Mehmed Ali Paşa’nın komutanlarından Türkçe Bilmez lakaplı Mehmed Ağa⁸⁴, isyan edip Hicaz ve Yemen’de çok sayıda Mısır askerini öldürmüş⁸⁵ ve bölgeye hâkim olmuştu. Yemen imamı yeni vefat ettiğinden halk Mehmed Ağa’yı yeni imam olarak seçmekte tereddüt göstermediler. Aynı dönemde Mehmed Ali Paşa da II. Mahmud’a isyan ettiğinden Mehmed Ağa halkı Mehmed Ali Paşa’nın Yemen’i Mısır’a bağlayacağı propagandasını yaparak isyana teşvik etmiştir.⁸⁶ Ancak Türkçe Bilmez Mehmed Ağa Asir emiri Ali ile yaşadığı ihtilaf sonucunda Yemen’de fazla tutunamamış ve bir İngiliz gemisi ile Yemen’i terk etmek zorunda kalmıştır.⁸⁷

Bombay yönetimi Haines’e Yemen ve Somali’nin kesişme noktasında bulunan Sokotra adasının bir kömür deposu olarak kullanımının uygun olup olmadığını araştırma emri verdi.⁸⁸ Haines’e verilen görevlerden biri de adayı satın alması idi. 1834 yılında adaya giden Haines adada birtakım incelemeler yaptıktan

---

⁸¹ Zaki Hanna Kour, **The Development Of Aden and British Relations With Neighbouring Tribes 1839-1872**, (Londra Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Londra 1975, s. 14-15

⁸² **A Collection Of Treaties**, s.268

⁸³ Captain F. M. Hunter, **An Account Of The British Settlement Of Aden Arabia**, London 1877, s. 165

⁸⁴ Türkçe Bilmez Mehmed Ağa’nın Yemen Faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Durmuş Akalın, Türkçe Bilmez Mehmed Ağa Vakası ve Yemen’de Mısır Etkisi, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XX/40, 2020, s. 107-148.

⁸⁵ BOA, HAT. 391-20768

⁸⁶ BOA, HAT. 1140-45375

⁸⁷ Ahmed Raşid Paşa, **Yemen ve Sana Tarihi**, (Yayına Hazırlayanlar: Güllü Yıldız, Filiz Dığıroğlu), İstanbul 2015, s. 161

⁸⁸ Farah, a.g.e., s. 19

sonra adanın hakimi olan Amr bin Saad Tavari'ye İngiltere'nin burayı kömür deposu yapmak için satın almak istediğini söyledi. Tavari'ye adanın mevcut hali ile herhangi bir avantajı olmadığını İngilizlere satması durumunda ise ekonomik olarak hem kendisi hem de ada halkı için daha avantajlı olacağını ifade etti. Ancak Tavari Haines'e *Ene mâ' yutî*⁸⁹ (vermeyeceğim) diyerek kesin bir cevap verdi. Haines İngilizlerle müttefik olmasının kendisine büyük avantajlar sağlayacağını değişik argümanlarla anlatsa da hâkimi ikna edemedi. Haines Tavari'nin atalarından kalan toprağı satmamasına hayranlık duyduğunu ancak diğer Araplarda gördüğü paraya karşı açgözlülüğünün olmamasına şaşırıldığını ifade eder. Adanın İngiliz askerleri için uygun olmadığını da göz önünde bulunduran Haines⁹⁰ satın alma yerine ticaret anlaşması ile adadan yararlanma yolunu tercih etti.

1.3.2. İngiltere'nin Aden'i İşgali

Sokotra adasında görevini tamamlayan Haines hemen ardından Aden'e geldi. Aden'de uzun bir süre kalan Haines Aden hakkında Bombay'a ardı ardına iki rapor sundu.

İlk rapor Aden'in coğrafi yapısı ve iklim özellikleri ile ilgili bilgiler içeriyordu. Haines'in bizzat gözlemlerini yansıtan rapor kısaca şu şekilde idi:

Aden, Babülmendep ve Gardafui meridyeni arasında bulunmaktadır. Ocak, Şubat ve Mart aylarında Aden'den denize doğru rüzgarlar artmaktadır. Bu aylarda sıcaklık 20 ile 26 derece arasında oldukça ılımandır ve az miktarda yağmur yağar. Ancak bu aylarda 50 ile 300 ton arası yük taşıyan gemilerle ticaret başlar. Nisan ve Mayıs aylarında hava ısınır ve 35 dereceye kadar çıkar. Rüzgar genelde hafiftir bazen de hava pusludur. Haziran ayı huzursuz bir aydır. Rüzgar belirsiz ve hava bazen açık genelde ise pusludur. Ayın ortasına doğru rüzgarlar boğazdan sert esebiliyor. Bu da gemilerin işini zorlaştırıyor. Bu kuvvetli rüzgarlar Kızıldeniz ile Aden arasında sıcaklığın 10 derece düşmesine neden olur. Temmuz-Ağustos aylarında birkaç gün dışında hava pusludur. Aden'in içinde sıcaklık 28-40 derece arasında iken limandaki

---

⁸⁹ *The Journal Of The Royal Geographical Society Of London*, Volume XV, London, 1845 s. 109

⁹⁰ *A Collection Of Treaties, Engagements and Sanads, Relating to India and Neighbouring Countries*, Vol, XI, Delhi, 1933, s. 209

sıcaklık 23-31 derece arasındadır. Eylül ayında kara ve deniz meltemleri hâkim olur. Sıcaklık 28-35 derece arasındadır. Ekim ayında sıcaklıklar 25-26 dereceye düşer. Bu ayda hafif yağmurlar görülür. Kasım ayı ile birlikte yıl sonuna doğru hava soğumaya başlar. Aralık ve Ocak aylarında sıcaklık düşmesi ile beraber yağmurlar da şiddetli yağar. Kızıldeniz'den güneye esen şiddetli rüzgar Aden körfezini çok az etkiler.⁹¹

Haines'in ikinci raporunda Aden'i bütün yönleri ile tasvir ederek Bombay yönetimini etkilemeyi amaçladığı görülmektedir. Bu raporda özellikle Aden'in gelişmeye açık olduğu ve büyük bir potansiyele sahip olduğu birçok delille kanıtlamaya çalışmaktadır. İlkinden daha uzun olan raporda Haines görüşlerini şöyle sıralamıştır.

Aden burnu en yüksek yeri 1776 feet yükseklikte olan kayalık bir burundur. Uzaktan ada gibi görünmektedir. Zirvesinde kale ve gözetleme kuleleri vardır. Zirvenin oldukça görkemli bir görünüşü vardır. Burnun doğu yakasında Aden kasabası denize yakın bir konumdadır. Burası Kostantin zamanında oldukça ünlü bir ticaret merkeziydi. Aden'in tekrar Arapların eline geçmesi ile ticari olarak zayıfladı ve sadece birkaç geminin uğradığı bir köy haline döndü. Meşhur Batılı bir gezgin tarafından Portekiz'deki Cintra kasabasına benzetilmiştir. 16320 metre uzunluğunda 19 inç derinliğinde bir su kemeri vardır. Vadilerde ise büyük su tankları vardır. Nüfusu 250 Yahudi, 50 Hindi ve 300 Müslüman olmak üzere 600 kişi civarındadır. Kasabanın güvenliğini sayısı 10 ile 50 arasında değişen muhafızlar sağlamaktadır. Ticareti önemsizdir. Hindistan'dan Muha'ya giden gemiler bazen pamuk, demir, kurşun, pirinç, koyun getirirler. İhracatları oldukça azdır. Bakır ve jowaree temel ihraç ürünleridir. Aden Şeyhi despotik ve aptal biridir. Komşu kabilelerle arası oldukça kötüdür. Fadilî kabilesi Aden'i 1836 yılında yağmaladı. Daha sonra yaptıkları anlaşma gereği Fadilî kabilesi Aden Şeyhi'ne yıllık haraç ödemeyi kabul etti.

Halk ağır vergilerle ezilmektedir. Arazi vergisinin yanı sıra üretilen buğdayın yüzde yirmisi şeyhe gider. Ailenin reisi ölünce reis olan erkek çocuk ilk sene şeyhe fazladan vergi vermek zorundadır. Öküz, koyun ve develer de vergiye tabidir. Yafi

---

⁹¹ **The Journal Of The Royal Geographical Society Of London**, Volume XV, London, 1845, s. 145-147

ve Havşabi kabileleri kendisine vergi vermektedirler. Bu kabileler kendisinden nefret etmekle beraber büyük oğlu Hamed'e saygı duymaktadırlar.

Aden'in bütün tahkimatlarını gezdim. Bazıları harap durumdadır. Denizden bin metre yükseklikte bulunan Yükseliş yolu şu ana kadar gördüğüm en görkemli antik yapı durumundadır. Eğer tahkimatlar tamir edilip modern hale getirilirse güvenlik açısından Aden daha değerli hale gelebilir. Çünkü doğal konumu ile birlikte küçük bir kuvvetle büyük bir kuvvete karşı uzun süre korunabilir. Doğuda bulunan körfez kasabaya tamamen hakimdir. Ayrıca hâkim tepede üçgen bir kale mevcuttur. Su rezervuarları oldukça iyidir. Ancak aşağıda bulunan kale harap durumdadır. Kule oldukça sağlamdır ve altında depo vardır.

Kasabayı çevreleyen vadilerde su havuzları vardır. Ayrıca kasaba içlerinde bir kısmı kullanılmamakla birlikte çok sayıda kuyu vardır. Bir kısmı kullanılmadığından harap durumdadır. Bunlar temizlenirse kasabanın su miktarı daha da artar. Bunun yanında sular oldukça lezzetlidir.

Aden, bir İngiliz limanı olursa ticaret ile birlikte nüfus artacağından bu konulara dikkat edilmelidir. Şu anda Aden'de herhangi bir Avrupalının yaşayabileceği tek bir ev bile yoktur. Bunun yanında kasabada marangoz, demirci, duvarcı da yoktur. Bu sebeple Hindistan'dan çok sayıda emtia getirilmesi gerekmektedir.

Aden'in ihracat ve ithalatı oldukça düşüktür. İhracatı Lahic'te alçak noktalarda yetiştirilen buğday ve jowaree ile sınırlıdır. Yüksek kesimlerde yetiştirilen kahve yüksek vergi nedeniyle Aden'den ihraç edilmiyor. İthalat ise pirinç, hurma, bakır gibi bazı temel ihtiyaç maddeleri ile sınırlıdır. Hindistan'dan koyun ithal edilir. Ancak koyun ticareti de şeyhin kontrolündedir.

Aden, İngiltere yönetimi altında Arap coğrafyasının en önemli ticaret merkezlerinden olabilir. Coğrafi konumunun yanında büyük bir filonun barınabileceği bir limana sahip olması en büyük avantajlarından biridir. Sana'dan deve ile mal taşımak 7-8 gün sürmektedir. Kahve yetiştirilen bölgeler konum itibarıyla Muha'dan ziyade Aden'e daha yakındır. Hadramut ticareti de rahatlıkla

Aden üzerinden yapılabilir. Aden'in İngiliz idaresine geçmesi ile Muha'nın birkaç yıl içerisinde gerileyip Aden'in onun yerini alacağından eminim.

Aden'in kuzeyinde bulunan dağlarda yetiştirilecek buhur bitkisi, sakız, kahve limana bağlanacak yol ile rahatlıkla ihraç edilebilir. Berbera limanı ve Bombay'a yakın olması sebebiyle Afrika ve İngiliz ticaretinde önemli konuma getirilebilir. Ticaretin artması ile burası İngiliz malları için bir pazar haline de gelecektir. Yemen ve Hadramut'a İngiliz malları daha rahat sevk edilecek. Aden'de İngiltere himayesinde güvenlik artacağından Muha ve diğer yerlerden gelecek insanlarla kasaba birkaç yılda ihtişamlı hale gelecektir.

Bütün gemiler Aden'e dört mevsim rahatlıkla gidip gelebilir. Fakat Muha'da özellikle Ocak ve Şubat aylarında fırtına nedeniyle gemiler büyük zorluk yaşamaktadır. Nisan, Mayıs ayında bile gemilerin Muha limanında zorluk çektiğine şahit oldum. Bunlar bir tüccar için en az güvenlik kadar önemli konulardır. Çünkü Aden'den mal alan tüccar Muha'daki gibi Temmuz ayını beklemek zorunda kalmayacaktır. Ayrıca gemisi de yıpranmayacaktır.⁹²

Bir kömür deposu için Aden'nin konumundan bahsetmeye gerek bile yok. Daha önce görev yapanlar zaten bu konuda gerekli bilgileri vermişlerdi. Ancak yıllardır bölgede denizcilik yaptığım için gözlemlerim ve ifadelerim küstahça karşılanmayacaktır ümidindeyim. Eğer buraya mükemmel bir iskele yapılırsa gemiler her zaman gelip kömür alabilirler.

Haines'in raporları Bombay'da tartışılırken Mehmed Ali Paşa bölgede nüfuzunu iyice artırmıştı. Mehmed Ali Paşa'nın bölgedeki varlığı İngiliz politikacıları için bir ikilem oluşturuyordu. İngiltere'nin Mehmed Ali Paşa ile hem Mısır'da hem de Muha'da yaşadıkları tazeliğini koruyordu. Bu sebeple bölgede fiili olarak bulunmak İngiltere menfaati açısından daha verimli idi. Ancak İngiltere Aden'in ele geçirilmesinin *de facto* olmasından ziyade *de jure* (hukuki) olmasını istiyordu. Çünkü burada ancak bu şekilde var olabileceğinin farkında idi.

Bombay'da Aden'e yerleşmenin hukuki gerekçeleri araştırılırken Hindistan Bahriye komutanlarından Charles Malcolm bir mektupla Aden'de İngiltere bayrağı

---

⁹² **Accounts And Papers:** Twenty-One Volumes, East India, 1839, s. 92-96 (Bundan sonra Accounts)

ile ticaret yapan Deria Dawlut isimli bir geminin yağmalandığını bildiriyordu. Malcolm'a haberi veren de Aden'de bulunan Haines'ti.⁹³ Haines bedevilerin gemiyi vahşice yağmaladığını, gemide bulunan kadın yolculara kötü davranıldığını ve yağmalanan malların Aden pazarında değerinin çok altında satıldığını gözleri ile gördüğünü ve Muha'da bulunan Doğu Hindistan şirket görevlisinin görevini yapmadığını söylüyordu. Haines durumu Lahic şeyhine sorduğunu, yağmalanan malların İngiliz malı olduğunu ve Britanya hükümetinin bunu soruşturacağını söylediğini ancak şeyhin yağma olayını kesin olarak reddettiğini belirtiyordu. Haines mektubunda bunun İngiltere'ye yapılmış bir hakaret olduğunu ve görmezden gelinemeyeceğinde ısrar ediyordu. Bahriye kaptanlarından Denton da Malcolm'a yazdığı mektupta kazada 14 kişinin öldüğünü ve halkın kurtulanlara vahşice davrandığı yönünde benzer bilgiler aktarıyordu.⁹⁴

Olayla ilgili Bombay'a gönderilen raporlardan birinde gemiden sağ kurtulan birinin gemi kaza yaptığında bedevilerin gemiye çıkıp herkesi çırlıçıplak soyduğunu ve tüm malların yağmalandığı şeklinde anlattığı bildiriliyordu. Muha'da bulunan İngiliz ticaret görevlisi ise geminin ihmal sonucu battığını malların ise geminin batmasının engellenmesi için denize atıldığını Aden Şeyhinin yağma ile suçlanamayacağını belirtiyordu.

Bombay yönetimi tüm bu yazışmalar sonucunda olayı bütün yönleri ile araştırmak üzere kazadan sağ kurtulan ve Bombay'a gelen bazı yolcuların ifadesinin alınmasına karar verdi. Yolcuların ifadeleri bizzat yargıç Edward Eden Elliot tarafından alındı. Gemide görevli birinci kaptan Seyyid Nureddin'in verdiği ifadeye göre kaza şu şekilde meydana gelmişti.

Nawab Madras şirketina ait 225 tonluk Doria Dawlut gemisinde 1836 yılından beri kaptanlık yapmaktayım. 26 Aralık 1836'da Kalküta'tan hareket ettik. Gemide bir kaptan bir yük memuru, iki subay, bir yerel kaptan, bir astsubay, iki memur, bir gözetleyici, bir marangoz, 10 hacı ve değişik yolcularla birlikte toplam 30 kişi vardı. Geminin kaptanı Abdullah isimli birisi idi. 10 Ocak'ta Halep'e vardık. Halep'ten yük ve 17 yolcu aldık. Gemiye burada fazladan yük yüklendi.

---

⁹³ Accounts, s. 5

⁹⁴ Accounts, s. 5

Aden'e yaklaştığımızda birinci kaptan ikinci kaptana neden denizin açığında gittiğini sordu. İkinci kaptan karanın yakın olduğunu söyledi. Abdullah ona karanın uzak olduğunu ve o taraf doğru gitmesini emretti. Sabah saat ikide gözetleyici Abdullah'a demir atılması gerektiğini çünkü suyun beyaz göründüğünü söyledi. Abdullah ona küfür etti. Bundan yaklaşık yarım saat sonra gemi kıyıya vurdu. Gemiye kurtarmak için hiçbir şey yapılmadı. Çapa atılmadı ve yelkenler indirilmedi. Gemi saat altıya kadar karaya vurmaya devam etti. Saat ona doğru gemi iyice su almaya başladı. Mürettebatın tamamı tekne kıyıya gittiler. Binmek istediğimde halatı kestiler. Daha sonra tekne alabora oldu ve bazıları boğuldu.

Öğleden sonra Aden'den iki tekne geldi ve gemiyi yağmaladılar. Kadınlardan biri gelenlere kendisini kıyıya götürmeleri için 200 dolar teklif etti onlar da kabul ettiler. Gemi gittikçe su aldığından hepimiz güverteye çıktık. Kadının biri denize düştü. Ertesi gün tekrar geldiler. Bizi karaya götürmelerini ve yiyecek vermelerini istedik ama kabul etmediler. Kendimiz sal yaparak üç kişi karaya çıktık. Kıyıya vardığımızda birkaç Arap bizi soydu ve denize itti. Daha sonra başka biri gelip bizi Şeyh'in evine götürdü. Orada sağ kurtulanları gördüm. Sultan orada bulunanların eşyalarının kurtarılması için gemiye tekne gönderdiğini söyledi. Kalküta'dan alınan malların üçte ikisini Aden Şeyhi üçte birini birinci kaptan aldı. Diğerlerine ait malların hepsini Şeyh aldı.

Aden'den Muha'ya gitmeye hazırlandığım sırada şeyhin askerlerinden biri beni şeyhin oğluna götürdü. Şeyhin oğlu bana yağma olayını İngiliz makamlarına anlatmamam için 4000 dolar teklif etti. Kabul etmeyince beni hapsedtiler. Öğleden sonra şeyhin evine götürüldüm. Yağma olayı hakkında İngiliz makamlarına şikayette bulunmayacağıma dair belge imzalamamam durumunda mağaraya hapsedileceğimi söylediler. Ben de belgeyi imzaladım ve serbest kaldım.⁹⁵

Yapılan tahkikattan sonra Bombay valisi R. Grant 14 Ağustos'ta Hindistan genel valisi Auckland'dan Aden'de İngiliz bayrağı ve İngiltere himayesinde ticaret yapan bir gemiye yapılan saldırının intikamının alınması için yetki talep ediyordu. Ancak geminin şirket tarafından kasıtlı olarak karaya oturtulduğu ve bu sayede yüksek miktarda tazminat almayı amaçladığından şüphelenen Hindistan genel valisi

⁹⁵ *Accounts*, s. 11-14

Auckland kararsızdı. Grant ise 14 Eylül'de ikinci bir muhtıra vererek zaman kaybedilmeden kendisine yetki verilmesini istedi.⁹⁶

23 Eylül'de Muha'da bulunan İngiltere ticaret temsilcisi Bombay valisi James Farish'e Aden'in mutlaka ele geçirilmesi gerektiğine dair art arda iki mektup gönderiyordu. Mektupta Aden'in stratejik öneminin yanında bölge ticaretinde merkez olabilecek potansiyeli olduğunu anlatıyordu. Temsilci kömür deposu olarak da daha iyi bir yer olamayacağını ifade ettikten sonra İngiliz bayrağına yapılan saldırının karşılıksız bırakılmaması gerektiğini de ifade etmekten geri kalmıyordu. Çünkü temsilciye göre eğer bu konuda sessiz kalınırsa benzer saldırılar giderek artacaktır.⁹⁷

26 Eylül'de Doğu Hindistan Şirketi, Aden'in ele geçirilmesi için resmi olarak yetki talebinde bulundu. 16 Kasım'da ise Hindistan konsilliginden valiye yazılan yazıda yapılan saldırı sonucunda Aden'in kömür deposu olarak işgali için gerekli çalışmaların yapılmasını ve gerekirse Aden Şeyhi için bazı dostane düzenlemelere gidilmesini eğer bu mümkün olmazsa ilave tedbirlerin alınmasını ve bölge hakkında yeni bilgiler toplanmasını tavsiye ediyordu.

Aralık 1837'de gerekli yetkileri alan Haines, Ocak 1838'de Aden şeyhi ile ilk görüşmesini gerçekleştirdi. Bu görüşme karşılıklı hediyelerle dostane bir havada geçmişti. Haines, şeyhin oğullarına da hediye vermeyi ihmal etmemişti. Hatta gemiden sağ kurtulanlara yaptığı muamele için de ayrıca şeyhe teşekkür etti. Birkaç defa tekrarlanan görüşmelerde Haines kömür deposu yapılması için Aden'in İngiltere'ye devredilmesini istedi. Şeyhin büyük oğlu Hamed'e istedikleri yerin sınırlarını gösteren bir mektup verdi. Burada bazı adalar, liman ve dağlık alana kadar olan kısmı özellikle seçmişti. Haines burada yazılı belge ile ileride meydana gelebilecek ihtilaflarda elini kuvvetlendirmek istiyordu.

Şeyh Hüseyin, en başta Aden'de kaza yapan geminin yağmalandığı iddiasını kesin olarak reddetti. Şeyhe göre kaza yapan gemideki mallar yağmalanmamış daha önceki kazalarda olduğu gibi denizde kaybolmuştu. Şeyhin yaklaşımına göre Arabistan sahillerinde benzer vakıalar daha önce çok defa meydana gelmişti. Ayrıca

---

⁹⁶ **Accounts**, s. 17

⁹⁷ **Accounts**, s. 19

geminin kaza yaptığını öğrenir öğrenmez oğlunu gönderdiğini ve bu sayede birçok kişinin hayatının kurtulduğunu iddia etti. Oğlunun aldığı malların ise enkazdan kurtarılan mallar karşılığında bizzat kaptan tarafından verildiğini öne sürdü. Aden'in İngiltere'ye devredilmesi talebine ise bir Arap atasözü ile cevap verdi. "Etin yanmasına izin ver ama kılıcın girmesine izin verme." İngilizlerle her zaman dost olduğunu ancak herkesin kendi bayrağı altında yaşaması gerektiğini savundu.⁹⁸

Ancak Haines, İngiltere'nin bu konuda ciddi olduğunu ve anlaşmanın Şeyh için de bir avantaj olduğu yönünde birbiri ardına mektuplar yazdı. Şeyh de bir taraftan çevrede sorun yaşadığı kabilelere karşı elini güçlendirmek istiyordu. Bu nedenle İngilizlerle olası bir ittifakı hemen reddetmek niyetinde değildi. Bu nedenle gizli tutulması kaydı ile görüşmeye devam edebileceğini bildirdi. Gerekçe olarak da halkın cahil olduğunu ve müdahale ederek işleri zorlaştırabileceğini öne sürdü. Bununla da yetinmeyip halkın yalanlarla Haines'le arasının bozulmasına sebep olabileceğini söyledi.⁹⁹ İki gün sonra şeyh Haines'e yeni bir mektup yazarak insanların kendisine gelerek ülkelerinin İngilizlere satıldığını duyduklarını ve oldukça sinirli göründüklerini aralarında olan her şeyin gizli kalmasını gerektiğini tekrar etti. Haines cevaben gizliliğe riayet ettiğini ancak halkın Aden'in devrini konuşmasının ileride gerçekleşecek gerçekliğe alışmaları açısından verimli olduğu cevabını verdi.

Şeyh Hüseyin, yaşlı olduğundan görüşmeler çoğu zaman Şeyhin büyük oğlu Hamed'le Haines arasında geçiyordu. Hamed'in Aden'in devredilmesinden sonra kendi durumları ile ilgili bazı endişeleri vardı. Özellikle İngiltere'nin gemi olayından dolayı kendisinden intikam almasından korkuyordu. Bir diğer konu ise İngiliz bayrağı dalgalandığında onların Aden'i terk edip etmeyecekleri konusu idi. Hamed, Aden'in devredilmesinden ziyade İngiltere ile ittifak yapmak için çabalıyordu. Haines'e açık açık İngilizlerle ittifak istediğini ve bunun kabilesini tüm saldırılara karşı koruyacağını anlattı. Ancak Haines ittifaka yetkisi olmadığını belirterek asıl maksadını açığa vurdu.

---

⁹⁸ **Accounts**, s. 37

⁹⁹ **Accounts**, s. 28

Haines, Hamed'e Aden'in mevcut durumu ile oldukça değersiz olduğunu İngiltere'ye geçmesi durumunda meydana gelecek avantajlardan onların da istifade edeceğini söylüyordu. Ayrıca kendisinin ve ailesinin her zaman saygı göreceğini ve isterse İngiltere bayrağı altında gemi ticareti yapabileceğini belirtti. Ayrıca Aden'in devri için ne kadar para istediğini sordu.¹⁰⁰ Görüşmeler sonucunda Aden'e kömür deposu yapılması için ortak bir noktada buluştular. Anlaşmaya göre Haines kömür deposu için uygun bulunduğu yeri gösterecek ve Hamed de mühürle orayı İngilizlere devredecekti.

Görüşmeler sırasında Hamed, Fadılî kabilesi ile aralarında anlaşmanın bozulduğunu ve Fadılîlerin saldırıya geçtiklerini bu sebeple ayrılması gerektiğini söyledi. Haines'e artık kasaba ve liman sizindir, bana lütfen gemiden silah ve barut verin ve bu sayede işlerimi düzenleyeyim dedi. Haines, Hamed'e güvenmediğinden ve kendisine karşı kullanmasından çekindiğinden silah verme yetkisi olmadığını söyleyerek bu isteğe karşı çıktı. Hamed, 15 Mart'a kadar kömür deposu arazisinin devri için gerekli olan işlemlerini yapacağını ve Aden'i terk edeceğini söyledi. Bu müddet zarfında Haines de Hamed'e ödenecek meblağı belirleyecekti. Haines kısa bir süre sonra depo olarak Re's Bin Jarbayar'ı seçtiğini bildirdi.

Ardından 16 maddelik taslak bir metin hazırlayarak imza ettiler. Birinci maddede belirli bir miktar paranın ödenmesi karşılığında Aden anakarası, dağlar, burun, limanlar, adalar, tahkimatlar ve kamu binaları sonsuza kadar Doğu Hindistan Şirketi'nin malı olacaktır. Ödenecek tutar konusu her gündeme geldiğinde Haines İngiltere'nin tatmin edici bir para vereceğini söylediğinden meblağ tam olarak belirlenmemişti. İkinci maddede İngilizlerin hiçbir camiye dokunmayacağı ve ibadetleri engellemeyeceği garanti ediliyordu. Diğer maddelerde ticaretin geliştirileceği ve Aden Şeyhi'nin saygı göreceği ve hiçbir şekilde rencide edilmeyeceği vurgulanıyordu. Ayrıca şeyhe ait gemiler vergiden muaf olacaklar ve İngiltere bayrağı ile ticaret yapabileceklerdi. Geçitlerde bulunan yapılar hariç şeyhin bütün yapıları İngilizlere ait olacaktı.

Aden şeyhi 22 Ocak'ta Haines'e yazdığı mektupta Doğu, Kuzey ve Batı'da bulunan ve kendisine bağlı olan kabilelere düzenli olarak para verdiğini, aralarındaki

---

¹⁰⁰ **Accounts**, s. 22

hukuktan dolayı Aden'in devri konusunu onlara anlatmak için iki aya ihtiyacı olduğunu bu süre zarfında Haines'in de Bombay'a giderek gelinen noktayı hükümetine anlatmasının daha doğru olduğunu söyledi. Kendisinin Aden'de saldırıya uğrayabileceğini bu durumda kendisinin sorumlu olmayacağını belirterek bir anlamda kendisini tehdit etti. Yine Şeyh, gümrük vergilerinin yarısının kendisine ödenmesi, eğer bu olmazsa yıllık 50 bin dolar düzenli ödeme, halkın üzerindeki otoritesinin devamı, ismine saygı duyulması, şahsi mülkiyetine dokunulmaması, Araplar ve Yahudilerin kendisine tabi olması gibi yeni isteklerde bulundu. Şeyh Hüseyin, tek seferde büyük bir meblağ almaktansa yıllık belirli bir miktar almanın daha iyi olacağını tek seferde alacağı yüklü miktarın çevresinde bulunan kabilelerin açgözlülüğünü artıracaklarını dile getirdi.

Eğer bunlar kabul edilirse Aden İngilizlerin olacaktı. Şeyh, ayrıca Mart ayına kadar Bombay'dan gelmemesi durumunda Türklerin burayı alabileceğini böyle bir şey olması halinde ise üzerine düşeni yaptığından gönlünün rahat olduğunu belirtti.

Haines, şeyhin bu taleplerinin gerçeklikten uzak olduğunu ve kabul edilmesinin İngiliz politika anlayışı ile örtüşmeyeceği ileri sürdü. Çünkü ona göre İngiliz toprağında yaşayan herkesin İngiliz kanunların tabi olacağını, isteyen de başka bölgelere gidebileceğini bu konuda halkı zorlamayacaklarını söyledi. Şeyhin saygı talebine ise kesin teminat vererek her zaman hak ettiği itibarı göreceği sözünü verdi. Gümrük vergilerinin yarısını alma talebinin ise Bombay yönetimi tarafından kabul görmeyeceğini çünkü Aden'in gelirlerinin devirden sonra İngiltere'nin kuracağı sistem için yapacağı harcamaların dörtte birini dahi karşılamayacağını öne sürdü. Haines yaptığı araştırmalara göre şeyhin Aden'den yıllık en fazla 6-7 bin dolar kazandığını ve hükümetin de bundan biraz fazlasını verebileceğini, kendisini kandırmaya çalışmasının delilik olduğunu söyledi. Bunun üzerine Şeyh Hüseyin, 26 Ocak 1838'de diğer oğlu Abdullah'ı yıllık 8700 dolar karşılığında Aden'i İngilizlere vermeyi kabul ettiğini bildiren bir mektupla Haines'e gönderdi. Hadramutlu Hacı Hüseyin'in şahitliğinde devir anlaşması imzalandı. Haines anlaşma hatırası olarak at istediğini bildirdi. Haines'in bu isteğine olumlu cevap veren Abdullah bir gün sonra atın kendisine verileceğini söyledi.

Kendisine hediye edilecek atı bekleyen Haines ummadığı bir sürprizle karşılaştı. Hamed, 28 Ocak'ta Lahic'ten 100 kişilik silahlı bir grupla Aden'e geldi. Amacı Haines'i öldürüp bütün belgeleri ele geçirmektir. Bundan haberdar olan Haines son anda gemiye kaçarak canını zor kurtardı. Hamed'in yaptıklarını entrika olarak yorumlayan Haines ona sert bir mektup yazdı. Aden ve limanlarının babasının mührü ile İngiltere'ye verildiğini ve bu kötü niyetli davranışından ötürü İngiltere'nin istediğini yapma hakkı doğduğunu ve İngilizlerin barış için savaşabileceğini ve böyle olması durumunda Hamed'in İngiliz karakterinin asaletini göreceği tehdidini savurdu. Yine Hamed'e entrika ile hiçbir yere varamayacağını, şerefli davranması durumunda daha avantajlı bir anlaşma imzalayabileceğini, ancak bu durumda yaptıklarının unutabileceğini uyarısında bulundu.¹⁰¹ Saldırı teşebbüsünden bir sonuç elde edemeyen Hamed, Haines'e aralarında bir anlaşma olduğunu, birbirlerinden şüphe etmemeleri gerektiğini ancak Aden halkının İngilizleri istemediğini ve ölünceye kadar kimsenin evinden çıkmayacağını söyledi.¹⁰² Haines yaşanan bu son gelişme üzerine artık Bombay'a dönmeye karar verdi. Giderayak Şeyh Hüseyin'e yazdığı mektupta oğlunun yaptığından dolayı onu pişman edeceği tehdidini savurdu.¹⁰³

Haines, Bombay'a varır varmaz vali Farish'e yapılan görüşmeler ve gelinen durumla ilgili ayrıntılı raporlar sundu. Aden'in işgal edilmesinden başka bir çözüm yolu olmadığına dair kafasında en ufak bir şüphe kalmamıştı. Bunu da bütün muhataplarına anlattı.

Haines'in raporları üzerine Bombay valisi Mr. Farish Mart 1838'de Hindistan genel valisine sert bir muhtıra verdi. Muhtıra genel hatları ile şu ifadeleri içeriyordu. Uygar milletlerin yasalarına göre bir ülkenin başka ülke tarafından verilen zararların tazminini isteme hakkı vardır. Eğer bu karşılanmazsa mağdur tarafın tazminat ve intikam için tedbirlere müracaat etmesi tabii görevidir. En başından beri Aden'in işgalini düşünmeliydik. Çünkü diğer çözümler İngiliz çıkarları açısından tatmin edici değildir. Hindistan hükümeti buna ilk başlarda sıcak bakmadı. Ama adalet kuralları kutsal değildir. İngiliz karakterine göre hoşgörü ile bazı şeyler

---

¹⁰¹ **Accounts**, s. 34

¹⁰² **Accounts**, s. 33

¹⁰³ **Accounts**, s. 35

de tolere edilebilir. Biz burada Aden'i para ödemededen almanın yollarını aramalıydık ancak Bombay hükümeti dostane hareket etme yolunu tercih etti. Aden'in ele geçirilmesi için yetki talebi istemek bir müsamaha değil doğal bir haktır. Çünkü Aden kömürümüz için depo, gemilerimiz için de bir liman olacaktır. Haines bu noktada kendisine verilen görevi sabırla icra etti. 8700 dolar yıllık ödeme karşılığında şeyh ile anlaşma imzaladı.¹⁰⁴ Ancak şeyh Aden'i vermekten vazgeçti. Tek çare Aden'in işgal edilmesidir.

Muhtıra ile yetinmeyen vali Hindistan donanması baş müfettişliğine Haines'in yanıtlanması için şu soruları sordu.

1. Aden şeyhi ile yapılan anlaşmanın yürürlüğe girmesinde herhangi bir zorluk yaşanma ihtimali var mıdır?
2. Barışçıl bir çözüm için kara ve deniz kuvvetlerinin miktarı ne kadar olmalıdır?
3. Eğer askeri güç kullanılacaksa kara mı yoksa deniz kuvvetleri mi daha gerekli olacaktır?

Haines'in cevabı oldukça netti. Bölgede edindiği tecrübeye göre Arapların yavaş ve öngörülemez davranışlarından ötürü Aden'in İngiltere'ye devredilmesi çok zor olacaktır. Konuyu çözmek için iki araç vardır: Para ve asker. Çünkü sürekli zorluk çıkaran Şeyh değil oğlu Hamed'dir. Onun bu muhteris karakterini de ancak bu ikisi dizginleyecektir. Ayrıca Hamed'i daha da köşeye sıkıştırmak için Fadılî ve Havşabi kabileleri ile de mutlaka irtibata geçilmeli ve İngilizlere güven duymalarının yolları bulunmalıdır. Eğer bu yapılırsa askeri harekattan şüphelenmeleri de önlenmiş olacaktır. Askeri olarak da her iki kuvveti de tavsiye ederim.¹⁰⁵

Bombay valisi 5 Eylül 1838'de Hindistan donanmasına yazdığı yazıda Aden'i barışçıl yollarla almaya karar verdiklerini bildirdi. Bu amaçla Aden şeyhi ile imzalanan anlaşmanın yürürlüğe konması için Haines'i tekrar Aden'e gönderilecekti. Ona verilen talimatta anlaşmanın yürürlüğe konulması için şeyhi ikna etmesi eğer kabul etmezse gemi vakıasından dolayı İngiltere'nin kendisini en ağır şekilde

---

¹⁰⁴ **Accounts**, s. 38

¹⁰⁵ Haines Aden'in işgali için 650 kara askeri ile 54 bahriyelinin yeterli olacağını, işgalden sonra da 600 askerle şehrin güvenliğinin sağlanabileceğini rapor etmiştir. **Accounts**, s. 43

cezalandıracağı ve bunun olması durumunda ise kendisine en ufak bir meblağın ödenmeyeceğini söylemesi en önemli konu idi. Haines'in herhangi bir saldırıya uğramasını engellemek için de emrine otuz muhafız verilmesi kararlaştırıldı.¹⁰⁶

Bombay valisi tüm gelişmelerden Londra'yı da haberdar etmeyi ihmal etmiyordu. Londra da 7 Eylül 1838'de Aden'in her ne olursa olsun ele geçirilmesi konusunda her türlü eylemi destekleyeceği teminatını verdi. Bunun yanında Londra, Aden'in işgal edilmesi için en uygun zaman olduğunu eğer zaman kaybedilirse ileride daha büyük zorluklarla karşılaşabileceğini ihtar etti. Hatta Aden'in ele geçirilmesi durumunda Haines'in Bombay'dan önce İskenderiye konsolosu Campbell'e haber vermesi emredildi. Ancak Londra her ihtimale karşılık tüm sorumluluğun Bombay yönetimine ait olduğunu ifadeden geri durmuyordu.¹⁰⁷

Haines, 24 Ekim 1838'de tekrar Aden'e demir attı ve karaya çıkmadan bir adamını Aden'e yollayarak siyasi atmosferle ilgili bilgi almaya çalıştı. Ancak Hamed'in 150 kişiyi silahlandığını ve Aden'in heyecan içinde olduğunu öğrendi. Hamed ise Haines'in adamını yakalayıp gemi hakkında bilgi elde etmeye çalıştı. Gemiye erzak satılmasını ve ziyaret edilmesini yasakladı. Haines'in adamından aldığı bilgileri yeterli görmeyen Hamed bu kez de gemiye bir adamını yollayarak bilgi toplamaya çalıştı.

Haines, Şeyh Hüseyin'e mektup yazarak barışçıl yollarla meselenin halledilmesini, gereksiz yazışmalarla zaman kazanmaya çalışmasının ona bir avantaj sağlamayacağını, duyguları ile değil mantıkla hareket etmesinin daha doğru olduğunu çünkü kendisinin savaş gemisi ile geldiğini bildirdi. Şeyh Hüseyin ise Haines'e ayaklarından rahatsız olduğunu, yataktan kalkamadığını ve oğlu Hamed'le barışçıl yollardan konuyu çözmesi için dua ettiğini yazdı.

Ancak Hamed babasının aksine yazdığı mektupta kendisinin hem Haines'in hem de babasının üstünde olduğunu kabilesinin onun emirleri ile hareket ettiğini ve buna göre davranması gerektiğini belirtti.¹⁰⁸ Haines, Hamed'e böyle kaba yazmasını dünyayı iyi göremediğine ve İngilizleri tanımadığına hamlettiğini buna rağmen

---

¹⁰⁶ **Accounts**, s. 43

¹⁰⁷ **Accounts**, s. 47

¹⁰⁸ **Accounts**, s. 52

kendisiyle görüşmek istediğini söyledi. Hamed'e zamanın aleyhine işlediğini ailesinin ve kendisinin bundan zarar göreceğini, İngilizlerin güçlü oldukları kadar merhametli de olduklarını eğer acele etmezse avantajlı bir anlaşmayı kaybedeceğini ihtar etti. Oyun oynamaya gelmediğini, daha önce yaptığı kabalıkların telafisi için son şansı olduğunu vurguladı. Bir dost olarak meyveyi olgunlaştığında paylaşmasını aksi takdirde işe yaramayacağını tavsiye etmeyi görev saydığına dair sözler söyledi.¹⁰⁹ Bir sonraki mektubunda ise askeri hareket olması durumunda bir kurşun dahi alamayacağını ancak kendisinin 8000 dolar teklif ettiğini hatırlattı.

Ancak Haines'in para teklifi Hamed'i tatmin etmiyor askeri hareket tehditleri de pek korkutmuyordu. Haines, Hamed'in kendisini hafife aldığı farkında idi. Bu konuda Bombay valisine sitem dolu bir mektup yazdı. Haines, Aden'e ikinci sefer tek bir gemi ile gelinmesinin Hamed'i cesaretlendirdiğini hatta İngilizler fakir mi de tek bir gemi yolladılar gibi alaycı ifadeler kullandığını anlattı. Bu nedenle topçu teknelerinin eşlik ettiği 700-800 askere ihtiyacı olduğunu söyledi.

Bu birliklerin gelmesi durumunda Aden'in tek bir kurşun bile atılmadan alınabileceğini görüşünü tekrar etti. Onu bu düşünceye sevk eden vakıa ise Hamed'in diğer kabile şeyhleriyle sürekli toplantılar yapması idi. Çünkü Haines'e göre bedeviler saatlerce çekişmeden bir çanta hurmayı bile bölemezlerdi. Üstelik böyle önemli bir konuda da fitratlarına aykırı olarak hemen çözüme ulaşmaları gayri kabildi. Kendisinin politika olarak onların kavga etmelerini sağladığını, bu sayede öfke ve nefretlerini birbirlerine harcayacaklarını ve kendisine karşı daha sakin davranmalarını amaçladığını ifade etti.¹¹⁰

Hamed, Haines'e yazdığı mektupta Aden'i istemesinin karakterlerine hakaret olduğunu ve iyi niyetle buraya gelmediğini öne sürdü. Hamed gemiden ara sıra silah atılmasının Haines'in iyi niyetli olmadığını en büyük işareti olduğunu belirtti. Haines cevaben gemiden silah atılmasının savaş tatbikatından ziyade kutlama amaçlı olduğunu söyleyerek yanlış anlamlar yüklenmesinin doğru olmadığını savundu.

Hamed ve Haines arasında gitgide sertleşen mektuplaşmaya bir süre sonra Şeyh Hüseyin de dâhil oldu. Şeyh, Haines'in Aden'in sahibi olduğunu iddia

---

¹⁰⁹ *Accounts*, s. 54

¹¹⁰ *Accounts*, s. 48

etmesinin akıllı bir insan kelamı olmadığını, kendilerinin oyun oynadığı ithamının ise erkekliklerine yapılmış bir hakaret olduğunu belirtti. Haines'in kullandığı ifadelerin de devlet adamlığı diline yakışmadığını yalanlarla İngiliz makamlarını yanılttığını ve Aden'i almak için resmi yetki belgesinin dahi olmadığını iddia etti.

Haines karşılık olarak yetki belgesi ile karşılıklı anlaşmalarını ancak şeyhin zaman kazanmak için böyle şeylere tevessül ettiği cevabını verdi. Kendisinin sürekli İngilizleri aşağıladığını aynı şekilde oğlunun da sürekli hakaret ve tehditler savurduğunu bildirdi. Şeyhe, İngiltere'den bir şeyhlik gibi bahsederek hafife almasının büyük hata olduğu uyarısında bulundu. Dost olarak şu soruyu sorma ihtiyacı hissettiğini söyledi: Kedi ile oynadığın gibi aslanla oynayabilir misin? İlkinde tahriş ve kaşıntı olur. Ama diğerinde çok ciddi yaralar alırsın.¹¹¹

Haines karşılıklı mektuplaşmaların bir yere varamayacağı kanaatine varınca Bombay'a nihai bir rapor yazmanın en doğru şey olacağına hükmetti. Sert bir rapor yazan Haines, Şeyh Hüseyin'in aptal, oğlunun da cahil olduğunu, her ikisi ile de sağlıklı bir iletişim kurmanın imkansız olduğunu, Aden'i vermek istemediklerini sadece iyi bir kuvvetin onların akıllarını başlarına getireceğini yazdı.¹¹²

Haines Bombay'dan gelecek cevabı beklerken Hamed gemiye başarısız bir saldırıda bulundu. Erzak bakımından sıkıntıya düşen Haines, Fadılî kabilesine mektup yazarak para ile erzak satın almak istediğini haber verdi. Talebe olumlu yaklaşan Fadılî Şeyhi, Haines'e Abdaliler ile savaşmak istiyorsa bunu kendisi ile paylaşabileceğini belirtti. Fadılî kabilesinin İngilizlerle anlaşmasını anlayan Hamed şeyhin teknelerine saldırarak bazı adamlarını tutuklattı.¹¹³ Bunun üzerine Haines kaptan Denton'a Aden'e giriş çıkışları engellemesini ve fırsat buldukça saldırıya geçmesini emretti.¹¹⁴

Gerginliğin had safhaya ulaştığı bu zamanda Aden'de yaşayan Haydari kabilesi reisi Seyyid Zeyn, Haines'e bir adamını yollayarak arabuluculuk teklifinde bulundu. Geline durumdan halkın çok endişelendiğini ve her gün insanların kendisine gelip ağladığını barışın her iki taraf için de en hayırlısı olduğunu belirtti.

---

¹¹¹ **Accounts**, s. 56

¹¹² **Accounts**, s. 57

¹¹³ **Accounts**, s. 68

¹¹⁴ **Accounts**, s. 67

Bunun için de her iki tarafı dinlemeye ihtiyacı olduğunu bu nedenle her şeyi kendisine anlatabileceğini ifade etti.

Haines, Zain'e verdiği cevapta İngiliz devleti tarafından temsilci olarak gönderildiğini ancak şeyh Hüseyin'in gemisine saldırdığını ve savaş başlattığını söyledi. Halk için üzgün olduğunu tek tavsiyesinin donanma gelmeden önce Aden'i terk etmeleri olduğunu ekledi.¹¹⁵ Şeyh Zain'e yazdığı bir sonraki mektup ise oldukça kısa idi. Ben senden barış yapmanı istemedim, dilemiyorum da. Bize ateş ederek savaşı onlar başlattılar ve yok olacaklar.¹¹⁶

Haines'in raporundan sonra Bombay valisi Farish, Hindistan donanma komutanı Smith'e Aden'in işgal edilmesi için gerekli hazırlıkları yapması talimatını verdi. Smith'e askerlerle Aden'e gitmesi son bir teslim çağrısında bulunulması ve olumsuz cevap alınması durumunda harekate girişilmesi emredildi.¹¹⁷

Bu arada Şeyh Hüseyin, yaşanan çatışmalar üzerine Haines'ten 10 günlük bir barış istedi ancak bu isteği kabul edilmedi. Haines Bombay'a yazdığı mektupta abluhanın Şeyh Hüseyin'i barış istemeye mecbur ettiğini iddia etti.¹¹⁸ Haines'in ateşkesi kabul etmemesi üzerine Hamed Aden'deki kritik noktalara silahlı adamlar yerleştirerek Haines'in gemisine sürekli taciz atışları yaptırmaya başladı. Haines Bombay'a yolladığı raporda ateşin niteliğinden eğitimli olduklarının anlaşıldığını Türkler veya Mısırlıların bu kişileri eğittiğini düşündüğünü ifade etti. Haines, Kaptan Denton'a Aden'in liman bölgesine çıkarma yaparak saldırılara karşılık vermesini emretti. Bu hareket sonucunda Hamed bazı kayıplar verdi. Yaşanan kayıplar Hamed ve babası Hüseyin arasında ihtilaf ve tartışmalara sebep oldu. Bütün desteği kaybeden Hamed küçük kardeşi tarafından tutuklanarak mağaraya hapsedildi. Fadılı kabilesi reisi Hamed bin Abdullah da iki üç bin civarında silahlı adamla Şeyh Hüseyin'in üzerine yürümek için hazırlıklarda son aşamaya gelmişti. Amacı İngiliz donanmasından önce Aden'i yağmalamaktı.¹¹⁹

---

¹¹⁵ **Accounts**, s. 69

¹¹⁶ **Accounts**, s. 70

¹¹⁷ **Accounts**, s. 61

¹¹⁸ **Accounts**, s. 70

¹¹⁹ **Accounts**, s. 71

Oldukça sıkışık durumda kalan Şeyh Hüseyin Haines'e, İngilizlere karşı direnemeyeceğini ve yüz yüze görüşmek için 23 Aralık'a kadar Lahic'ten yanına geleceğini bildiren bir mektup yolladı. Fadilî lideri Hamed bin Abdullah da adamlarını topladığını ve Şeyh Hüseyin'le savaş halinde olup olmadıklarını haber vermesini istedi.¹²⁰ Haines, ufak çatışmaların olduğunu ancak birliklerin 12 gün içinde geleceğini Şeyh Hüseyin'in ateşkes isteğini kabul ettiğini eğer sözünde durmazsa 23 Aralık'ın gün batımında savaşın başlayacağını haber verdi.¹²¹ Şeyh Hüseyin, yeni bir mektup yazarak yola çıktığını ancak yaşı ve topallığı nedeniyle hızlı gelemediğini bildirdi.¹²² Haines de cevaben gelene kadar ateşkesi uzatacağı ve tutumunun memnuniyet verici olduğunu bildirdi.¹²³ Şeyh Hüseyin, Aden'e varmak için sabırsızlandığını ancak ayaklarının şiştiği için durduğunu yazdı. Haines, hastalığı için üzüldüğünü ancak özür dilemedikçe dost olamayacaklarını, bir an önce transferi yapmaları gerektiğini çünkü birliklerin birkaç gün içinde Aden'de olacağını söyledi.¹²⁴

Aden'e gelen Şeyh Hüseyin, 24 Aralık'ta Haines'e bir mektup yazarak suçsuz olduğunu ve İngilizlere zarar vermek istemediğini söyledi. Haines'in bu mektuba cevabı çok sert oldu. Hüseyin'e yine oyun oynadığını özür dileme niyetinin olmadığını özür dileyene kadar hiçbir mektubunu kabul etmeyeceğini söyledi. Askerlerin birkaç gün içinde geleceğini ve bağışlanma talep edinceye kadar savaşın bitmeyeceği tehdidinde bulundu. Kabilesinin ihanet ve sahtekarlığının onu bu hale düşürdüğünü ve bunun sonucunda yaşlı hali ile İngilizlerle savaşmak durumunda kaldığını iddia etti.¹²⁵

27 Aralık'ta ise Şeyh Hüseyin, bu kez Aden'in yarısını vermeyi teklif etti. Ancak Haines bu teklifi düşünmeden reddetti.¹²⁶ 7 Ocak 1839'da Haines'e imzalı bir özür mektubu yazdı. Mektubunda oğlunun ve kabilesinin yaptıklarının yanlış olduğunu hiçbir zaman doğru bulmadığını ve onların adına yaptığı özürün kabul

---

¹²⁰ **Accounts**, s. 76

¹²¹ **Accounts**, s. 76

¹²² **Accounts**, s. 76

¹²³ **Accounts**, s. 77

¹²⁴ **Accounts**, s. 77

¹²⁵ **Accounts**, s. 78

¹²⁶ **Accounts**, s. 74

edilmesini istiyordu.¹²⁷ Ancak Haines bu özrün yeterli olmadığını ve kabul etmeyeceğini bildirdi.¹²⁸

Haines, 16 Ocak'ta Şeyh Hüseyin'e İngiliz birliklerinin geldiğini gün batımına kadar kasabayı teslim etmelerini aksi halde çok kan döküleceğini bildirdi. Akıllı hareket etmesini aksi takdirde kabilesinin mahvolacağı tehdidini yineledi.¹²⁹ Şeyh Hüseyin bütün kabile reisleri ile toplantı yapacağını bunun için kendisine altı gün mühlet vermesini talep etti.

Bu cevaptan sonra Haines, cevap yazmanın zaman kaybından başka bir şey olmadığına kanaat getirdi. Bir yandan da yeni gelen gemilerin sadece bir iki günlük suyu kalmıştı. Yüksek rütbeli askerlerle hemen saldırı planı yapan Haines gemileri körfezlerin ve istihkamların karşısına konumlandırdı. Sabah saat dokuzda gemilere ateş emri verildi. Yaklaşık 300 metre mesafeden yapılan atışlarda kule ve istihkamların çoğu yıkıldı. Siperlerden yapılan tüfek atışları ise gemiler için tehdit olmaktan bir hayli uzaktı. Saat 11'de askerler iki bölük halinde Aden'e giriş yaptılar. Şeyh Hüseyin, oğulları ve kasabanın ileri gelenleri teknelerle Aden'i terk ettiler. 10 dakika içinde şeyhin konağına İngiliz bayrağı çekildi. İngilizlerin ölü ve yaralı toplam kaybı 15'ti. Bunların çoğu da Aden'in içindeki ufak çatışmalarda meydana gelmişti. Aden tarafında ise şeyhin yeğeni de olmak üzere 100'ün üstünde ölü vardı.¹³⁰ Binbaşı Bailie Haines'e kasabanın tamamen kontrol altında olduğunu ve istediği eve yerleşebileceğini bildirdi. Ayrıca silahsız insanların kuzey kapısından çıkmalarına izin verdiğini ancak yanında erzak olmayanların kasabaya girişine izin verilmemesini emretti. Kasabanın liderlerinin ateşkes isteğini kabul ettiğini ve kimsenin mahremiyetine dokunulmadığını bildirdi. Ayrıca kasabadaki tüm silahların toplandığını belirtti.¹³¹

Haines, Aden'e ayak bastıktan sonra hemen Bombay'a bir mektup yazdı. Aden halkına korkmalarını gerektirecek bir durum olmadığını, her şeyin güvende olduğunu hayatlarına devam etmelerini beyan ettiğini belirten Haines çevrede

---

¹²⁷ **Accounts**, s. 80

¹²⁸ **Accounts**, s. 80

¹²⁹ **Accounts**, s. 84

¹³⁰ **Accounts**, s. 82

¹³¹ **Accounts**, s. 84

bulunan kabilelere de dostane mektuplar yazdığını rapor etti. Kabilelerin bazıları bu isteğe olumlu cevap verip donanmada bulunan yüklerin Aden'e taşınmasına yardımcı olmak için deve göndererek mukabelede bulundular. Çevrede bulunan bütün limanlara mektuplar göndererek Aden'in artık bir İngiliz limanı olduğunu ve ticaretin serbestlikle yapılabileceğini bildirdi.

Aden'i terk etmek zorunda kalan Şeyh Hüseyin Haines'e bir mektup yazdı. O güne kadar mektuplarında Aden Şeyhi lakabını kullanan Hüseyin bu mektubunda yalnızca Sultan lakabını kullanıyordu. Mektubunda uzun cümleler ve ağdalı ifadelerle İngilizlere olan saygısını anlatan Şeyh olanlardan dolayı kendisinin suçu olmadığını, iyi bir danışmanı olmadığından olayların buraya geldiğini belirtti. En büyük suçlunun oğlu olduğunu ve tüm bunlara rağmen İngiltere hizmetine girmek istediğini bildirdi.¹³² Haines ise şeyhin saygı göreceğini ve Lahic halkının Aden yolu ile rahatlıkla ticaret yapabileceği cevabını veriyordu.¹³³

Aden'in İngiltere eline geçmesi ile birlikte Huzzabî, Tabarî, Allavî, Havâşebi gibi birçok kabile Haines'e ittifak teklifinde bulundular. Kabilelerin hepsi savaştan Şeyh Hüseyin'i sorumlu tutarken köpek tabirine kadar varan ağır ithamlarda bulundular. Hepsinin ortak beklentisi İngiliz varlığının ekonomilerine pozitif etki yapacağı yönünde idi. Haines de bütün kabile reislerine olumlu cevaplar vererek hiçbir şahıs ve kabilenin zarar görmeyeceği ve bölgelerinin refah ve mutluluğa kavuşacağını teminatını veriyordu.

---

¹³² **Accounts**, s. 86

¹³³ **Accounts**, s. 87

İKİNCİ BÖLÜM

2. ADEN'DE İNGİLİZ YÖNETİMİ VE OSMANLI-İNGİLİZ REKABETİNİN BAŞLAMASI

Bu bölümde 1839-1873 yılları arasında İngiltere'nin Aden'de kurmaya çalıştığı idari yapı, kabilelerle yaşadığı mücadeleler ve Osmanlı Devleti'nin Yemen'de tekrar idare kurmaya çalışması anlatılacaktır.

2.1. ADEN'DE İNGİLİZ YÖNETİMİ

Aden'in işgalinin hemen akabinde İngiltere'nin acil çözmesi gereken iki problem vardı. Birisi Aden'in idaresi diğeri de hem Aden'in hem de Aden'de bulunan İngilizlerin güvenliği konusu. Ayrıca bu durum Aden'in yalnızca bir kömür deposu olarak kullanılması ya da idari bir mekanizmanın kurulup kurulmaması tartışmalarını da beraberinde getirdi. Bombay'ın niyeti Aden'in yönetimini askeri ve idari bütün yetkilerle mündemic tek bir kişiye vermektir. Burada akla gelen ilk isim şüphesiz Haines'tir. Bununla birlikte Bombay'da Haines'in Aden'i yönetecek bilgi ve donanımına sahip olmadığını düşünenler de vardı.¹³⁴ Ancak Haines, Aden'i çok iyi bildiğini, Arapça bilmesinin yanısıra kabileler arasındaki siyasi dengeleri çok iyi kavradığını kendisinin yerine gelecek kişinin bunlara vâkıf olmadığı tezini ortaya attı. Yine ona göre İngiltere'nin dikkatini Aden'e ilk defa kendisi çekmişti. Bu sebeple buranın yönetimi herkesten çok kendisinin hakkıydı. Bir de Aden'le ilgili çok büyük hedefleri vardı. Burayı bölgenin en büyük ticaret limanlarından biri haline getirecekti.

Bununla da yetinmeyen Haines, Aden'in civarında bulunan kabilelerle peşpeşe ön anlaşmalar (Preliminary Treaties) imzaladı. Çok kısa olan bu anlaşmaların odak noktasını Aden'in güvenliği oluşturuyordu. Haines ise anlaşmaların bazılarını East India Company adına bazılarını ise hükümet adına

---

¹³⁴ Gavin, a.g.e., s. 39

imzalıyordu.¹³⁵ Anlaşma imzalanan kabileler ise Subeyhi, Busali, İdrisi, Vahadi, Abbadi, Zabari, Maudi, Şarabi, Akrabi, Yafi, Havşabi, Huzzabi kabileleri idi. Bu kabilelerin ortak özelliği Yemen'in iç bölgelerinden Aden'e giden ticaret yolu üzerinde bulunmaları idi. Haines, özellikle Aden ticaret yolunu güvence altına almak istiyordu. Bu anlaşmalar Havşabi kabilesinin önemsiz saldırıları hariç tutulursa ilk etapta amacına ulaştı. Bu da Haines'in pozisyonunu biraz daha kuvvetlendirdi. Bombay yönetimi tüm bu gelişmeler üzerine yeni bir macera aramaktansa Haines'i Siyasi temsilci (Political Agent) olarak Aden'e atadı.¹³⁶

Ancak Gavin'in heybetsiz¹³⁷ olarak tanımladığı siyasi temsilci sorumluluk alanı tam olarak belli olmayan muğlak bir ünvanı. İngiltere'nin diğer sömürgelerinde bulunan bir vali kadar yetkiye sahip değildi. En başta Aden'de bulunan askeri garnizon kendisine değil doğrudan Bombay'a bağlı idi. Bu sebeple Haines ile garnizon komutanı Banc arasında ciddi gerilimler yaşandı. Bombay yönetimi Banc'ın yerine daha kıdemli olan Capon'u atadı. Ancak Haines'le Capon da aynı gerilimleri yaşadı. Bu gerilimin bir sonucu olarak Capon, Bombay valiliğine yerli halkın sürekli Haines'i kendisine şikayet ettiklerini, Haines'in yanlış politikaları yüzünden halkın İngiltere'ye olan nefretinin gittikçe arttığını iddia eden yazılar yazmıştır.¹³⁸ 1841, 1846, 1847 yıllarında yapılan düzenlemelerle sorun aşılırsa da tartışmalı durum tam olarak çözüme kavuşturulamadı.

Ancak Haines, yönetim tecrübesinin bulunmaması ve görev tanımının belli olmamasının dezavantajını Bombay'la sürekli muhabere ederek gidermeye çalışmıştır. Haines yazdığı yazılarda Aden'in güvenli hale gelmesi için komşu kabilelerle anlaşma yapılması gerektiğini bildirdi. Bunun için gerekirse maaş ve hibe verilmelidir. Aden'in kuzeyinde bulunan kabilelerin Mehmed Ali Paşa'nın saldırgan faaliyetlerinden korunmak için İngiliz himayesine girmek isteyeceklerini Zevî Muhammed ve Zevî Hüseyin kabilelerinin İngiliz idaresine girmek için kendisine

---

¹³⁵ Musayde Şeyhi Şeyh Muhammed bin Ahmed ile Doğu Hindistan Şirketi adına, Seyyid Muhammed Cafer bin Seyyid İdris ile Hükümet adına Barış ve Dostluk anlaşmaları imzalamıştır. **Tretaies**, Volume VII, s. 297-298

¹³⁶ **Precis Of Papers in the Foreign Depertmant Of The Government Of India Regarding Aden 1838-1872**, Compiled By N. Elias, Simla 1876, s. 8

¹³⁷ **Gavin**, a.g.e., s. 39

¹³⁸ Gordon Waterfield, **Sultans Of Aden**, London, 1968, s. 116

mektup yazdıklarını ancak İngiltere'nin toprak genişletme amacının olmadığını bildirerek reddettiğini bildirmiştir.

Bombay yönetimi Haines'e kabilelerle hangi şartlarla anlaşma yapması gerektiğini bildiren bir talimatname yolladı. Buna göre kabilelere yapılacak ödeme miktarının ilk teklif edilen meblağı geçmemesini ve mutlaka yapılan ödemelerin yazılı olarak kaydedilmesini bildirmiştir. Ayrıca anlaşmanın İngiliz hükümetine sadık kalındığı sürece devam edeceğini, paranın İngiltere'nin istediği zaman kesilebileceğini ve değiştirebileceğini kabul ettirmesini bildirdi. Genel valiye göre bölgede bulunan atlı Arapların İngiltere himayesine alınmasının yapılan anlaşmaların uygulanabilirliğini artıracaktı. Haines'e özellikle bu konuya eğilmesini önerdi. Bombay yönetimi bununla da yetinmeyerek Aden'e askeri bir mühendis gönderdi. Mühendis Foster'e karadan kabilelerin, denizden de yabancı (Avrupalı) saldırılarına karşı savunulabilir hale getirilmesi için planlar hazırlaması ve buranın büyük bir ticari merkez olması için gerekli düzenlemeleri yapması emredildi.

Bombay hükümeti aynı anda Haines'ten de Aden'de uygulanan gümrük tarifeleri ile ilgili rapor istedi. Haines uygulamada olan vergi miktarlarını rapor halinde sunduktan sonra limanda uygulanan gümrük tarifesinin düşük tutulmaması durumunda Aden limanının bölgede bulunan diğer limanlarla rekabet edemeyeceğini bildirdi.

Haines'in yeni bir sistem kurmaya çalıştığı 1839 yılında bölgede çok ciddi bir istikrarsızlık ve kargaşa vardı. Mehmed Ali Paşa Osmanlı Devleti ile savaş halindeydi ve Yemen Mısır tehdidi altındaydı. Yemen'in merkezi olan Sana bölgenin en verimli topraklarına sahipti. Sana'nın Mehmed Ali Paşa kontrolüne geçmesi durumunda ise Aden limanından bir miktar buğday dışında ihraç emtiası kalmayacaktı. Haines, Mehmed Ali Paşa'nın Sana İmamı ile yakın ilişki içerisinde olduğu ve İngiltere'nin Aden'den çıkarılması için planlar yaptığını dair duyular aldığı sırada 1839 yılının sonlarına doğru Abdali ve Fadılî kabileleri 5000 kişi ile Aden'e başarısız bir saldırı düzenlediler ve ciddi kayıplar verdiler. Haines saldırının arkasında Sana İmamı ile Mehmed Ali Paşa'nın olduğunu düşünüyordu. Çünkü Mehmed Ali Paşa, Haines'in Aden işgaline karşı yazdığı mektupta aynen şunları söylemişti: *Yıllardır Yemen'e sahip olmak için uğraşıyorum ama sen bir günde onun*

*gözünü aldın ve onu işe yaramaz hale getirdin.*¹³⁹ Haines saldırıların devam edeceğini düşünüyordu ve Bombay'dan acil takviye istedi. Bunun üzerine 300 asker ve bir miktar topçu gönderildi. 1840 yılı Mayıs ayında Fadılî ve Abdali kabileleri bu kez 3000 kişi ile Aden'e saldırdılar ancak gene başarısız oldular. Fakat bu saldırıda Haines'in Abdali kabilesinde bulunan ve Haines'in temsilciliğini yapan Abdullah Katif'in öldürülmesi en az saldırı kadar Haines'i dehşete düşürdü. Bombay'a yazdığı yazıda Aden'de savunma durumunda kalmaları durumunda daha çok saldırıya uğrayacaklarını bildirdi. Kabileler 5 Temmuz'da Aden'e tekrar bir saldırıda bulundular. Saldırı tekrar başarısız olmasına rağmen Aden'e bağlı bazı köyler yağmalandı. Haines Muha emirinin Fadılîlere barut temin ettiğini üstlerine rapor etti. Raporunda ayrıca Fadılîler İngilizlerin Aden'den öteye geçmeyecekleri varsayımı ile saldırılar düzenlediğini yazıyordu. Bunun yanında saldırılar Aden'de bulunan İngiliz askerlerinin moralini de düşürüyordu. Yiyecek dâhil bütün ihtiyaçların Bombay'dan geliyor olması sıkıntıları daha da büyütüyordu. Garnizon iskorpit hastalığına yakalanmıştı. Vali Carnac Aden'nin güvenliği için kara harekatı yapılmasının elzem olması durumunda Aden'i terk etmesi gerektiğini Haines'e bildirdi.¹⁴⁰

Ancak Haines Carnac'tan farklı düşünüyordu. Aden'de ciddi bir potansiyel vardı ancak bunun için Arabistan'a kadar uzanan kuzey koridorunda istikrar sağlanmalı idi. Haines'e göre bölgede bulunan kabilelerle anlaşma yapmadan önce Mehmed Ali Paşa'nın sağlama alınması gerekmektedir. Eğer Mısır teminat altına alınmazsa kabilelerle yapılacak anlaşmaların hiçbir önemi olmayacaktı. Bu noktada Haines'in beklediği gelişme meydana geldi ve Mehmed Ali Paşa Yemen'den çekildi. Haines'e göre bu çekilme sadece siyasi bir manevra idi. Muha hala Mehmed Ali Paşa'ya bağlı idi. Çünkü Mısır askerleri buradan ayrılırken herhangi bir olumsuzluk ya da çatışma yaşanmamış aksine bazı Mısırlı asker ve topçular Muha Emiri Şerif Hüseyin'in hizmetine katılmışlardı. Bu durum Mehmed Ali Paşa'nın nüfuzunun Muha üzerinde olduğunun en önemli delillerinden biri idi.

---

¹³⁹ **Precis Of Papers**, s. 14

¹⁴⁰ **Gavin**, a.g.e., s. 68

2.2. MUHA EMİRİ ŞERİF HÜSEYİN VE İNGİLİZLER

1840 yılının sonlarına doğru Muha'ya silah yüklü bir Fransız gemisi geldi. Hemen akabinde birkaç Fransız gemisinin daha gelmesi Bombay'da endişeye neden oldu ve Fransızların faaliyetlerinin takip edilmesi için Haines'e emirler verildi. Bombay'ın en büyük endişesi Aden'in karşısına Doğu Afrika kıyılarına Fransa'nın yerleşmesi idi. Fransa matbuatında Fransa'nın Asab körfezine yerleşeceği haberlerinin yayınlanması İngiltere'nin endişelerini daha da artırdı. Bu sebeple Haines'e Fransızları kuşkulandırmadan bölgede gerekli tedbirleri alması emredildi. Tacura limanını satın almak da seçenekler arasında idi. Haines hemen Zeyla ve Tacura'ya ajanlar gönderdi.

Zeyla'ya giden Kaptan Robert Moresby bölgede incelemelerde bulundu ve raporunu sundu. Moresby raporunda Sevakin'den Berbera'ya kadar olan bölgenin Muha Şeyhi Hüseyin'in nüfuzunda olduğunu özellikle Zeyla'nın ise tamamen Hüseyin'in kontrolü altında bulunduğunu bildirdi. Zeyla şeyhi Hüseyin tarafından atanmakta ve Hüseyin'in görevlendirdiği 50 adamla daima kontrol edilmekteydi. Rapora göre İngiltere ticaretinin önündeki en büyük engel Şerif Hüseyin'di. Ticaretin sağlıklı bir şekilde işletilmesi için Hüseyin'in dengelenmesi gerekmektedir. Bölge Muha'yı ürün satmak ve ürün almak için tek pazar olarak görmektedir. Yıllardır yerleşmiş olan bu olguyu değiştirip bölge ticaretini Aden'e yönlendirmek kolay olmayacaktır. Moresby bölgede yürüttüğü çalışmalar sonucunda İngiltere açısından önemli kazanımlar elde etti. İlk önce stratejik öneme sahip Mussa adası hakimi Muhammed ile 18 Ağustos 1840'ta 8 maddelik bir ticaret ve dostluk anlaşması imzaladı. Ardından Zeyla'ya geçen Moresby Zeyla hakimi Seyyid Muhammed ile 5 maddelik bir ticaret anlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre İngiltere bandıralı gemiler yüzde 5 gümrük vergisi ile Zeyla ve Tacura'ya bağlı tüm limanlarda serbestçe ticaret yapabilecekti. Anlaşmanın diğer maddelerine göre Zeyla hakimi İngiliz mallarının bölgesinde satılması için çabalayacak aynı şekilde İngiltere de Zeyla ve Tacura emtiasının Hindistan ve Aden bölgesinde satılması için çaba gösterecekti. Her iki

Şeyh de başka bir yabancı devletle ticaret ve güvenlik anlaşması imzalamayacaktı.¹⁴¹ Zeyla'dan da Muha'ya giden Moresby imzalanan anlaşmaların vücut bulabilmesi için Şerif Hüseyin ile görüştü.

Moresby 1 Eylül 1840'ta Şerif Hüseyin ile 8 maddelik bir Ticaret anlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre Muha ve bağlı bölgelerde İngiliz gemileri istedikleri gibi ticaret yapacaklar ve daha önceki gümrük vergilerini ödeyeceklerdi. Şerif Hüseyin, İngiliz mallarının satılması için çaba gösterecek benzer şekilde İngiltere de Muha ticaretinin gelişmesi için yardımda bulunacaktı. Şerif Hüseyin başka bir yabancı devletle ticaret yapabilecek ancak herhangi bir ticari veya siyasi anlaşma için İngiltere'nin onayını alacaktı. Yapılacak ticaret ve anlaşma asla İngiliz çıkarının aleyhine olmayacaktı. 7. maddenin sonuna Şerif Hüseyin tarafından, ne Fransızların ne de diğer Avrupa güçlerinin veya Mehmed Ali Paşa'nın İngiliz Hükümetine zarar vermesini istemediğini ve İngilizlerin düşmanlarını kendisinin de düşman kabul edeceğini eklemiştir.¹⁴² Burada Mehmed Ali Paşa'nın bölgede pasifize edilmesi ile Şerif Hüseyin'in İngiltere ile anlaşmaktan başka yol bulamadığı anlaşılmaktadır.

Ancak daha anlaşmasının mürekkebi kurumadan Haines ile Şerif Hüseyin arasında Yemen'in siyasi ve iktisadi geleceğini de belirleyen büyük bir gerilim yaşandı. İngiltere adına bölgede faaliyet yürüten ve tüm anlaşmalarda etkili olan Abdürrasül Muha'da bulunan evine İngiliz bayrağı çekti. Bunun üzerine eskiden beri Abdürrasül'den nefret eden Şerif Hüseyin bayrağın indirilmesini istedi. Bayrak indirildikten sonra orada görevli bir İngiliz memuru tarafından tekrar asıldı. Ardından şeyhin adamları bayrak direğini kesti. Olayların büyümesinden endişe eden Şerif Hüseyin, Moresby'den özür diledi. Ancak yapılan ticaret anlaşmasını İngiliz çıkarları açısından yeterli bulmayan Haines anlaşmanın yeniden görüşülmesini ve bayrak mevzusunun incelenmesini istedi.¹⁴³

Muha Emiri Şerif Hüseyin'e güvenmeyen Haines Bombay'a yazdığı raporlarında Şeyh'in İngiltere aleyhine kabilelere mektup yazdığını ve kendi kabilesinde de ateşli vaazlar verdiğini bildirdi. Vaazlarının ana konusu kafirlerle dost

---

¹⁴¹ **Collection Treaties**, Volume VII, s. 318

¹⁴² **Treaties**, Volume XI, s. 219

¹⁴³ **Precis Of Papers**, s. 28

olunmayacağı üzerine idi. Haines, Bombay'a Şeyh'in kendisine yazdığı mektubu da delil olarak gönderdi. Haines'in kaba ve küstah olarak vasıflandırdığı mektubunda Şeyh, Muha'da İngilizlere zulüm etmediğini ama Muhammedi bir kasabaya İngiliz bayrağının çekilmesine de müsaade etmeyeceğini bildirdi ve kendisinden korkmadığını şu cümlelerle ifade etti. *Benim ülkemde benim emirlerime itaat edilir. Ben sizden bir şey istemiyorum. İsteyen sizlersiniz.*¹⁴⁴

Haines'in Şerif Hüseyin'i pasifize etmek için aradığı fırsat eline geçmişti ancak Hüseyin'den özür tazmini için bölgede donanma gemilerinin daha fazla olması gerektiğini üstlerine bildirdi. Haines'e göre Şeyh'in böyle bir saygısızlığa kalkışmasının iki nedeni vardı. Birisi bölgede İngiliz donanmasının zayıflığı diğeri de Mısır'daki istikrarsız durum.¹⁴⁵

Bölgede gergin bir durum oluşmuşken Sana İmamı, Şerif Hüseyin'den Muha, Hudeyde ve Zebid'i tahliye etmesini talep etti. Hüseyin ise Sana İmamı'na bu yerlerin kendisinin olduğunu ve İmamın böyle bir yetkisinin olmadığı cevabını verdi. Sana İmamı, Haines'e mektup yazarak elçi göndereceğini ve problemin çözülebileceğini bildirdi. Ancak Şerif Hüseyin, Haines'in kendisine mektup getiren elçisini hapsetti. Bunun üzerine Haines, Muha'da durumun daha da karmaşık hale geldiğini Muha'dan insanların kaçarak Aden'e doğru geldiğini belirterek Bombay'dan Muha'ya askeri bir sefer düzenlemesi için izin istedi.¹⁴⁶ Ancak Bombay yönetimi Muha'da meydana gelen olay nedeni ile askeri bir harekate sıcak bakmıyordu. Sana İmamı ile yapılan ittifak görüşmeleri ise beklenen sonucu vermedi. Haines donanma desteği olmadan Sana İmamı yardım etse bile Muha hareketinin başarısız olacağını düşünüyordu. Üstelik böyle bir durumda Aden savunmasız kalacaktı.

Bu sırada Lahic emirinin bazı faaliyetleri Haines'in tekrar Aden'e yoğunlaşmasını gerektiriyordu. Lahic, Aden'in hemen kuzeyinde bulunması itibarıyla oldukça stratejik bir konumdaydı. Aden'e giden ticaret yolu buradan geçtiği için İngilizlere göre güçlü bir müttefikten ziyade tehlikeli bir düşman olma

---

¹⁴⁴ **Precis Of Papers**, s. 18

¹⁴⁵ **Precis Of Papers**, s. 29

¹⁴⁶ **Precis Of Papers**, s. 37

potansiyeli çok daha fazlaydı.¹⁴⁷ Haines'in çıkmazda olduğu bir durumu fırsata çevirmek isteyen Lahic Şeyhi 1841 yılında her zaman aldığı vergi dışında Aden Vergisi adı altında bir vergi almaya başladı. Vergi tahsili için de Şeyh Osman bölgesine adamlarını konumlandırdı ve Aden'e mal girişini durdurdu.¹⁴⁸ Aden'i tamamen pasifize etmek isteyen Şeyh, Bir Hamed Şeyhi Haydar bin Maide ile bir ittifak kurmuştur. Bu ittifaka göre Aden'e giden kabileler Bir Hamed limanına yönlendirilecekti. Bunun için tüm kabilelere baskı yapılacak ve iç ticaret Hamed limanına kayacaktı.

Bu anlaşmayı öğrenen Haines, Bombay yönetiminden Hamed limanında mütemâdiyen bir savaş gemisi bulundurmak için izin istedi. Ancak Bombay yönetimi bunun geçici bir çözüm olduğunu belirterek askeri tedbirleri ikinci planda tutuyordu. Bombay'a göre herhangi bir askeri hareket İngiltere ile ittifak yapmak isteyen kabileleri bile İngiltere'ye düşman yapabiliyordu. Bu sebeple Lahic Şeyhinin diğer kabilelerle olan ticaret ve haberleşmesini inkıraza uğratabilecek adımlar atmasını ve yeni ittifaklar kurmasını tavsiye etti.¹⁴⁹

Bunun üzerine Haines, Bombay'a yazdığı raporunda Lahic emiri Muhammed bin Hüseyin Fadıl'la herhangi bir anlaşma imzalamasının mümkün olmadığını belirterek Bombay hükümetine kabilelerle ilgili kapsamlı bir rapor sundu. Haines raporunda Aden'in bölge ticaretinin merkezi olması için Lahic emiri Hüseyin'in devrilmesi gerekli olduğunu bildirmiştir. Rapora göre Aden sınırında bulunduğu için kabilenin başında İngiliz dostu bir yönetimin olması elzemdir. Bu sebeple işgalden ziyade iktidar değişikliği daha etkili olacaktır. Hem de bu sayede Muha emiri Hüseyin'e de gözdağı verilmiş olacaktır.

---

¹⁴⁷ Gavin, a.g.e., s. 65

¹⁴⁸ **Precis Of Papers**, s. 37

¹⁴⁹ **Precis Of Papers**, s. 41

2.3. HAINES'İN KABİLELER HAKKINDAKİ RAPORU

Haines'in Aden'de var olabilmesi için bazı kabilelerle anlaşma yapması bazı kabilelerle de savaşması Arap coğrafyasının gerçekliklerindedir. Ancak bunun için hem kabileleri hem de kabileler arasındaki ilişkileri iyi bilmek gerekiyordu. Bu amaçla Haines kabileler hakkında Bombay'a kapsamlı bir rapor sundu. Rapora göre kabilelerin özellikleri şu şekilde idi.

Fadılî kabile şeyhi, Lahic emiri kadar kurnaz değil aynı zamanda sözlerine sadık birisi. Fadılî bölgesinden geçen ticaret esas olarak Yafi dağlarından gelen bitki ve kahvedir. Bu kabilenin yağmaları meşhur olduğundan güvenli ticaret için anlaşma yapılması gereken bir kabiledir. Aden'in işgalinden sonra kendisi ile yıllık 380 Alman kronu karşılığında anlaşma yapılmıştı. Ancak Aden'e yapılan saldırılara katıldığı ve bazı silahları yağmaladığı için anlaşma gereği olan ödeme durdurulmuştu. Benzer şartlarda anlaşmaya şeyh sıcak bakmaktadır.

Fadılîlerin kuzeyinde Yafi kabilesi bulunmaktadır. Sultan Galip'le daha önce dostluk anlaşması imzalanmıştı. Sultan Galip şu ana kadar anlaşmaya sadık kaldı ve ödemeleri de devam etmektedir. Yafi bölgesi tarımsal üretim açısından çok önemlidir. Haftada 100 ila 200 develik ticaret kabileleri Aden'e geliyor. Yafiler tarım ve ticarete oldukça yatgın bir kabiledir.

Havşabi, Lahic'in kuzey-batısında bulunan bölgenin güçlü ve kalabalık kabilelerinden birisidir. Bizimle daha önce yaptığı anlaşmaya sadık kaldı ve Lahic emirinin ittifak tekliflerini reddetti. Havşabi bölgesi tahıl üretimi bakımından oldukça zengindir. Sana'dan güneye giden tarihi *Tarik'ül-Yemen* Havşabi'den geçmektedir. Lahic'e giden akarsular Havşabi dağlarından doğmaktadır. Bu da Havşabi reisinin Lahic emirine karşı güçlü bir silahı durumundadır. Havşabi'nin kuzeyinde bulunan Amir, Allavi kabileleri daha önce yapılan anlaşmayı bozacak herhangi bir faaliyette bulunmadılar. Onların ödemeleri de mutad şekilde devam etmektedir.

Raftani kabilesi Aden'e yapılan ilk saldırıya katılmamış ve bu durum Havşabi kabilesi ile arasının bozulmasına sebep olmuştur. Kabile şefi Aden'e gelerek İngiltere'ye dostluğunu bildirmiştir.

Ka'tabe ve kuzeyinde bulunan kabileler Sana şeyhinin egemenliği altındadır. Bu nedenle Sana İmamının Muha'yı ele geçirmesi halinde İmamla yapılacak anlaşma Aden'den kuzeye kadar olan bölgede İngiltere lehine oldukça kazançlı bir durum meydana getirecektir. Muha Şeyhinin gasbettiği bölgelerin eski sahiplerine verilmesi konusunda yardımcı olunursa bu kabilelerle anlaşma yapmak daha kolay olacaktır. Yemen halkının pamuk, ipek, demir, kurşun, çatal bıçak takımı gibi eşyalara ihtiyacı vardır. Sana, Yemen'in merkezi olduğundan mal arzının çok olması gerekmektedir. Sana'da üretilen kahve, sakız gibi mallar eğer Muha ve Hudeyde limanından Aden'e yönlendirilirse maliyet tüccarlar açısından daha düşük olacaktır. Ayrıca yerel tüccarlara ait gemiler Muha ve Hudeyde limanlarından daha az yıpranacaklardır.

Sana, Aden'e 10 günlük mesafededir. Ulaklar bu süreyi 5 güne de indirebiliyorlar. Güzergah üzerinde İb, Zimar, Yerin ve Kadın gibi kalabalık ve kahve ticaretinin yaygın olduğu şehirler mevcuttur. Sana'dan Muha'ya bir deve yükü kahve taşımacılığının maliyeti 29 dolardır. Ancak Aden'e yapılacak taşımacılığın maliyeti daha düşüktür. *Tarik'ül Yemen* güvenlik açısından da kabileler için daha elverişlidir. Bu da bizim için avantajdır. Bence Sana İmamı Yemen'in hükümdarı olmayı hak etmektedir. Muha şeyhinin bertaraf edilmesi herkesin yararına olacaktır.¹⁵⁰

2.4. BÂBİÂLİ DEVREDE: İNGİLTERE'YE KARŞI CEPHENİN GENİŞLEMESİ

1841 yılı yaz ayları Fadîlî ve Abdali kabilelerinin Aden'e yeni bir saldırı başlatmak için diğer kabileleri ikna faaliyetleri ile geçti. Bu dönemde açık bir saldırı vuku bulmamış sadece kervan kisvesi altında yaklaşık 400 kişi Aden'e sızmaya çalışmıştır. Haines'in kervandan şüphelenmesi üzerine aldığı tedbirler sonucu bu eylem de akim kalmıştır.

Haines, Bombay'ın dikkatini sürekli Muha'ya çekmeye çalışıyordu. 1841 yazında Bombay'a yazdığı raporda Sana İmamının Muha'yı ele geçirme ihtimalinin

---

¹⁵⁰ **Precis Of Papers**, s. 41

gittikçe azaldığını ve Muha şeyhinin günden güne güçlendiğini ve Bab'ül-Fakih'e askeri sığınak yaptığını bildirdi.

Bombay valiliği ise ihtiyatlı hareket etmeye karar verdi. Haines'in askeri hareket telkinlerinden sarf-ı nazar ederek Şerif Hüseyin'le anlaşma yolunu tercih ederek kaptan Grey'i Şerif Hüseyin'le görüşmek üzere görevlendirdi. Ancak bir sonuç alınamayınca Londra'dan Bâbîâli'ye baskı yapmasını istedi. Bombay'ın beklentisi oldukça basitti. Londra yönetimi Bâbîâli'den Hüseyin'in azlını talep edecek bu mümkün olmazsa İngiltere'nin askeri tedbirine göz yumacaktı.¹⁵¹

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen, İstanbul büyükelçisi Canning vasıtası ile Bâbîâli'den üç seçenekten hangisini ihtiyâr ettiklerinin acele olarak bildirilmesini istemiştir. Bunlar ise Hüseyin'in azledilmesi veya azledilmemesi veyahut da azletmeye muktedir olmadıklarının bildirilmesi şıkları idi. Bâbîâli ise Yemen'e tam muttâli olamadıkları için o sırada İstanbul'da bulunan Türkçe Bilmez Mehmed Ağa'dan konu ile ilgili yazılı bilgi talep etmiştir. Mehmed Ağa gerek yazdığı evrakta gerekse Meclis-i Mahsus'ta şifahen verdiği bilgilerde İngiltere'nin Aden'e hangi entrikalarla yerleştiğini ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Bâbîâli'de yapılan müzarelerde her iki durumun da sakıncalı olduğu kanaati hâkim olmuştur. Bir kere eğer Hüseyin azledilmezse İngiltere bunu bahane ederek Muha'ya saldırabilir. Bu durumda Yemen tamamen kaybedilebilir. Eğer azledilirse Şerif Hüseyin'in buna karşı çıkma ihtimali çok yüksekti. Bu durumda da yine İngiltere Muha'ya saldıracaktı. Bâbîâli, İngiltere'ye *idâre-i lisan* ile konu ile ilgilenileceğini ve Hüseyin'in *istihsâl-i esbâb-ı azline ve bu madde için bu taraftan bir memur-i mahsus dahi irsâline buyurulacaktır* cevabını vermiştir. Bu iş için de bölgeyi bilen Hâcagân-ı Divan-ı Hümayundan Selim Sabit Efendi Zade Eşref Bey görevlendirilmiştir. Eşref Bey'e önce Mısır'a gidip Mehmed Ali Paşa ile görüşmesi ardından Cidde'ye gidip Cidde valisi ve Mekke Şerifi ile istişarelerde bulunarak keyfiyeti Bâbîâli'ye bildirmesi emredilmiştir.¹⁵²

1842 yılı Mart ayında yola çıkan Eşref Bey, Beyrut üzerinden İskenderiye'ye gitti. Burada 6 gün karantinada kalan Eşref Bey, Mehmed Ali

¹⁵¹ **Precis Of Papers**, s. 44

¹⁵² BOA, İ.MSM 62-1795

Paşa'nın Minyet'ül-Kâm'da bulunduğunu öğrenerek Kahire'ye uğramadan doğrudan oraya gitti. 30 Mart'ta Mehmed Ali Paşa ile görüşerek konu hakkında istişarelerde bulundu. Hem konunun ciddiyetine hem de bölgeye vâkîf olan Mehmed Ali Paşa Paşa, Bâbîâliye'ye bir yazı gönderdi.

Mehmed Ali Paşa, arızasında çözümün iki yolu olduğunu birincisinin Şeyh'in İngiliz mallarını iade ve tazminle beraber özür dilemesi, ikincisinin de Hüseyin'in Muha'dan çıkarılarak Yemen'e vali atanarak merkezden yönetiminin sağlanması olduğunu bildirdi. Eğer birinci yol tercih edilir ise Şerif Hüseyin fermanla orada ibkâ edilmeli ancak bununla beraber benzer olayların yaşanmaması için şiddetli bir şekilde uyarılmalıdır. Eğer ikinci yol tercih edilirse Şerif Hüseyin'in Yemen'den tamamen çıkarılması gerekir. Bu ise oldukça zor ve masraflıdır. Çünkü bu durumda Yemen'e donanma ve asker gönderilmesi kaçınılmazdır.¹⁵³

Mehmed Ali Paşa ile görüştüktan sonra Mısır'dan ayrılan Eşref Bey, Cidde'ye giderek vali Osman Paşa ve hemen ardından da Mekke'ye giderek Mekke emiri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Daha sonra Mekke'den ayrılarak Cidde üzerinden Zebid'e giderek Şerif Hüseyin ile ilk görüşmesini gerçekleştirmiştir. Eşref Bey'i büyük bir nezaketle karşılayan Şerif Hüseyin hakkındaki iddialara hem şifahi hem de yazılı cevaplar vermiştir. Kendisine sorulan soruların konusu İngilizlerle olan ihtilafın mahiyeti, camilerde padişahın adının okunmaması ve Yemen'in ekonomik durumu hakkında idi.

İlk önce İngilizlerle yaşanan gerilimi anlatan Hüseyin, ihtilafın merkezinde İngiltere'nin Muha'da bayrak açma konusu olduğunu anlatmıştır. Şerif Hüseyin Muha'da Mehmed Ali Paşa idaresinden önce ve Mehmed Ali Paşa zamanında (1250-1251) bayrak dikilmediğini iddia etmiştir. Muha'nın kendi eline geçtiği zaman *ilân-ı şeâir-i İslamiye için küffar-ı hâksârın bandıralarını şikest ettiğini* bunun üzerine Haines'in iki İngiliz kaptan vasıtası ile barış teklif ettiğini ve kendisinin de buna olumlu cevap verdiğini bildirdi. Kavânin-i kadim üzere bandıra küşadı için sened imzaladıklarını ve kendisinin anlaşmaya hep sadık kaldığını fakat bir süre sonra İngiliz bayrağını tard ettiği iddiasını ortaya attıklarını ancak bunu isbat etmeleri mümkün olmadığını eğer böyle bir durum olsa bile bandıra açmalarının ferman ile

---

¹⁵³ BOA, İ.MSM 62-1796

mümkün olduğunu beyan etti. Şerif Hüseyin, İngilizlerin ferman ile bayrak açması durumunda asla muhalefet etmeyeceğini bildirmiştir. Eşref Bey'e *Ululemr-i minküm'e*¹⁵⁴ kemal-i itaatim vardır, bayrak küşadına ferman gelirse itaat ederim diyerek emirlere uygun hareket ettiği cevabını vermiştir.

Hutbede padişahın adının zikredilmesinin ise fermana mütevakkıf olduğunu ferman sadır olmadan padişahın adının okunmamasının adet-i kadimden olduğunu ferman sadır olduğu takdirde hutbede adını okumanın yanısıra kemal-i şevkle camilerde dua ve niyazda bulunacağını bildirmiştir. Görüşmelerin devam ettiği sırada Cuma vakti gelince Şerif Hüseyin Cuma hutbesinde padişahın adına hutbe okutarak bu görüşünde samimi olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Yemen'in vergi gelirleri ile ilgili bahis açıldığında ise Şerif Hüseyin Yemen'in kendi idaresine verilmesi durumunda bu sorunun da çözüleceğini bildirmiştir. *Eğerçi tevâbi ve liva hakkıyla kaffe-i aktâr-ı Yemen bâ-fermân-ı âli uhde-i âcizaneme ihale buyrulur ise ve aktâr-ı mezbûreyi bütün bütün kabza-i tasarrufumda dâhil olur ise ol-vakit devlet-i aliyyeye îtâsı mûtad olan kahve ve nükûd gibi senevi mürettibleri her ne ise te'diye ederim ve zira' muhalefet etmem ve devlet-i aliyyenin mucib'ül-mefharet olan hizmet ayn-ı nimet bilüb elden geldiğini dirîğ etmem.* Bununla da yetinmeyen Şerif Hüseyin İngiltere'yi de padişaha şikayet etti. *Evvel-Allah ba'de padişâh-ı âlem-penâh-ı müslimin hazretlerine şikayetim budur ki. Şu İngiliz keferesi bender-i Aden'e itâle-i yed edüb kabza-i tasarruflarına geçtiğinden ehl-i İslam'a olan hürmet ve riayetleri olmadığından fazla cevâmi-i şerife-i İslamiye'de at ve katır ve köpek ve hınzır gibi hayvanatı rabt edüb derecesiz İslam'ı tahkir ettiklerinden ve bu ise muhalefet-i rıza-yı bârî ve muhalefet-i rıza-yı hazret-i zillullahi olduğundan başka o makûle tahkir devlet-i aliyyenin ber-vechile cevaz vermeyeceğinden ve keferenin bu vechile Aden'e tasallutları bir takım belde-i mezbûreye hem-civar olan eşref-i urbandan ve Mehmed Ali Paşa'nın sükûtundan neşet ettiği halbuki küffar-ı hâksara memleket vermek değil yedlerindeki olan memleketlerin ahz edip cihad etmek ehl-i İslam'a vâcibe-i zimmet idüğünden hasbeten-lillah ve hasbeten-ilel-İslam bu hususta gayret ve hamiyet ve yed-i*

---

¹⁵⁴ Nisa Suresi, 59. Ayet: Ey İman Edenler Allah'a, peygambere ve idarecilerinize itaat edin.

*keferedeki olan belde-i İslam'ın tahlisi hususunda evvel-Allah sonra devlet-i aliyyenin emr ve irade-i aliyyelerine tevakkuf edeceğinden arz olundu.*¹⁵⁵

Şerif Hüseyin, Eşref Bey'e yazdığı bir diğer yazıda Asir emiri Şeyh Aiz'in de kendisi ile ittifak ettiğini hem ona hem de kendisine ferman verildiği takdirde *yekvücut olup ümmet-i Muhammed'in ve yolların emn ü emanete bâis* olacağını iddia ederek kendisinden cevap beklediğini bildirdi.

Eşref Bey, bu görüşmelerden sonra konuyu daha da iyi anlamak için Aden'e giderek Haines'le görüştü. Haines'ten Muha'da bayrak açmak için ellerinde olan fermanı göstermesini istedi. Haines ise fermanın kendisinde olmadığını konsolosu beklemesi gerektiğini söyledi. Ardından Yemen'in Sana İmamının idaresinde olduğunu şimdi ise neden Şerif Hüseyin'e verildiğini sordu. Eşref Bey ise cevaben Şerif Hüseyin, Sana ve Tihâme'yi Sana İmamı'ndan almadı. İmamdan Türkçe Bilmez, Türkçe Bilmez'den Asir'li, Asir'liden Mehmed Ali Paşa aldı ve o da Şerif Hüseyin'e ihale etti. Şerif Hüseyin devlete itaat edince kendisine buralar tevcih buyruldu cevabını verdi. Ancak bu konuların kendi sorumluluğunda olmadığını asıl görevinin bandıra küşadı ve tazmin meselesi olduğunu belirterek tazminatın ne miktar olduğunu ve bunu isbat etmeleri gerektiğini Haines'e söyledi. Haines kendi adamları olan Abdürrasül'ün Şerif Hüseyin'in kendisini gasp ettiğini ifade etmesi üzerine böyle bir iddiada bulduklarını ancak Şeyh ve Abdürrasul'ün daha sonra anlaşmaları üzerine isbatın kabil olmadığı cevabını verdi. Bandıra küşadı meselesinde ise şu anda bu konu çözülsede dahi Eşref Bey'in buradan gitmesinden sonra Şerif Hüseyin'in karakterinden ötürü bu anlaşmanın tekrar bozulacağını iddia etti. Bunun üzerine Eşref Bey, Şerif Hüseyin'e kefil olduğunu ve devletin böyle bir karar alması durumunda buna harfiyyen uyacağı garantisini verdiğini bildirdi. Eşref Bey, Haines'e İngiltere'nin Muha konsolosu ile görüşmek için bekleyeceğini bildirdi. Haines ise durumu Bombay'a bildirdi. Yaklaşık 2 ay sonra Eşref Bey'i ziyaret eden Haines, İngiltere'nin Muha'da konsolos bulundurmasının asıl amacının gidip gelen gemilerin kömür tedarikini kolaylaştırmak olduğunu ancak Aden'in *kuvve-i nakdiye ile İngiltere'ye katılması* ile buna ihtiyaç kalmadığını bildirdi. Bu cevaba sinirlenen Eşref Bey bu sözlerle avdet etmesinin *mûcib-i mezellet* olacağını bildirerek bu

---

¹⁵⁵ BOA, İ.MSM, 62-1797

durumun yazılı senet olarak verilmesini istedi. Haines'in yazılı senedini alan Eşref Bey tekrar Şerif Hüseyin'le görüşerek Cidde'ye geri döndü.¹⁵⁶

Eşref Bey, Bâbîâli'ye yazdığı arızasında İngilizlerin Aden'de askeri kuvvetinin çok az olduğunu, Aden'den bir saat uzağa dahi çıkamadıklarını bu sebeple Sana İmamı ile ittifak yaptıklarını, İmamın Haines'ten para alarak İngilizlerle birlikte Muha'ya saldırmayı tasavvur ettiğini bildirdi. Eşref Bey'e göre bu *ihanet-i aleniyye* idi. Tüm bunlardan sonra Şeyhliğinin ibkâ kılınacağına kanaat getiren Şerif Hüseyin, Abdülmecid'e bir arıza yazarak Yemen'in cibal kısmının Sana imamının tasarrufunda olduğunu, kendisine verilmediği takdirde buralarda emniyetin kaybolacağını kendi idaresinin de müşkil hale geleceğini bildirdi.

Yemen'den gelen bütün bu evraktan sonra Bâbîâli'de toplanan vükela meclisi Şerif Hüseyin lehinde bir karar vererek bunu padişaha arz ettiler. Gerekçe olarak ise şunları bildirdiler: *Şerif Hüseyin merkez-i itaat ve inkıyâta bulunmuş ise de Yemen ülkesinin arz-ı Tihâme ve cibali emirliğinin uhdesine bit-tevcih bir kıta ferman-ı âli ihsan ve irsal buyrulduğu ve çünkü konsolos merkum fi-l-asl oralarda böyle memuriyyet-i ecnebiyye yoğ-iken Mısır valisi devletlü Paşa hazretleri tarafından idâre-i sâbika hengâmında bâ-buyruldu memur ikâme olunarak idâre-i lâ hakk hükmünce buyruldu-i mezkûrun hükmü kalmayub havali-i merkûme ahalisinin dahi şiddet-i salâbet-i dîniyyeleri münasebetiyle bilâ-ferman merkûmun memuriyyetini tanımak elden gelmeyeceği öne sürüldü.*¹⁵⁷

Bu arıza üzerine Abdülmecid bir fermanla Şerif Hüseyin'e *beher üç senede bir defa ibkâsı zımında müceddiden emr-i şerifim tastîr kılınmak üzere işbu 1259 senesi Muharrem'i tibarıyla Muha ülkesinin iskeleleriyle arz-ı Tihâme ve cibâli idaresi ehliyyet ve hamîyyetine ihale ve tevfiż kıldığını* bildirdi. Bunun yanında Hüseyin'i İngilizlerle iyi geçinmesi ve bir karşıklığa meydan vermemesi konusunda da uyardı.¹⁵⁸

---

¹⁵⁶ BOA, İ.MSM, 86-2437

¹⁵⁷ BOA, HR. SFR 3, 4-73

¹⁵⁸ "... elhasil kendü halinde kâr ve kesbiyle mukayyed ve meşgul olan mukîm ve misafir ve zâir ve tâcir ve kâffe-i sükkân ve kuttân ve teba ' ve zîr-i dostân haklarında ifâ-yı levâzım ve himâyet-kâri ve insaniyet ve ibrâz-ı asârı ma'delet ve hakkaniyyete bezl ve say' ve makderet ve her br hususu şer-i şerife tatbîk ve rıza-yı meyâmîn-i irtizâ-yı mülûk-âneme ve usul ve mültezime-i adliyye tevfiż ederek... İngiltere tüccarlarından hasbel-maslaha oraya gelenlere kemâ-yenbaği himayet ve sıyanetleri

Şerif Hüseyin'in Muha şeyhliğinin padişah tarafından tecdîd edildiğini öğrenen Haines ciddi bir hayal kırıklığına uğradı. Bombay'a yazdığı mektupta alınan kararla Sana İmamı'nın adaletsizliğe uğradığını, bunda Eşref Bey'in Şerif Hüseyin'den rüşvet almasının etkili olduğunu düşündüğünü bildirdi. Ayrıca Canning'in kendise yazdığı mektupta Bâbîâli'nin yaklaşımının meselenin Sana İmamı'nın lehine çözüleceği hissini uyandırdığını belirterek alınan kararın Bâbîâli'nin politikası ile çeliştiğini belirtti.¹⁵⁹

Alınan karar büyükelçi Canning için de hayal kırıklığı oldu. Muha meselesinin uzamasından duyduğu rahatsızlığı bildirdiği sırada kendisi ile yapılan mükalemede Şerif Hüseyin'in ibkâ edildiğini öğrendi. Canning'e verilen cevapta yapılan tahkikat sonucu Şerif Hüseyin'in *kendüye azv olunan şeylerin cümlesinden tebrî-i zimmet ve bast-ı mazeret etmekte ve her halde Devlet-i Aliyyenin emr ve iradesine izhâr-ı mutâvaat ve inkiyâd eylemekte idüğünden bu halde azl ve tebdili tegâyür-i usûl-i nasfet ve hakkaniyyet olduğu* bildirildi. Konuşmanın devamında *Saltanat-ı seniyye mîr-i mûmaileyhi azleder mi yahud azle muktedir olub da icra buyurmaz mı veya muktedir olmayarak icâb-ı maslahatı bize havale eyler mi yollu arz-ı merâm eylemiş iselerde .... Devlet-i aliyye mülkünde bulunan memurun azline muktedir olduğunu isbat etmiştir*¹⁶⁰ diyerek bölgede İngiltere ile ihtilafı göze aldığını gösteriyordu.

2.4.1. Haines'in Neticesiz Çabaları

Şerif Hüseyin'in Bâbîâli tarafından desteklenmesi Haines'i politika değişikliğine itmiştir. Haines, artık askeri tedbirlerden ziyade ittifaklara önem vermesi gerektiğini düşünüyordu. Lahic emiri ile ittifak görüşmelerine tekrar başladı. Haines ittifakın başarılı olması için şeyhden oğlunu rehin vermesini istedi. Ancak şeyh buna yanaşmadı. Bombay yönetimi ise Haines'ten bu talepten vazgeçmesini söyledi. Haines ittifakın kalıcı olması için bu durumu elzem görüyordu ancak elinde fazla kozu olmadığı da bilincinde idi. Bombay yönetimi anlaşmanın bozulması durumunda maaş kesilme tehdidinin daha etkili olacağını düşünüyordu. Haines

---

hususuna... münakid ve mer'iy-ül-icrâ olan uhud ve şürütun hilâfı bir gûne hâl ve hareket vukua gelmemesi ve makarr ve esbâb-ı vesâilini istihsâl ve istikmâle... BOA, A.DVN. NMH 5-15

¹⁵⁹ **Precis Of Papers**, s. 52

¹⁶⁰ BOA, HR. SFR 3, 6-77

rehine talebinden vazgeçerek Lahic şeyhi ile Şubat 1844'de aylık 541 Alman kronu karşılığında anlaşma imzaladı.¹⁶¹

1844 yılının başında Sana İmamı Hasan vefat etti. Yerine geçen oğlu babasının kaybettiği liman bölgelerini tekrar ele geçirmek istiyordu ve bu amaçla savaş hazırlıkları yapmaya başladı. Aynı zamanda Şerif Hüseyin de Aden'e saldırı için 10 bin kişilik kuvvet toplamıştı. Şerif Hüseyin ilk olarak başında kardeşinin olduğu bir birliği Sana üzerine üzerine yollayarak İmam'ın yönetimden çekilerek amcası Kasım'ın Sana İmamı olmasını sağladı. Yine bu sırada Seyyid İsmail isimli bir kişi Mekke'den Lahic taraflarına gelerek Aden'e karşı kutsal cihat için kabileleri dolaşmaya başladı. Abdali, Akrabi, Fadilî kabileleri ile iletişime geçerek yaklaşık 3 bin kişilik bir birlik topladı. Bu kabilelere cihat motivasyonunun yanısıra yağma özgürlüğü de verdi. Haines ile yeni anlaşma yapmış olan Lahic emiri bile az bir kuvvetle de olsa Seyyid İsmail'e destek verdi. Muhtemelen beklemediği kadar destek gören İsmail, Haines'e kendisine biat etmesi için haberci dahi yolladı. Ancak düzensiz birliklerin İngiliz ateşli silahlarının karşısında başarı şansı yoktu. Yapılan bazı saldırı girişimleri rahatlıkla geri püskürtüldü.

Bombay yönetimi buna karşılık olarak kabilelere verdiği maaşı kesti. Ancak maaş vermenin ya da verilen maaş kesmenin kabileler karşısında bir yaptırım aracı olmadığı tahakkuk etmişti. Çünkü Aden'e yapılacak saldırılarda elde edilmesi beklenen yağma kabileler açısından İngilizlerin vermeyi taahhüt ettiği meblağdan daha fazlaydı. Bunun bilincinde olan Bombay, Aden'e 2000 kişilik bir kuvvet konuşlandırmayı planladı. Yaklaşık 700'ü Avrupalı olması düşünülen bu askeri plan Londra tarafından veto edildi. Londra, maaş kesilmesinin ceza açısından yeterli olacağı kanaatini taşıyordu. Bunun üzerine aynı şartlarda Fadilî reisi ile yeni bir anlaşma imzalandı.

1848 yılı başlarında Lahic emiri Sultan Muhsin vefat etmiş yerine oğlu Ahmed geçmişti. Yeni sultan Haines'i ziyaret ederek babasının sağlığında yapılan anlaşmaları daha geliştirmek istiyordu. Bir diğer amaç da bölgede bulunan kabilelerin liderliğini İngiltere eli ile sağlamaktı. Ancak bu sırada Sultan Ahmed de

---

¹⁶¹ **Precis Of Papers**, s. 56

çiçek hastalığından vefat etti. Yerine kardeşi Ali geçti ve abisinin politikasını devam ettirerek Haines'le 1849 yılında 11 maddelik anlaşma imzaladı.

Bu anlaşmaya göre Hor Mukassa köprüsü ve onunla kıstağı oluşturan Aden Dağları arasındaki ova İngiliz toprağı olarak kabul ediliyordu. Şeyh Ali, Aden ticaret yolu üzerinde bulunan yollarda yağma olaylarını önlemeyi taahhüt etti. Şeyh Ali'nin şahsi malları ile Aden yönetimine ait mallar karşılıklı olarak gümrük vergisinden muaf tutuldu.¹⁶²

2.5. YEMEN ASKERİ HAREKATINA GİDEN SÜREÇ

Şerif Hüseyin, 1259 Muharrem (Şubat 1843) tarihinde başlamak üzere üç yılda bir ibkâ edilmek şartı ile Yemen valisi ilan edilmiş ve kendisine de mîr-i mîrânlık rütbesi ihsan olunmuştu.¹⁶³ Bölgedeki en önemli müttefiki Asir şeyhi Aiz'in de şeyhliği onaylanmıştı. Bâbîâli'nin Mehmed Ali Paşa başta olmak üzere bölgenin ileri gelenlerinin tavsiyesi ile yaptığı bu atamalardan beklentisi oldukça büyüktü. En başta asayiş sağlanacak ve vergi gelirleri düzenli olarak tahsil edilecekti. Bâbîâli açısından nisbeten sakin geçen üç yılın sonuna doğru Cidde Valisi Osman Paşa'nın vefatı ile bir takım huzursuzluklar ortaya çıkmaya başladı. Vali Osman Paşa, Şerif Hüseyin üzerinde bir kontrol meydana getirmiş ve onun tüm hareketlerini anında öğrenmişti. Bir de Hüseyin ile sürekli muhaberede bulunarak hareketlerini dizginliyordu.

Ancak Osman Paşa'nın vefatı ile Hüseyin kendini bağımsız hissederek 1845 Haziran'ında Sana İmamı'nın idaresinde bulunan Taiz'e saldırdı.¹⁶⁴ Bundan kısa bir süre sonra Ekim 1846'da Mekke Emiri, Asir şeyhinin Hicaz bölgesine saldırdığını ve bunun sonucunda Halli ve Bişe mahallerinin Hicaz'a dâhil edildiğini bildirdi.¹⁶⁵ Ancak bu durum Sana İmamı ve İngiltere'nin tepkisini çekmiş ve bunları birbirine yaklaştırmıştı.

1846 yılında Cidde valisi, Cidde İngiltere konsolosundan Sana İmamı'nın Şerif Hüseyin üzerine bir saldırı planladığını öğrendi. Mekke Şerifi ve Babalı'yi

¹⁶² *Collection Treaties*, Volume VII, s. 283

¹⁶³ BOA, A.DVNSNMH.D, 12-83 s. 100

¹⁶⁴ BOA, İ. MSM, 62-1800

¹⁶⁵ BOA, A.DVNSNMH.D, 12-83 s. 66

gelişmelerden haberdar eden vali divan katibi Hüseyin Efendi'yi Şerif Hüseyin'e yolladı. Görünüşte yıllık vergi tahsili olan görüşmenin ana konusu Sana İmamı idi. Zeydiye'de yapılan görüşmede Cidde valisinin ihtiyaç halinde asker gönderme teklifine Şerif Hüseyin, *sa'yiniz meşkûr hayrınız mevfûr olsun* duası ile memnuniyetini izhar ederek padişaha olan sadakatının *azherü min-eş-şems* olduğunu bildirdi.

Ancak Hüseyin Efendi, Şeyh'den hazineye yıllık olarak vermesi gereken vergiyi istediğinde Şerif Hüseyin, Yemen'in giderinin gelirinden fazla olduğu gerekçesi ile vergi veremeyeceğini söyledi. Şerif Hüseyin, hâl-i hazırda 50 bin frank borcu olduğunu ve hazineyi borçla çevirdiğini söyleyerek 10 katip gönderip gelir ve giderleri hesaplayabileceklerini ve gelirin fazla çıkması durumunda bunu hazineye vereceğini iddia etti. Cidde valisi de Bâbîâli'ye eğer Şerif Hüseyin'i yeniden Yemen Emiri olarak ibkâ edeceklerse vergi maddesinin *ma'dûm-i farz* olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁶

Bu sırada Şerif Hüseyin'in Sana İmamı'nın müttefiklerinden Ali Hamire'nin üzerine sefer düzenlemesi üzerine Yemen'e askeri bir hareket düzenlenmesi fikri Vükela meclisinde tartışmaya açıldı. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ya, Yemen'e yeni bir vali atanması hakkında ne düşündüğü soruldu. Mehmed Ali Paşa Yemen'in kendi nüfuzundan çıkacağını düşünerek buna itiraz etti. Mekke Şerifi'nin tasavvurunu Yemen'i bilmediğine bağlayarak şu görüşleri serdetti.

“... Bu müsüllü madde emir-i müşârunileyh hazretlerinin tahrir ve teshîl eylediği surette kolaylıklı umurdan olmayıp ol-vechile iş'âr eylemesi bedvinliğinden ve hesapsızlığından ibaret ve vali-i müşârunileyh hazretlerinin müşâreketi dahi o türlü harb ve darp hallerini görmemiş ve bilmemiş olmasından neşet etmiş bir muvâfakattır. Binâ-berîn birden bire icrâ-yı muktezâsına kıyam ile şerif-i müşârunileyhin terbiye olunması hususunu tedârükât-ı hâliye ve mesâfat-ı mevkiyeye nazaran gittikçe büyütmek pek çok masârif ve hasârete badî ve eyalet-i Misriye vergisi tamamen sarf olunduktan sonra Maliye Hazine-i celilesinden senevi bir otuz bin kise akçenin zamm ve ilavesinin müeddî olur ve bu kadar külfet ve meşakkatle muvaffakiyyet farz olduğu takdirde dahi ol diyarlar kesretli kabileler ve vatanları

¹⁶⁶ BOA, İ. MSM., 63-1804

olmadıklarından şerif-i mumâileyh gibi Ali Hamire ve emsali kudretli kabâil şeyhlerinden muhalifler zuhur ederek ale-d-devam emiyetsizlik pâyidar olur. Bundan başka asker gönderilse Yemen havâlisinin vahâmet havası daha ziyade olduğundan gönderilecek asker-i nizâmiye ziyâdesiyle beyhûde telef olurlar encâm-ı kâr olur...’’¹⁶⁷

Mehmed Ali Paşa'nın bu yazısı Meclis-i Vükela'da ciddi rahatsızlık meydana getirdi. Vükelaya göre Mehmed Ali Paşa ikili davranmakta idi. Osmanlı Devleti'nin Yemen'de yeni bir idare tesis etmesinin asker ve para kaybına yol açacağını söyleyen Paşanın bizzat kendisi Yemen'i işgal ettiğinde binlerce akçe ve asker telef etmişti. Bir de Paşa'nın konuyu İskenderiye'de bulunan İngiltere konsolosuna anlatması vükelanın Mehmed Ali Paşa'ya güvensizliğini daha da ziyadeleştirmiştir. Bâbîâli'nin genel eğilimi eğer bir askeri hareket yapılacaksa Mısır askeri olmadan yapılması yönündeydi.¹⁶⁸ Burada muhtemelen Yunan isyanı ve Vehhabi isyanında yaşanan olumsuz tecrübeler dikkate alınmıştı.

Bâbîâli, Şerif Hüseyin'e Eşref Bey isimli birini yollayarak durumdan doğrudan haberdar olmak istedi. Şerif Hüseyin görüşmede Bâbîâli'den isteklerini sıraladı. Bunlar kendisine veraset verilmesi, her yıl ferace ve nişan yollanması, vergi konusunda daha esnek davranılması. Bu taleplerin kabul edilmesi demek bir anlamda Mısır'da Mehmed Ali Paşa'nın konumuna benzer bir konumun Yemen'de tesis edilmesi anlamını taşıyordu. Bu nedenle Şerif Hüseyin'in talepleri görevden alınmasını gerektirecek boyutta idi. Ancak İngiltere, Şerif Hüseyin'in görevden alınmasını dört gözle beklediği için Bâbîâli'nin eli kolu bağlı idi. Bu sebeple Şerif Hüseyin'in talepleri Meclis-i Has toplantısında enine boyuna değerlendirildi. Şeyh'in veraset talebi mahzurlu bulunduğu reddedildi. Çünkü o sırada Mekke Emiri de aynı taleple Bâbîâli'ye müracaat etmişti. Şeyh'e veraset verilmesi durumunda bölgede bulunan birçok kimsenin aynı taleplerde bulunması çok muhtemeldi.

Ferace isteği kabul edildi. Ancak nişan konusunda toplantıya katılanlar arasında fikir ayrılığı vardı. Bir kesim Şerif Hüseyin'e mîr-i miranlıktan daha düşük bir nişan verilmesini ve hizmet ve sadakati mertebesinde her yıl bu nişanın daha

---

¹⁶⁷ BOA, İ.MSM. 63-1803

¹⁶⁸ BOA, İ.MSM. 63-1804

büyüklerine nail olacağına vaat edilerek teşvik edilmesini savunuyordu. Ancak Meclis'te bu görüş kabul görmeyip Yemen'in ehemmiyetine binaen daha yüksek nişan verilmesi uygun görüldü.

“... *Hitta-i Yemeniye'nin cesâmetine ve ehemmiyetine göre idaresine memur olan zâtın vüzerâtta bulunmaya bile tahammülü olacağı cihetle mîr-i mirânlıktan dún rütbe verilmesi yakışık almayacağından başka mumâileyh adeta dâire-i vülât sırasına koymak ve hitta-i mezkûreyi bir eyalet itibar eylemek politikaca ne mertebede fevâid-i maneviyeyi müstelzim olacağı bî-iştibah olduğundan ve mîr-i miranlıktan aşağı bir rütbede hiçbir yerde vali namıyla memur olmadığı cihetle...*”¹⁶⁹

Vergi konusunda ise *heyet-i hazırasına dokunulmayıp fakat orada olan hukuk-i mülkiye-i saltanat-ı seniyyeye bit-tedric takviyet verilmesi* uygun görüldü. Alınan karar gereği Şerif Hüseyin'e yollanacak ferace için Darphane'ye gerekli emirler verildi. Ancak Darphane Emiri mîr-i miranlık rütbesi için feracenin yakışık almayacağını belirterek hilat yollanmasının daha münasip olduğunu bildirmesi üzerine Şerif Hüseyin'e Cidde valisine yollanan beyaz hilatin bir benzeri yollandı.¹⁷⁰

Şerif Hüseyin, merkezin taleplerine kısmen de olsa olumlu yaklaşması ve kendisine hilat göndermesinden de cesaret alarak idaresinde bulunan toprakları genişletmek için askeri faaliyetlerde bulunmaya başladı. 1847 yılının sonuna doğru Sana İmamı'nın idaresinde bulunan Taiz'i ele geçirdi. Ancak Sana İmamı'ndan beklemediği bir mukavemetle karşılaştı. Sana İmamı, cibal-i Yemen'den topladığı 7500 kişi ile 15 Muharrem 1264'de Sana'dan hareketle Hudeyde'nin Bacil mevkinde Şerif Hüseyin'le savaştı. Şerif Hüseyin, yaralı olarak Ka'tabe kalesine sığındı. 28 gün sonunda Beyt'ül-Faki'den Muha'ya kadar olan yerleri İmam'a verme karşılığında kaleden çıkmasına izin verildi. Ancak Sana İmamı'na bu yerler devletin malıdır padişah iradesi olmadan veremeyiz diyerek Cidde valisinden ve Asir şeyhinden savaşa devam etmek için asker talebinde bulunmuştur. Bu arada Yam kabilesi de Hüseyin'e yardıma gelmiştir.

---

¹⁶⁹ BOA, İ.MSM. 63-1810

¹⁷⁰ BOA, İ.MSM. 63-1812

Bölgede bulunan kabileler ve tüccarlar Sana İmamı ve Şerif Hüseyin'den birinin tarafını tutmak durumunda kalmışlardı. Muha'dan bazı tüccarlar Cidde'ye gelerek Cidde valisine verdikleri arzuhallere Sana İmamını suçlayarak Hüseyin'e saldırdığını ve birçok tüccarın mallarını yağma ettiğini bildiriyorlardı. Mescid-i Nebevi Şeyhül-haremi Davud Paşa da Şerif Hüseyin tarafını tutarak İmamı, Haines'in teşvik ettiğini bildiriyordu.¹⁷¹ Sana İmamı da Cidde valisine mektup gönderip ilk saldırıyı Hüseyin'in başlattığını bildirerek kendisinin savaşa mecbur kaldığını bildiriyordu.

Sana İmamı Mütevekkil bin Yahya, Mekke Emiri'ne gönderdiği yazısında Şerif Hüseyin'in idaresinde bulunan yerlerin kadimden beri Sana hükümeti mülhakatından olduğunu Mehmed Ali Paşa zamanında bu bölge ayrılarak Hüseyin'e verilmiş ancak kayıt altına alınmadığını savunmuştur. Mehmed Ali Paşa'dan alınca kadimi üzere Sana'ya verileceğini beklerken Hüseyin'e verildiğini kendisine bir tane bile irade yollanmadığını iddia etmiştir. Bunlar beni mahzun etti. İmam mektubunda uzun uzadıya bütün kötülüklerin menbainin Şerif Hüseyin olduğunu bildirerek şu ifadeleri kullanıyordu.

“...Merkûm tarîk-i savâba sâlik olmayıp tama ve evhama tabi olarak haddini tecavüz-birle sây-i bil-fesad ve ihtilâl-i ahvâl-i bilâd ve ibâda tasaddî etmiştir. Ma haza ki ikâmetgahı olan Tihâme benderleri herkesin malumu olduğu üzere ...işbu ahvale dair tarafımızdan müracaat olunup ve umur ve mesâlih-i âmmenin ıslahına mübaderet ile kendüsüne emr-i bi-l-ma'rûf ve nehy an-il-münker olunmuş ise de kendüsü vâdi-i istikbârda ısrar ve temerrüd ve Yemen ikliminin yukarı taraflarında vâki ehl-i fesadı itmâ' ve hem-dest ittifak olarak say-i bi-l-fesad olmuş idi. Merkûm hevâsına mütâbaat ile icrâ-yı mâ-fi-zamîrine müdâvemet birle Yemen ülkesinin bir miktarını zîr-i tasarrufuna alıp ve mâ-bâkiyesinin dahi kabza-i hükmüne idhali kasdıyla bir takım fesadenin zîr-i hükmüne vermiştir. Halbuki bu hususta kendüsüne müracaat eyledik ise de mukayyed olmayıp yine merâmına ısrar ederek nihayet-kâr miyânemizde ateş-i muharebe iştiâl ....”¹⁷²

¹⁷¹ BOA, İ.MSM. 63-1822

¹⁷² BOA, İ.MSM. 63-1816 Lef 30

Gerek Sana İmamı'nın gerekse Şerif Hüseyin'in Hicaz'da bulunan üst düzey yöneticileri mektuplarla etkilemeye çalışarak kendi yanlarına çekmeyi amaçladıkları görülmektedir. Mekke Emiri Muhammed bin Avn muavini Tevfik Paşa'yı kendisine gelen mektupların da birer kopyasını çıkararak İstanbul'a yolladı.

2.5.1. 1849 Yemen Askeri Harekatı

1848 Mayıs ayında İstanbul'a varan Tevfik Paşa, Yemen meselesi ile ilgili Meclis-i Vala'ya ayrıntılı bir layiha sunmuştur. İhtiyaç duyulduğu durumlarda da müteaddit defalar Meclis-i Vala'da konu ile ilgili toplantılara davet edilerek bilgisine müracaat edilmiştir.

Tevfik Paşa, herşeyden önce Bâbiâli'nin bölgeye yeterince önem vermediği zannından hareketle bölgenin devlet açısından ne kadar önemli olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Layihasının ilk paragrafında söylediği şu söz bunun en önemli isbatlarından biridir. *İşbu Yemen ve Hadramut tarafları iltifattan meskût ve nazar-ı dikkaten mehbût olarak alâ hâlihi bırakılacak olur ise dahilen ve haricen ve hâlen ve istikbâlen mazarratı davet kabilinden olacağı muhakkak ve makarr olacağı Meclis-i Vâla'a şifâhen dahi arz ve beyan kılındığından...*

Tevfik Paşa'ya göre Yemen'de sükunetin sağlanması için yapılması gereken şunlardır:

1. Mekke Emiri'ne fevkalade rütbe ve yetki verilerek Yemen'e yollanmalıdır.
2. Mekke Emiri Yemen'de bulunduğu süre zarfında yerine büyük oğlu vekalet etmelidir.
3. Yemen'de sükunet sağlandıktan sonra vali olarak görevlendirilecek kişi oralarda bulunmuş ve kesb-i ülfet ve amîriyyet etmiş bendegandan olmalıdır.
4. Vali olarak atanacak kişiye Yemen Emiri ünvanı verilmelidir. Ayrıca makam olarak Mekke Emiri'nden bir iki derece aşağıda olmalıdır. Emirnin adı Arapça imla ile açık olarak yazılmalı ve Yemen'in bütün ileri gelenlerinin ismine ferman yazılarak atanan kişi bildirilmelidir. Yemen emirliğine atanacak kişiye verilecek maaş da Yemen emirlik talimatnamesinde açıkça belirtilmelidir.

5. Yemen itaat altına alındıktan sonra kale ve iskelelerin korunması için piyade, süvari ve 3000 kadar başıbozuk asker orada istihdam edilmelidir. Hicaz'daki nazik durum sebebi ile Hicaz ordusundan asker sevki mahzurludur. Rumeli askeri ise hem masraflı hem de Yemen havasına imtizaç sağlayamaz. Bu nedenle Mısır sergerdeleri vasıtası ile 1000 kadar başıbozuk asker sevkedilmelidir.

6. Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Kızıldeniz'de 3 büyük, 15-20 kadar da küçük gemisi mevcuttur. Bu gemilerden bazıları lojistik için kullanılmalıdır.

7. Her ne kadar Yemen'e yapılacak sefer itaatsizlikten kaynaklanıyor ise de Yemen halkı Müslümandır. Halkın gönlünü kazanmak için dikkatli olunmalıdır. Yemen itaat altına alındıktan sonra Sana İmamı imamette ibkâ kılınmalıdır.

8. Yemen seferinin amacı gizlidir. Yani Sana İmamı mı yoksa Şerif Hüseyin üzerine mi asker gönderileceği mahrem tutulmaktadır. Yemen itaat altına alındıktan sonra bunlar hakkında verilecek karar da gizli tutulmalıdır.

9. Şerif Hüseyin Asir şeyhine her yıl yaklaşık 18 bin frank para vermektedir. Ancak Şerif Hüseyin kendine aşırı güvendiğinden Asir şeyhinden yardım almadan Sana İmamı'na saldırdı. Asir şeyhinin bu son muharebede bir dahli bulunmamakta. Fakat bunlar sebük-magz(beyinsiz), hararetli ve sabırsız kimselerdir. Eğer Yemen konusu birkaç ay daha uzar ise iki tarafın da Asir ve Yam kabilesinden yardım istemesi kaçınılmazdır. *Asir ahalisi ise gayet aç ve fiils-i ahmere muhtaç, bî-edep ve bed-meşrep, harp ve darba kadir elli-altmış bin neferden mürekkeb haydud makulesi bir gürûh-i mekrûh olmağın Yam kabilesi dahi bu kabilden bulunmağın maâz-Allah-i Teâla bunlar sevâhil-i benâdir-i Yemaniye'ye inecek olurlar ise ehl-i Yemen'i bütün bütün nehb ü gâret edeceklerinden fazla Cidde ticaretiyle Hind tarafından gelip su veyahut erzak saire almak üzere sevâhil-i Yemen'e takarrüb eden tüccar ve İngiliz gemilerine ve bazâyî-i meşhûnelerine dahi el uzatmaları ve sonra oraların tathîri dahi pek güç olacağı melhûz idüğünden gerekirse şimdiden Mekke şerifi vasıtası ile Asirliye para yollanarak devlet tarafına çekilmelidir.*¹⁷³

Tevfik Paşa, İstanbul'dan bir *vezir-i alîşan* komutasında asker gönderilmesinin ise başarısız olacağını bildirdi. Çünkü Yemen'de sükunetin sağlanması için bir takım siyasi hilelere müracaat etmek gerekebilir. Ancak

¹⁷³ BOA, İ.MSM. 63-1816 Lef 35

gönderilecek vezirin Yemen'in *hakayık ve dakayıkına* vâkif olmadığından kabileleri kendi tarafına celb etmesi mümkün değildir. Ayrıca Yemen coğrafyasını bilmediğinden bir askeri hareketin da başarılı olması zordur. Harekat uzadıkça masraf ziyadeleşecektir. Ancak Mekke emirinin kabileler arasında iyi bir şöhreti vardır. Bu sebeple onun görevlendirilmesi daha uygundur.

Tevfik Paşa'nın layihası Meclis-i Has'ta tartışıldıktan sonra Bâbîâli'yi ziyaret eden Sultan Abdülmecid'e Yemen meselesi arz edildi. Abdülmecid konunun ehemmiyetine binaen Tevfik Paşa'nın mîr-i miranlık rütbesi ile Yemen'e gönderilmesini ve orada asayişini sağlamasını emretti.¹⁷⁴ Verilen görevin kendisine Yemen valiliğinin yolunu açacağını düşünen Tevfik Paşa bu iş için verilecek parayı dahi beklemeden hemen yola çıktı. O kadar ki 5000 kese akçe arkasından yollanmıştır.¹⁷⁵

1848 yılı Temmuz ayında İstanbul'dan ayrılan Tevfik Paşa, ilk olarak İskenderiye'ye giderek asker tedariki için çalışmalara başlamıştır. Tevfik Paşa'nın bu çalışmaları devam ederken Yam kabilesinden 5000 nefer asker Ka'tabe bölgesine Şerif Hüseyin'in yardımına gelmişti. Bu yardım sayesinde Hüseyin, İmam'dan bazı yerleri geri almıştır. Tevfik Paşa, bu durumda Yemen'e asker sevkinin akıbeti hakkında gerek Hicaz'la gerekse Bâbîâli ile muhaberede bulunmuştur. Mekke Emiri ve Cidde valisi yaptıkları meşveret sonucunda Bâbîâli'ye gönderdikleri arizalarında *hangi taraf galebe etse yine ehadü hü mâ ahere musallat olarak pâ yidâr ve devam ve istikrar bulunamayarak ahali ve reâya pâ y-mâl olmaktan hâli olamayacakları karâin-i hâliyeden müstedlil ve bedîdâr bulunmuş ve artık havâli-i merkûmenin hüsn-i muhafazasıyla keyd-i ağıyârdan ahali ve raiyyetin istihsâl-i istirahat ve asayiş beheme-hâl zîr-i idare-i saltanat-ı seniyyeye idhâline müsaâde-i seniyye erzân buyrulmakla mütevakkıf görünmüş olduğu* bildirildi.¹⁷⁶ Bâbîâli de gerek Şerif Hüseyin gerekse Sana imamı hakkında alınan kararın gizliliğine dikkat edilmesi gerektiğini Tevfik Paşa'ya bildirdi.

---

¹⁷⁴ BOA, İ.MSM. 63-1816 Lef 40

¹⁷⁵ BOA, İ.MSM. 63-1819

¹⁷⁶ BOA, İ.MSM. 63-1824

Bâbîâli, Yemen seferinin Hicaz ve Mısır ordusundan askerlerin oluşturacağı bir birlik ile yapma düşüncesinde idi. Bâbîâli ne Mekke Şerifi'nin ne de Cidde ve Mısır valilerinin Yemen'de kargaşayı bitirerek orada nüfuz kazanmasını istemiyordu. Vehhabi meselesinde Mehmed Ali Paşa'yı doğrudan Hicaz'a yollayan Bâbîâli¹⁷⁷ şimdi sadece asker istiyordu.

Bâbîâli Nizamiye askeri ile başıbozuk askerlerden karma bir ordu yapmayı amaçlıyordu. Cidde Valisi ve Mekke Şerifi ile istişare eden Nizamiye feriki Mahmud Paşa iki tabur halinde bin nefer nizamiye, bin nefer süvari, bin nefer piyade ve bin nefer başıbozuk askerle ve ikişer bin gülle tertibiyle beş kıta topun yeterli olacağını bildirmiştir. Ancak nizamiye askerinin bir kısmının Taif'te bir kısmının da Mekke'de bulunduğunu bildiren Mahmud Paşa, bunları bir araya getirmenin güç olduğunu iddia etmiştir.¹⁷⁸ Bâbîâli'ye gönderilen başka bir yazıda ise Yemen'in havasının vahim olduğundan nizamiye askerinin yollanmasının uygun olmadığı, Arnavutluktan gelen başıbozuk asker buraya gönderilmesi durumunda ise Hicaz başıbozuk askerinin maaşı Arnavut başıbozuk askerinin maaşından fazla olduğu için maaş sıkıntısı doğacağı bildirilmiştir. Muharebeden ziyade Yemen seferinden sonra kalelerde istihdam edilmek üzere Mısır valisinin uygun mahiye ile 7-800 nefer başıbozuk ayarlayabileceği belirtilmiştir.¹⁷⁹

Bir diğer konu da Yemen'de asker ne kadar kalacağı meselesidir. Ağır basan görüş Sana tarafının eski haliyle bırakılmasının ve imamın tedib edilmemesinin doğru olmayacağı şeklindeydi. Ancak imamın elinde bulunan yerler sarp ve taşlık ve nüfusu fazla olduğundan kolay terbiye altına alınması mümkün değildi. Bâbîâli'ye yazılan bir evrakta Mehmed Ali Paşa'nın 15 bin asker ile beş sene boyunca asayiş sağlayamadığı bu nedenle 5 bin asker 3 bin kadarının Yemen muhafazası için bırakılması durumunda istikrar sağlanmasının mümkün olmadığı bildirilmiştir.¹⁸⁰

Bâbîâli Şubat 1849'da Mekke Şerifi'ne Yemen seferi ile ilgili son talimatları gönderdi. Bu talimatların ana hatları şunlardan oluşuyordu:

---

¹⁷⁷ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara, 1998, s. 48

¹⁷⁸ BOA, İ.MSM. 63-1816, Lef 27

¹⁷⁹ BOA, İ.MSM. 63-1816, Lef 19

¹⁸⁰ BOA, A.MKT. MHM 15-46

1. Mekke Şerifi Rebû'l-Evvelin 20'sine kalmadan hareket edecektir. Yüz nefer topçu, beş kıta top 600 başıbozuk süvari 500 piyade olmak üzere toplam 5000 nefer asker terfik olunacaktır.
2. Bunlardan 400 atlı ve pişe ve urban ve saireden 1000 nefer piyade Kunfede'ye gönderilecek kalanları gemi ile gönderilecektir.
3. Yemen hasılatından *berây-ı muâvenet* yıllık geliri olan 18000 riyalin üçte biri, yarısı veya üçte ikisinin bundan böyle Yemen hasılatından verileceği taahhüdüyle Asir Şeyhi'nin Hüseyin tarafını himayeden keff-i yed ettirilmesi ve Yemen üzerine sevk olunacak askerin geçişine refakat etmesi sağlanacaktır. Şerif Abdullah'ın yanına hutebadan Şeyh Ahmed Efendi verilerek kabileler ikna edilecektir.
4. Muha, ister sulh ile ister harb ile ele geçsin Muha, Hudeyde, Luhayye, Cizan, Tihâme, Zebid kale ve benderlerinin muhafazası için 3000 asker istihdam edilecektir. İhtiyaç halinde artırılacaktır.
5. Eğer Şerif Hüseyin itaat etmeyip isyan ederse veya harbe mübaşeret ederse bila tevakkuf kuvve-i cebriyeye başvurulacaktır.
6. Şerif Hüseyin ve ailesinden birinin Yemen şerifliği uygun olmayacağından Şerif Abdullah Yemen şerifi tayin olunacaktır.
7. Eğer Şerif Hüseyin kale ve beldelerin teslimini şerifliğin ibkâsı şartı ile vermek isterse ve bu sükunete vesile olacaksa yalnız eşraf ve urban maddelerine karışmak üzere ba-buyruldu muvakketen şeriflikte ibkâsına teshilen lil-musâlaha cevaz gösterilecektir.
8. Şerif Hüseyin itaat edip şeriflikten vazgeçerse zaruri ihtiyaçları için maaş tahsis edilip ailesiyle Cidde'ye veya asıl yerleri olan Abu Ariş'e gitmelerinde mahallince bir mahzur yoksa izin verilecektir.
9. Eğer itaat etmeyip savaşla itaat altına alınırsa maaş verilmeksizin ailesiyle birlikte Yemen'den çıkarılarak Cidde'ye gönderileceklerdir.
10. Yemen ele geçtikten sonra ahalinin refahı için Yemen'in Cidde'ye ilhakıyla Yemen'in eskisi gibi zabtiye ve maliyesinin iki kişi ile idare edilmesi uygun görülmüştür. Buna göre Muha ve Hudeyde merkez olmak üzere urbanın fazla olduğu yere Abdullah Paşa'nın, yabancıların çok olduğu yere ise Tevfik Paşa'nın kaymakam olarak atanması düşünülmektedir.

11. Muha ele geçtikten sonra Sana üzerine dikkatli gidilmelidir. Önce teslimi talep edilmeli bu olmazsa askeri olarak zabt edilmelidir. Ancak buraya Türk vali atanması uygun olmayacağından İmam ailesinden birinin fermanla mir-i miranlık nişanıyla ataması yapılacaktır.¹⁸¹

Yemen seferi için Mısır'dan asker toplayan Tevfik Paşa, ilk olarak Cidde'ye gitti. Mekke Şerifi de topladığı askerlerle buraya gelmişti. Yapılan plana göre Yemen'e kara ve deniz yolu ile iki kol halinde gidilecekti. Bâbîâli, Mekke Şerifi'ne Hudeyde limanından çıkarma yapılmasını ve ilk olarak Hudeyde kalesinin ele geçirilmesini bildirdi.¹⁸² Şerif Hüseyin'in Muha'da bir çıkarma anında saldırma ihtimaline karşılık böyle bir tedbir alındığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple nisbeten daha savunmasız olan Hudeyde'ye çıkarma yapılması kararlaştırılmıştır. Deniz yolu ile gidilecek nizamiye askeri bir taburdan oluşuyordu. 2600 başıbozuk asker 23 Mart 1849'da Mekke Şerifi ile yola çıktılar. Aynı gün Şerif'in büyük oğlu 600 pişeli ve 600 süvari ile Asir üzerinden Yemen'e yürüdü.¹⁸³ Şerif Abdullah, Bâbîâli'nin emri ile Asir şeyhine şal ve kaput gibi hediyeler götürdü.

Cidde ve Hudeyde arasında bulunan Kamran adasına uğrayan donanma 2 Mayıs 1849 Çarşamba günü Hudeyde'ye vardı.¹⁸⁴ Gemilerden 11 pare top atıldı. Fakat kaleden mukabil selamlama topu atılmadı. Tevfik Paşa ve Mekke Şerifi istişare ederek kaleyi komuta eden Şerif Hüseyin'in yeğeni Hasan'dan kaleyi ve Hudeyde'yi teslim etmesini istediler. Hasan ise Hudeyde'nin Devlet-i Aliyye toprağı olduğunu ancak kaleyi teslim etmeye yetkisinin olmadığını bildirerek amcası Şerif Hüseyin'in gelmesini beklemeleri gerektiğini bildirdi. Ardından Mekke Şerifi askerleri karaya çıkardı. Yaşanan ufak çatışmadan sonra Hasan kaleyi Mekke Şerifine teslim etti.¹⁸⁵ Hemen akabinde Şerif Hüseyin Muha'dan Hudeyde'ye gelip itaat ettiğini bildirdi.

Mekke Şerifi, Bâbîâli'ye yazdığı yazıda Hudeyde'yi bir günde ele geçirdiklerini müjdeledi. Mekke Şerifi *ahâli ve fukaranın asayiş ve istirahatleri hususu için* bir takım idari kararlar aldığını bildirmiştir. Tevfik Paşa'yı mîr-i miranlık

---

¹⁸¹ BOA, İ.DH. 195-11063

¹⁸² BOA, A.MKT. MHM 15-14

¹⁸³ BOA, İ.DH. 195-11034

¹⁸⁴ **Yemen 1849 Osmanlı Harekatı Günlüğü**, Tıpkıbasım, Haz. Cihan Okuyucu, Mehmed Tütüncü v.s Netherlands 2017, s.104

¹⁸⁵ BOA, A.MKT. 216-15

rütbesi ile Hudeyde kaymakamı olarak atamıştır. Abdullah Paşa ise *Sana cevâniblerinin ekser ve aglebi Muha'ya hem-civâr bulunduğundan nâşî kâide-i urbâniyeyi bilmek ve her bir hususu rızâ-yı yümn-i iktizâ-yı mülûk-âneye tevâfuk görünmek ve sâye-i adalet-vâye-i cenâb-ı cihan-dârîde vedîatullah olan fukarâ ve reâyânın dû cihanda asayiş ve istirahatâ kaîn olarak tezâyüd-i şefkat ile isticlâb-ı da'vât-ı hayriye-i memâlik-perverîde bulunmaları niyet-i hayriyesinden başka maksudum olmadığına binâen teshîl-i mesâlih-i mülûk-âne için zât-ı hamîyyet? Sıfat-ı âsafânelerinin dua-yı hayriyesinde bulunan ammizâdem izzetlü Abdullah Paşa ibnü şerîf kullarını Muha ve mülhakatı bulunan Anis ve Zebid ve Beytü'l-Fakih ve levâhikine kaim-makam nasb ve tayin edilmiştir.¹⁸⁶*

Mekke Emiri Zebid, Beytülfakih ve Luhayye'ye asker yollayarak buraları da itaat altına aldı. Mekke Emiri bu sırada Sana İmamı'na mektup yazarak itaat etmesini isteyerek onu Hudeyde'ye davet etti. İmam bu daveti kabul ederek 23 Haziran 1849'da kalabalık bir maiyetle Hudeyde'ye giriş yaptı. Kendisi top atışları ve büyük bir nümayişle karşılandı.¹⁸⁷

Mekke Emiri ile Sana İmamı burada bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre İmam Muhammed bin Yahya, Sana ve civarının hasılatını devlete verecektir. Sana imamı, Sana'nın umuru zabtiyesini yönetecek ve karşılığında yıllık 5 bin frank maaş alacaktı. Sana'nın belde ve köylerinin zabtiye ve maliye işleri ile Sana merkezinin mali işleri Bâbiâli memurları tarafından, yönetilecekti. Ayrıca Mekke Emiri 500 nefer Sana kalesinde 500 nefer de muharebede kullanılmak üzere Taiz taraflarına gönderilmek için İmam'dan asker istemiştir.

Sana imamı Yahya, Mekke Emirinin dikkatini Lahic üzerine çekmeye çalışmıştır. Şerif'e yazdığı yazıda Cebel tarafından Aden'e giden kahveden gümrük namıyla para almadan kabilelerin geçişine izin vermediğini ve İngilizlerden aylık aldığını iddia etmiştir. İmam'a göre eğer Lahic ele geçerse Aden de baskı altına alınır ve zor duruma düşer. Hatta bunun için kendisinin 2000 askeri Mekke emirinin komutasına verebileceğini Mekke emirinin de vereceği bin askerle Lahic'in

---

¹⁸⁶ BOA, İ.DH. 203-11694

¹⁸⁷ Osmanlı Harekatı Günlüğü, s. 169

rahatlıkla ele geçirileceğini hatta savaşmaya bile gerek kalmadan alınabileceğini iddia etmiştir.¹⁸⁸

Tevfik Paşa, Sana imamının daveti üzerine 1000 askerle Sana'ya gitmek için Hudeyde'den ayrılmıştır. Sana'ya yaklaştığı sırada Seyhan denilen bölgede imam kendisini karşılamıştır. Yapılan görüşmede İmam, Tihâme devesi ile yolculuğun zor olacağını iddia ederek Sana'dan cebel devesi getirmek üzere Tevfik Paşa'nın yanından ayrılarak Sana'ya geri dönmüştür. Ancak dört gün beklenmesine rağmen İmamın gelmemesi üzerine Tevfik Paşa durumdan şüphelenerek adamları ile meşveret etmiştir. Hudeyde'den çikalı 15 gün olmuş ve herkeste huzursuzluk baş göstermişti. Bu sebeple yolculuğa devam ederek Sana'ya iki saat mesafede bulunan Mesacid nahiyesine kadar gelerek beklemeye başladılar. Bir gün bir gece bekleyip imamlarla haberleştikten sonra asker harp elbiselerini çıkarıp şehre girmek için alay tertip edildi. Hem İmama gelişinin haber verilmesi hem de askerlerin istihdam edileceği kalenin görülmesi için zabitanadan birkaç kişi İmama yollandı. İmam gelenlere kaleyi gezdirdi ve Türk askerlerin iç kalede yerli askerlerin ise dış kalede istihdam edileceğini bildirdi.

İmam, sur içinde bulunan Gamedan kasrından kendi askerlerini çıkararak Osmanlı askerlerini buraya yerleştirip Tevfik Paşa'ya da Sana İmamlarının ikamet ettiği Dar'ul-Mezhep isimli sarayı tahsis etti. Cuma günü ise Sana'daki tüm camilerde padişah adına hutbe okundu. Bu durum Sana'da gergin bir durum meydana getirmişti. Osmanlı askerleri gruplar halinde çarşıda gezerken Sana'lı bir esnafla Osmanlı askeri arasında çıkan kavga büyüyerek silahlı çatışmaya dönüşmüştür.¹⁸⁹ Tevfik Paşa, Sana'da camide bulunduğu sırada saldırıya uğramış ve yaralanmıştır. Bu sırada Sana'da çarşı içinde dolaşmakta olan silahsız askerler de saldırıya uğramış ve ciddi kayıplar vermişlerdir. İmamı da tarassut altına alan isyancı grup İmam'ı imametten çekilmeye zorlamış ve yerine Ali isminde birini imam tayin etmiştir. Yeni imam Tevfik Paşa'ya halkın askeri istemediğini burayı terk etmelerinin daha doğru olduğunu bildirmiştir. Ciddi anlamda zahire ve cephaneye

---

¹⁸⁸ BOA, A.MKT.UM. 12-22

¹⁸⁹ BOA, İ.DH. 211-12278

sıkıntısı yaşamaya başlayan Tefvik Paşa Sana'dan güvenli bir çıkış için alternatifler aramaya başlamıştı.

Tefvik Paşa, yeni İmam'a bazı şartlar altında Sana'yı terk etmeyi kabul ettiğini haber vermiştir. Buna göre askerlerin silah ve eşyaları ile Sana'yı terk etmelerine izin verilecektir. İmam bu teklifi kabul eder ve Sana'dan ayrılmaları için bazı tedbirler alır. Ancak tüm tedbirlere rağmen askerler ayrılırken bazı saldırılar meydana gelmiştir. İmam Ali, saldırılarda kendisinin dahil olmadığını göstermek için 10 kişiyi paşanın gözü önünde idam etmiştir. Tefvik Paşa ve askerleri Sana dışında da saldırılara uğramaya devam ediyordu. Çözüm olarak Yam kabilesinin refakatinde Hudeyde'ye dönülmesi kararı alındı. İmam Ali, Tefvik Paşa'ya rehine olarak içinde muteberanın da olduğu yaklaşık 10 kişi verdi. Buna göre Sana sınırlarından çıkıldığı anda rehinelere Sana'ya geri gönderilecekti. Yam kabilesinin bazı fertleri ile askerlerin bir kısmı rehinelere Hudeyde'ye götürülmesini istiyordu. Tefvik Paşa ise *"... beyn-el-kabâil paşanın nakz-ı ahd etmesi gayet derecede namusuna halel verip maâz-Allah ü Teâla bundan böyle bir keyfiyyet dahi buralarda vuku bulup muahede ve musâlaha vâki olacak olsa paşaları Sanalı ile nakz-ı ahd etti Türkler sözlerinde durmaz adamlardır diyerek ebnâ-yı Türkten bütün bütün teneffür ve selb-i emniyyet edecekleri ve bu maddeden nâşi nice nice mazarratlar tevellüd eyleyeceği ve iklim-i Yemen'de ahidlerinde durmadıklarından nâşi beyn-el-urban Sana ahalisine yüzü karalar tabiriyle levm olunur iken mukabele-bi-l-misl olarak biz dahi nakz-ı ahd ettiğimizde urban-ı sâire bizi dahi onlar gibi levm eyleyeceği bedihiyattandır..."* diyerek rehinelere Sana'ya geri göndermiştir.¹⁹⁰

Tefvik Paşa, yaralı bir şekilde Hudeyde'ye döndükten sonra Mekke Şerifi ile Sana üzerine yeni hareket için meşveret etmiştir. Ancak askerlerin içinde bulunduğu ruh halinden dolayı Sana üzerine yeni bir hareket yapılması sakıncalı görülmüştür. Hemen akabinde Şerif de Mekke'ye geri dönmüştür.¹⁹¹ Cidde Valisi de Bâbîâliye yazdığı yazıda Sana'ya tekrar saldırmanın Hudeyde ve Muha'yı tehlikeye atacağını

---

¹⁹⁰ BOA, A.MKT.UM. 1-12

¹⁹¹ Ahmed Raşid Paşa, a.g.e., s. 168

belirterek durumun nezaketini belirtmiştir. Ona göre “...işbu hususlar yalnız laf ile olmayıp asker ve akçe ile olacak mevaddır...”¹⁹²

Sana’da ise karışıklıklar devam ediyordu. Eski İmam Muhammed Yahya’nın akrabalarından Seyyid Ahmed ibn-i Haşim isminde birisi etrafına adam toplayarak İmam Ali’ye saldırmıştır. Sana dışında iki taraf arasında şiddetli bir muharebe yaşanmıştır. İmam Ali, bu muharebede ciddi kayıplar vermiştir.¹⁹³ Sana İmamı Ali Mehdi, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için Osmanlı Devleti’ne yaklaşmayı düşünmüştür. Bu amaçla Şerif Hüseyin’e mektup yazarak Sana halkının ve Sana’da bulunan kabilelerin Tevfik Paşa’nın yeniden saldıracağı endişesi ile kendisine Hudeyde’ye saldırı yapması konusunda baskı yaptığını bildirmiştir. İmam’ın bir diğer endişesi de Mekke’ye gidecek Sana ahalisinin saldırıya uğraması ve bunun da çatışmaları başka bir boyuta taşıma ihtimali idi. Bu sebeple Sana halkının ziyaret ve ticaretine hanel gelmeyecek şekilde bir barış yapılmasını istediğini bildirdi.¹⁹⁴

Tevfik Paşa, Hudeydeli tüccarlarla yaptığı görüşmelerde Sana’nın ticaret için Hudeyde’ye muhtaç olduğunu ancak Hudeyde’nin Sana’ya muhtaç olmadığını Hüseyin’in cebel ahalisinin ticaretine izin verdiğini Sana ahalisine eman vermediği halde ticaretin devam ettiğini söylemişlerdir. Tevfik Paşa’ya göre Şerif Hüseyin el altından pazarlık yapmakta hatta İmam Ali’yi Hudeyde’ye saldırması için teşvik etmektedir.¹⁹⁵

Şerif Hüseyin ise Tevfik Paşa’ya yazdığı yazıda iki yüzlü olmadığını Sana’da kendisine yapılan saldırıda sevindiğini söyleyenlerin müfteri olduğunu bildirmiştir. Kendisinin Sana’ya gitmek üzere Hudeyde’den bir konak uzaklaştığında durması gerektiğini casuslar göndererek Sana’nın ahvali hakkında bilgi almayı Mekke şerifine teklif ettiğini ancak onun kendisini dinlemediğini bildirmiştir.¹⁹⁶

Bu sırada Mekke Emiri’nin adamlarından İshak Efendi Sana’ya giderek İmam Ali Mehdi ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Sana İmamı, “*devlet ile mutavaat*

---

¹⁹² BOA, İ.MTZ. 13-425 Lef. 24

¹⁹³ BOA, MV.L. 231-39

¹⁹⁴ BOA, A.MKT. 231-17

¹⁹⁵ BOA, HR.MKT. 29-8

¹⁹⁶ BOA, A.MKT. 227-20

ettiğimizde mezhebimize müdahale edip tebdil ederler mi” diye sormuştur. İshak Efendi ise “*devlet asla sizin mezhebinize karışmaz*” cevabını vermiştir. Bu görüşme sonucunda İshak Efendi belirli bir maaş ödemesi karşılığında İmam ile anlaşma sağlamıştır.¹⁹⁷

1850 yılının ilk aylarında Yemen’deki vaziyet şu şekilde idi. Hudeyde’den Muha’ya kadar olan sahil kesimi Osmanlı idaresinde, Aden İngiliz idaresinde, iç kesimler ise aşiretler idaresinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti’nin tasarrufunda bulunan bölgelerde ise idari sistem oturtulamamıştı. Bu arada Tevfik Paşa vefat etmiş Cidde valisi Hasip Paşa, Şerif Hüseyin’in fırsattan istifade edip Hudeyde’ye tasallut etmemesi için Mahmud Paşa’yı geçici olarak Hudeyde kaymakamı olarak atamıştı.¹⁹⁸

Şerif Hüseyin ise bu sırada Mekke Emiri ile yaptığı anlaşmanın gereği olarak Aden’e firar etmiş olan Muhalı tüccar ve sakinlere mektup yazdı. Muha’nın önde gelen İranlı tüccarı Şeyh Abdürresül bütün tüccarları Muha’nın güvenilir olduğu konusunda ikna etti. Haines tüccarlara Aden’de kalmalarını rica etti. Ancak Muhalı tüccarlar toplanarak Aden’den ayrılmaya karar verdiler ve ayrılmak için izin istediklerinde Haines de *hâh nâ hâh* izin verdi. 12 gemiyi dolduracak sayıda insan Muha’ya geri döndü.¹⁹⁹ Şerif Hüseyin bu faaliyeti ile Aden’i ticari yönden zayıflatırken Osmanlı Devleti nezdinde siyasi ve iktisadi yönden konumunu güçlendirmeyi hedefliyordu.

Osmanlı Devleti bölgede bu faaliyetleri yürütürken Aden tarafında ise beklenen istikrar bir türlü sağlanamamıştı. Her şeyden önce Aden’in ticari merkez olma beklentisi gerçekleşmemişti. Kahve ticaretinde Muha’nın etkinliği devam ediyordu. İngiltere, Somali ve Tajura’da ticaret agenteleri kurarak Aden’in ticaret ağını geliştirmeye çalıştı. 1850 yılında Aden serbest ticaret limanı haline getirildi. Bunların sonucunda Aden’in deniz ticareti kara ticaretinden daha fazla gelişti.²⁰⁰

1850 yılından itibaren İngilizlere karşı saldırılar da artmaya başladı. Üstelik bu saldırıların önemli bir bölümü İngiltere’nin anlaşma yaptığı kabilelerden

---

¹⁹⁷ BOA, A.MKT.UM. 12-22

¹⁹⁸ BOA, İ.DH. 213-12418

¹⁹⁹ BOA, A.MKT.UM. 12-22 Lef. 7

²⁰⁰ Gavin, a.g.e., s. 54

geliyordu. Örneğin Lahic Sultanına bağlı Bir Ahmed kabilesinden biri Auckland gemisinden bir denizciyi öldürdü. Haines, Lahic sultanından özür talep etmesi üzerine Lahic sultanı Bir Ahmed'e saldırarak kaleyi yıkmak zorunda kaldı.

1851 yılı Mart ayında başka bir İngiliz subayına saldırı düzenlendi. Haines saldıran adamın Aden'in kapısına asılmasını emretti. Ancak Bombay valisi adamın indirilerek gömülmesini Arapların bunu gurur meselesi yapacağını bildirdi. Haines Avrupalıların öldürülmesine karşı yumuşak politika takip edilmesi durumunda benzer saldırıların devam edeceğini ve bu sebepten ağır bir şekilde cezalandırılmaları gerektiğini düşünüyordu.²⁰¹

Bombay hükümeti askeri hareket veya maaş verilen paranın kesilmesi şikâyetlerinden hangisinin daha etkili olacağı konusunda Haines'ten görüş talep etti. Haines, Fadılî sultanının maaşının kesilmesi durumunda bunu bahane ederek ticaret kabilelerine saldıracağını zaten yağma için bahane aradığını ifade etti. Çünkü Haines'e göre yağma mevsimi başlamıştır. Bu sebeple şeyh yağmaya katılması durumunda aldığı maaştan daha fazlasını yağmadan elde edecektir. Bütün kabileler Lahic kabilesi üzerinden maaşlarını almaktadırlar. Bu sebeple maaş kesintisi de başka sıkıntılara sebep olacaktır. Bu nedenle Fadılîlere karşı tek çözüm güç kullanmaktır. Eğer bu yapılmazsa Şeyh, Aden ticaretine sürekli saldırı yapacaktır. Yafî, Allavî ve Amiri kabilelerine maaşları verilmelidir. Fadılî kabilesi Lahic emiri ile rakip olduğu için onu zayıflatmak için herşeyi yapacaktır. Bunun en birinci yolu da Fadılî ticaretine sabotaj düzenlemektir.

Bombay yönetimi Aden'in güvenliğinin sağlanması için orada daimi bir askeri birliğin bulunmasının artık şart olduğunu düşünmeye başladı. Bu sayede hem iç kesimlerden gelen kabileler hem de kıyıya gelen gemiler saldırılara karşı korunacaktı. Çünkü kabilelerle yapılan dostluk anlaşmaları Aden'in güvenliği için yeterli olamamıştı.²⁰²

Tüm bu yaşananlar Aden'i İngiltere'nin gözünde tartışmalı hale getirdi. 1854 yılında Haines, zimmetine para geçirmek suçlaması ile görevden alınarak hapse atıldı. Yürüttüğü politikalar bölgede İngiliz düşmanlığını artırmıştı. Aden

---

²⁰¹ **Precis Of Papers**, s. 67

²⁰² **Precis Of Papers**, s. 72

hinterlandında bulunan kabileler İngiltere ile ticareti artırmaktan ziyade baltalama politikası yürütüyordu. Örneğin Şeyh Osman bölgesinde kabile şeyhi tarafından Aden giden mallar için gümrük kurulmuş ve transit geçiş vergisi alınmaya başlanmıştı.²⁰³

Haines'in yerine İngiltere'nin Ortadoğu politikasında önemli bir yer edinecek olan Outram atandı. Outram, Aden'e vardıktan iki hafta sonra 1851 yılında meydana gelen olaylar hakkında kapsamlı bir rapor sundu. Outram raporunda Haines'i eleştirerek selefının Lahic emirine karşı kararsız ve tutarsız bir tutum sergilediğini, bunun sonucu olarak da Lahic emiri İngiliz taleplerine karşı küçümser tavırlarda bulunmaya başladığını iddia etmiştir. Yine Outram'a göre bundan cesaret alan Şeyh, İngiliz ticaret kabilelerine saldırmanın yanı sıra diğer kabileleri de İngilizlere karşı kışkırtmıştır. Lahic emiri İngiliz gemilerinin su aldığı kaynaklara bile saldırı da bulunmuştur.²⁰⁴

Outram, bundan sonra İngilizlere yapılacak bir saldırının asla cezasız bırakılmaması gerektiğini savunmuştur. O'na göre suçluyu barındıran kabile gece yarısı kuşatılmalıdır. Kabilenin ileri gelenlerine suçluyu teslim etmeleri için mühlet verilmelidir. Bu yapıldığı takdirde Şeyh, kadın ve çocukların hayatını korumak için suçluyu teslim etmek zorunda kalacaktır. Bu sayede Şeyh de kabilenin gözünde küçük düşmediği gibi onların hayatını kurtarmış olduğu için prestiji de artmış olacaktır. Öldürülenlere karşı Arapların intikam alacağını düşünmek gerçekçi değildir. Çünkü devlete karşı kan davası gütmelerini düşünmek gerçeklikten uzaktır.

Outram bu tavsiyeleri yazarken uzun süredir bölgede bulunan ve Arapların dil ve kültürüne oldukça hâkim olan George Percy Badger'in tecrübe ve bilgisinden oldukça istifade etmişti. Badger'in yazdığı kitaba göre kabileden herhangi biri başka bir kabileye karşı suç işlese bile kabile reisi onu asla teslim etmez. Ölüm cezası verme yetkisi de yoktur. Ancak katili hile ile diğer tarafa teslim eder. Hristiyan olan kimseyi öldürdüğü için kabilesinden birini teslim etmesini beklemek boşunadır.

---

²⁰³ Gavin, a.g.e., s. 84

²⁰⁴ *Precis Of Papers*, s. 74

Çünkü bunu yaparsa kabilesi kendisine karşı isyan eder. Badger'e göre Kur'an'da kafirleri öldürün ayeti ancak Araplar cezalandırılarak unutturulabilir.²⁰⁵

2.5.2. Yemen'de Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesisi

Sultan Abdülmecid 1850 yılında Harput valisi Mustafa Sabri Paşa'yı Yemen valisi olarak atadı.²⁰⁶ Mustafa Sabri Paşa ile birlikte Kars kaymakamı Sırrı Paşa da hem defterdar hem de vali müsteşarı olarak görevlendirilmiştir.²⁰⁷ Önce Mekke'ye giden Mustafa Sabri Paşa, Mekke emiri ve Cidde valisi Agah Paşa ile Yemen hakkında istişarelerde bulunduktan sonra 22 Eylül 1850'de Hudeyde'ye giderek resmi törenle göreve başlamıştır.²⁰⁸ Mustafa Sabri Paşa ilk iş olarak bölgede bulunan şehirler hakkında kapsamlı bir rapor hazırlatmıştır. Bu raporda şehirlerin gelirleri ve asayişin sağlanması için kaç asker lazım olduğu yazılıdır.²⁰⁹ Mustafa Sabri Paşa, hemen akabinde kabile reislerini ziyaret etmiştir. İlk ziyareti ise Şerif Hüseyin'e olmuştur. Şerif Hüseyin'le ilk buluşma oldukça soğuk geçmiştir. Mustafa Sabri Paşa, Şerif Hüseyin üzerinde otorite kurmak istemiş ancak Şerif Hüseyin işi anlamamazlığa vurarak maaşına zam istemiştir. Bu görüşme sonucunda iki taraf birbirlerine karşı nefret beslemişlerdir. O kadar ki Şerif Hüseyin, Paşa'nın Hudeyde'de ikinci bir görüşme teklifini reddetmiştir.

Mustafa Sabri Paşa, Bâbîâli'ye bir yazı yazarak Şerif Hüseyin'in Mekke Şerifi ile belirli bir miktar maaş ve dokuz adet kazanın gümrük ve aşar gelirleri üzerinde anlaşacağını ancak Şerif Hüseyin'in anlaşma dışında başka kazaları da idaresi altına aldığını bunun yanında idaresi altında bulunan kabilelere zulüm yaptığını bu sebeple Şerif Hüseyin'in elinde bulunan kazaların tekrar ele geçirilmesi gerektiğini bildirmiştir.²¹⁰ Paşa, Bâbîâli'nin vereceği cevabı beklemeden Şerif Hüseyin'in Mekke'ye gittiği bir anda Muha'nın bazı bölgelerine asker konuşlandırmıştır.²¹¹

Mustafa Sabri Paşa, Muha ile ilgilenirken Asir şeyhinin Yemen'e saldırmak için kuvvet topladığını haber almıştır. Acilen Asir'in düşmanı olan Yam kabilesinden

---

²⁰⁵ **Precis Of Papers**, s.80

²⁰⁶ BOA, C.DH. 301-15023

²⁰⁷ BOA, A.DVN.MHM. 8-5, A.TŞF. 7-78

²⁰⁸ BOA, İ.DH.UM. 227-13589

²⁰⁹ BOA, İ.DH. 218-12823

²¹⁰ BOA, İ.DH. 227-13578

²¹¹ BOA, İ.DH. 231-13933

1000 asker toplanmaya başlamıştır. Ancak bu kabilenin Asir ve Şerif Hüseyin tarafına meyiletme ihtimali olduğunu gözönünde bulundurarak Arap askerine emniyet edemeyeceğini düşünüyordu. Bu sebeple Bâbîâli'den 1 tabur nizamiye ve 1500 başıbozuk askerle dağ topu talebinde bulunmuştur.²¹² Bâbîâli bu talebi uygun görerek Arnavutluk'tan 1000 kadar askeri Selanik üzerinden Hudeyde'ye göndermek için gemi istihdam etmiştir.²¹³

Mustafa Sabri Paşa, Hudeyde'de Bacil, Kehili, Advan, Abus kabile reisleri ile görüşmeler yapmıştır. Bu kabileler devlet otoritesinin olmadığı zamanlarda kendi bölgelerinde başına buyruk idare tesis etmişlerdi. Mustafa Sabri Paşa ise kabile reislerine asker yerleştirmek için ellerinde bulunan kaleleri teslim etmelerini hem de kendisine adet-i kadim üzere rehineler vermelerini istedi. Ancak dağlık ve ormanlık bir alanı zabt eden Abus kabile reisi Mahcub kabilesinin de kalabalığına güvenerek bu iki isteğe karşı geldi. Mustafa Sabri Paşa'nın müteaddit defalar Mahcub'a itaat etmesi için aracılar göndermesine rağmen her seferinde ret cevabı aldı. Bunun üzerine 1500 asker ve Abus kabilesine düşman diğer kabilelerden topladığı 1000 kadar yerli asker ile Mahcub üzerine yürümüştür. Mahcub savaşı göze alamayarak kale ve rehineleri teslim etmiştir.²¹⁴

Ancak Yemen'in havasına uyum sağlayamayan Mustafa Sabri Paşa, sıtma hastalığına yakalanarak Ocak 1851'de vefat etmiş ve Hudeyde'ye defnedilmiştir. Bâbîâli merkezden yeni bir vali göndermenin masraf ve zaman alacağı gerekçesi ile Sırrı Paşa'yı Yemen valisi olarak atamıştır.²¹⁵

Mustafa Sabri Paşa'nın vefat etmesini fırsat bilen Şerif Hüseyin'in kardeşi Hasan, Luhayye'ye saldırmış ancak mağlup olmuştur.²¹⁶ Gerek kabileler üzerine yapılan askeri hareketin gerekse aşiretlere verilen taltif ve maaşların beklenen sonucu vermediğini gören Bâbîâli yeni vali Sırrı Paşa'dan kapsamlı bir rapor istemiştir. Bâbîâli ana hatları ile şu konuların cevaplanmasını istemiştir.

---

²¹² BOA, İ.DH. 217-12785

²¹³ BOA, İ.DH. 233-14067

²¹⁴ BOA, İ.DH. 227-13604

²¹⁵ BOA, İ.DH. 230-13820

²¹⁶ BOA, İ.DH. 241-14660

Mustafa Sabri Paşa'nın vefat etmeden önce bazı aşiretleri itaat altına alması diğer kabileler üzerinde nasıl bir etki yapmıştır, aşiret reisleri ile meşayihin tavırları ne yöndedir?

Yemen'in mahsulatını ilerletmek ve ticaretini tevsî etmek Yemen'in mamuriyeti için elzemdir. Bu sebeple buranın mahsulat-ı arziye ve sınaîyesi ne gibi şeylerdir. İhraç malları nelerdir. Hangi limandan nereye gitmektedir. Ticaretin gelişmesi için neler yapılmalıdır?

Yemen'in etrafında bulunan yerlerde devlet otoritesinin zayıfladığı görülmüştür. Bunun için mahalli idarecilerin gönülleri alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar ne durumdadır ve daha fazla ne yapılması gerekmektedir?

Habeş ve Musavva'daki sosyo-politik durum ne vaziyettedir?

Yemen'de bulunan askerinin durumu nasıldır.²¹⁷

Sırrı Paşa Bâbiâli'ye cevap olarak şu raporu yollamıştır:

Hudeyde kuru ot ve taştan yapılmış birkaç yüz haneden oluşan küçük bir kasaba iken liman ticareti sayesinde kargir ve taştan yapılmış birkaç bin haneye ulaşmıştır. Hudeyde halkı bilâd-ı Arap halkı gibi anûd ve huşûnet erbâbından olmayıp gayet munis ve vehhâm ve lütufla muameleye mecbur olduklarından tehdid ve teşdîdden asûde tutularak daima ve müstemirren rıfk ve mülâyimane ile kullanılmaları gerekmektedir.

Hudeyde'de bir tabur nizamiye askeri bulunmaktadır. Hudeyde ahalisi eslâf-ı asakir-i mütenevviyasından baskı ve zulüm görmüştür. Ancak nizamiye askerinden gördükleri edep, nizam ve itaat sebebiyle bu askerleri çok sevmektedirler.

Yemen'de yapılan yoklama sonucunda süvari, piyade, başıbozuk toplam asker mevcudu 2600'dür. Başıbozuk askerler oldukça nizamsızdır. Maaşlarını düzenli alamamaktadırlar ve elbise ve silahları perişan durumdadır. Sadece sahil kısmında devlet otoritesinde bulunan kısımda şu ana kadar asayiş temin edilmiştir. Ancak bir tarafı Yam kabilesi, bir tarafı Asir ve bir tarafı sair yağmacı dağ kabileleri

---

²¹⁷ BOA, İ.DH. 231-13927

ile çevrilidir. Bölgenin gelirlerinin artması ile beraber bu kabileler saldırıya geçeceklerdir. Bu sebeple asker sayısının artması gerekmektedir.

Eğer Yemen'in tamamı itaat altına alınmak istense 20 bin asker dahi yetmez. *Teksîr-i vâridât-ı meşrûa askere menûttur.* Bunun sebebi Yemen sıcak olduğu için ziraat su kaynaklarına yakın olan cibâl ve onun civarında yapılmaktadır. Bu yerlerin etrafında mevkisine göre birden dörde kadar değişen sayılarda kaleler mevcuttur. Bu kalelerin hepsine asker istihdam edilmedikçe zirâ-i memleket kesb-i emniyyet ve ziraate cesaret edemediklerinden hayli arazi-i münbete hâlî kalmış ve bir kısmı da urban eline geçmiş ve ekilen yerlerin geliri de bu urbana gitmiştir. Yemen'de asayiş için 3 tabura ihtiyaç vardır. 2 taburu Asir ve Yam kabilelerine karşılık Hudeyde ve Luhayye'de bir taburu da Muha'da asayiş için istihdam edilmelidir.²¹⁸

Sırrı Paşa, asker konusunda oldukça çaresizdi. Yam kabilesi kendilerinin asker olarak maaş karşılığında istihdam edilmesini talep etmiş ancak mahzurlu bulunduğundan bu istekleri reddedilmişti. Sudan'dan asker tertip edilip Mısır üzerinden gönderilmesi konusu ise Yemen'in havasına imtizaç edemeyeceği gerekçesi ile uygun görülmemiştir. Sırrı Paşa ise son çare olarak Arap köle satın alıp askerlikte istihdam etme şikkını Bâbîâli'nin onayına sunmuştur. Bâbîâli ise büyük devletlerin esir ticaretini engellemek için çaba gösterdikleri gerekçesi ile bu fikre karşı çıkmıştır.²¹⁹

Sırrı Paşa, her ne kadar Yemen'de asayiş temin etmeye çalışsa da Bâbîâli kendisinden memnun değildi. Mustafa Sabri Paşa ile çatışma yaşayan Şerif Hüseyin Sırrı Paşa'nın valiliği sırasında İstanbul'da bulunuyordu. Bâbîâli'de yaptığı görüşmelerde hem eski vali Mustafa Sabri Paşa hem de Sırrı Paşa'yı şikayet etmişti. Bunun sonucu olarak Sırrı Paşa görevinden azledilerek yerine Ekim 1851'de Mirliva Mustafa Paşa vali olarak atanmıştır. Bâbîâli'ye göre bu tebdilin gerekçesi ise Sırrı Paşa'nın beklentilere cevap verememesi idi.

“...Hitta-i Yemaniye'nin nezâketi cihetiyle oranın mesâlihi her türlü i'tinaya şâyân olup vali bulunan atûfetlü Sırrı Paşa hazretlerinin idaresi ise pek de suret-i matlûbede olamadığından Cidde valisi devletlü Paşa hazretlerinin her ne kadar

²¹⁸ BOA, İ.DH. 240-14537

²¹⁹ BOA, İ.DH. 240-14528

oraya nezâreti şamil ise de asıl vali bulunan zatın davranışı yolunda olmadığı halde uzaktan olacak nezâretin tesirâtı kâfi olamayacağından Sırrı Paşa'nın aher münasip bir memuriyette kullanılmak üzere Yemen valiliğinden affıyla el-hâletü hâzihi memuriyyet-i mahsusa ile Adana cânibinde bulunan mirliva Mustafa Paşa'nın liyâkat-ı müsellemesi cihetiyle rehîn-i merkez-i hitâm olan işbu memuriyyetinden çarçabuk celb olunarak rütbe-i sâmiye-i vezâret tevcihıyla Yemen eyaletine vali nasb ve tayin buyrulması... ”²²⁰

Yeni vali Mirliva Mustafa Paşa, İstanbul'da bulunduğu sırada Şerif Hüseyin Bâbîâli'de görüşmeler yaparak birçok taleplerde bulunuyordu. Ancak Bâbîâli, Şerif Hüseyin'e tam itimat etmiyor ancak Yemen'de nizamın sağlanması için bütün bütün küstürmek de istemiyordu. Vali Mustafa ile yaşanan ihtilafta kendisini haklı gördüğünü belirtmekten de geri durmuyordu.

“...Dersaadet'e gelmiş olan şerif Hüseyin Paşa'nın ol-tarafta bulunduğu müddetçe cânib-i devlet-i aliyeye izhâr-ı inkıyâd etmiş ve mütevaffa Sabri Paşa'nın bazı muamele-i bâridesinden dil-gîr olduğu halde yine aher mesleğe sülûk etmeyerek bâb-ı ma'delet-meâb-ı saltanat-ı seniyyeye dehâletle dahi ibrâr-ı eser-i tâbiyyet eylemiş... ”²²¹

Şerif Hüseyin, Yemen'e bir memuriyeti muayyene (resmi unvan) ile azimet etmek istediğini Bâbîâli'ye bildirmiştir. Gönlünden geçen ise Hıttâ-i Yemaniye ünvanı ile buna mukabil maaşın kendisine bağlanması yönündedir. Ancak Bâbîâli, bunun yerine Sana'nın itaat altına alınmasına yardım etmesi koşuluyla Sana Vekilliğini uygun görmüştür. Şerif Hüseyin, daha önce kendisine verilen valilik fermanın tecdidini ve Ebu Ariş'in tekrar kendisine verilmesini talep etmiştir. Bâbîâli ise ferman tecdidinin adeta valilik olacağı gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Ebu Ariş'te Yemen emareti gibi bir yapı kurulması talebi ise Yemen valisi ile çatışma ve yönetimde çift başlılık meydana geleceği gerekçesi ile reddedilmiştir. Bunların yerine Mekke'de oturmak şartı ile 30 bin kuruş maaş bağlanacağı ve Ebu Ariş'in

---

²²⁰ BOA, İ.DH. 241-14630

²²¹ BOA, İ.DH. 242-14733

hakimlik ünvanı ile değil kaymakamlık ünvanı ile kardeşi Haydar'a verileceği kendisine bildirilmiştir.²²²

Yeni vali Mustafa Paşa, Yemen'e gitmeden önce seleflerinin yolundan giderek Bâbiâli'den para, asker, çadır silah ve Yemen'in kapsamlı bir haritasını çıkarmak için harita mühendisi talep etmiştir.²²³ Kasım 1851 tarihinde Mustafa Paşa ile Şerif Hüseyin kendilerine tahsis edilen vapur ile İskenderiye üzerinden Yemen'e ulaştılar.

Mustafa Paşa, Yemen'e vardktan sonra ilk olarak teftiş gezileri yapmıştır. Yine bu amaçla Hudeyde'den Muha'ya gittiği bir zamanda Beytülfakih'te Zeranik kabilesinin vergi toplamak için gelen 6 Osmanlı askerini öldürdüğü haberini almıştır. Yanında bulunan 150 nefer asker ile Zeranik kabilesinin üzerine yürümüştür. 2500 kişilik savaşçı grubu bulunan kabile ile Hüseyini köyünde yaptığı savaşta 15 Temmuz 1852'de hayatını kaybetmiştir.²²⁴ Yerine ise *daha önce Yemen taraflarında dahi bulunarak ahvâline ve ahâlisinin emzicesine vukuf-i kâmil haml etmiş ve bey-el-arab hayli hüsn-i sît kazanmış kudemâ-yı ümerâdan* Hicaz feriki Mahmud Paşa atanmıştır.²²⁵

Vali Mahmud Paşa, ilk önce Yemen gelirlerini artırma yoluna gitmiştir. Bu amaçla İran, Cava, Maskat, Basra gibi yerlerden gelen eşyaların miri kayıklarla taşınması usulünü getirmiştir.²²⁶ Ancak bunun yeterli olmadığını bilen Mahmud Paşa, Taiz'i itaat altına almayı tasavvur etmiştir. Gerekçe olarak Bâbiâli'ye yazdığı yazıda buranın gelirinin yüksek olduğunu, bunun yanında kömür madeninin Taiz sınırları içinde bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Taiz; Aden ve Muha arasında stratejik bir konumdadır. İngiltere buradan gümrük almamaktadır. Bundan maksat cebelden gelen malı Aden'e yönlendirmektir. Bu sebeple Muha iskelesinin geliri oldukça azalmıştır. Bu Hudeyde ticaretini dahi etkilemiştir. Ayrıca buranın alınması cibalin ve Sana'nın alınmasını kolaylaştıracaktır. Taiz şeyhi Kasım bin Hasan halkına zulüm etmektedir. Bu sebeple civar kabilelerin yardımı mümkündür. Paşa,

---

²²² BOA, İ.DH. 248-15133

²²³ BOA, İ.DH. 243-14773

²²⁴ BOA, İ.DH. 257-15877, C. DH., 256-12786

²²⁵ BOA, A.AMD. 39-47

²²⁶ BOA, İ.MVL. 280-10953

Cidde'den bir tabur asker alınmasına rağmen kabilere güvenmediğinden hemen harekete geçmedi. Bâbîâlî'ye iki tabur nizamiye askeri ve bir miktar daha para verilmesi durumunda bazı kabilelerin para ile bazılarının da cebren kazanılarak Taiz'in ele geçirilebileceğini bildirdi. Paşa, Yemen'in gelirinin giderini karşılamadığını bu nedenle Taiz'in alınmasının önemli olduğuna Bâbîâlî'yi ikna etmeye çalıştı.²²⁷ Bâbîâlî bu görüşü yerinde bularak Taiz'in alınması için Cidde'den Yemen'e asker gönderilmesini emretmiştir.²²⁸ Sana İmamı da Hudeyde'ye gelerek taht-ı idareye girmek istediğini ve Taiz'in alınmasında can siperane çalışacağını taahhüt etmiştir.²²⁹

Mahmud Paşa, selefleri gibi büyük askeri hareketler için aceleci davranmıyordu. Bunun yerine Hudeyde'de güçlü bir otorite tesis edip bölgede devletin nüfuzunu yavaş yavaş genişletmeyi planlıyordu. Bu politika semerelerini vermiş ve kısa sürede Cebel-i Bera ve Cebel-i Sahib taht-ı idareye alınmıştı. Bu sayede vergi gelirleri de artış göstermeye başlamıştı.²³⁰ Buraların vergisinden yıllık 1000 kese akçe merkezi hazineye yollanmıştı.

Mahmud Paşa'nın bu politikası özellikle Asir şeyhi Aiz'i rahatsız etti. Şeyh bazı kabilelerden de aldığı destekle 30000 kişi ve üç top ile 21 Ocak 1856'da Cizan'ı zapt ederek Ebu Ariş'e kadar geldi. Vali Mahmud Paşa, savunma güvenliğini artırarak askerleri Hudeyde etrafında bulunan kalelere taksim etti. Aiz, Hudeyde'ye iki saat mesafede karargah kurarak Mahmud Paşa'ya Yemen'in tamamını ele geçirmek istediğini bildiren yazı gönderdi. Mahmud Paşa yapması gerektiği gibi bunu reddetti. Aiz, Cemâziyelevvel'in altısında 5-600 kişi ile kalelerden birine saldırıya geçmiş ancak kaleden atılan toplar karşısında geri çekilmiştir. Ardından Aiz başarısız olarak Asir'e dönmüştür. Aden valisi William Coghlan, fırsattan istifade vapur ve korvetle Hudeyde önüne gelmiş ancak çatışmayı göze alamamıştır. Askerleri arasında kolera hastalığı yayılmış ve ciddi bir asker kaybı ile Aden'e dönmek zorunda kalmıştı.²³¹

---

²²⁷ BOA, İ.MVL. 289-11543

²²⁸ BOA, A.AMD. 60-77

²²⁹ BOA, A.MKT.NZD. 98-92

²³⁰ BOA, A.MKT.MHM. 67-85

²³¹ BOA, İ.DH. 345-22723

Yemen'in güneyinden İngiltere, kuzeyinden de Asir tehlikesinin arttığı bir sırada Bâbîâli ani bir kararla Nisan 1856'da Mahmud Paşa'yı Cidde valiliğine atayarak Yemen'i mutasarrıflığa dönüştürmüştür. Buna karşılık Mahmud Paşa'nın Yemen'e olan vukufiyeti de göz önünde bulundurularak mutasarrıflığa nezaret etmesi emredilmiştir.²³² Süleymaniyeli Ahmed Paşa da Rumeli Beylerbeyi payesi ile Yemen'in ilk mutasarrıfı olarak atanmıştır. Bu idari kararla 58 bin 800 kuruş olan vali maaşı yerine mutasarrıflık maaşı olan kırk bin kuruş Ahmed Paşa'ya verilirken kalan 18 bin 800 kuruş ise hazineye kaydedilmiştir.²³³

Yemen'in mutasarrıflığa dönüştürülmesinden sonra yayımlanan Mülkiye nizamnamesi ile Cidde'nin Yemen üzerindeki nüfuzunu kaybedeceğini düşünen Cidde valisi Ali Paşa, rahatsızlığını Bâbîâli'ye bildirmiştir. Vali'ye göre talimatnamenin 27. maddesi²³⁴ bölgede hızlı karar alma ve alınan kararları uygulamayı engelleyecektir

“...Umur-i mülkiye memuru nizamnamesinin 27. Maddesine göre sancaklar müstakil idare edileceklerdir. Mutasarrıflık ile idare edilen sancaklar yalnız umur-i zabtiye konusunda çevredeki kazalardan istifade edecektir. Bu sebeple Yemen'in Cidde'ye merbûtiyyet-i kadimesinin hükmü kalmamıştır. Ancak hutta-i Yemaniyenin hal-i hazırası memalik-i sâire misüllü bihakkın daire-i muntazamaya girmiş ve ıslahat-ı kâmile ve zâbita-i matlûbesi vücuda gelmiş mahall olmamasıyla beraber Dersaadet'e bu'd ve mesâfesi dahi derkar idiğünden başka Cidde eyaletiyle bahren ve berren cism-i vâhid merkezinde dâir olduğundan suret-i idaresi bir yed-i müttehidede bulundurmak ve mesâlih-i vakıasına dahi ol suretle vakt ve zamanla yol aldirmek üzere valilikle idaresi müddetlerinde dahi Cidde'ye merbûtiyyeti kadimesi ibkâ buyrulmuştur. Şu anda Sana ve Asir şeyhleri bölgelerini genişletmeye çalışıyorlar. Emzice-i aşâir ve urban daima hükümetin kuvvet-i memuriyyet-i aliyyenin yekdiğeriyle müttefik hem-dest olup olmamaları suretine nigerân olarak bir

²³² BOA, İ.MMS. 7-255

²³³ BOA, İ.DH. 374-24752

²³⁴ “...27. Madde: Mutasarrıflık vechile idare olunmakta olan sancakların bir eyalete merbût olmaması cihetle emr-i idâresine me'mur bulunan mutasarrıfın-i kirâm eyalet valileri müsüllü umur-i livâyı doğrudan doğruya Dersaadet'e ittihâd ve istizân edecekleri müsüllü sancağın idaresi hakkında olan vezâif-i müterettibeleri vülât-ı a'zâmın idare-i eyalet hakkında balâda beyan olunan vezâif-i muayyenelerinin aynı olmağla ol-vechile temşiyet-i mesâliha devam ve ikdâm edeceklerdir...” BOA, İ.MMS. 13-549

fırsata muntazırdır. Hasb-el-civariye bir gûne istiâne vukuında iktizâsının icrasına bezl-i makdûr olunacağı bedihi ve zâhir ise de şu makûle şeylerin derkâr olan nez'aket-i tabiiyesi ve hudâ-negerde oraca bir nâire-i gâile şu'le-feşân olduğu takdirde buralara dahi şerâre-pâş olacağından..."²³⁵

Ahmed Paşa, Mahmud Paşa'nın politikasını takip ederek önce Cebel-i Bura ve Abus kabilelerini²³⁶ ardından da Zebid'e bağlı Cebel-i Re'si itaat altına alarak buralarda kale inşa etmiştir.²³⁷ Stratejik bir konumda olan Cebel-i Reyne itaat altına alınmıştır. Burası Sana'ya bağlı olmasının yanısıra bir tarafında Tihâme diğer tarafında Beyt'ül-Fakih kazası bulunuyordu. Bu bölge Ahmed Paşa'nın ifadelerine göre ve gayet münbit ve cesim bir yerdi.²³⁸ Ahmed Paşa, bir yandan yeni yerler elde ederken diğer yandan da elinde bulunan yerleri istihkam ediyordu. Özellikle kalelerin tamirine azami itina gösteriyordu.

Ancak Ahmed Paşa, cibal kısma yaptığı seferde ciddi bir hezimete uğradı. İki bölük halinde Cebel-i Reyne üzerine saldıran Paşa bozguna uğradı. Bu hezimet sonrası başıbozuk askerler ile yerli Arap askerleri hezimetin sebebi olarak birbirlerini suçlamışlardır. Bu sefer sonucunda Araplar güçlenirken Türk otoritesi güç kaybetmişti.²³⁹ Bunun üzerine Ahmed Paşa, yolsuzlukla suçlanıp yerine Hama kaymakamı Ali Yaver Paşa'nın atanmıştır.²⁴⁰ Ali Yaver Paşa görev yerine gitmeden Bâbîâli'den Yemen'de uygulanan kanunlar, mutasarrıflığın görev ve yetki alanı ile yabancı devletlerle yapılan anlaşmaların birer nüshasını istemiştir.²⁴¹

Ali Yaver Paşa, Ahmed Paşa'nın başarısız olduğu cibal bölgesinde bulunan imam ve kabile reisleri ile irtibata geçerek barış yolu ile onları itaat altına alma yolunu denemiştir. Bu talebi karşılık bulmuş ve Sana, Taiz, Kevkeban kabilelerinin ileri gelen imam ve meşayihlerinden yaklaşık 40 kişi ile bir meclis akd ederek devlete itaatlerini sağlamıştır. Anlaşmaya göre 1280 yılı Muharrem ayında başlamak

---

²³⁵ BOA, MVL. 753-99

²³⁶ BOA, İ.MVL. 371-16272

²³⁷ BOA, A.MKT.MHM, 138-27

²³⁸ BOA, İ.DH. 416-27524

²³⁹ **Precis Of Papers**, s.110

²⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM, 244-23

²⁴¹ BOA, A.MKT. NZD 457-76

üzere yıllık olarak bütün şeyhlere üç taksit halinde 5000 riyal ödenecektir. Üç senelik yapılan anlaşmada şeyhler birbirine kefil olmuşlardır.²⁴²

Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgede güçlenmesi Asir şeyhini rahatsız etmişti. Ali Paşa'ya yazdığı mektupta şeriata mugayir davranarak kan döktüğünü ve bundan vazgeçmesi gerektiğini bildirdi. Bununla da yetinmeyen Şeyh, bölgenin ileri gelen kabile reislerine yazdığı mektupta *Türk memâlik-i hududu nihayetinden Şerif Hasan bin Muhammed'in hududuna değin mevcut ahâleden* kendisine şikayetler geldiğini Ali Paşa'yı uymasına rağmen zulme devam ettiğini iddia ederek²⁴³ Ebu Ariş'i işgal etmiştir. Ancak Ali Paşa'nın Mısır'dan asker getirmesi üzerine burayı boşaltarak Cizan tarafına çekilmiştir.²⁴⁴

Cizan'dan Padişah Abdülaziz'e mektup yazan Şeyh af talebinde bulunmuştur.²⁴⁵ Abdülaziz'in emri ile Bâbiâli'de oluşturulan Meclis-i Mahsus'ta konu bütün yönleri ile ele alınmış ve Asir Şeyhi'nin ele geçirdiği kaleleri iade etmesi şartı ile affedilmesine karar verilmiştir. Mecliste Asir şeyhine af talebinin kabul edildiğini bildiren mektubun yanı sıra ihtiyaten mutasarrıflık ünvanını içeren bir ferman da Cidde valisine yollanmıştır.²⁴⁶

Asir Şeyhi'nin Ebu Ariş'i istila edip Hudeyde'yi tehdit etmesi ve Yemen'in tamamı bir yana Osmanlı idaresinde bulunan yerlerde bile otoritenin tam sağlanaması üzerine Sultan Abdülaziz'in emri ile Bâbiâli'de bir Meclis-i Mahsus akdedilmiştir. Bu mecliste ilk olarak Ali Paşa'nın *zâbita-i eyalete adem-i iktidârı* olduğu ve bunun sonucunda bazı kabilelerin devlete karşı isyan ettiği ve bazı konularda yolsuzluk yaptığı gerekçesi ile azledilerek yerine Van-Hakkari mutasarrıfı Ahmed Paşa'nın atanmasına karar verildi.

---

²⁴² BOA, **İ.DH.** 506-34424

²⁴³ BOA, **İ.DH.** 521-35517

²⁴⁴ BOA, 293-61

²⁴⁵ "...Bizler dehâlet ve itaat ettik ve rızâ-yı hakka muvâfık görülen emrinize imtisâl eyledik. Bizleri dahi dâire-i itaatte bulunan sâir bendegân sadakat-nişân silkine idhâl ve kabul eylemenizi istirham eyleriz ve hakkımızda meveddet ve imdâd ve muâvenet buyrulmasını ve inâyet ve ihsan kılınmasını niyaz ederiz ve aktâr-ı mübârekede bulunan aşâir ve kabâilin cümlesinden evvel dehâlet ve dâire-i itaat eylememiz sebebiyle kesb-i şeref ve imtiyâz ettirilmemiz devlet-i aliyyenin şân-ı adalet-nişânlarındanır... BOA, **İ.MMS.** 29-1222

²⁴⁶ BOA, **İ.MMS.** 29-1222, Lef 9.

Mecliste ikinci olarak Yemen’de idarenin nasıl tesis edileceği konusu ele alındı. Ağırlıklı görüş Yemen’in Cidde eyaleti üzerinden yönetilmesi arzu edilen neticeyi vermediği yönündeydi.²⁴⁷ Meclis-i Mahsus’a göre Cidde’nin Yemen’e olan uzaklığı bir yana Yemen’de asayişin sağlanması için lazım olan asker ve mühimmatı göndermede Cidde valileri çoğu zaman atalet göstermişlerdi. Cidde valileri ile Yemen mutasarrıfları arasında da rekabet eksik olmamıştır. Cidde eyaletinin gelirinin Yemen’den az olması ve Cidde için Yemen’den akçe toplanması rekabeti artırmıştır. Yemen’in Cidde’den ayrılması ile Yemen’den Cidde hazinesine giden akçe ile bundan böyle Yemen’in askeri harcamaları için kullanılacaktır. Bu nedenle *Hitta-i Yemaniye’nin idare-i askeriye ve mülkiyece sâbıkda tecrübe ve icrâ olunduğu vechile Cidde eyaletinden tefriki uygun görülmüştür.*²⁴⁸

Yemen’in Cidde’den ayrılması ile bir takım idari değişiklikler de kendini göstermeye başlamıştır. İlk olarak Yemen’de Rüsumat Nezareti kurulmuştur.²⁴⁹ Bu sayede birçok önemli konuda Cidde valiliğine olan bağımlılık da giderilmeye çalışılmıştır. Hemen akabinde 1867’de Ebu Ariş’te yaşayan bazı kabilelerin talebi üzerine Ays kabilesinin merkezi olan Ays kasabası kaza haline dönüştürülerek kaymakam ve katip atanmıştır.²⁵⁰

Osmanlı Devleti’nin Yemen’de otorite tesis etmeye çalıştığı dönemde 1862 yılında Fransa Babülmendeb’in karşısında bulunan Zeyla’ya bağlı Obuk bölgesini aşiret reisinden satın aldığı iddia etmiştir. Bâbiâli ise bölgenin miri arazi olduğunu iddia ederek satın almanın hükümsüz olduğunu belirterek Fransa’yı protesto etmiştir.²⁵¹ Fransa’nın bu faaliyeti Osmanlı Devleti kadar İngiltere’yi de rahatsız etmiştir. İngiltere, Fransa’nın bölgedeki nüfuzunu kırmak için 1867 yılında Habeşistan’a askeri hareket düzenlemiştir. Hatta bu hareket içi Osmanlı Devleti’nden

---

²⁴⁷ 1886 yılında yayımlanan Yemen Vilayet Salnamesinde 1852 yılında Hudeyde’nin Hicaz vilayetine bağlı olduğu yazılıdır. **Yemen Salnamesi** 1304 (Def’a 4), s. 142

²⁴⁸ BOA, **İ.MMS.** 29-1239

²⁴⁹ BOA, **İ.MVL.** 581-26084

²⁵⁰ BOA, **A.MKT.MHM.** 378-78

²⁵¹ BOA, **HR.MKT.** 459-8, Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti**, Ankara, 1996, s. 168

deve talebinde bulunmuş ancak red cevabı almıştır.²⁵² Ardından 1869 yılında Aden'in batısında bulunan Küçük Aden körfezini işgal etmiştir.²⁵³

Fransa ise 1868 yılında Babülmendeb'in doğusunda bulunan Şeyh Said bölgesini tüccarlar vasıtası ile satın almıştır.²⁵⁴ Ahmed Paşa, Şeyh Said şeyhi ile irtibata geçerek olay hakkında tahkikat yapmıştır. Şeyh, cevap olarak satışın yapıldığını kabul etmiş ancak anlaşma şartlarına göre Fransızların padişahın emri doğrultusunda burayı satın aldıklarını bununla ilgili ferman getireceklerini taahhüt ettiklerini bildirmiştir. Eğer ferman getirmezlerse satışın yok hükmünde olacağını ifade etmiştir.²⁵⁵ Osmanlı Devleti de bu satışın geçersiz olduğunu ve hukuki gerekçesi olmadığını ilan etmiştir. Aden'de bulunan Fransa konsolosu Russell ise Ahmed Paşa'ya protesto mektubu yazarak Şeyh Said'in Fransız toprağı olduğunu İngiltere'nin Aden'e yerleşmesi ile aynı konumda bulunduğunu iddia ederek Fransa aleyhine yapılacak askeri bir hareketin sonuçlarından sorumlu olacağını bildirmiştir.²⁵⁶

İngiltere, Aden'in kuzeyinde bulunan Fadilî kabilesi ile anlaşmaya çalıştığı bir sırada Yemen mutasarrıflığının idaresi dışında yaşayan İb, Udeyn ve Cebele kabileleri Osmanlı idaresine girmek için talepte bulunmuşlardır. Ancak bu talep İngiltere ile çatışma riski doğurduğu gerekçesi ile reddedilmiştir.²⁵⁷ Buna mukabil Yam kabilesi Ebu Ariş, Zühre ve Luhayye'ye saldırınca Ahmed Paşa bu kabileyle savaşmak durumunda kalmıştır. Ancak Bâbiâli, buna rağmen Ahmed Paşa'yı görevden alarak Halepli Ali Paşa'yı Ekim 1868'de mutasarrıf olarak atamıştır.²⁵⁸

2.5.3. Sultan Abdülaziz'in Yemen Seferi

Asir şeyhi Mehmed, 2000 kişi ile Kasım 1869'da Asir'den hareketle Ebu Ariş üzerine yürümüştür. Civarda bulunan kabilelere Yemen'in kendi idaresine terk

²⁵² BOA, A.MKT.MHM. 394-54

²⁵³ **Precis Of Papers**, 177

²⁵⁴ **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi** haz. Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, İstanbul, 2014, s. 319

²⁵⁵ **Precis Of Papers**. 181

²⁵⁶ **Precis Of Papers**, s. 187

²⁵⁷ "...Tevsî-i mülk ve bilâd ve teksîr-i nef' ve irâd daima arzu olunur ve ol bâbda dâire-i imkân içinde görünen tedâbir ve mesâi bî-dirîğ tutulur. Lâkin böyle şeyleri yani husûlünde fâide me'mûl olan maddeleri ağır ağır zararlara ve büyük büyük vartâlara düşülmeyecek surette istihsâl etmek muktezâ-yı hikmet olmasıyla..."BOA, A.MKT.MHM. 400-26

²⁵⁸ BOA, İ.MMS. 36-1490

edildiğini ilan ederek onları birçoğunu kendi tarafına çekmiştir. Yemen mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa, Bâbîâli'ye Asir eşkiyasının sayısının 30 bine ulaştığını, 5 gün içerisinde Hudeyde'yi işgal edeceğini ve acil olarak yardım gönderilmesi gerektiğini bildirdi.²⁵⁹ Paşa'ya göre Asir Şeyhi bir taraftan senede bir iki sefer kabile şeyhleri ile toplantı yapıp sağma için sebepler araştırırken diğer taraftan valiye dostluk alametleri bildiren davranışlarda bulunuyordu. Bu sebeple Asir Şeyhi'nin saldırısını gerektirecek bir sebep bulunmuyordu. Paşa'ya göre Şeyhi Avrupalılar(İngilizler) kışkırtmıştı.²⁶⁰ Ali Paşa'nın bu görüşünü haklı çıkaran gelişme ise Asir Şeyhi'nin isyanını duyan Lahic emirinin de isyan ederek Muha üzerine saldırıya geçmiştir. Bâbîâli'ye göre *Asir şeyhi kabâil-i mutîa ve ahali-i meskûneyi fevkalade heyecana düşürüb hareket-i isyaniye bir ihtilâl-i umumi rengi*²⁶¹ almasına neden olmuştu.

Sultan Abdülaziz, Yemen seferi için Tevfik Paşa kumandasında 12 tabur asker ve dört savaş gemisi gönderilmesini emretmiştir. Bâbîâli tarafından Tevfik Paşa'ya Yemen'e gitmeden hareketin mahiyeti ile ilgili talimatname verilmiştir. Talimata göre Asir Şeyhi bir daha isyan edemeyecek şekilde tenkil edilecektir. Bu sebeple ilk olarak Hudeyde'ye değil Asir'in merkezi olan Hille'ye hareket edilecektir. Bu plana göre Asir emiri Mehmed, Hille'yi savunmak için Hudeyde'den ayrılmak zorunda kalacak ve Ahmed Paşa'nın da saldırması sonucu iki ateş arasında kalacaktır. Asir şeyhi barış talebinde bulunursa asla kabul edilmeyerek tamamen tenkil olunacaktır. Asir itaat altına alındıktan sonra Sana ve Hadramut üzerine gidilerek Yemen tamamen itaat altına alınacaktır.²⁶²

Bu plana göre ilk hedef Asir'in sahil kısmında bulunan Kunfede olacaktır. Burası Cidde'ye yakın olduğundan hareket merkezi olarak uygun görülmüştür. Bu amaçla Redif Paşa, Kunfede'ye gelmiştir. Hemen ardından Ahmed Muhtar ve Akif Paşalar desteğe gelmiştir. Üçüncü bir ordu da Taif üzerinden Asir üzerine yürümüştür. Şeyh Mehmed'in zapt ettiği Rağdan, Gamed, Zehran, Şemran şeyhleri Muhtar Paşa tarafına geçerek 1000 deve ile destek vermişlerdir.²⁶³ Mehmed Redif Paşa, burada nüshaları Aden'e kadar ulaşan bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride

---

²⁵⁹ BOA, **HR.TO.** 549-53

²⁶⁰ BOA, **İ.MMS.** 40-1639

²⁶¹ BOA, **İ.DH.** 625-34326

²⁶² BOA, **İ.DH.** 625-34326

²⁶³ BOA, **İ.DH.** 629-43737

Mehmed bin Aiz'in 5 sene önce affedilerek Paşa rütbesi verildiği fakat buna rağmen nankörlük ederek isyan ettiği için cezalandırılacağı bildirilmiştir.²⁶⁴

Kunfede'den Ocak 1871'de hareket eden Ahmed Muhtar Paşa, Soğa, Baha ve Abha'yı ele geçirdikten sonra Muhammed bin Aiz'i Ride kalesinde kuşattı. Yapılan yoğun bombardıman sonucunda 8 Mayıs 1871 Şeyh ölü olarak ele geçirildi.²⁶⁵ İngiliz raporlarına göre Şeyh ateşkes teklif etmiş ancak Ahmed Muhtar Paşa kabul etmemiştir.²⁶⁶

Asir isyanının bastırılması İstanbul'da büyük bir coşku ile karşılandı. Hazine-i Hümayun için atlas sancak imal edildi. Sultan Abdülaziz'e tebriknameler ve tarih düşürülmüş beyitler yollanmıştır.²⁶⁷

Sultan Abdülaziz bir irade ile Yemen'in hemen müstakil bir vilayete dönüştürülerek sınırlarının ve idare merkezlerinin belirlenmesini emretmiştir.²⁶⁸ Ahmed Muhtar Paşa'yı da Yemen valisi atayarak Sana ve diğer yerlerin de itaat altına alınması emrini vermiştir. ²⁶⁹ Edip İbrahim Paşa komutasında Hudeyde'den hareket eden Osmanlı ordusu Mart 1872'de Sana'nın en büyük bölgelerinden biri olan Cebel-i Hiraz'ı ele geçirmiştir. Bundan sonra önce Attar kalesi sonra da Mart 1872'de Menaha ele geçirilmiştir. Nisan ayında da Yam kabilesi teslim olmuştur. Sana yolu üzerinde bulunan bütün kale ve kabileler savaş veya itaat yoluyla idare altına alınmıştır. Hatta yüksek bir tepede bulunan Şibam kalesine askerlerin hücum etmesi üzerine kabile şeyhi savaşmadan kaleyi teslim etmiştir. Bütün bunların ardından Sana'ya giren Osmanlı askerleri Sana'yı muharebe etmeden teslim almışlardır.²⁷⁰

Sana'nın ele geçirilmesi üzerine İngiltere'nin buradaki şeyhleri kışkırtacağını düşünen Sultan Abdülaziz hem nüfuz-i hükümeti ileri götürecektir hem de İngilizlerle

---

²⁶⁴ **Precis Of Papers**, s. 226

²⁶⁵ **Takvim-i Vekayi S.1327**

²⁶⁶ **Precis Of Papers**, s.227

²⁶⁷ "... Bu mülk-i devlete cenk ve kılıçla oldular mâlik O nesl-i pâkım ve emced-i fahri Sultan-ı kerem-kârî

Hikâyatı bütün ma'lûm tarih-i aşnâyandır Cihanın nûr-i haşim-i Hazret-i Abdülaziz handır.." **BOA, İ.DH.** 634-44056

²⁶⁸ **BOA, İ.DH.** 632-43961

²⁶⁹ **BOA, İ.DH.** 638-44347

²⁷⁰ **BOA, İ.DH.** 651-45277

mücadelede başarılı olacağını düşündüğü ve *gerek lisan-ı memlekete gerekse elsine-i ecnebiyeye vukufu* nedeniyle Kudüs Mutasarrıfı Kamil Paşa'yı Sana merkez mutasarrıfı olarak atamıştır.²⁷¹

Asir ve Sana'nın ele geçirilmesi ile bu kabilelerle birlikte hareket eden kabilelerin de direnci kırılmış ve *Esfeli Yemen* olarak adlandırılan Taiz bila harp Ekim 1872'de Bâbîâli idaresine bırakılmıştır.²⁷² Muhasara altında bulunan Kevkeban da Aralık 1872'de Osmanlı askerlerine teslim olmuştur.²⁷³

İki yıldan fazla süren Yemen hareketi Osmanlı Devleti açısından muvaffakiyetle sonuçlanmıştır. 1873 yılı Mart ayında toplanan vükela meclisinde elde edilen yerler hakkında verilen bilgi seferin büyüklüğünü en iyi şekilde açıklayacağı kanaatindeyiz.

“...Asir ve Hudeyde ve Sana ve Taiz sancaklarında zuhûra gelen ıslahat ve tanzimâta dair irsâl buyrulan lâyiha encümen-i mahsus-i vükelâda led-el-mütalaa hülasa-i mündericâtı geçen sene ile bu sene zarfında takriben yedi bin saatlik mesafe-i murabba ve nüfusça üç milyon ahali ve sekeneyi muhît arazi idare-i cedideye alınarak umumun tarik-i ticareti tevsî-i temin kılınmakta...”²⁷⁴

---

²⁷¹ BOA, HR.SYS. 1909-32

²⁷² BOA, İ.DH. 658-45778

²⁷³ BOA, İ.DH. 660-45947

²⁷⁴ BOA, A.MKT.MHM. 449-83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI-İNGİLİZ SINIR İHTİLAFLARI: NEVÂHÎ-İ TİS‘A MESELESİ

Osmanlı Devleti'nin Yemen'de güçlü bir idare tesisi için yaptığı siyasi, askeri faaliyetler İngiltere'nin Aden ve Kızıldeniz'deki çıkarları için ciddi bir endişe kaynağı oluşturmuştu. Süveyş kanalının açılması ile Yemen ve özellikle de Aden'in önemi daha da artmıştı. Bu nedenle İngiltere Aden'deki işgal durumunu yasal hale getirmek için Bâbîâli'ye baskı yapmaya başlamış ve bazı silahlı eylemlerde bulunarak Osmanlı Devleti'ni sınır çizmeye zorlamıştı. İngiltere'nin sınır çizimi talebinde bulunduğu Osmanlı Devleti'nin Nevâhî-i Tis'a, İngilizlerin de ağırlıklı olarak *nine tribes*²⁷⁵ nadiren de *nine cantons*²⁷⁶ olarak isimlendirdiği bölge Taiz ve Aden arasında bulunan dokuz aşireti ifade ediyordu. Bu bölümde Nevâhî-i Tis'a meselesinin ortaya çıkışı ve sınır görüşmeleri incelenecektir.

3.1. SINIR KOMŞULUĞUNUN NEDEN OLDUĞU İHTİLAFLAR

Osmanlı Devleti'nin 1871'de 14 bin askerle Yemen'de yeniden istikrar sağlaması İngiltere'nin bölge politikaları için ciddi bir endişe kaynağı oluşturuyordu. O tarihe kadar Mısır ve Cidde eyaletleri üzerinden bölgeyi idare etmeye çalışan Osmanlı Devleti, sükuneti ve istikrarı sağlayamamıştı. Kabileler bağımsız hareket ederken İngiltere Aden'de bir sömürge idaresi kurmuştu. İngiltere'nin en büyük iddiası ise buraların Osmanlı toprağı olmadığı düşüncesi idi. Şimdi ise her iki devlet Yemen'de sınır komşusu olmuşlardı. Ancak bu sınırın nereden başlayıp nerede bittiği belirsizdi. Bu durum hem sınır ihtilafını kaçınılmaz hale getiriyor hem de iki ülkenin de nasıl bir politika takip edeceği konusunda karmaşık bir durum meydana getiriyordu.

²⁷⁵ IOR/L/PS/10/65, **Aden Frontier Delimitation File**, 37/1905 Pt 3, s.13, R.J. Gavin, **Aden Under British Rule 1839-1967**, s.142

²⁷⁶ IOR/L/PS/10/65, **Aden Frontier Delimitation File**, 37/1905 Pt 3, s.30

İngiltere'ye göre Osmanlı Yemen askeri hareketinin başlıca sebebi Süveyş kanalının açılması idi. Kanalın açılması ile Aden'in stratejik konumu daha da önem kazanmış oluyordu. İngiltere, Aden'de etkisini kaybetmesi durumunda Kızıldeniz ve Basra körfezindeki menfaatlerinin zor duruma düşeceğinin farkında idi. Bu sebeple askeri hareket başlar başlamaz diplomatik olarak Osmanlı Devleti'ne baskı yapmayı düşünse de uluslararası hukuka göre böyle bir hakkı olmadığından bundan vazgeçti.²⁷⁷

Bâbîâli ise İngiltere ile yaşanacak herhangi bir ihtilafı sıkıntıya düşmemek için ilk olarak Yemen'e telgraf hattı çekilmesi için çalışmalara başlamıştır. Yemen askeri hareketi sırasında Aden'deki İngiliz telgraf hattını kullanan Bâbîâli, bunun güvenlik zaafiyeti oluşturduğunun bilincinde idi. Taiz'in Aden telgraf hattına bağlanması ise Lahic bölgesinden geçeceği için sabotaj ihtimalinden dolayı uygun görülmemiştir.²⁷⁸ Bu sebeple yeni telgraf hattını Cidde'den Taiz'e kadar uzatmak için gerekli altyapı çalışmalarına başlanmıştır.²⁷⁹ Bu hat sayesinde Yemen'le sağlıklı bir haberleşme sağlanması düşünülmekte idi.

İki devletin bu dönemde yaşadığı ilk ihtilaf 1872 yılında bir İngiliz askeri kruvazörünün Hudeyde'ye bağlı Zebid limanında sedef ve inci avı yapan Yemenli kayıkçılardan 10 tanesinin kayığını Yemen sularında batırıp bir kısmını öldürmesi ve bir kısmını da esir alması ile yaşanmıştır. Osmanlı Devleti hem İstanbul hem de Londra nezdinde olayı protesto etmiştir. İngiltere ise bu gemilerin esir ticareti yaptığını iddia etmiştir.²⁸⁰ Yapılan tahkikatlar sonucunda İngiltere haksız olduğunu kabul etmiş ve 1875 yılında 11 bin 700 lira tazminat ödemiştir.²⁸¹

İki devlet arasında yaşanan ikinci bir ihtilaf konusu da askeri firarlardır. Otuz kadar Osmanlı askerinin Lahic tarafına gitmesi İngiltere'nin buraya asker göndermesine sebep olmuştur. Bâbîâli ise bu askerlerin başıbozuk takımından olduğunu ve kendi başlarına hareket ettiğini savunmuştur. Aksine Bâbîâli Aden

---

²⁷⁷ **The Times**, 6 Nisan 1874

²⁷⁸ BOA, **HR.SYS.** 90-5

²⁷⁹ BOA, **İ.MMS.** 44-1813

²⁸⁰ BOA, **HR.MKT.** 802-77

²⁸¹ BOA, **HR.MKT.** 879-78

tarafına firar eden askerler olduğunu ve bunların Osmanlı Devleti'ne geri iade edilmesini talep etmiştir.²⁸²

İki devlet arasında yaşanan bir diğer ihtilaf tabiiyet değiştirmek isteyen kabileler konusudur. 1872 yılında Taiz'e bağlı Ka'tabe reisi Ali Mukbil, Osmanlı idaresine girmek isteyince Aden valisi kendisine tehdit mektubu yollamıştır. Ayrıca Subeyhi kabilesi şeyhinin Osmanlı Devleti tarafından tutuklanması İngiltere'nin tepkisini çekmiştir.

Yemen valisi Ahmed Eyyüb Paşa, Lahic şeyhine bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'nin idaresine girmesini teklif etmiştir. Lahic emiri ise Aden valisi Tuğgeneral Schneider'e giderek nasıl davranması gerektiğini sormuştur. Vali ise kendisinin İngiliz Hükümeti'nin müttefiki olduğunu ve maaş aldığı için sorumlulukları olduğunu ifade etmiştir.²⁸³ Lahic şeyhinin diğer kabileler üzerinde etkisinin farkında olan general, Lahic şeyhi ile birlikte daha birçok kabilenin de Osmanlı idaresine gireceğinin bilincinde idi. Bâbîâli de Lahic'in itaat altına alınmaması durumunda diğer kabilelerin gözünde devletin zayıf görüneceğini düşünüyordu.²⁸⁴ Bundan daha da önemlisi Lahic Aden'e sadece 15 mil uzaklıkta bulunuyordu. Lahic'in Yemen vilayetine bağlanması durumunda Aden'e giden bütün ikmal yolları Yemen vilayetinin bir parçası olacaktı. Böyle bir durumda iç kısımlarla Aden arasında yürütülen bütün ticaret Osmanlı Devleti'nin eline geçecek ve yaşanacak herhangi bir ihtilafta ticaret diğer limanlara yönlendirilebilecekti.²⁸⁵

Lahic'in Aden için hayati önemde olduğunu iyi bilen Ahmed Eyyüb Paşa, buraya asker çıkararak de facto bir durum meydana getirmiştir. İngiltere, bir taraftan Bâbîâli'ye Lahic'teki askeri hareketi durdurması için baskı yaparken diğer taraftan Aden valisi Lahic'in Aden muzafaatından olduğunu iddia ederek Lahic bölgesine asker göndermiştir. İngiltere büyükelçisi de Bâbîâli'ye nota vererek bu konudaki rahatsızlığını bildirilmiştir. 24 Ocak 1873 tarihinde Elliot tarafından verilen notada; kendini Lahic sultanı olarak tanımlayan Lahic şeyhinin İngiltere'ye tabi olduğu ve

---

²⁸² BOA, HR.MKT. 794-34

²⁸³ BOA, HR.TO. 247-31

²⁸⁴ *Correspondence Respecting Turkish Proceeding, In The Neighbourhood Of Aden*, London 1874, s. 2

²⁸⁵ *The Times*, 9 Nisan 1874

buranın hiçbir zaman Osmanlı toprağı olmadığını iddia ederek Ahmed Muhtar Paşa'nın faaliyetlerinin durdurulması talep edilmiştir.²⁸⁶

Hariciye Nazırı Halil Paşa, İngiltere büyükelçisi Elliot'a Lahic şeyhinden sadece sözlü bir itaat beklediklerini herhangi bir vergi veya idari sorumluluk düşünmediklerini bildirmiştir. Ancak Elliot bu teklifin uygun olmadığını çünkü Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Yemen sınırının Lahic ovasının kuzeyindeki dağlarda bittiğini söylediğini ifade etmiştir.²⁸⁷

Vükela meclisinde konu görüşülmüş ve Yemen valisine Lahic şeyhi gibi İngiltere ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirecek kabilelerin dehaletlerinin iyi değerlendirilmesi ve kabile sınırlarının araştırılması gerektiği emredilmiştir.²⁸⁸

3.2. NEVAHİ-İ TİS'A PROBLEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

1873 yılında Lahic kabilesinde iktidar kavgası patlak vermiştir. Emir olan ve İngiltere taraftarı olan Şeyh Fazıl Muhsin, Osmanlı himayesi taraftarı olan ve Osmanlı Devleti tarafından desteklenen kardeşi Abdullah'ın evine saldırarak bazı adamlarını öldürmüştür. Bunun üzerine Yemen valisi, Havaşib'de bulunan yüzbaşı Salih'i Lahic'e göndererek Abdullah'ın evini korumaya almıştır.²⁸⁹ Aden valisi durumu Londra'ya bildirerek Türk askerinin Lahic'e girdiğini ve bu nedenle Bâbiâli nezdinde baskı yapılmasını talep etmiştir. Aynı anda da Yemen valisine protesto çekmiştir.

Yemen valisi Ahmed Muhtar Paşa ise Aden valisine sert bir cevap göndermiştir. Havaşib'in Lahic muzafatından olduğunu ve Havaşib'e asker çıkarılmış havası vermesinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ahmed Muhtar Paşa, Havaşib'in ayrı bir nahiye olduğunu ve Havaşib müdürünün refakatinde her nahiyede olduğu gibi 20-30 asker bulunduğunu açıklamıştır. Bu sebeple bu askerleri işgalci gibi göstermenin yanlış olduğunu, burada bu askerlerle sükunet sağlandığını hatta

²⁸⁶ Correspondence Respecting Turkish Proceeding, s.4, BOA, HR.TO. 247-32

²⁸⁷ Correspondence Respecting Turkish Proceeding in the Neighbourhood of Aden, s. 5

²⁸⁸ BOA, HR.MKT. 800-32

²⁸⁹ BOA, HR.SYS., 87-47, Lef 32

yapılan bu işlemden memnun olması gerektiğini, buna karşılık Türk askeri çıkarıldı tabirini kullanmasını yadırgadığını ifade etmiştir. Ayrıca Ahmed Muhtar Paşa'ya göre bu askerlerin hepsi muvazzaf asker değildir. Önemli bir kısmı jandarma görevi gören yerli Araplardan oluşmaktadır.²⁹⁰

İngiltere elçisi Elliot, Bâbîâli'den Lahic'den Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi talebini yinelemiştir. Aksi takdirde 1839'da Mehmed Ali Paşa'ya denildiği gibi Aden'in civarında yaşanacak bir olumsuzluğa İngiltere'nin kayıtsız kalamayacağı bildirilmiştir. Londra büyükelçisi Musurus Paşa, Hariciye Nazırı Granvill'e Osmanlı Devleti'nin Lahic'i işgal niyetinin bulunmadığını ve İngiltere'nin de oraya asker sevketmesini gerektirecek bir durum olmadığını ifade etmiştir. Musurus Paşa, Lahic şeyhinin kardeşi Abdullah'ın Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek için talepte bulunduğunu ve bunun üzerine İngiltere tarafından Aden'de hapsedildiğini öne sürerek devletlerarası hukukun çiğnendiğini ileri sürmüştür. Granvill ise bu iddiayı reddederek kendisinin bazı kuleleri teslim ederek Aden'e sığındığını belirtmiştir. Bu arada Şeyh Abdullah kardeşi tarafından saldırıya uğradığını bildirerek Ahmed Muhtar Paşa'dan yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Muhtar Paşa, Lahic'e 50 nefer asker göndermiş ancak bu askerler Lahic emirinin adamlarının saldırısına uğramıştır. Çatışma yaşanmasına rağmen Şeyh Abdullah Osmanlı askerleri tarafından himaye altına alınmıştır. Yemen valisi İngiliz askerlerinin Lahic'e geldiğini bildirerek askeri hareket için Bâbîâli'ye danışmıştır. Bâbîâli ise önceki durumda olduğu gibi Osmanlı askerlerinin Lahic'ten çekilmesini bildirmiştir.²⁹¹

Lord Granvil, Elliot'a gönderdiği talimatta şeyhlerle mukavele imzalamalarından dolayı İngiltere tarafından himaye edilmeleri hususunda *ihraz-ı hukuk* elde ettiklerini ve bu hukuki durumu Bâbîâli'deki muhataplarına anlatmasını bildirmiştir.²⁹² Daha sonra Hariciye Nazırı Raşid Paşa ile Elliot arasında konu mükaleme edilmiştir. Elliot, Raşid Paşa'ya İngiltere'nin Lahic'i işgal etme gibi bir tasavvurunun olmadığını tek amacının kabilelerle yapılan antlaşmaların

---

²⁹⁰ BOA, HR.SYS., 87-47, Lef 10

²⁹¹ Avrupa emperyalizmi s. 285-287, BOA, HR.SYS., 85-1

²⁹² BOA, Y.PRK.BŞK, 1-9

uygulanmasını sağlamaya çabaladığını ifade etmiştir. Raşid Paşa ise cevap olarak Lahic bölgesinin Yemen'in bir parçası olduğunu bu nedenle Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerinin saldırı ve tecavüz olarak adlandırılmayacağını savunmuştur. Raşid Paşa, Yemen'in tamamının Osmanlı Devleti açısından önemini şu cümlelerle belirtmiştir: "... *Kıta-i mezkûre mehd-i İslamiyyet olup zât-ı şevket-simât-ı hazret-i padişahi dahi halife-i peygamberi ve mâlik-i Haremeyn-i Şerifeyn olduklarından bu sıfatla Cezîret'ül-Arab'da icrası lâ-büdd hukuku hâiz ve umumen ehl-i İslam ve hususen kendi tebasına karşı ifası lazım vezâifle mükelleftir...*"²⁹³

Buna mukabil Lord Granvill, Musurus Paşa ile yaptığı görüşmede Aden çevresinde bulunan kabilelere ait toprakların İngiltere tarafından satın alındığını ve Osmanlı Devleti'nin buralara müdahalesinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir. Bu yerler ise Nevâhî-i Tis'a olarak adlandırılan Abdalî (Lahic), Fazılı, Akrahi, Havaşib, Allavî, Amirî, Subâhi, Bakai, Avlaki kabilelerinin himayesinde olan bölgelerdir.²⁹⁴

Musurus Paşa, Granvill'e İngiltere'nin himayesinde olan Dali şeyhinin Taiz'e bağlı Şiar'a saldırılar düzenlediğini ifade etmiştir. Yapılan görüşme sonucunda Dali'nin sınırlarının iki tarafın belirleyeceği komiserler tarafından belirlenmesi ve sınır çizimi bitene kadar iki tarafın da askeri harekatta bulunmaması kararlaştırılmıştır.²⁹⁵ Bunun üzerine Havaşib bölgesinde bulunan Osmanlı askerleri geri çekilmiştir.²⁹⁶ Ancak sınır çizme konusunda fiili bir ilerleme olmamıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken Bâbiâli, Ferik Hüseyin Fevzi Paşa'yı Yemen'e yollayarak hem Nevâhî-i Tis'a'nın haritasını çizme hem de İngiltere için önemini yerinde inceleme vazifesini vermiştir. Bâbiâli İngiltere'ye Osmanlı Devleti'nin hukukuna hâlel gelmemek koşulu ile Nevâhî-i Tis'a'ya şimdilik müdahale etmeyeceği taahhüdü vermesine karşılık Nevâhî-i Tis'a kabilelerinden Allavî şeyhinin oğlu babasını hapsederek kabilesini Osmanlı Devleti'ne geçirmeye çalışmıştır. Yemen valisi de yine Nevâhî-i Tis'a'dan Halli kasabasına sefer düzenleyerek burayı itaat altına almıştır. Bâbiâli ise Yemen valisine kendisine

---

²⁹³ BOA, **HR.SYS.**, 85-1

²⁹⁴ BOA, **A.MKT.MHM.** 470-3, BOA, **Y.PRK.BŞK.** 1-9, Âtîf Paşa'ya göre bu alanın büyüklüğü 4600 km. karedir. Âtîf Paşa, **Yemen Tarihi**, C.2, Dersaadet, 1327, s. 123

²⁹⁵ BOA, **HR.SYS.**, 85-1

²⁹⁶ BOA, **HR.SYS.** 90-1

danışılmadan yapılan bu girişimleri durdurmasını ve Nevâhî-i Tis‘a’yı terk etmesini emretmiştir.²⁹⁷

1875 yılında Kat‘abe kaymakamı Ali Bey, Dali‘ye girerek Dahli kabilesi başta olmak üzere bazı kabileleri devlet idaresine almıştır.²⁹⁸ Akabinde de Emir Abdullah bin Muhammed Mesâid‘i Dali müdürü olarak atamıştır.²⁹⁹ İngiltere elçisi Bâbîâli‘ye müracaat ederek Dali‘den askerlerin çekilmesini talep etmiştir. Bâbîâli ise Yemen valiliği ile yaptığı muhabere sonucunda asker çıkarılan yerin Dahli değil Amir kasabası olduğu bilgisini elde etmiştir. Yemen valiliğine buranın da Nevâhî-i Tis‘a‘dan olduğu bildirilerek askerlerin çekilmesi emredilmiştir.³⁰⁰ Ancak bölgede bulunan Osmanlı subayları Bâbîâli‘nin İngiltere‘ye karşı daha agresif davranması gerektiğini düşünüyorlardı. Bölgede görev yapan 7. Ordu zabitanından Mustafa Sabri Bey Yemen‘de İngiliz varlığının Osmanlı Devleti açısından tehlikesini şu şekilde açıklıyordu. “...*Hıtta-i Yemâniye hilafet-i celile-i İslamiye‘nin ruhu demek olan kıta-i mübâreke-i Hicaziye‘nin sedd-i âheni hükmünde bulunduğundan hıtta-i mezkûre (neüzü-billahi Teâla) İngiltere eline geçerse Hicaz kıtasının kapıları İngiltereliye açılmış olur ve o halde hilafet-i kübrânın mevki‘i müşkilleştikçe müşkilleşir...*”³⁰¹

İngiltere‘nin Yemen‘de nüfuz genişletmesinin 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden sonra II. Abdülhamid‘in ağırlık verdiği İslamcılık politikasına zarar vereceğini düşünen Bâbîâli, bölgedeki İngiliz faaliyetlerini sürekli takip etmeye başlamıştır. İngiltere‘nin kabileler nezdinde Osmanlı Devleti aleyhine yaptığı dezenformasyon Osmanlı mahalli idarecilerinin uğraştığı konulardan birisi haline gelmişti.

1880 yılı Haziran yazında bir İngiliz subayının 60 askerle Dali‘de keşif yapmakta olduğunu öğrenen Yemen valisi İsmail Hakkı Paşa, İb kazası aşar memuru Mustafa Bey‘i görevlendirerek bu müfrezeyi takip etmesini emreder. Mustafa Bey‘in bu müfreze hakkında Yemen valiğine sunduğu ve Yıldız sarayına kadar uzanan rapor oldukça dikkat çekicidir.

---

²⁹⁷ BOA, Y.EE., 94-35

²⁹⁸ BOA, HR.TO., 250-22

²⁹⁹ BOA, Y.PRK.UM., 1-7

³⁰⁰ BOA, HR.MKT., 883-52

³⁰¹ BOA, Y.EE., 12-14

Salı günü akşam vakti Ka'tabe kazası merkezine bir buçuk saat mesafede bulunan Huber nam karyeye yetiştim. Yağmur olmak mülâbesesiyle biz-zarure karye-i mezkûrede tüccar sıfatıyla yattım. Ale-s-sabah oradan dahi hareketle Şiar muhallefâtında vâki Cas karyesine bir su ve bir kahve içmek bahanesiyle girdim. Bendeniz kimesneye bir şey sual etmezden evvel ahali Türk olduğumun ve hükümet-i seniyyenin efkârına vâkıf olduğumu zann ile birçok adam hazır bulunduğu halde bir iki kişi bast-ı zemin nakl ile devlete itaatleri var iken tekâlîf-i mîriyelerini edâ ve tesviye edip durur iken kendilerinin İngilize satılmaları sebebinin tahkik ve teftiş ettiler. Cümleten izhâr-ı esef ettiler. Ben de size bu sözü kim söyledi ve kimlerden işittiniz? Onlar da buralara İngiliz askeri geldi ve askerin başındaki zabıt ve katip birkaç süvari ile gelip karyemizi yazdılar ve sebebinin o zabitten sual eylediğimizde biz buralarını Senah karyesine varıncaya kadar devletten satın aldık ve buraları bizim idaremize geçti onun için buralarını yazıyoruz. Hatta mahkemeyi de beyhude yere yapıyorlar dediğini söylediler. Mahkeme diye oranın istilâhınca kordon mahalli demektir. Senah karyesi ise Ka'tabe toprağında ve nefsi-i Ka'tabe'ye yirmi dakika mesafededir. Bunun üzerine siz ne cevapta buldunuz dedim. Onlar da biz İngiliz'e tabi olmayız biz devletimizden memnunuz dediklerini ve öyle ise madem ki İngilize tabi olmazsanız biz buralarını satın aldığımızdan sizin buraları boşaltıp İstanbul'a gitmeniz lazım gelecektir cevabını aldıklarını îrâd ettiler. Ben de yine bir tacirin istimal edeceği lisan ile devlet hiçbir vakitte mülkünü ve kendisine tabi olan ahaliyi satmaz. Bunlar bir takım erâcîf sözlerdir. Siz işinizle gücünüzle meşgul olunuz ve itaatte sabit-kadem bulununuz. Devletimiz bizi ve sizi muhafaza ve vikayeye aciz değildir yollu cevap verdik. Oradan Celile karyesine vardım. Celile karyesi nefsi-i Ka'tabe'ye üç saat bu'd mesafededir. Karye-i mezkûr de civar ahali ile beynimizde cereyan eden mükâleme bu karyenin ahaliyle dahi aynı câri oldu ve kendilerinin İngilize satıldıklarını zu'm eylediklerinden dolayı yüzlerinde asâr-ı ye's ve keder görüldü. Ertesi gün müteheyyi-i hareket iken ve nereye gidip tevsî-i malumat eylemek tasavvur eder iken işte İngiliz askeri geliyor dediler. Ben de oturduğum hanenin damı üzerine çıkıp etrafıma baktım. İngiliz askeri Cilas karyesinin önünden gelmekte olduğunu gördüm. Cilas karyesi üzerinden geçmelerinde bir münasebet görmediğimden yanımda bulunanlardan istîzâh-ı madde eylediğimde bunlar doğru ve kestirme yollardan etrafi dolaşarak ve yazarak geliyorlar dediler. Bunların

tahdid-i mesafe alâtından karalara mahsus olarak piraket tabir ettikleri alet dahi var idi. Bunun vasıtasıyla mesafe ve ib'âdı zirâ' ve tahrir ediyorlar ve yazıyorlar. Celile karyesine geldiler ve bir beş dakika kadar karyenin haricinde tevakkuf eylediler. Ondan sonra geçip Dali tarafına doğru gittiler. Asker ebnâ-yı Arab'ın gözüne çok görünmek mütalaasıyla birbirinin ara yerde daha diğer bir atlı sığacak kadar uzak durmakta ve yine o üslup ile hareket edip gitmekte olduklarını gördüm. Ben de arkaları sıra hayvanıma binerek yine tacir sıfatıyla Dali'ye doğru gittim. Dali karyesi önüne vardığımda asâkir hayvanlarını bağlamış ve çadırlarını kurmak üzere bulunmuş olduğunu gördüm. Geçer iken her gördüğüm neferleri bana bir ihtiram tavrını irâe eylemeleriyle ben de selam vererek önlerinden geçtim. Bir ağacın altında zabitin oturduğunu müşahade eyledim. Askerin birisinden ağacın altındakiler kimler olduklarını Hindli olup Arapça söyledikleri cihetle Arapça sordum. Sahibimiz Sir Karl Siyon olduğunu söylediler. Yanına vardığımda kıyam eylemesiyle Türkçe selam verdim. O da başını çıkarıp tercüman vasıtasıyla oturmaklığımy beyan etti. Ben de oturdum. Bu akşam bana misafir olunuz dedi. Ben de muvafakat gösterdim. Bu gibi mükâlemeden sonra nereden geldiğimi ve ne sınıf bir adam bulunduğumu sordu. Ben de seyyar bir tüccar olup Aden'e mal mübâyaa için gitmekte olduğumu beyan ettim. Ne vakitten beri buralarda gezdiğimi sual etti. Bir iki seneden beri icrâ-yı ticaret için buralarda bulunduğumu söyledikten sonra siz de buraya ne vakit teşrif ettiniz dedim. O da geleli bugün on üç gün oldu cevabını verdi. Ben de buralarda bir memuriyetiniz mi vardır ve ne için geziyorsunuz dedim. O da istirahat için güzel bir yer taharri ediyorum lakin bulamadım. Yemen'in her tarafı böyle taşlık dağlık mıdır dedi. Ben de Yemen'in her tarafını bilmiyorum yalnız bu civarlarda alışveriş ederim dedim. Ondan sonra Devlet-i Aliyye böyle heves edilmeyecek bir yer için neye uğraşıp duruyor. Ale-l-husus vâridat da yoktur diye sual eyledikte ben de devletimizin eskârını yalnız memurları bilir kim bilir mütalaası nedir biz alışverişciyiz ticaretimize bakarız. Memurlardan kaymakam ve daha büyük memurlardan Aden'e gidip gelenler var mıdır. Ben Aden'e üç dört defa mal almak için gittim lakin öyle bir memur tesadiif etmedim. Memurinin ekserisi Hudeyde iskelesinden gidip gelirler. Vali Paşa'nın ismi nedir dedi. Ben de İsmail Hakkı Paşa dedim. Nasıldır iyi midir devlet ve milletini sever âdem midir? Ben de devlet ve millet nazarında mergub bir zat olmamış olsa idi Yemen vilayetine vali tayin buyrulmaz idi. Yemen'de devletin ne

kadar askeri vardır dedi. Çok askeri vardır lakin ben tüccar olduğumdan hakikatini bilemiyorum. Askerlerin mevkileri nerelerdedir her mu'tenâ mahallerde asker vardır dedim. Ben de sizin ne kadar askeriniz vardır ve sizin rütbeniz nedir dedim. O da yüz elli süvari vardır. Aden'de en büyük süvari zabitiyim. İstedğim kadar süvari tahrir ve istihdamına me'zunum. İsmim Sir Karl Siyon'dur. Taiz muatasarrıfının ismi nedir dedi. Ahmed Asım'dır dedim. Bunu müteakip yine istigrâb eder bir suretle devletiniz böyle irâdsız yerlerle ne için memurlarını uğraştırmakla vakit kaybediyor makalesini tekrar etti. Ben sükut eyledim.³⁰²

İngiltere bu ve benzeri faaliyetlerle Bâbîâli'nin Yemen'i tamamen gözden çıkardığı fikrini özellikle Nevâhî-i Tis'a bölgesinde yaymaya çalışmıştır. Ancak Bâbîâli de İngiliz memur ve askerlerinin hemen bütün faaliyetlerini takibat altına alarak bu faaliyetleri akim bırakmaya çalışmıştır.

Bunun yanında bazı idari düzenlemelerde İngiltere'nin istifade edebileceği kritik kararlarda ihtiyatlı hareket etmiştir. Bunların en başında da gümrük uygulamaları gelmektedir. Yemen idare altına alındıktan sonra Yemen Rüsumat idaresi kurulmuştu. Bundan maksat bir yandan devletin gelirlerini artırmak diğer taraftan da devlet otoritesini herkese kabul ettirmektir. 1882 yılında Yemen Rüsumat İdaresi Bâbîâli'den gümrük noktalarının çoğaltılması önerisinde bulunmuştur. Rüsumat İdaresi, Aden ve Yemen arasında beş adet geçit bulunduğunu buralara memur ve nöbetçi konulması durumunda gümrük vergisinin düzenli olarak alınabileceğini bildirmiştir. Cebel kısmından Aden'e giden yol Hudeyde'ye olan mesafeden dört kat daha fazla olmasına rağmen kafileler vergi vermemek için bu yolu tercih etmektedirler. Ancak Bâbîâli geçitlere gümrük memuru konulmasının İngiltere tarafından sınır kabul edileceğini ve bunun aynı zamanda Aden'in İngiltere toprağı olduğunu fiili olarak kabulü anlamına geleceği gerekçesi ile uygun olmadığını bildirmiştir.³⁰³

---

³⁰² BOA, Y.PRK. UM, 1-101

³⁰³ BOA, ŞD., 2448-111

3.3. BÂBÎÂLÎ'Yİ SINIR ÇİZMEYE ZORLAMAK: LAHİC MESELESİ

1882 yılında İngiltere, Aden sınırını genişletmek maksadıyla Aden'in doğusunda bulunan araziyi satın almak için teşebbüslerde bulunmuştur. Ayrıca Taiz'in Ka'tabe kazasına bağlı Dali şeyhini kendi tarafına çekme meyli olduğu Yemen valiliği tarafından Bâbîâli'ye bildirilmiştir. Londra büyükelçiliğinin Lord Granvil'e konuyu açması üzerine Granvil bu teşebbüslerin durdurulacağı taahhüdünü vermiştir.³⁰⁴

İngiltere, Aden'in etrafında bulunan Lahic ve Dali'ye Osmanlı Devleti'nin müdahalesini engellemeye çalıştığı gibi Osmanlı Devleti'nin Lahic ve Dali üzerindeki hakimiyetini tanımadığını da bildirmiştir. Aden'de bulunan fazla nüfusu nakletmek bahanesi ile Lahic'te bulunan Şeyh Osman ve Amad karyelerini satın alarak etki alanını daha da genişletmiştir.

İngiltere, Dali'de hedeflediği stratejik bölgeleri ele geçirdiğini düşündüğü anda Dali'nin hududunu belirlemek için Osmanlı memurları ile İngiliz memurlarının birlikte çalışarak sınır alametleri koyması için İzzet Paşa'ya ilk resmi talebini iletmiştir. Ancak İzzet Paşa, sınır çiziminin Bâbîâli'den talimat olmadan yapılamayacağı gerekçesi ile bunu reddetmiştir. İstanbul elçisi ise Bâbîâli'ye Osmanlı Devleti'nin bu kabileler üzerindeki hakimiyetini tanımadığını buraların İngiltere'ye ait olduğunu iddia ederek sınırları belirlemek için İzzet Paşa'ya talimat verilmesini istemiştir.³⁰⁵ Ancak Bâbîâli bu isteği kabul etmediği gibi Yemen'in karşısında bulunan Kamaran adasını nahiye yaparak Osmanlı idari mekanizmasını daha da genişletmiştir.³⁰⁶

Bâbîâli'nin İngiltere'ye verdiği teminata rağmen İzzet Paşa'nın Yemen'de İngiltere'yi rahatsız edecek şekilde idareyi genişletmesi Aden valisinin tepkisini çekmiştir. Vali, *Times* gazetesine gönderdiği yazıda İngiltere'nin kandırıldığını ve oyalandığını iddia etmiştir. "...Osmanlı askerinin tayin olunan hattın ilerisine tecavüz etmemeleri için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den verilen teminattan ve ol bâbda verilen evâmir ve tenbihattan tecâhül ediyor. Eğer hakikat-i hal böyle ise burada

³⁰⁴ BOA, HR.SYS., 654-32

³⁰⁵ BOA, HR.SYS., 654-33

³⁰⁶ BOA, ŞD., 2255-10

bulunan Osmanlı valisi nevemmâ müstakil demektir ve maiyyetinde miktar-ı külli kuvve-i askeriye olup bulunduğu mevkide o askeri idareye mecbur olduğundan bir tarafın esbab ve vesâit-i tabîisi tükendiği gibi askeriyle diğer tarafı istila etmekte ve bu vechile bizim Aden kalesinden otuz mil bu'd mesafeye yavaş yavaş takarrüb etmiştir. Şu hale nazaran Saltanat-ı seniyyenin teminatıyla Yemen havalisinde bulunan memurin-i Osmaniyyenin ef'âl ve harekâtını yekdiğere tevfiik değildir. Hükümet-i seniyye Yemen'de bulunan memurların ef'âl ve hareketini tetkike almaya muktedir değil veya almak istemiyor... ”³⁰⁷

Osmanlı Devleti'ne yapılan diplomatik baskının beklenen etkiyi yapmaması üzerine İngiltere bir takım askeri manevralarda bulunmuştur. İlk önce 1884 yılında ara bölgede bulunan ve kimin himayesinde olduğu muğlak olan Dali Şeyhi Ali Mukbil'e silah vererek kabilelere saldırtmıştır. İngiltere burada Osmanlı Devleti'nin refleksini anlamaya çalışmıştır. Eğer Bâbîâli İngiltere'den Ali Mukbil'in azledilmesini isterse onun İngiltere tabiyetini kabul etmiş olacaktı. Ancak Bâbîâli, İngiltere'den Ali Mukbil'in Osmanlı Devleti'ne iadesini talep ederek kendi tabiyetinde olduğu iddiasına resmi hüviyet kazandırmış oluyordu.³⁰⁸ 1885 yılında Ka'tabe'de bulunan nizamiye askerlerinin yakınına İngiliz müfrezesi gelerek çadır kurarak top atışları yapmışlardır. Ancak Osmanlı askerleri herhangi bir tepkide bulunmamışlardır.³⁰⁹

3.3.1. İngiltere'nin Hudud Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin sınır çizme teklifine hiçbir şartta yanaşmaması üzerine İngiltere 1885 yılında konuyu ciddi bir şekilde tartışarak politika belirlemeye çalışmıştır. Dokuz kabile tek tek değerlendirilerek Londra tarafından şu tavsiyelerde bulunulmuştur. Buna göre, dokuz kabileden Aden'e en yakın dördü (Abdali, Subeyhi, Akrabi ve Fadili) anlaşmalarla İngiliz koruması altına alınacaktır. Havşabi, Allavî ve Aşağı Yafi kabilelerinin topraklarını satmamaları veya başka herhangi bir gücün egemenliğini kabul etmemeleri anlaşma ile garanti altına alınacaktır. Yukarı Yafi ve Avlaki' bağımsız bırakılacaktır. Geriye kalan Amiri kabilesi ise dokuz kabile

---

³⁰⁷ BOA, HR.SYS., 1909-59

³⁰⁸ BOA, DH.MKT, 1346-20

³⁰⁹ BOA, DH.ŞFR, 127-193

karşılığında pazarlık olarak kullanılacaktır. Hindistan valiliği de bu politikayı yerinde bularak bu çerçevede hareket etmeye başlamıştır.³¹⁰

Aralık 1885 tarihinde Aden valisi Adams, 70 kadar askerle Nevâi-i Tis'a bölgesinde bir teftiş gezisine çıkmıştır. Dali'ye geldiğinde şeyh tarafından top atışı ile karşılanan vali burada bir gün konakladıktan sonra Dali'ye sınır taşları dikerek Aden'e geri dönmüştür.³¹¹

Aden valisi Adams'ın bu faaliyeti Bâbîâli tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. İngiltere'nin de facto bir durum meydana getirmeye çalışması üzerine Bâbîâli'de bir Meclis-i Mahsus toplanmıştır. Bâbîâli ilk önce İngiltere'nin himaye altına almaya çalıştığı Dali'nin coğrafi olarak Ka'tabe'ye idari olarak da Taiz'e bağlı bulunduğunu ve Dali'ye dört Aden'e ise kırk saat uzaklıkta olduğunu bu nedenle İngiltere'nin iddiasının saçma olduğunu ilan etmiştir. Bâbîâli, Taiz sancağının sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiğini belirlemek için kuyud-i kadimeden bölge ile ilgili evrak taraması yaptırmıştır. Ancak sınır konusunda eski Yemen valisi Sırrı Paşa'nın raporlarından başka elini kuvvetlendirecek bir evrak bulamamıştır.³¹²

İstanbul'da Nevâhî-i Tis'a konusunda nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği konusu tartışılırken vali Ahmed İzzet Paşa, Nevâhî-i Tis'a bölgesini teftiş ederek halkın şikayet ettiği Ka'tabe kaymakamı Ömer Lütfi Bey'i azletmiştir. Bunun hemen akabinde Bâbîâli'ye yapılması gerekenler hakkında bir rapor yollamıştır. Raporda Nevâhî-i Tis'a bölgesinde medreseler açılmasını ve ileri gelenlerin çocuklarının burada eğitilmesini önermiştir.³¹³

Yine aynı tarihte Muhammed Emin Paşa da yazdığı bir layihada Yemen'in tamamında yapılması gereken ıslahatlarla ilgili benzer görüşleri ifade etmiştir. Layihada eğitim ve idare konuları ağırlıkta bulunmaktadır. Layihaya göre Yemen, Anadolu'nun yarısı büyüklüğündedir. Kıta'nın merkezinde bulunan Yam kabilesi henüz itaat altına alınmamıştır. Dağlık olduğu için askeri başarı çok zordur. Böyle güçlükler varken bir valinin burayı idare etmesi çok zordur. Hem gelir hem de asker

³¹⁰ IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 4, s.706

³¹¹ BOA, DH.ŞFR, 131-42

³¹² BOA, Y.PRK. ASK, 31-75

³¹³ BOA, DH. MKT, 1428-27

almak için Sana ve Asir isminde iki vilayete taksim edilmelidir. Sana vilayeti Sana, Taiz ve Hudeyde'den teşkil olunmalıdır. Asir ise Yam kabilesi itaat altına alınarak Asir sancağı oluşturulmalıdır. Kabile reisleri ve şeyhleri taltif edilmeli ve idari mekanizmada istihdam edilmelidir. Örneğin Yam şeyhi Yam mutasarrıf muavini veya buna muadil olarak görevlendirilmelidir. Yemen'in büyük şehir ve kasabalarında İbtidaiye ve Rüşdiye mektepleri açılarak ileri gelenlerin çocukları eğitilmelidir. Burada özellikle padişaha sadakat ve Türkçe derslerine ağırlık verilmelidir. Osmanlı Devleti'nin küffara karşı elde ettiği zaferler ağdalı şekilde zihinlerine nakşedilmelidir.³¹⁴

Osmanlı Devleti'nin Yemen'de güçlü bir idare tesis etmeye çalışması bazı kabilelerin tepkisine yol açmıştır. 1891 yılında Hamîdüddin öncülüğünde 6000 kişilik eşkiya Sana'ya altı saat mesafede bulunan Durhan bölgesinde bulunan Osmanlı askerlerine saldırmıştır. Yemen'de bulunan 7. Ordu kumandanlığından Yıldız sarayına gönderilen jurnalde İngiltere'nin bu saldırılarda dahlinin olduğu ve eşkiyayı silahlandığı bildirilmiştir.³¹⁵ Hudeyde'ye bağlı 80 bin nüfuslu Mecver'üş-Şam kazası isyancıların merkezi haline gelmişti. 2000 metre yükseklikte ve kayalık bir bölgede bulunan isyancılar zaman zaman Osmanlı askerlerine ciddi kayıplar verdirmelerine karşılık Ağustos 1892'de isyan bastırılmıştır.³¹⁶

Aden valisi John Jopp, Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu artırmayı engellemek için Lahic ve Dali bölgesinde faaliyetlerini günden güne artırıyordu. Kabilelere yaptığı ziyaretlerle hem bölge şeyhlerinin Osmanlı Devleti'ne temayül etmesini engellemeyi hem de buranın İngiltere himayesinde olduğu mesajını vermeyi amaçlıyordu. John Jopp Şubat 1892'de 20 kadar asker ve topoğrafya memurları ile Havaşib'e gelmiştir. Havaşib'de bulunan kuyu, tepe ve geçitleri kayıt altına alarak yüksek tepelere ve bazı yerlere 2 metre uzunluğunda kireçli taşlar dikmiştir. Bundan 10 gün sonra da bu sefer 200 kişilik Hind ve Arap askerlerle Allavî bölgesine sınır

³¹⁴ Muhammed Emin Paşa, **Yemen'in İkiye Taksimi Lüzumu ve Diğer Hususlar**, İÜTY, nr.4615

³¹⁵ BOA, **Y.PRK. ASK**, 74-83, ...“Nevâhî-i Tis'a üzerinde bir İngiliz himayesi ihdâs ederek ederek hududlarının meh-mâ-emken tevsi' ile rekmine başlamak idüğü ve bu maksat üzerine heyet-i mezkûreyi birkaç yüz askerle vilayetin karışıklığı esnasında göndererek ve Hindistan'da memnû' iken esliha-i cedide fûrûhtu için mağaza küşâdına ruhsat vererek ihtilalin devamına hizmet ettiği istinbât edilmekte...” BOA, **BEO**, 14-1033

³¹⁶ BOA, **İ. AS**, 1-28

taşları dikmiştir. Nevâhî-i Tis'a'dan olmayıp Nevâhî-i Tis'a'ya hem-hudut olan Ka'tıb ve Ucu ve Saliye köylerine sınır taşı dikmek için Lahic Emiri Seyyid Fazıl vasıtasıyla para ve maaş teklifinde bulunmuş ancak kabul edilmemiştir.³¹⁷

Londra büyükelçisi Rüstem Paşa, Lord Salisbury'e Osmanlı Devleti'nin duyduğu rahatsızlığı bildirmiştir. Salisbury konudan haberi olmadığını ve kendisine birkaç gün müsaade etmesini istemiştir. Salisbury bu görüşmeden bir hafta sonra Rüstem Paşa'ya Aden valisi ile görüştüğünü ve İngiltere'nin Osmanlı toprağı üzerinde herhangi bir faaliyette bulunmadığı sadece İngiltere'nin taht-ı himayesinde bulunan yerlerde faaliyet yürüttüğünü ifade etmiştir.³¹⁸ Ancak Rüstem Paşa, *İngiltere himayesi tahtında* ifadesi ile Nevâhî-i Tis'a'nın ifade edilmesinin doğru olmadığını çünkü bölgenin *münâzaun-fihâ* olduğunu ve bu nedenle burada yapılan oldu bittileri kabul etmeyeceğini ifade etmiştir.³¹⁹

Ancak Aden valisi bu kez de Havaşib'e bağlı Kamâire nahiyesinin Cebel'ül-Arabi isimli bölgesine sınır taşları koymak istemiştir. Ancak bölge halkı buna karşı çıkınca buradan ayrılarak Havaşib, Kamâire ve Ka'tabe sınırlarına sınır taşları dikmiştir.³²⁰ Kamâire şeyhinin İngiltere'ye temayül etmemesi ve sınır çizimine muhalefet etmesi üzerine Aden valisi Dali emirine çok sayıda silah ve mühimmat vererek Subeyhi ve Kamâire kabilelerine saldırmasını teşvik etmiştir.³²¹

Yafi bölgesinde yaşayan bazı kabile reisleri ise Aden'e giderek Lahic emiri gibi yaşadıkları bölgenin İngiltere himayesine alınmasını talep etmişlerdir. Yemen valisi bu kabilelerin Zeydi mezhebinden olduğunu ve bu nedenle nasihatın işe yaramayacağını bildirerek Bâbîâli'den İngiltere sefaretine baskı yapmalarını talep etmiştir.³²² Bâbîâli'nin İngiltere sefaretine yaptığı baskılar sonuç vermiş ve Aden'e sığınan meşayih İngiliz askerlerinin refakatinde Osmanlı Devleti'ne iade

---

³¹⁷ BOA, BEO, 14-1033

³¹⁸ BOA, BEO, 178-13315

³¹⁹ BOA, HR. TH, 120-6

³²⁰ BOA, HR. SFR.3, 393-24

³²¹ BOA, HR. SFR.3, 393-41

³²² BOA, İ. HUS, 21-96

edilmişlerdir.³²³ İngiltere'nin bu kişileri iade etmesinin arka planında her daim isyana müsait olmaları gerçeği gözardı edilmemelidir.

İngiltere, Nevâhî-i Tis'a bölgesinin Osmanlı Devleti idaresinde olan bölümünde istikrarsız bir ortam meydana getirmeyi ve bunu mümkün olduğunca Yemen'in tamamına yaymayı politika olarak uygulamaya koymuştu. 1894 yılında Lahic şeyhini kışkırtarak Havaşib'e saldırtmıştır. Bu saldırı sonucunda Havaşib'in Lahic emirinin idaresine geçmesi durumunda doğrudan İngiltere'nin himayesine gireceğinin farkında olan Yemen valisi Ahmed Feyzi Paşa, Bâbîâli'den görüş talep etmiştir.³²⁴ Bâbîâli ise askeri bir harekate karşı çıkararak iki tarafın Arap adetleri marifetiyle sulh yapılmasını tavsiye etmiştir.³²⁵ Ancak Lahic Şeyhi barışa sıcak bakmayınca Havaşib Şeyhi de Ahmed Feyzi Paşa'dan askeri yardım talebinde bulunmuştur. Ancak Ahmed Feyzi Paşa, Lahic üzerine askeri bir hareketin uygun olmadığını bildirerek bu talebi reddetmiştir.³²⁶ Ahmed Feyzi Paşa'nın bu tutumu üzerine Havaşib emiri Muhsin, Ağustos 1895'te İngiltere ile dört maddelik ittifak antlaşması imzalamıştır.³²⁷ Aden valisi Cunningham, Ahmed Feyzi Paşa'ya yazı yazarak Havaşib şeyhi ile anlaşmayı bildirmiş ve buna saygı duyulmasını ve askeri bir harekattan kaçınılmasını istemiştir.³²⁸

Havaşib'in İngiltere nüfuzuna girmesi ile eli zayıflayan Ahmed Feyzi Paşa bu aşiret yerine Allavî, Elfai aşiretlerini Osmanlı nüfuzu altına almak için teşebbüste bulunmuştur. İngiltere ise Bâbîâli nezdinde bu girişimi engellemeye çalışmıştır.³²⁹

İngiltere, Osmanlı Devleti'ni daha da zor duruma düşürmek için Anis ve Hiraz kazalarında büyük bir isyan başlatmıştır. Şeyh Hamüdüddin liderliğinde başlayan isyana İngiltere istihbarat, silah ve para konusunda her türlü desteği vermiştir. Hamüdüddin para karşılığında Zevî Muhammed, Zevî Hüseyin kabilelerinden adam toplamıştır. Kendilerine müctehid ismini veren isyancılar 600'er

---

³²³ BOA, **DH.MKT**, 224-28

³²⁴ BOA, **BEO**, 432-32330

³²⁵ BOA, **Y.A.HUS**, 304-29

³²⁶ BOA, **BEO**, 615-46099

³²⁷ **A Collection Of Treaties**, Vol, XI., 181

³²⁸ BOA, **HR.TH**, 163-45

³²⁹ BOA, **BEO**, 657-49258

kişilik gruplar halinde isyanı Hacce ve Hucur bölgelerine kadar uzatmışlardır.³³⁰ Bölgede bulunan kabilelere dağıttıkları yazılarda “...*Türkler Mısır’ı verdikleri gibi kibleyi dahi Nasara’ya sattılar ve bil’âhire Yemen’i de satacaklardır ve evlâd-ı müslimîne küffâr elbisesi iksâ ediyorlar...*”³³¹ diyerek isyana taraftar toplamaya çalışmışlardır. Zeydi, Rafizi ve İsmaili mezhebine mensup bir çok kabile isyana fiilen katılmışlardır.³³²

1898 yılının Nisan ayında Yemen valiliğine Hüseyin Hilmi Paşa³³³ atanmış ve Yemen’e bir teftiş heyeti gönderilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa ile birlikte Yemen valiliği ile Yemen müşiriyeti ayrılmıştır. Bu şekilde Hüseyin Hilmi Paşa, Yemen kumandanlığı ünvanına haiz olmuyordu.³³⁴ 1898 yılının sonlarına doğru da isyan şiddetini kaybetmeye başlamış ve Osmanlı askerleri Hucur ve Ben-i Saab gibi yerleri isyancılardan geri almıştır.³³⁵

Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen valiliğine atanmasının hemen akabinde Aden valiliğine de Garratt O’Moore Creagh atanmıştır. Vali Creagh, 1899 yılında Lahic emiri Ahmed Fazıl ve 300 kadar askerle Havaşib’e bağlı Cebel-i Münif’e gelmiştir. Buranın zirvesine çıkan vali bölgeyi incelemiş ve burada bulunan burcu tamir ettirmiştir. Aden valisi, kavşak noktasında bulunan bölgeye kışla yapmak amacı ile araştırma yapmaktaydı. Dali bölgesinde bir burcu tamir ettirerek Dali şeyhine 50 adet martini tüfeği vermiştir. Yine buradaki diğer kabilere tüfek ve cephaneye dağıtmıştır. Vali Creagh, Lahic emiri üzerinden bölgede silah kaçakçılığını yürütmeyi amaçlamıştır. Aden’e beş saat mesafede bulunan Ümran iskelesine getirilen silahlar kara yolu ile Lahic’e getiriliyor ve satılan silahtan Lahic emiri Ahmed Fazıl’a yüzde 20 komisyon veriliyordu.³³⁶

---

³³⁰ BOA, İ.AS., 17-16

³³¹ BOA, YRK. ASK., 107-31

³³² BOA, Y.PRK AZJ., 36-84

³³³ Hüseyin Hilmi Paşa’nın hayatı için bkz. Tuğba Aşan, **Hüseyin Hilmi Paşa Siyasi Hayatı, Fikirleri ve Şahsiyeti (1855-1923)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2021

³³⁴ BOA, İ.HUS., 63-106

³³⁵ BOA, DH.MKT., 2154-22

³³⁶ BOA, H.SFR3., 485-2, Lef 19

Creagh, faaliyetlerini daha da artırarak Nevâhî-i Tis'a'nın bazı yerlerine binalar inşa ederek içine asker yerleştirmiştir. Dali kabilesini kışkırtarak Ka'tabe kazasının köylerine saldırtmıştır. Bâbîâli, Londra sefaretini vasıtasıyla rahatsızlığını bildirmek istemiştir. Ancak Londra büyükelçisi Kostaki Antopulos Paşa, Bâbîâli'den İngiltere hükümetine karşı elini kuvvetlendirmek için Nevâhî-i Tis'a hakkında malumatlı bilgi talep etmiştir.³³⁷ Bâbîâli, Yemen valiğinden bilgi talep etmiş ancak valilik Nevâhî-i Tis'a'nın isimleri ve sınırları hakkında kuyûd-i vilayette herhangi bir bilgi bulunamadığını bildirmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, kabile sınırlarının ancak ahali ve kabilelerce bilindiğini yazmıştır. Ancak Bâbîâli Yemen valiliğine Dali nahiyesi hakkında gerek Aden valisi ve gerekse mahalli şeyhler ile herhangi bir muhaberede bulunmamasını çünkü böyle bir konunun konuşulmasının iyi neticeler doğurmayacağı talimatını vermiştir.³³⁸ Çünkü İngiltere himayesini günden güne artırmakta idi. Hüseyin Hilmi Paşa, İngiltere'nin bazı kabileleri itaat altına almasını iki sebebe bağlıyordu. Birinci olarak idaresi altında bulunan kabilelerden hiçbir şekilde vergi almamaktan öte kabilenin ileri gelenlerine maaş veriyordu. İkinci olarak da Osmanlı askerinin Nevâhî-i Tis'a bölgesinden çekilmesi dolayısıyla İngiltere daha rahat hareket etme imkanı elde etmişti.³³⁹

3.3.2. İngiltere'nin Silaha Sarılması

1900 yılı ile birlikte her iki tarafta da askeri hareketlilik artmaya başladı. Havaşib şeyhi Osmanlı bölgesinde bulunan Kamâire'ye saldırarak çok sayıda insan öldürmüş ve birçok da esir almıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti hem İstanbul'daki İngiltere büyükelçiliği hem de Londra nezdinde durumu protesto etmiştir.³⁴⁰ Bâbîâli ise bu saldırıya mukabele olarak Havaşib bölgesine kule yaparak asker konuşlandırmıştır. İngiltere büyükelçisi Tevfik Paşa'ya gelerek kulenin yıkılmasını ve askerinin çekilmesini talep etmiştir. Büyükelçi, Tevfik Paşa'ya Osmanlı

---

³³⁷ BOA, H.SFR3., 485-2, Lef 26

³³⁸ BOA, BEO., 1352-101328

³³⁹ BOA, BEO., 1352-101328

³⁴⁰ BOA, BEO., 1505-112816

Devleti'nin tecavüzkar tutumunun *iki devlet arasında bir hadise ik'ama sebep olabileceğinden işin taleb-i vâki vechile tesviyesinin* hayırlı olacağını bildirmiştir.³⁴¹

Büyükelçinin bu ufak yollu tehdidinden 15 gün sonra Tevfik Paşa, büyükelçiye Havaşib'in Osmanlı toprağı olduğunu bunun en büyük delilinin ise önceki Şeyh Ali Muhsin'in Havaşib'i müdür ünvanı ile yönetmesi olduğunu yazılı olarak bildirmiştir. İkinci bir delil olarak ise bir yıl önce Lahic şeyhinin Havaşib emirinin saldırılarını Taiz mutasarrıfına şikayet ederek önlem almasını istemesini göstermiştir. Tevfik Paşa, Lahic şeyhi Fazıl bin Ali'nin bu mektupta Havaşib emirinden müdür diye bahsetmesinin ve Aden valiliğine değil de Taiz mutasarrıflığına müracaat etmesinin Osmanlı Devleti'nin tezlerini doğruladığını iddia etmiştir.³⁴²

Bâbîâli ve Yemen valisinin bu kararlı tutumları üzerine Aden valisi Maitland, 6 top ve 600 İngiliz askeri ile Temmuz 1901 tarihinde Lahic'e gelmiştir. Lahic emirinin de 2000 silahlı adamla kendisine katılması ile Kamâire'ye doğru hareket etmişlerdir.³⁴³ Havaşib sınırına gelen bu askerler sınırda bulunan Osmanlı askerleri üzerine top atışı yaparak 13 Osmanlı askerini şehit etmişlerdir.³⁴⁴ Saldırı sonucu 14 asker de yaralanmıştır. Bu olay üzerine Bâbîâli'de II. Abdülhamid'in emri ile hemen bir meclis akdedilmiştir. Mecliste olayın İngiliz kumandanının hatası ile mi meydana geldiği yoksa İngiliz hükümetinin emri ile mi gerçekleştiğinin araştırılması ve çıkan sonuca göre ne yapılması gerektiğine karar verilmesi uygun bulunmuştur. Bunun için hem İstanbul'daki İngiliz büyükelçisine hem de Londra büyükelçiliğine *asâkir-i şahânenin dökülen kanlarının mes'uliyeti kime ait olacağıнын tayini* konusunda gerekli evraklar gönderilmiştir.³⁴⁵ Yemen valiliğine de İngilizlerin bir daha benzer bir harekette bulunması durumunda askeri müdahaleden çekinmemesi ve bunun için de gerekli tedbirleri alması emredilmiştir.³⁴⁶ II. Abdülhamid, İngiltere'nin benzer tecavüzlere devam etmesi durumunda Lahey

³⁴¹ BOA, **BEO.**, 1485-111329

³⁴² BOA, **HR.TH.**, 242-31

³⁴³ BOA, **Y.A.HUS.**, 418-53

³⁴⁴ *Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük Sâ'id Paşa'nın Hâtrâtı]*, Cilt II-III, haz. Mustafa Gündüz, İstanbul, 2019, s.265

³⁴⁵ BOA, **Y.A.HUS.**, 418-58

³⁴⁶ BOA, **DH.MKT.**, 2517-51

Konferansı kararına göre uluslararası mahkemeye müracaat edeceğinin de Londra'ya bildirilmesini emretmiştir.³⁴⁷

İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi O'Conor, olaydan büyük üzüntü duyduğunu ve İngiltere'nin sınır tecavüzü konusunda asla bir talimatı olmadığını sadece sınır koruma gibi bir vazifelerinin olduğunu bildirmiştir.³⁴⁸ Lordlar kamarasında ise Hindistan bakanlığı müsteşarı sınırda bulunan kuleyi yıkmak için giden bölüğe Osmanlı askerlerinin saldırdığını ve top atışı ile mukavemette bulunmak zorunda kaldıklarını iddia etmiştir.³⁴⁹

Aden valisi ise Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa'ya mektup yazarak Nevâhî-i Tis'a'ya ait olan ihtilafli yerler hakkında yazdığı yazılara cevap verilmediği için Havaşib olayının gerçekleştiğini kendisine cevap verilmemesi durumunda Dali'de de benzer ihtilafın yaşanacağı tehdidinde bulunmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa ise sınır konusunun iki vali arasında çözülecek bir konu olmadığını konunun Osmanlı Devleti ile İngiltere Devleti arasında halledilecek bir konu olduğu cevabını vermiştir.³⁵⁰

Hüseyin Hilmi Paşa, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda da İngiltere'nin sınır tecavüzlerinin *dâim-ül-vuku* olduğunu ve İngiltere ile olan sınır ihtilafının bir şekilde çözülmesi gerektiğini aksi takdirde ise Taiz'de bulunan kabileler arasında büyük bir savaş çıkma tehlikesi bulunduğunu belirtmiştir.³⁵¹ O sırada yaşanan gelişmeler Hüseyin Hilmi Paşa'yı haklı çıkarmıştı. Dali şeyhi sınır güvenliği için Hicaf'ta bulunan Osmanlı askerlerinin Dali'yi işgal etme planları olduğunu belirterek Aden valisinden askeri yardım talebinde bulunmuştur.³⁵² Bunun üzerine Aden valisi Dali şeyhine Şafii tepesinin uygun yerlerine dikmesi için 3 İngiliz bayrağı göndermiştir. Dali şeyhinin oğlu Celile karakolunun yakınında bulunan Are köyüne gece yarısı bayrak dikmiştir. Ancak sabahleyin köy halkı bayrağı indirerek Celile karakoluna teslim etmişlerdir. Dali emirinin oğlu Lahic'e geçerek Osmanlı

---

³⁴⁷ BOA, **Y.PRK.BŞK.**, 65-43

³⁴⁸ BOA, **Y.PRK.BŞK.**, 64-130

³⁴⁹ BOA, **.HR. SYS.**, 89-10

³⁵⁰ BOA, **İ. DUİT.**, 137-60

³⁵¹ BOA, **DH.MKT.**, 2530-90

³⁵² BOA, **.HR. TH.**, 260-53

askerlerinin İngiliz bayrağına hakaret ettiği şayiasında bulunmuştur.³⁵³ Geline durum Osmanlı Devleti'ni bir karar almaya mecbur kılmıştı: Ya Yemen'deki asker sayısını artırarak durumu askeri yönden çözecekti, ya da sınır tespitini kabul edecekti. Birinci şıkkı uygun görmesi durumunda İngiltere ile sıcak bir çatışmaya girmesi kaçınılmaz bir durum olarak karşısında bulunuyordu. Sadrazam Halil Rıfat Paşa, II. Abdülhamid'e gönderdiği arızasında İngiltere'ye sınır tespiti için teklifte bulunulmasının uygun olduğunu bildirmiştir.³⁵⁴ Osmanlı Devleti sınır tespit teklifini 1901 Ekim ayında İngiltere tarafına bildirmiş ve bu teklifi İngiltere tarafından kabul edilmiştir.³⁵⁵

---

³⁵³ BOA, .YA. HUS., 421-10

³⁵⁴ BOA, HR. SYS., 85-5

³⁵⁵ IOR/L/PS/10/66, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 4, s. 5

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SINIR GÖRÜŞMELERİNİN BAŞLAMASI ve PROTOKOLLER

Osmanlı-İngiliz sınır görüşmelerini incelemeden önce sınır, hudut, sınırlandırma gibi kavramları açıklamakta yarar vardır. İngilizce sınır kelimesi border(boundary) kelimesi siyasi bir bölgeyi ve yaşam alanını tanımlamak için kullanılır. Frontier ise daha geniş bir anlamda komşu devletlerin egemen sınırları için kullanılmaktadır. Burada zaman içerisinde doğal sınır (dağlar, nehirler, göller, denizler, koylar veya boğazlar gibi) kavramı da ortaya çıkmış ve hemen bütün devletler tarafından sınır belirlemede faydalanılan bir olgu haline gelmiştir.³⁵⁶ Bunun yanında doğal olmayan sınırı tanımlamak için de yapay sınır kavramı kullanılmaktadır. Özellikle Ortadoğu'da çöl üzerinde belirlenen sınırlar için bu kavram kullanılmaktadır.³⁵⁷ Osmanlıca belgelerde tahdid-i hudud olarak zikredilen *delimitation* ise sınırlandırma anlamlarında kullanılmaktadır ve iki devlet arasındaki anlaşmalara bağlı olduğu için hukuki geçerliliği vardır.

Osmanlı da ise der-bend, hudud, ser-hadd, hadd ve sınır kelimeleri benzer anlamlarda kullanılmaktadır. 1912 yılında hudut komiserlerinin görevlerini belirlemek için hazırlanan nizamname de ise hudut şu şekilde tanımlanmaktadır. “...*Hem-civar iki hükümetin doğrudan doğruya temasta bulunduğu bir muntika-i mühimme ve siyasiye olmakla...*”³⁵⁸

4.1. İLK GÖRÜŞME İLK İHTİLAF

1901 yılı Ekim ayında anlaşılan sınır çizme faaliyetleri için her iki taraf da delegelerini belirlemeye başlamıştır. Bâbîâli, müzakereci olarak Miralay Mustafa Remzi ve İbrahim Bey'i vazifelendirmiştir.³⁵⁹ Remzi Bey'in heyetine *lisan ve ahvâl-i mahalliyeye vukûfu cihetiyle* 7. Ordu kaymakamlarından Hakkı, Zekeriya ve Halil Remzi beyler ile Ziya Efendi tayin edilmiştir. Heyetin güvenliği için 20 süvari ile

³⁵⁶ **Developments in Environmental Science** Vol. 10 Ed. Sagar V. Krupa, 2012, s. 8

³⁵⁷ Aynı Eser, s. 243

³⁵⁸ BOA, .HR. SFR4., 417-39

³⁵⁹ “...Taksim-i arazi komisyonuna memur Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından Mustafa Remzi ve Erkân-ı Umumiye dairesinin kuvve-i umumiye kısmına memuren Erkan-ı mezkûre binbaşlarından İbrahim Seyfi beylerin tayini...” BOA, Y.MTV, 222-67

150 piyade kendilerinin emrine verilmiştir.³⁶⁰ İngiltere ise Türk delegasyonu ile *i'tilâf* olması için Miralay Wahab ve Yarbay Abud'u müzakereci olarak görevlendirmiştir.³⁶¹ Her iki tarafın da seçtiği müzakerecilerin asker olması dikkat çekicidir.

Ancak Osmanlı müzake heyeti yola çıktıktan sonra ortaya müzakerelerle ilgili bir problem çıkmıştır. O da sınır tespiti yapılacak yerin sadece Dali bölgesinden mi oluştuğu yoksa bütün Nevâhî-i Tis'a bölgesini mi kapsadığı problemi idi. Ayrıca çizilecek sınır Nevâhî-i Tis'a-Taiz sınırı mı yoksa Osmanlı-İngiliz sınırı olarak mı isimlendirilecekti.³⁶² Uluslararası antlaşmalarda en küçük bir ifadenin bile büyük sonuçlar doğurduğunu müteaddid defalar tecrübe etmiş olan Bâbîâli, İngiltere gibi bir diplomasi kurduna karşı ihtiyatlı hareket etmek zorunda olduğunun bilincinde idi. Bu nedenle hemen bir müzakere talimatnamesi hazırlamıştır.

Hazırlanan ilk talimatnamede Osmanlı heyetine iki konuda dikkatli olmaları emredilmiştir. İlk olarak sınırlara alametler dikilerek işe başlanması ikinci olarak da İngiliz heyeti ile müşterek olarak hazırlanacak zabıtlarda Nevâhî-i Tis'a'nın İngiltere hükümetine ait veya himayesinde bulunan bölge gibi ifadelerden kaçınılması emredilmiştir.³⁶³ Hemen ardından da daha teknik bir talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatname ana hatları ile şunlardan oluşmaktadır:

1. Miralay Mustafa Bey ve kaymakam İbrahim Bey'in memuriyetleri sadece Dali bölgesini değil ihtilaf yaşanan bütün bölgeleri kapsamaktadır.

2. Nevâhî-i Tis'a denilen ve müzakere edilecek yerler şurlardır. Dali, Havaşib, Subeyhi, Lahic, Amiri, Zaide, Fazılı, Bi'r Ahmed, Allavî. Bunlardan Dali, Havaşib ve Subeyhi Taiz sancağı sınırında bulunmaktadır. Sadece Nevâhî-i Tis'a'nın değil Osmanlı idaresinde bulunan köy ve kazaların da sınırlarını gösterir kayıtlar mevcut değildir. Yemen'de de tahrir-i emlak ve tapu muamelatı bulunmadığı gibi nahiye ve karyelerin sınırlarını gösteren harita dahi mevcut değildir. Ancak her nahiye ve karyenin sınırı mahalli hükümet ve kabile ahalsi nezdinde bilinmektedir.

---

³⁶⁰ BOA, İDUİT, 137-66

³⁶¹ BOA, BEO, 1744-130752

³⁶² BOA, BEO., 1780-133478

³⁶³ BOA, BEO., 1786-133921

Dali, Hicaf ve Eş-Şiar uzlesi doğrudan doğruya merkez kazaya tabidir. Havaşib nahiyesi kısmen Ka'tabe mülhakatından Hicaf muhallefâtına tabi Bilad-ı Ahmed uzlesi ve Ka'tabe'ye mülhak Haşa nahiyesinden Ammâre uzlesi ve kısmen dahi Taiz merkezine merbut Kamâire nahiyesi ile sınırdır. Hicriye kazası ile Subeyhi nahiyesi de Hicriye ve Muha kazalarına merbut mahallerle sınırdır.

3. İngiltere, Nevâhî-i Tis'a'nın eskiden beri müstakil olduğunu ve kendileri ile himaye antlaşması imzaladıklarını iddia etseler de Osmanlı tarafı bunu asla kabul etmemiş fakat askeri müdahalede de bulunmayarak ileride çözülmek üzere olduğu gibi bırakmıştır. Aynı şekilde İngiltere'nin himaye veya hakimiyetini bundan sonrası için dahi tanıyacak ifadenin olduğu hiçbir vesika imzalanmayacaktır. Bunun yerine "*Nevâhî-i Tis'a namıyla yâd olunup şimdilik alâ hâliha bırakılmaları kararlaştırılmış olan mahaller*" tabiri kullanılacaktır.

4. Neva-i Tis'a'nın Osmanlı Devleti idaresinde bulunan yerlere kadar uzanan bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne olan aidiyeti savunulmalıdır. Buralardan alınan tekâlif-i miriye ve Hicaf askeri hareketinde alınan yerler delil olarak kullanılacaktır.³⁶⁴

İngiltere ise kendi temsilcilerine sınır çiziminde 1891-1892 yıllarında Miralay Wahab'ın hazırladığı haritaya göre müzakere etmelerini ve bu haritayı Osmanlı temsilcilerine kabul ettirmeleri talimatını vermişti.³⁶⁵ Bu haritaya göre Aden'in güvenliğinin tam olarak sağlanması için Babülmendeb'den 200 mil doğuya kadar sınır çizilmesi gerekiyordu. Bunun yanında bu hat üzerinde Amiri ve Havşabi gibi çatışmaların yoğun yaşandığı kabilelerin olduğu bölgeler mevcuttu. Aden'e giden ticaret yolları da bu sınırdan geçmekteydi. Çizilmesi tasavvur edilen sınırın ciddi bir bölümü de dağlık bölgeden geçecekti. İngiltere özellikle bu kesimde yaşayan halkın kendilerine iyi gözle bakmadıklarını düşünüyorlardı.³⁶⁶

İngiltere, müzakere heyetinde bulunan Yarbay Abud, 1891-1892 yıllarında bölgede bulunan kabilelerin hemen hepsini dolaşmış ve ciddi bir tecrübe kazanmıştı. Türk müzakere heyeti Hudeyde ve Sana yolunu kullanarak Dali'ye ulaştılar. Heyetler

³⁶⁴ BOA, BEO., 1810-135681

³⁶⁵ BOA, HR.SYS., 85-1

³⁶⁶ IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation, File 37/1905 Pt 4, s. 6

arasındaki ilk görüşme 11 Şubat 1902'de Dali'de gerçekleşti.³⁶⁷ Ancak her iki taraf murahhaslarının Dali'ye doğru yola çıktığı anda İngiliz askerleri bazı kritik noktalara sınır taşları dikerek bazı kabilelere de para dağıtmıştır. Hatta bu faaliyeti Nevâhî-i Tis'a bölgesinin dışında Osmanlı nüfuz bölgesinde yoğunlaştırması Bâbîâli'yi ciddi şekilde rahatsız etmiştir.³⁶⁸

İngiltere'nin tabiri caizse böyle küçük ayak oyunlarına tevessül etmesi görüşmelerin gergin başlamasına neden olmuştur. İlk toplantıda Mustafa Remzi Bey, Aden'in Osmanlı toprağı olduğunu İngilizlerin Aden'i Bâbîâli'den orada bir kömür deposu kurmak için izin istedikten sonra elde ettiğini ve bunu isbat eden fermanlar bulunduğunu söyleyerek İngiltere'nin söz hakkı olmadığını ifade etmiştir.

Osmanlı delegasyonunun donanımlı bir şekilde müzakerelere başlaması İngiliz delegasyonunu şaşırtmış ve ümitsizliğe sevk etmişti.³⁶⁹ İlk olarak tartışılmalı bölgelerden biri olan Cebel-i Hicaf konusuna girmeyip Kıblet'üs-Şâri bölgesindeki köylerin Dali bölgesine ait olduğunu iddia etmişlerdir. Mustafa Remzi Bey, daha önce burada bulunan meşayihe verilen fermanlarda buranın Dali'ye bağlı olmadığını isbat etmiştir. Ancak İngiliz delegasyonu Osmanlı heyetinin bu isbata dayalı savunması karşısında çaresiz kalarak Mustafa Remzi Bey'in getirdiği fermanları Londra'ya danışmadan kabul etmeyeceğini bildirerek görüşmelere ara verilmesini talep etmiştir.³⁷⁰

İngiliz delegasyonu elinin zayıf olduğunun farkına varmış ve bunu sahada ikmal etmek için zaman kazanmaya çalışmıştır. Bunun için ilk önce Jear kabilesine para vererek bölgenin krokisini çizen Zekeriya Bey'in çalışmalarını engellemiş ve bazı kabilelere de askeri müfrezeler yollayarak Osmanlı Devleti aleyhine nümayişler yaptırmıştır.³⁷¹ Bâbîâli ise İngiltere'nin bu faaliyetine karşı Sana'da bulunan yedinci

---

³⁶⁷ IOR/L/PS/10/66, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 4, s. 5

³⁶⁸ BOA, **HR. SYS**, 85-10

³⁶⁹ IOR/L/PS/10/66, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 4, s. 7

³⁷⁰ BOA, **BEO.**, 1796-134698

³⁷¹ BOA, **BEO.**, 1812-135846

orduya Celile bölgesine takviye kuvvet göndermesini ve İngilizlerin ani baskınla sınır tecavüzü yapmalarını engellemesini emretmiştir.³⁷²

22 Şubat 1902'de Mustafa Remzi Bey, İbrahim Seyfi Bey'i Miralay Wahab'a göndererek ihtilafli bölgelerden olan Mehrâbi ve Azrâki bölgelerinde görev yapan haritacıların çalışmalarına son vermelerini istedi. Wahab, söz konusu aşiretlerin şeyhlerinin tam bağımsızlıklarını ilan ettiklerini ve hiçbir zaman Türk tebaası olmadıklarını iddia ederek, ihtilafli bölge kavramını reddetmiştir. Wahab'a göre Seyfi Bey'in iddiasının kabul edilmesi durumunda Dali'nin neredeyse tamamı Türk toprakları tarafından kuşatılmış olacaktır. İbrahim Seyfi, Yemen'in 400 yıl önce Sinan Paşa tarafından fethedildiğini söyleyerek İngiltere'nin 1630'da Türklerin kovulduğu tezinin gerçek olmadığını bildirmiştir.³⁷³

Mustafa Remzi Bey, Wahab'a 4 gün sonra mektup yazarak faaliyetlerini durdurmasını tekrar talep etmiştir. Wahab ise Türk askerlerinin de ihtilafli köyleri sık sık ziyaret ettiklerini bu sebeple aynı faaliyetleri yapmakta özgür oldukları cevabını vermiştir. Mustafa Remzi Bey'in bazı yanlış anlaşılmaların giderilmesi için 3 Mart'ta bir komisyon toplantısı yapılması teklifi Wahab tarafından kabul edilmiştir.³⁷⁴

3 Mart' ta yapılan toplantıya müzakereci olarak atanan Yarbay Hakkı Bey ve Halil Efendi de katıldı. Toplantı ilk görüşme tutanaklarının okunması ile başladı. Burada iki taraf arasında komisyonun amacının tanımı konusunda tartışma çıktı. Mustafa Remzi Bey, komisyonun adını Taiz Sancağı ile dokuz kabile arasındaki sınırı belirlemek olarak tanımlamıştır. Ancak Wahab, Majestelerinin Hükümeti ile ilişkisi olan aşiretlerin topraklarını ve Osmanlı Padişahının topraklarını sınırlamak (*To delimit the territories of the tribes having relations with His Majesty's Government and the dominions of the Ottoman Emperor*) tabirinin kullanılmasını savunmuştur. Remzi Bey, talimatlarının buna izin vermediğini böyle bir tanım ve bu hususun hükümetlerine havale edilmesi gerektiğini savunmuştur. Daha sonra bir orta

---

³⁷² BOA, **BEO.**, 1814-135977

³⁷³ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 476

³⁷⁴ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 474

yol bulunarak *Yemen Vilayeti ile Nevâhî-i Tis'a Arasındaki Hatt-ı Fasılın Tayini İçin Komisyon*³⁷⁵ isminde mutabakat sağlanmıştır.

Mustafa Remzi Bey'in Cebel-i Jahaf'ın Türk toprağı olduğunun İngiliz delegasyonu tarafından kabul edildiğine dair tutanak okuması üzerine sert tartışmalar yaşanmış ve sonunda bu ifade tutanaklardan silinmiştir.³⁷⁶

5 Mart'ta yapılan bir diğer toplantıda Remzi Bey, şu anda sunacak başka belgeleri olmadığını ve İngilizlerin kendi kanıtlarını sunmalarını istemiştir. İngiliz heyeti Sana imamı ve padişahın yolladığı bazı fermanları getirerek kendi tezlerini kanıtlamaya çalışmışlardır. Wahab'ın sunduğu belgelere göre Hicri 982(1574) yılında Dali sınırları Salat nehri, Ka'tabe ve Vadi nehri arasında büyük bir bölümden oluşurken 1025(1616) yılına ait başka bir fermanda Dali sınırlarının tamamını tanımlamaktadır. Yine hicri 1029(1620) tarihli fermana göre Dali emirinin Taiz ve Damar'ın bazı bölgelerinden vergi aldığını iddia etmiştir.³⁷⁷

Mustafa Remzi Bey, İngiliz delegasyonun verdiği bütün belgeleri inceleyerek belgeleri üç kategoriye ayırmıştır. Birinci kısımdaki belgeler fermanlar, ikinci kısımdaki belgeler mektuplar, üçüncü kısımdaki belgeler ise meşhed tabir edilen Arapça evraklardır. Mustafa Remzi Bey, fermanların eksik olduğunu ve İngiliz görüşlerini isbat edecek nitelikte olmadığını söylemiştir. Özellikle Ahmed Feyzi Paşa'ya atfedilen mektupların ise *kuyûdât-ı resmiye ile müsbit olmayan muamelattan* olduğunu ve resmi bir belge hüviyeti taşımadığı bildirilmiştir.³⁷⁸

Yemen Valisi Hüseyin Hilmi Paşa, 23 Mart 1902 tarihinde Bâbiâli'ye gönderdiği raporda İngiltere'nin sınır tecavüzlerini artırdığını ve bazı muteber olmayan hatta uydurma evraklar göstererek Osmanlı bölgesinde olan büyük bir arazinin Dali'ye ilhak edilmesini talep ettiğini ve diplomasi lisanının dışına çıkarak tehdit yolu ile bahsedilen arazinin tahliye edilmesini talep ettiklerini bildirmiştir. Vali, yazısının devamında İngilizlerin sürekli top ve tüfek patlatarak halkı korkuya

---

³⁷⁵ BOA, Y.A.RES., 115-55

³⁷⁶ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 474

³⁷⁷ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 484

³⁷⁸ BOA, BEO., 1796-134698

sevk ettiğini ve böyle devam etmeleri durumunda müzakerelerin itidalle devam edemeyeceğini vurgulamıştır.³⁷⁹

Müzakerelerin çıkmaza girdiğini gören Dışişleri Bakanı Lansdowne, Londra büyükelçisi Kostaki Antopulos Paşa'ya hayal kırıklığını bildiren bir mektup yazmıştır. Mektubun içeriğindeki ifadeler İngiltere'nin hukuksuz bir şekilde Yemen'de hak iddia ettiğinin zımni itirafı niteliğindedir.

“Lord George Hamilton şimdi bana İngiliz Komiserden Komisyon Konferanslarının kesintiye uğramasının nedenlerini açıklayan bir rapor gönderdi ve bu rapordan, iki hükümetin temsilcileri arasında şu şekilde bir anlaşmazlık olduğunu anlıyorum. Bâbîâli, tüm Güney Arabistan'daki iddialarını daha önce verilen fermanlarına dayandırmaktadır. İngiliz Hükümeti'nin görüşüne göre, bu nitelikteki kanıtlara dayalı iddiaları araştırmak Komisyonun işinin hiçbir parçası değildir. İngiliz Hükümeti, bu fermanların yayınlandığı sırada Bâbîâli'nin yetkisinin fiilen söz konusu bölgelere yayıldığını kabul etmemektedir. Eğer tartışma bu temelde yürütülürse, Bâbîâli tarafından verilen belgelerin hepsine atıfta bulunmak gerekir. Bu durumda başka yerler de müzâkereye dâhil edilebilir.

İngiltere, Komisyonun atanmasından önceki pozisyonun ne olduğunu ve komisyonun atanmasına yol açan koşulların ve kurulma amaçlarının neler olduğunu dürüstçe açıklamayı arzu ediyor.

Birincisi, Türk Hükümeti'nin defalarca bilgilendirildiği gibi, Majestelerinin Hükümeti, Aden civarında dokuz aşiretin üzerinde bir Himaye'ye sahiptir ve bu aşiretlerle ilgili olarak hiçbir zaman himayelerinin kökeni ve temeli hakkında herhangi bir tartıştırmayı asla düşünmediler ve şimdi de kabul etmeyeceklerdir.

İkinci olarak, bu aşiretlerin Türk egemenliklerine veya denetim alanlarına dokunduğu dış hudutları, her iki Hükümetin de karşılıklı tatmini için sınırlandırılmamıştır. Bununla birlikte, bu sınırın bir kısmı, 1891-92'de Kaptan Wahab tarafından dikkatlice hazırlanmış ve raporuna eklenmiş bir haritada gösterilmiştir. Bu haritaya, iki Hükümet arasında halihazırda ortaya çıkan

---

³⁷⁹ BOA, BEO., 1814-136008

tartışmalar sırasında atıfta bulunulmuştur. İki tarafça ortaklaşa kabul edilen başka bir çizginin yokluğunda, burada belirtilen çizgiye İngiliz makamları tarafından her zaman saygı duyulmuştur ve konuyla ilgili bir anlaşma yapıluncaya kadar komşularının da buna saygı duymasını beklemesi mantıksız değildir. Anlaşmazlıkları çözülemediği durumlarda Majestelerinin Hükümeti, ortaya çıkan her anlaşmazlık durumunda gerekli görülebilecek herhangi bir soruşturmanın ışığında statükoyu tespit etmek ve eylemlerini düzenlemekle yükümlüdür.

Üçüncüsü, geçmişte dokuz kantonun topraklarına yönelik tecavüzler ve saldırılar, ya Kaptan Wahab tarafından çizilen çizginin bilinmemesi nedeniyle ya da hiçbir çizginin işaretlenmediği durumlarda, bölgenin bilgisi eksikliği nedeniyle meydana gelmiştir.

İngiltere'nin Yemen'de nüfuz alanını artırmak gibi bir amacı yoktur. İngiltere'nin arzusu sadece kendi himayesinde bulunan Nevâhî-i Tis'a sınırlarının ihlal edilmesini önlemektir. Türk Hükümeti'nin kendi haklarını korumak ve başkalarının haklarına saygı göstermek konusunda duyduğu endişeyi saygı ile karşılıyor. Bu sebeple Türk Dışişleri Bakanı'nun 25 Ekim 1901 tarihli yazışmasında, koruma altındaki dokuz aşiret ile Yemen Vilayeti arasındaki sınırı belirlemek için bir Ortak Komisyon atanması önerisini memnuniyetle kabul ettik.

Delegelere, Kaptan Wahab'ın 1891-92 haritasını temel alarak görüşmelere başlama talimatı verildi. Haritadaki hat her iki devletin delegeleri tarafından ziyaret edildiğinde, uygun görülen herhangi bir değişikliği kabul etmelerine açık olacak ve eğer görüş ayrılıkları varsa, iki Hükümet bir değişiklik üzerinde anlaşmaya varıncaya kadar mevcut sınır değişmeden kalacaktır.”³⁸⁰

4.2. İNGİLTERE'NİN KENDİ İÇİNDE YAŞADIĞI İHTİLAF

Sınır görüşmelerinin beklenildiği seviyede gitmemesi Londra, Aden ve komisyon başkanı Wahab arasındaki ihtilafı da ortaya çıkarmıştı. Komisyonda görev yapan Yarbay Abud, Londra'ya yazdığı memorandumda komisyonun Türk tarafının

³⁸⁰ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 600

getirdiği kanıtların etkisinde kaldığını öne sürerek bunun kabul edilmesi halinde ileride daha büyük sıkıntıların doğacağını iddia etmiştir.

Abud, Osmanlıların Amir'in topraklarının tam ortasındaki mevzileri işgal ettiğini ve bu sayede Al Jelale'nin kuzeyindeki tüm köyleri ve onun birlikte olduğu aşiret topraklarını talep ettiğini ancak bunun realiteye uygun olmadığını savunmuştur. Çünkü İngiltere'nin iddiasına göre Amiriler Arap kökenli değil mevalidirler. Bu nedenle Amiri diye bir kabile aslında yoktur. Onlara göre buradaki birçok kabile birbirine destek olmak için ortak bir isim olan Amiri kavramını kullanmaktadırlar ve bir konfederasyon şeklinde hareket etmektedirler. Türkler burası üzerinde hak iddia etmektedirler ancak bunlar asla Bâbîâli idaresini kabul etmemişlerdir. Türklerin ilerlemesinden rahatsızlık duydukları için İngiltere himayesine girmek için dilekçe vermişlerdir. Bu durum Türkler tarafından iyi bilinmektedir ve sonunda sınırın ötesine bırakılırlarsa, İngiliz yanlısı tutumlarının bir sonucu olarak ne bekleyebileceklerinin gayet iyi farkındadırlar.

Bu nedenle bu aşiretlerin Türk tarafında kalması halinde, bazılarının veya tamamının Türklerle çatışmaya girmesi kaçınılmazdır. Sınırdaki bulunmaları aşiretlere Türklerle saldırmak ve ardından İngiltere himayesine geçmek için elverişli bir zemin sunacaktır. Bu durum Türklerle sürekli bir anlaşmazlığa neden olacak ve sınır boylarında garnizonlar kurmayı zorunlu hale getirecektir. İngiliz komiserler tarafından önerilen çizginin kabul edilmemesi durumunda çatışmalar artırılmalıdır. Öte yandan, Türk hakimiyetini kabul eden tüm aşiretler Türk tarafında, İngiliz himayesini isteyen ve Amiri konfederasyonuna mensup aşiretler ise İngiliz tarafında kalacağından, şimdi önerilen hat sınırın barışını sağlayacaktır. Abud'a göre, barışçıl ve tatmin edici bir sınırı korumak ancak ve böylece mümkün olacaktır.³⁸¹

Wahab ise 1891 haritasının arazi şartlarına uygun olmadığını ve hazırlanan haritada çizilen sınırın kuzeyinin tam araştırılmadığını iddia etmiştir. Wahab, bu haritaya göre sınır çizilmesi durumunda bazı kabilelerin ikiye bölünmüş olacağını bu

---

³⁸¹ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 386

durumun da kabilelerin göç etmesi ile huzursuzluk ve çatışmaların daima canlı kalmasına sebep olacağını savunmuştur.³⁸²

Hindistan valisi Lord Northcote ise Wahab'ın görüşmelerde kullandığı harita ile İngiltere'nin iddiasının temelini oluşturan 1891-92 haritasının bazı noktalarda çeliştiğini iddia etmiştir. İngiltere'nin 1892 yılı haritasının kabul edilmesi konusunda daha agresif davranılması gerektiğini, barışçıl bir komisyona otururken karşı tarafın en küçük uygunsuz eylemine karşı en güçlü eziyetlerle protesto edilmesini savunmuştur. Ayrıca, Türk yerel yetkililere derhal güçlerini geri çekmeleri talimatı verilmedikçe, Komisyon'dan çekilmekle tehdit edilmesini ve komisyonu korumak için bir piyade alayı ve bir dağ bataryasının Dali'ye gönderilmesini önermiştir.³⁸³

Ancak ilginç bir şekilde Dışişleri bakanı Lansdowne, Wahab'tan yana tavır takınarak Hindistan valisine bir gün sonra şu cevabı vermiştir. *Sana yakınlarındaki Jabal Jehoftan doğuya, karşı menzile doğru bir hat çekme hakkımız yok gibi görünüyor. Türklerin yıllarca sevdikleri ve kendilerine aitmiş gibi davrandıkları yerleri terk etmelerini talep etmemizin hiçbir haklı gerekçesi yoktur. Majestelerinin Hükümeti, himayemizde herhangi bir genişleme istemiyor ve sadece her iki taraftaki komiserler arasındaki karşılıklı anlaşmaya dayalı sınırı temsil eden çizgi olmasını istiyor.*³⁸⁴

Lansdowne, her ne kadar sınır konusunda Wahab gibi düşünse de Osmanlı Devleti üzerinde daha fazla baskı yapılması görüşünde idi. Kabilelere İngiltere aleyhine isyan etmesi için mektuplar yazdığı ve bunun sonucunda İngiliz müzakere heyetine saldırılar düzenlendiği iddiasıyla Taiz mutasarrıfı Şeyh Ali Mukbil'in görevden alınması için İstanbul büyükelçisine Bâbîâli'ye baskı yapması için talimat vermiştir.³⁸⁵ Konu Yemen valiliğinde sorulduğunda Yemen valisi İngiliz komiserlerinin *acz ve mağlubiyetlerini ketm ve ihfâ* etmek için böyle şeylere tevessül ettiğini belirtmiştir.³⁸⁶

---

³⁸² IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 140

³⁸³ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 192

³⁸⁴ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 190

³⁸⁵ BOA, **HR.SFR3**, 513-35

³⁸⁶ BOA, **HR.SYS**, 85-17

Aden valisi sınır müzakerelerinin sekteye uğramasının Osmanlıların lehine olduğunu ihtilafli yerlerdeki tüm geliri aldıklarını iddia ederek zamanın Osmanlı Devleti lehine işlediğini ve İngiltere'nin elinin daha da zayıfladığını Londra'ya rapor etmiştir. Osmanlıların İngiltere'nin tartışmalı bölgelerden çekildiği propagandasını yaptığını bunun da kabilelerin Osmanlılara meyletmesine neden olduğunu raporuna eklemiştir.³⁸⁷

4 Ağustos 1902'de İngiltere büyükelçisi O'Conor, Bâbiâli'ye gelerek Dali'nin kuzey sınırının belirlenmesi için Londra'dan emir aldığını bildirerek hudut görüşmelerinin devam etmesini istemiştir. Ancak Bâbiâli, zikredilen yerin Nevâhî-i Tis'a'dan olmadığını belirterek müzakere talebini reddetmiştir. İngilizlerin kendi başına bir sınır çizme teşebbüsünde bulunması durumunda ise bunun *hudud-i hakaniyeye* tecavüz manasına geleceği bildirilmiştir. İngiltere büyükelçisi bunun üzerine Londra ile yazışarak geri adım atmış ve ihtilafli noktaların sonraya bırakılarak görüşmelere devam edilmesini talep etmiştir. Bâbiâli de bu teklifi yerinde bularak kabul etmiştir.³⁸⁸

Ancak sınır görüşmelerinin başlaması ile İngiltere uzlaşmaz tavırlarına geri dönmüştür. Görüşmelerin ilk oturumunda Hicâf'tan tüm Osmanlı askerinin çekilmesini talep etmişlerdir. İngiltere görüşmeler başladığı anda her iki taraf askerlerinin buldukları konum dışına çıkmayacakları konusunda mutabakat sağlandığını ancak Osmanlı tarafının bunu ihlal ettiğini iddia ederek görüşmelerin devam etmesi için Türk askerinin çekilmesinin gerekli olduğu konusunda ısrar etmişlerdir. İngiliz büyükelçi O'Conor, Dışişleri bakanı ile yaptığı gayr-i resmi görüşmede bu talebi bildirmiş olumsuz olması durumunda resmi olarak protesto da bulunacaklarını bildirmiştir.³⁸⁹ Yemen'de bulunan 7. Ordu kumandanı Abdullah Paşa ise İngiltere'nin iddialarının tamamen asılsız olduğunu bildirerek kendilerinin statükoyu bozmak için Osmanlı askerini engel gördüklerini belirtmiştir. Abdullah Paşa, güvenliği sağlayan jandarmadan bile rahatsız olan İngiliz komisyonunun sırf kendi güvenlikleri için yanlarında 300 asker bulunduğunu bildirerek asıl

³⁸⁷ IOR/L/PS/10/63, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 1, s. 530

³⁸⁸ **BOA, HR.SYS**, 85-22

³⁸⁹ IOR/L/PS/10/64, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 2, s. 604

maksatlarının işi sürencemede bırakarak sahadaki konumlarını kuvvetlendirmek olduğunu belirtmiştir.³⁹⁰ Serasker Rıza Paşa ise İngiltere'nin amacının işi sınır anlaşmazlığı derecesinden siyasi boyuta çekmek olduğunu ifade ederek buna fırsat verilmemesi gerektiği uyarısında bulunmuştur.³⁹¹ İngiltere'nin meseleyi siyasi boyuta çekmesi durumunda müzakere heyetinin yeterli donanımına sahip olmadığını düşünen Rıza Paşa, yeni bir müzakereci atanması tavsiyesinde bulunmuştur. “...*Hatt-ı fâsıl komisyonunca müzâkerât Fransızca cereyân etmekte olup Fransızca kitâbetini mezkûr komisyon azâsından ve Erkân-ı Harbiye kaymakamlarından İbrahim Bey ifâ eylemekte ise de mumâileyh istilâhât-ı siyâsiyenin mahall-i isti'mâlinde tereddüt eylemekte olduğundan ve ordu-yı hümayun dâhilinde mumâileyhten ziyade Fransızca'ya vâkıf kimse bulunmadığından bahisle bu vazife için Fransızcanın gavâmızına vâkıf nezâret-i celîle-i Hariciyeden bir memurun i'zâmı Yedinci ordu-yı hümayun müşiriyet-i celîlesinden ba-telgrafname bildirildiğine...*”³⁹²

Ancak burada ilginç olan Sadrazam Said Paşa'nın bu konuya verdiği cevaptır. “... *Istihâlat-ı siyasiye istimal olunacağına dair münderic fıkradan maksad ne olduğu malum olamayıp maa-mâ-fih bu maddenin siyaset ile irtibatı olmadığına...*”³⁹³

Bu arada iki tarafta bölgede askeri kuvvetini artırmış bulunuyordu. İngiliz belgelerine göre Haziran 1902'de sadece Dali ovasında 800 Osmanlı askeri vardı. İngiltere ise güç konusunda Hindistan valiliğine 2.000'den az olmayan bir takviye ve bir dağ bataryasının gerekli olacağını bildirerek böyle bir birliğin hazırda tutulmasını

---

³⁹⁰ BOA, Y.MTV, 234-72

³⁹¹ BOA, Y.MTV, 239-54

³⁹² BOA, BEO. 1831-137317

³⁹³ Aynı Belge. Ancak II. Abdülhamid dönemi sadrazamlarından Ahmed Cevad Paşa 1892 yılında Şura-yı Devlet'e yazdığı bir yazıda Serasker Rıza Paşa'nın bahsettiği vasıfta memur yetiştirilmesinin acil ihtiyaçlardan olduğunu bildirmişti. “...*devlet-i aliyenin düvel-i ecnebiyye ile olan muâmelât ve münâsebâtının ân-be-ân tezâyüd ve terakkisi ve umûr-i hariciyyeye dâir muhâberât-ı resmiyyenin Fransızca lisânı üzerine cereyan etmekte olması hasebiyle elsine-i ecnebiyye ve umûr-i siyasiyyeye vâkıf memur yetiştirilmesinin lüzum ve vücûbu te'yîd edip...*” BOA, ŞD. 3191-62

talep etmiştir. Bunun yanında Hindistan valiliğinde Muha ve Hudeyde'de bir veya iki savaş gemisinin gönderilmesi fikri de gündeme gelmiştir.³⁹⁴

27 Ekim 1902'de Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, İngiltere Büyükelçisini Bâbîâli'ye davet ederek yaşanan gerilimi azaltma yolları aramıştır. Büyükelçiye Osmanlı Devleti'nin Nevâhî-i Tis'a arazisine saldırmak gibi bir düşüncesi olmadığını ancak bir hatve arazi de terk etmeyeceğini tahdid-i hudud meselesindeki amacın ise statükonun muhafaza edilmesi olduğunu bildirmiştir. İngiliz sefiri de amaçlarının statükonun devamı yönünde olduğunu ancak Hariciye nazırının sözlerinin mübhem olduğunu çünkü Nevâhî-i Tis'a'dan olan Amiri bölgesindeki dört noktanın sınır görüşme kararı alındıktan sonra Osmanlı Devleti tarafından işgal edildiğini iddia etmiştir.

Bâbîâli'nin oyalama taktiği uyguladığını iddia eden O'Conor, meseleyi kendi başlarına çözmeye karar verdiklerini ifade etmiştir. *"Bu meseledeki te'hîrât İngiltere Devleti'nin sabrını tüketmiş ve devlet-i müşârunileyhâ kendi himâyesini kabul eden ve esâmisi evvel ve ahir tebliğ ve beyân olunan Nevâhî-i Tis'a'dan bir mahalli terk edemeyeceği cihetle bu meseleyi kendi kendisine tedâbir ittihâzıyla hal ve tesviyeye karar vermiş olduğundan iki zırhlı sefine Hudeyde limanına ve Hindistan'dan miktar-ı kâfi kuvve-i askeriye dahi Aden'e müteveccihen yola çıkarılmış"* olduğunu ve artık bu işte kendisince yapacak bir şey kalmadığını bildirmiştir. Hariciye Nazırı'nın dostane çözüm talebine karşılık ise artık Londra'ya yazı yazamayacağını sadece talep ettiği tahliye ve çöle doğru tahdide devam emirlerinin verilmesi için bir gün daha mühlet verebileceğini bildirmiştir. Ayrıca *"bu işin netâic-i vahîme-i âtiyesinin takdir edilememesi şâyân-ı teessüf olup bade-zîn vâki olacak her türlü ahvâlin mes'uliyeti hükümet-i seniyyeye ait olacaktır."*³⁹⁵ diyerek bir anlamda ultiatom vermiştir. Büyükelçi diplomatik nezaketin daha da dışına çıkarak gönderilen emrin kendisine bildirilmesini istemiştir.

Nazik durum üzerine toplanan vükela meclisinde *İngiltere Hükümeti'nin Devlet-i aliyenin tamamıyyet-i mülkiyesini muhafaza ile ahden mükellef olduğuna*

³⁹⁴ IOR/L/PS/10/64, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 2, s. 509

³⁹⁵ BOA, Y. PRK. BŞK, 67-54

ve Yemen vilayeti arazisine zerre kadar tahatti niyetinde bulunmadığına dair İngiltere sefirinin i'tâ ve tekrar eylediği arz olunan teminat sened ittihâz³⁹⁶ olunarak Cebel-i Hicaf, Lekmet'üs-Salah ve Sahaf bölgelerinden Osmanlı askerlerinin çekilmesine karar verilmiştir. İngiltere, Osmanlı askerinin çekilmesini müteakip bu bölgelerde silahlı atlı birliklerin sınır çalışmalarında görev yapan İngiliz komiserlerine ateş açarak komisyon çalışmalarını engellendiğini iddia ederek Hindistan'dan takviye kuvvet getireceğini bildirmiştir.³⁹⁷ İngiltere büyükelçisi bu tasavvurlarının *Hükümet-i seniyye'nin Yemen vilâyet ve havâlisi üzerindeki hukukuna kat'â tahattî maksadına mebnî olmayıp tarafeyn memurlarının işlerinin te'min-i cereyân-ı emînesine ma'tûf bulunduğunu* iddia etmesine karşılık Hariciye nazırı Tevfik Paşa böyle bir teşebbüse Osmanlı Devleti'nin asla kayıtsız kalmayacağını komisyonun güvenliği için gerekli tedbirlerin alındığını bildirmiştir.

4.3. KOMİSYON ÇALIŞMALARININ TEKRAR BAŞLAMASI

1902 yılının sonuna doğru sınır çalışmalarının tekrar başlaması kararı alınmıştı. Buna göre Osmanlı askerinin çekildiği bölgelere İngiltere asker ikame etmeyecekti. Ancak görüşmeler başlayınca İngiliz memurları uzlaşmaz tavırlarında devam etmişlerdir. Yapılan anlaşmaya göre sınır konusunda anlaşmışları yere hemen sınır alametleri koyacaklardı. Eğer anlaşılan yer Osmanlı lehine ise İngiliz memurları sınır taşı çizmek için talimat beklediklerini söyleyerek çalışmaları akamete uğratmışlardır. Eğer kendi iddialarının lehinde bir karar alınırsa hemen sınır taşları dikmişlerdi.

İngiliz komiserler sınır çalışmalarının Nevâhî-i Tis'a'da yapılması kararlaştırılmasına rağmen Nevâhî-i Tis'a ile bağlantısı olmayan Rida mülhakatından Cebin ve Rubayetn köylerinin Yafi'ye ait olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Talimata göre anlaşılamayan bir nokta olursa hangi tarafın haklı olduğuna bakılmaksızın bu yer terk edilip tahdid-i huduta devam edilecekken İngiliz komiserler buna yanaşmamıştır.³⁹⁸ İngiltere'nin komisyon çalışmalarını akamete

---

³⁹⁶ BOA, Y. MTV. 235-155

³⁹⁷ BOA, Y. MTV. 237-13

³⁹⁸ BOA, Y. MTV. 239-95

uğratmaya çalışmasının sebeplerinden biri de bölgede bulunan aşiretlerle imzalamayı düşündükleri anlaşmaları bitirememiş olmalarıydı.³⁹⁹

İngiltere için komisyon çalışmaları bir anlamda ikinci plana düşmüştü. İngiltere, artık Yemen’de amacına iki vasıta ile ulaşabileceğine karar vermişti. Para ve silah. Bir taraftan Ka’tabe’de bulunan bazı dağlık kısımları Lahic şeyhi vasıtasıyla satın alırken⁴⁰⁰ diğer taraftan da Ocak 1903 tarihinde Aden’den sınıra iki tabur asker ve altı dağ topu sevk etmiştir. Bu askeri hareketlilik hem halkı hem de Mustafa Remzi Bey’i endişeye sevk etmiştir. Mustafa Remzi Bey, Bâbîâli’ye yazdığı yazıda bir anlamda komisyondan ümidini keserek İngilizlerin amacına kuvvetle ulaşmayı amaçladığını bildirmiştir.⁴⁰¹ Bâbîâli’ye hemen önlem alınmaması durumunda Yemen halkı ile İngilizler arasında çatışmanın muhtemel olduğunu bunun da İngilizlerin işgal için aradıkları bahaneye yardımcı olacağı uyarısında bulunmuştur.⁴⁰² Musurus Paşa’nın girişimleri sonucu İngiliz askerleri Aden tarafına doğru çekilmişlerdir.⁴⁰³

Bâbîâli, Osmanlı komiserlerine sınır çalışmalarına başlama talimatnamesi göndermesine karşılık İngiliz komiserleri üstlerinden talimat almadıklarını öne sürerek komisyon çalışmalarına katılmamışlardır. 9 Şubat 1903 tarihinde İngiltere büyükelçisi Bâbîâli’ye gelerek Osmanlı Devleti’nin verdiği teminatları yerine getirmediğini öne sürerek İngiltere’nin mevcut durum itibarıyla komisyon çalışmalarına devam edemeyeceğini bir muhtıra ile bildirmiştir. Başbozuk Arap eşkiyasının İngiliz komiserlere saldırmasını ve bir tanesinin de bıçakla yaralanmasını gerekçe göstererek taleplerinin karşılanacağı zamana kadar komisyon çalışmalarını protesto etmeye karar vermişlerdir. Büyükelçinin talepleri ise şunlardır.

1. Başbozuk eşkiyaya önlem alınmalıdır.

2. Dali emirinin sınırları 1901 yılındaki sınır olarak kabul edilmelidir.

3. Yafi’nin Şafii olarak adlandırılan bölgesinin de Nevâhî-i Tis’a’ya ait olduğu Bâbîâli tarafından kabul edilmelidir.

---

³⁹⁹ IOR/L/PS/10/65, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 3, s. 32

⁴⁰⁰ BOA, **HR.SYS.** 86-7

⁴⁰¹ BOA, **HR. TH.** 277-89

⁴⁰² BOA, **BEO.** 1976-148155

⁴⁰³ BOA, **HR.SYS.** 85-39

4. Lekmet'üş-Şuub'tan şarka doğru yapılacak sınır çalışmalarında İngiliz zabitlerinin rahat çalışabilmesi için gerekli tüm tedbirler alınmalıdır.⁴⁰⁴

İngiltere'nin talepleri Bâbiâli'de tekrar müzakere edilerek 7. Ordu'ya gerekli tedbirlerin alınması için emir verilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Remzi Bey, Wahab'la görüşerek gerekli teminatı vermiş ve sınır tespit çalışmalarına başlanmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁵

Londra büyükelçi Musurus Paşa da Şubat 1903'te İngiltere Dışişleri bakanı Lansdowne ile görüşerek kendisine Bâbiâli'nin Yemen vilayetine gönderilen emirlerin birer kopyasını vermiştir. Bu nedenle İngiltere'nin Dali ve Lahic tarafında yaptığı askeri hareketliliğin gereksiz olduğunu bildirmiştir. Lansdowne ise sorunun Bâbiâli'den ya da müzakere heyetinden ziyade Yemen'de bulunan mahalli idareci ve aşiretlerden kaynaklandığını ve yapılan askeri manevraların da bu kişilere karşı yapıldığını iddia etmiştir. Musurus Paşa ise İngiltere'nin Nevâhî-i Tis'a dışında bir takım emelleri olduğu konusunda Bâbiâli'nin çok ciddi biçimde endişe duyduğunu muhatabına iletmiştir. Dışişleri bakanına *qui sont les vôtres* (hangisi senin) diye sormuştur. Lansdowne ise İngiltere'nin Nevâhî-i Tis'a dışında herhangi bir emperyal düşüncesi olmadığı konusunda teminat vermiştir.⁴⁰⁶

Bâbiâli, Mustafa Remzi Bey'e çalışmalara Lekmetüş-Şuub'dan başlayarak Celile mevkiisi Osmanlı tarafında kalacak şekilde kuzey-doğu yani çöle doğru sınır belirlenmesine başlanmasını bildirmiştir. Ancak İngiliz komiserleri buranın 1885 tarihinden beri Nevâhî-i Tis'a'ya ait olduğunu iddia ederek çalışmaları tekrar durdurmuşlardır. Osmanlı delegasyonu buranın Osmanlı tarafında olduğunu iddia etmesine karşılık bu sorunun çözümü için Aden'den asker celp ettiklerini söylemişlerdir. Ayrıca çalışmaların devam etmesi için burada Osmanlı askerinin çekilmesini şart koşmuşlardır. Miralay Wahab, kendi hazırladığı haritayı Osmanlı delegasyonuna vererek bu haritada bulunan sınırları kabul etmelerini ve bunun sonucunda da sınır görüşmelerinin nihayete erdirilmesini teklif etmiştir. Büyükelçi

---

⁴⁰⁴ BOA, HR.SYS. 86-1

⁴⁰⁵ BOA, HR.SYS. 86-10

⁴⁰⁶ IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation, File 37/1905 Pt 4, s. 324

O'Conor da Bâbîâli'ye bunu kabul etmemeleri durumunda hudut çizimine kendi başlarına devam edeceklerini bildirmiştir.⁴⁰⁷

Yemen vali vekili Abdullah Paşa ise 6 Aralık 1902'de iki taraf komiserlerinin taslak bir harita üzerinde anlaştıklarını ancak İngiltere'nin bu harita yerine Miralay Wahab'ın hazırladığı mezkur haritayı dayattıklarını bildirmiştir. Wahab'ın haritası ile komisyonun üzerinde anlaştıkları harita arasında 200 kilometre kare fark olduğunu ifade eden Abdullah Paşa bu haritayı kabul etmeleri durumunda Zerki, Ahmedi, Hamade, Mafari, Ben-i Said, Dikam, Hicaf, Harir, Hud, Bilad-ı Eşref, Kıblet'üş-Şiar ve Ka'tabe uzlelerinden başka on altı karyenin daha İngiltere himayesine gireceğini bildirmiştir.⁴⁰⁸

Londra büyükelçisi Musurus Paşa, Lansdowne ile görüşerek sınır görüşmelerinin devam etmesini teklif etmiştir. Lansdowne, İngiliz komiserlerinin görüşmelere ara vermesinin iki sebebi olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan birincisi Ka'tabe kaymakam vekilinin Yafi kabilesinin en büyük şeyhlerinden biri olan Şeyh Ali Asgar ile birlikte tahdid-i hudut yapılacak bölgelerdeki halkı İngiltere aleyhine kışkırtmasıdır. Lansdowne'ye göre Ka'tabe kaymakamı Zekeriya Bey'in komisyon azası olması bu faaliyeti onun organize ettiği kanaatini oluşturmaktadır. Bu sebeple Zekeriya Bey azledilip Osmanlı askerleri Celile'den çekilmeden İngiliz komiserlerinin komisyon çalışmalarına katılmayacaklarını bildirmiştir.⁴⁰⁹

İngiltere, daha önce Cebel-i Hicaf, Lekmet'üs-Salah ve Sahaf bölgelerinden Osmanlı askerlerinin çekilmesi karşılığında İtalya'nın Trablusgarp ve kuzey Afrika'daki faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nin desteklemeyi de taahhüt etmişti.⁴¹⁰ Şimdi ise II. Abdülhamid Balkanlar ve Makedonya'da çıkan karışıklıklar karşısında İngiltere'nin desteğini almak için bir takım tavizlerde bulunmayı göze almıştı.

Bundan daha da önemlisi Aden'den gelen haberler II. Abdülhamid'i endişeye sevk etmişti. Çünkü 10 Nisan 1903'te Bombay valisi Lord Northcote, Aden'e gelip

---

⁴⁰⁷ BOA, Y.A. RES. 119-79

⁴⁰⁸ BOA, BEO. 2021-151504

⁴⁰⁹ BOA, Y.A. RES. 119-77

⁴¹⁰ BOA, Y.MTV. 235-155

bir hafta kalmıştı. Bu basit bir ziyaret değildi. İngiltere bu yıllarda Aden iskelesini genişletip Aden'den Dali'ye kadar demiryolu yapmayı tasavvur ediyordu. Aden valisinin geldiği sırada demiryolu için birçok malzemelerin de Aden'e nakledilmesi İngiltere'nin ne kadar ciddi olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Aden'in doğrudan doğruya Londra'ya bağlı olmak üzere müstakil bir vilayet olarak yönetileceği sayısı da Yıldız sarayına kadar ulaşmıştı.⁴¹¹ Tüm bunlara ilaveten İngiltere'nin Dali'ye asker yığdığı bir anda⁴¹² Yafî şeyhinin Aden'den İngiliz askeri olarak Yafî'de kendisine muhalefet eden halk ile muharebe etmesi II. Abdülhamid'i asker çekmeye mecbur bırakmıştı. II. Abdülhamid her halükarda komisyon çalışmalarının devam etmesini istiyordu. Bu nedenle Celile'nin tahliye edilmesini emretti.

II. Abdülhamid'in Celile karakolunun tahliye edilmesi ile ilgili en büyük endişesi bu kararın Yemen halkının hilafete bağlılığını zayıflatma ihtimali idi. Bunun için de Yemen valisine gerekli tedbirleri almasını bildirdi. *“Celile karakolhanesinin irâde-i seniyye-i padişâhiye tatbikan tahliye kılınacağı ve mahall-i mezkûrun tahliyesi livânın ahâli-i umûmiyesince fevk-al-âde sû-i tessürü mûcib olmak me'mûl-i kaviyy olup bu bâbda halkın galeyânlarını teskin ile marzî-i âliye muvâfık olmayan hadisenin men-i hudûsuna ikdâm ve gayrette zerre”*⁴¹³

Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa, Nisan 1903 tarihinde Celile'de bulunan Osmanlı askerlerinin tahliye edildiğini hemen aynı gün İngiliz askerinin buraya gelerek karakolun yakınına bayrak dikerek asker ikame ettiğini bildirmiştir. Sınırın öbür tarafında kalan Ka'tabe gümrük binasının da birkaç gün içinde tahliye edileceğini bildirmiştir.⁴¹⁴ İngiltere Dışişleri Bakanı Lansdowne de hemen akabinde Lordlar kamarasında yaptığı konuşmada Osmanlı askerlerinin çekilmesi üzerine sınır çalışmalarının devam etmesi için komisyona gerekli emirlerin verildiğini bildirmiştir.⁴¹⁵

Komisyon çalışmaları tekrar başlamış ve yapılan bir içtimada Lekmet'üş-Şuub ile Ukle ve Ka'tabe sınırı harita üzerinde belirlenmiş ve araziye tatbik edilmek

⁴¹¹ BOA, HR. SFR3. 527-5

⁴¹² Hilafet (Khilafat), 15 Nisan 1903, s.89, London

⁴¹³ BOA, BEO. 2023-151686

⁴¹⁴ BOA, Y.MTV. 242-150

⁴¹⁵ BOA, Y.A.HUS. 445-42

üzere İngiliz komiserleri davet edilmiştir. Osmanlı ordugahında sınır çizmek için yapılan toplantıda İngiliz komiserler Seylet'ül-Ka'tabe nehrinin oluşturduğu vadiyi ikiye bölmeyi teklif etmişler ve kabul edilmemesi durumunda sınır belirleme için bölgeye hareket etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bu teklifin kabul edilmesi durumunda çizilecek sınır Ka'tabe kazasının kuzeyinden geçecekti. Osmanlı komiserleri bu taleplerinin imzaladıkları protokole aykırı olduğunu kendilerine ifade etmiştir. Bunun üzerine komiserler buraları incelemeyen imzaladıklarını bu sebeple imzalamakla hata ettiklerini özürle beyan etmişlerdir. Mustafa Remzi, Bâbîâli'ye yazdığı yazıda daha önce yapılan protokolde çizilecek sınırın bölgenin topoğrafyasına uygun olması konusunda taraflar arasında zabıt imzalandığını ancak bu talebin bölgenin topoğrafyasına uygun olmadığı için kabul edilmediğini bildirmiştir.⁴¹⁶

İngiliz komiserleri ile Osmanlı komiserleri 1903 yılı başında ortak bir harita çizmişlerdi. Bu haritada İngiltere'nin talep ettiği sınır yeşil çizgi ile Osmanlı komiserlerinin talep ettiği sınır ise mavi çizgi ile belirtilmişti. Ayrıca bu harita Fransızca olarak taraflarca teati edilmişti. Ancak Miralay Wahab, getirdiği haritada bir de kırmızı çizgi eklemişti. Bu çizgi İngilizlerin daha önce talep ettiklerinin dışında daha fazla bir alanı içeriyordu.⁴¹⁷ Bu sebeple komisyon çalışmalarına tekrar ara verilerek son durumun hem İstanbul'a hem de Londra'ya bildirilerek ne yapılması gerektiği hakkında gelecek talimatı beklemeye karar vermişlerdi.

Komisyon çalışmalarına ara verildikten birkaç gün sonra Wahab, Miralay Mustafa Remzi Bey'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin amacı kendi haritasının kabul edilmesi için Mustafa Remzi Bey'i ikna etmektir. Ancak Mustafa Remzi Bey, Wahab'ın bu teklifini daha önce anlaşılan haritaya uygun olmadığı gerekçesi ile reddetmiştir. Wahab, Mustafa Remzi Bey'i ikna edemeyeceğini anlayınca sinirlenerek diplomatik nezaketi de bir tarafa bırakarak *Osmanlı komiserleri hattın araziye tatbikinde salâhiyyet-dâr olduklarını söylüyorlar bir de şimdi münâzaalı olan bir hattın tarafeyndeki arazinin haritasını ahza müsaade ve iştirâk etmiyorlar bu nasıl salâhiyyet böyle bir salâhiyyet diye ortaya sürmek adeta hamâkattir* diyerek

---

⁴¹⁶ BOA, BEO. 2057-154201

⁴¹⁷ BOA, BEO. 2069-155171

orada bulunan Osmanlı memurlarını aşağılamıştır. Bunun üzerine komisyon azalarından İbrahim Bey, *Osmanlı komiserleri kendilerini cihân-ı medeniyetin en medeni devletlerinden olan İngiltere Devleti fehîmesinin medeni komiserleri karşısında zannediyorlardı. İtâatimizde bulunan ve sırasına göre vahşi denilen ve Araplardan daha vahşiyane muâmelâta cesaret eden bir İngiliz miralayının sarf ettiği o kaba sözü ve onunla kastettiği mefhûmu hiçbir vakitte kabul etmem ve onu kâmile reddediyorum. Medeni bir devlet-i muazzamânın miralayı sıfatı ile metbû'unuzun muhibbî bir devlet-i muazzam heyeti karşısında ne derecede dikkatli ve nazik davranmak lazım geldiğini unutuyorsunuz ki buna cidden teessüf olunur. Osmanlı komiserleri hükümet-i metbûa-i mufahhamâlarından aldıkları emirde beyan olunan ve müddeiyâtınıza nazaran tarafınızdan çizilmiş olan çizginin araziye tatbiki hususunda salâhiyyet-i kâmileyi hâizdirler. Bu salâhiyyetlerini her zaman fiilen ibrâza hazırdırlar. Osmanlı komiserleri bi-l-muhabere sizin iddianızı tasdik edemezler. Sizin gibi sözünü imzasını tanımamak muâmelatında bulunanlardan değildirler. Birkaç dakika evvel hitâma varan bugünkü müzâkerede topoğrafya ameliyatının da muvakkaten ta'tîli taht-ı karara alınmış iken bu yolda tebdil-i karar hakkındaki teşebbüsâtınıza ve bunun neticesi olan kaba muamelenize müteesiftir cevabını vermiştir. Bu cevap karşısında hatasını anlayan Wahab derhal sözünü geri alarak İbrahim Bey'den özür dilemiş ve ardından İbrahim Bey'in elini tutarak şu sözleri serdetmiştir. *Bî-vahş Britanyalıca büyük bir kabahatte bulundum. Affınızı sûret-i mahsûsada rica ederim. Bunun üzerine İbrahim Bey de İnsanun hiddet esnasında bazen fazla söz söylemesi vâki olur ise de İngilizler medeni ve aleme medeniyet dersi vermekle müftechir olduklarından bunun neticesi olarak sizden daima nezâket-kârâne muamele beklemek hususundaki hakkımı teslim edersiniz zannederim* diye mukabelede bulunmuştur. Konuyu Bâbîâli'ye bildiren İbrahim Bey, hakaretin şahsına değil taşıdığı Osmanlı komiseri sıfatına yapıldığını, İngiliz komiserlerinin kabalıklarının gittikçe artarak son dereceye geldiğini ve bundan sonra da benzer şeylerin yaşanmasının muhtemel olduğunu bildirerek İngiliz komisyonunun değiştirilmesini talep etmelerini bu mümkün olmazsa kendisinin değiştirilmesinin daha muvafık olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁸*

---

⁴¹⁸ BOA, Y.MTV. 243-58

Londra Büyükelçisi Musurus Paşa da Lansdowne ile görüşerek Hatt-ı Fasil komisyonunda yaşanan aksaklıklar ve İngiliz delegasyonunun davranışlarından duyduğu rahatsızlığı iletmiştir. Musurus Paşa, özellikle şu dört konuda duyduğu rahatsızlığın bir an önce giderilmesini talep etmiştir.

1. İngiliz komiserlerinin hudut çalışmalarını sürekli engelleyip sabote etmektedirler.

2. Tarafların üstleri ile istişare etmek için komisyon çalışmalarına ara verildiği zamanlarda Miralay Wahab, komisyon protokollerinin hilafında teleplerde bulunarak kendi isteklerinin kabul edilmesi için Osmanlı komiserlerine baskı yapmaktadır.

3. İngiliz topoğrafya memurları Nevâhî-i Tis'a haricinde topoğrafya çalışması yapmaktadır.

4. Wahab, Osmanlı tarafına nakledilen gümrük binasının tartışmalı bölgede olduğunu iddia ederek ısrarla kaldırılmasını talep etmektedir.

Dışişleri Bakanı Lansdowne, Musurus Paşa'nın bu şikayetlerine karşılık İngiliz komiserlerinin talimatlara uygun hareket ettiğini iddia etmiştir. Lansdowne'ye göre her iki tarafın imzaladığı talimata göre iki taraf komiserleri arasında anlaşma olmaması durumunda tahdid işi beyne-devleteyn çözülecektir. Örneğin 18 Mart'ta müştereken hazırlanan bir haritaya göre tahdid-i hudud müştereken yapılmıştır.

Lansdowne, yeşil hattın İngiltere taleplerini göstermek için çizildiğini ancak bunun hat komiserlerin her vakit tahkikat yapmalarına ve buna istinaden makul bir hudud önermelerine mani olmadığını ifade etmiştir. Bu hududdan bir mikyasta talepte bulunmanın İngiltere'nin politikasına uygun olmadığını yalnız sarahaten muhakkak ve tekâbül-i menafi kaidesi tatbik edilerek taraflarca muvafık olacak bazı tadilatın kabul edilmesinin mümkün olduğunu da eklemiştir.

Lansdowne sözlerinin devamında Ka'tabe hududu ile ilgili teklifin coğrafi teferruatını takip etmenin mümkün olmadığını ancak Miralay Wahab'ın tartışmalı yeri tesviye için müşterek bir teftiş icrasını tekliften başka bir şey yapmadığını iddia etmiştir. Lansdowne'ye göre bu teklif İngiltere'nin tahdid-i hudud için belirlediği kaidelere uygundur. Wahab'ın hattın her iki tarafından kısa bir mesafe üzerinde

yeniden çizme teklifi yine bu kaideye uygundur. Yine Wahab'ın kendi başına topoğrafya çalışması yapması Nevâhî-i Tis'a'nın hududunun şüphe kalmayacak bir şekilde ortaya koyma çabasından mütevelliddir. Yine bu hududun haritada çizgili gösterilmesi buna delildir. Zira şu noktalı hattın maksat hattın muvakkat olduğu ve daha tetkike muhtaç olduğunu göstermektedir. İngiliz komiseri bu malumatın sıhhatini tetkik için bir cümle teshilata malik olmak salahiyetini haizdir. Gümrük dairesinin Ka'tabe kazasında tesis edilmesinin ise Musurus Paşa'nın verdiği teminata muhalif olduğunu, tartışmalı bir bölgede Osmanlı memurlarının gümrük binası kurulmasından başka orada fazladan gümrük vergisi alındığının İngiliz memurları tarafından kendisine bildirildiğini beyan etmiştir.⁴¹⁹

İngiltere her ne kadar Osmanlı Devleti ile uzlaşmaz bir tavır takınsa da bölgede işler istediği şekilde cereyan etmiyordu. 16 Mayıs 1903'te Hindistan valisi Londra'ya yolladığı gizli raporda Celile'nin tahliyesi ve Türklerin yeşil hattın gerisine çekilmesi ile bu hat temelinde bir sınırın çizilmesini amaçladıklarını ancak bu beklentilerinin aşiretlerin karmaşık yapısı ve Türklerin aşiretler üzerindeki etkisi nedeniyle yerine getirilemediğini itiraf etmiştir. İngiliz askeri varlığına rağmen Celile'deki karşılıklar daha da artmıştı. Kabilelerin tutumunun güvenilir olmaması, Londra ile haberleşmede sıkıntılar yaşanması, bundan sonra çölün sınırlandırılması sürecinde yaşanması muhtemel olumsuzluklar konusunda endişeleri daha da artırmıştı.

Hindistan Valisi'ne göre yeşil hattın durduğu noktaya kadar sınırın çizilmesi, Bâbîâli ile olan sorunun çözümüne katkı sunacaktır. Bu durumda, İngiltere, sınırlandırmanın hemen çöle uygulanması konusunda ısrar etmemelidir. Hatta Bâbîâli, Yukarı Yafi'ye ve İngiliz koruması altındaki diğer aşiretlere müdahale etmemeyi taahhüt ederse, Nevâhî-i Tis'a'nın daha fazla sınırlandırılmasını ertelemeyi bile teklif edebilir.⁴²⁰ Hindistan Valisi'nin öngörüsü kısmen haklı çıkmış ve bir süre

---

⁴¹⁹ BOA, BEO. 2103-157667

⁴²⁰ IOR/L/PS/10/65, Aden Frontier Delimitation, File 37/1905 Pt 3, s. 30

sonra Ka'tabe halkı ile İngiliz askerleri arasında çatışma yaşanmış ve her iki taraftan da kayıplar meydana gelmişti.⁴²¹

Wahab da 30 Mayıs 1903'te İngiliz Dışişleri Bakanlığına birbirine alternatif üç harita sunarak Seylet'ül-Ka'tabe sınırında farklı değişiklik yapılabileceğini bildirmiştir. Buna göre Ka'tabe'nin bir kısmı Osmanlı Devleti'nin olacak ve karşılığında da Yubi ve Haiki bölgeleri İngiltere'ye verilecekti. Bu iki bölge 130 mil kadar bir alanı içeriyordu.⁴²²

Burada İngiltere'nin ciddi bir kafa karışıklığı yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu kafa karışıklığının sebebi Hindistan Bakanı Lord Hamilton'un Lordlar kamarasında Aden sınır işlerinin neden istenilen seviyede gitmediği yolundaki bir suale verdiği cevaptan anlaşılmaktadır. Hamilton, İngiliz komiserlerinin kendi başlarına yaptıkları sınır çalışmalarına Hindistan idaresinin nezaret ettiğini Osmanlı komiserleri ile yapılan sınır çalışmalarına ise İstanbul büyükelçiliği vasıtası ile Hariciye Nezareti'nin takip ettiğini bildirmiştir.⁴²³ Hamilton burada doğrudan ifade etmese de İstanbul büyükelçiliği ile Hindistan valiliği arasında rekabet olduğu ve bunun da İngiltere'nin net bir karar vermesini engellediği görülmektedir. Hatta Lansdowne, Musurus Paşa ile Ka'tabe'nin aidiyeti hakkında yaptıkları bir görüşmede Nevâhî-i Tis'a görüşmelerinin Bâbîâli ile İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi O'Conor arasında yapılmasını bile teklif etmiştir.⁴²⁴

4.4. 1903 SINIR PROTOKOLÜNÜN İMZALANMASI

Aden valisi Maitland, Ağustos 1903'te Londra'ya yazdığı mektupta sınır çalışmalarının maliyetinin çok yüksek buna karşılık ilerlemenin ise çok yavaş olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle birinci olarak Bana, ikinci olarak Amiri, üçüncü olarak da Havaşib sınırlarının çözülmesini tavsiye etmiştir. Bunun için Bâbîâli'ye daha fazla baskı yapılmasını önermiştir.⁴²⁵

---

⁴²¹ BOA, **BEO**. 2102-157650

⁴²² IOR/L/PS/10/65, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 3, s. 356

⁴²³ BOA, **Y.A. HUS**. 452-33

⁴²⁴ BOA, **Y.A. HUS**. 451-158

⁴²⁵ IOR/L/PS/10/65, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 3, s. 38

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi O'Conor, 10 Ağustos 1903'te Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek yeni bir teklifte bulunmuştur. Bu teklife göre İngiltere'nin daha önce çizdiği haritadaki yeşil hatta göre hudut çalışması tekrar başlatılacaktır. Hudut çalışmasında bazı kaza veya köylerin ikiye bölünmesi gibi bir durum meydana gelmesi durumunda buranın ikiye taksiminden sarf-ı nazar edilerek bir bütün halinde iki taraftan birinin idaresinde bırakılacaktır. Ayrıca bu teklifte Ka'tabe'nin Osmanlı Devleti tarafında kalması da İngiltere tarafından kabul ediliyordu.⁴²⁶

Büyükelçi, 15 Ağustos'ta bu kez II. Abdülhamid'le bir görüşme gerçekleştirmiştir. Padişah bu görüşmede Lansdowne'nin önerdiği sınır hattına sıcak baktığını söyleyerek büyükelçiden Londra'yı bu sınırı kabul etmeye ve yeni güçlükler çıkarmamaya ikna edeceğini umduğunu söylemiştir. O'Conor ise cevaben bunun yetkisi dışında olduğunu ve İngiliz Komisyonunun ülke topografyasını incelemesine izin verilmeden Türk makamları tarafından çizilen bir sınır çizgisini İngiliz Hükümetinin kabul edemeyeceğini bildirmiştir. O'Conor, muazzam masraflar ve hatırı sayılır bir çatışma riskiyle sonuçlanan bu müzakereleri artık sonuçlandırmanın gerekli olduğunu ve mümkünse imparatorluk hükümetiyle dostane bir anlayışla bunu yapmak istediklerini bildirerek saraydan ayrılmıştır. O'Conor, bu görüşmelerden sonra Lansdowne'ye yazdığı yazıda Sadrazam'ı, Bakanlar Kurulu'nu önerilen sınır çizgisini kabul etmeye ikna etmede ciddi bir zorluk beklemediğini ancak Harbiye ve Dahiliye nazırlarının bu konuda engel çıkaracaklarını düşündüğünü bildirmiştir.⁴²⁷ Bâbiâli ise sınırdaki meydana gelecek bu değişikliklerin büyük çapta olmaması ve mütekabiliyet esasına göre davranılması koşulu ile olumlu yaklaşmıştır.⁴²⁸

Görüşmelere ara verildiği sürede II. Abdülhamid Nevâhî-i Tis'a ile ilgili yeni bir kroki çalışması yaptırmıştı. 7. Ordu Müşiri Abdullah Paşa'nın nezaretinde hazırlanan bu krokide İngilizlerin hazırladığı harita ile Osmanlı Devleti'nin iddiaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmişti. Abdullah Paşa, İngilizlerin en büyük

---

⁴²⁶ BOA, **BEO**. 2141-160564

⁴²⁷ IOR/L/PS/10/65, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 3, s. 188

⁴²⁸ BOA, **İ.DUİT** 137-88

emellerinin Ka'tabe'yi ele geçirmek olduğunu bu emellerini de Ka'tabe'nin Dali'nin bir parçası olduğu iddialarına dayandırdığını bildirmiştir. Abdullah Paşa, Ka'tabe'nin İngiltere tarafında kalması durumunda civardaki bütün kabileler üzerinde su-i tesir yapacağını iddia ederek her halükarda Ka'tabe'nin Osmanlı tarafında kalması için çalışılması gerektiği uyarısında bulunmuştu.⁴²⁹ O yıllarda Ka'tabe'nin 1903 yılındaki tahmini nüfusu 400 bin civarında idi.⁴³⁰ Paşa'ya göre böyle büyük bir kabilenin ve onun sahip olduğu arazinin İngiltere'nin himayesine geçmesi durumunda Osmanlı Hicaz'a kadar olan bölgede ciddi bir zaafa uğrayacağı aşıkardı. Çünkü Ka'tabe, Yemen'in güneydoğusunda bulunuyordu. Kuzeyinde Rıdağ kazası bulunduğu buranın İngiltere himayesine girmesi halinde ... *"kıta-i Yemaniye'nin sûret-i dâimede cenub-i şarkıyyesinden tehdid olunmak mahzûr-i azîminden başka hissiyat-ı siyasiyye ve medeniyyet-i istikbâliyyesi büyük bir akabe-i vukuâta müsâdefe olacağı..."* uyarısında bulunuyordu.⁴³¹

Görüşmelerin tekrar başladığı sırada Miralay Wahab, Türk ordugahına gelerek II. Abdülhamid'in cülus yıldönümünü münasebetiyle hem müzakere heyeti adına hem de Aden valisi adına tebriklerini sunmuştur. Miralay Wahab'ın bu davranışı hem komisyon üyeleri hem de Bâbîâli üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır.⁴³²

Wahab, bir taraftan Osmanlı delegasyonunu olumlu anlamda etkilemeye çalışırken diğer taraftan hem Rıda kazasına bağlı Rubateyn karyesine hem de Şuayb karyesine silahlı askerler sevk ediyordu.⁴³³ Abdullah Paşa, Bâbîâli'ye yazdığı yazıda Şuayb'e giren İngiliz birliklerinin sayının 600'den fazla olduğunu ve bazı masum kişileri öldürdüğünü bildirmiştir. Abdullah Paşa'ya göre bunun tek sebebi bu kabilenin İngiliz idaresine temayül göstermemesi idi.⁴³⁴ Londra büyükelçisi Musurus Paşa, İngiliz gazetelerinde asker sevki olarak haber olan bu durumu İngiliz makamlarından sorduğunda kendisine bunun sınır görüşmeleri ile ilgili bir durum

---

⁴²⁹ BOA, Y.PRK.ASK. 199-16

⁴³⁰ BOA, HR.TH. 286-38

⁴³¹ BOA, Y.PRK.UM., 64-86

⁴³² BOA, İ.HUS., 109-126

⁴³³ BOA, Y.A.HUS., 456-80

⁴³⁴ BOA, Y.A.HUS., 456-84

olmadığını serkeşane hareket eden Ka'tabe kabilesini itaat altına almak için yapıldığı cevabı verilmiştir. Lansdowne, Musurus Paşa'ya konunun ehemmiyetsiz olduğunu hatta konu hakkında gazeteler kadar bile malumatı olmadığı cevabını vermiştir.⁴³⁵

Görüşmeler başladığında İngiliz komiserleri haritada yeşil olarak gösterdikleri çizginin dışında çıkararak bazı tadilatlarla bulunulmasını talep etmişlerdir. İngiltere elçisi O'Conor, bizzat sadrazamla görüşerek bu isteğini dile getirmiştir. Sadrazam Ferid Paşa, Miralay Mustafa Bey'e durumu bildirerek görüş talep etmiştir. Mustafa Bey ise İngiliz ve Osmanlı heyetinin anlaşığı haritaya muhalif olan bu talebin kabul edilmesi durumunda Türk tarafının Dükkam bölgesinde yer alan 70 kilometrekarelik bir alanı kaybedeceğini bildirmiştir. İngiltere'nin bu konuda ısrarcı olması veya baskısını artırması durumunda ise Ukle ve Ka'tabe bizim tarafta kalmak koşulu ile Ukle'den Lekmet'üt-Tevki arasında yeni bir sınır çizilmesini teklif etmelerini önermiştir.⁴³⁶

Kasım 1903'te tekrar başlayan sınır çizim çalışmalarında Osmanlı memurları Bâbîâli'den talimat almadıklarını öne sürerek Fina vadisinde yapılması kararlaştırılan hudut çalışmalarına iştirak etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Osmanlı komiserleri Bâbîâli'ye yazdıkları yazıda İngiliz memurların Ukle'nin İngiltere tarafında kalacağı yolunda talimat verildiğini ve bu talimatın Bâbîâli tarafından da onaylandığını kendilerine bildirdiklerini ifade ederek talimatların her iki taraf memurları tarafından farklı yorumlandığını bildirmişlerdir.⁴³⁷ İngiltere büyükelçisi O'Conor Bâbîâli'den bu bölgede herhangi bir tebeddül taleplerinin olmadığını daha önce anlaşılan haritaya göre sınır belirleneceğini bildirerek gerekli talimatların gönderilmesini talep etmiştir.⁴³⁸ Bâbîâli sorunun büyümemesi ve sınır çalışmalarının tekrar akamete uğramaması için gerekli talimatları komisyona göndermiştir. Tekrar başlayan sınır çalışmalarında Hişa dağının olduğu kısımda iki taraf memurları sınır taşları

---

⁴³⁵ BOA, Y.A.HUS 461-68

⁴³⁶ BOA, Y.A.HUS 459-36

⁴³⁷ HR. BEO. 2239-167907

⁴³⁸ BOA, BEO. 2222-166638

dikmişlerdir.⁴³⁹ İngiltere ise konulan sınır taşlarının korunması için bazı kabilelerle anlaşarak onlara aylık düzenli ödemeler yapma konusunda senet imzalamıştır.⁴⁴⁰

18 Ekim 1903'te Ka'tabe'de o zamana kadar yapılan sınır çalışmaları iki taraf komiserleri tarafından bir protokole dökülmüş ve imzalanmıştır. Bu protokol 27 maddeden oluşuyordu. Protokol hem ilk olması hem de hangi bölgeye nasıl bir sınır işareti konulduğunu dahi belirtmesi açısından ileride doğabilecek ihtilafları önlemeyi amaçladığından oldukça önemlidir. Hem Türkçe hem de Fransızca olarak imzalanan protokol burada aynen verilmiştir.

I

Hudud şimâlen merbût haritada (1) rakamıyla işaret olunan Bana ile vadi-i 'Arâir'in nokta-i iltisâkının menba' cihetinde ve vadi-i Bana denilen Bana nehrinin sahil-i (yümniler) cenûbisinde kâin bir noktadan bed' eder. Bu nokta takribi olarak Re's-i Allaf'ın şimâl-i şarkisi olup bir hudud işaretiyle irâe edilmemiştir.

II

Hat (I) işaretli noktadan Re's-i Allaf tepesine gider. Harita üzerinde (II) rakamıyla işaret olunan (Re's-i Allaf) vadi-i Arâir'in garbında (Cihet-i Yesar) kâin bir tepenin en mürtefi' noktasıdır. Bu nokta bir hudut işaretiyle irâe edilmemiştir. Hudud Re's-i Allaf'dan itibaren hatt-ı müstakîm üzere Lekmetü'l-Maâbir'e gider.

III

Harita üzerinde (III) rakamıyla işaret olunan Lekmetü'l-Maâbir ve vadi-i Arâir'in sahil-i garbisinde (cihet-i yesâr) kâin bir kontrefordur. Hudud Lekmetü'l-Maâbir'den doğrudan doğruya Zirâü'l-Mișrâk'a gider.

IV

Harita üzerinde (IV) rakamıyla işaret olunan Zirâü'l-Mișrâk vadi-i Arâir'in sahil-i garbisinde (cihet-i yesâr) kâin bir zirve olup bir hudud işaretiyle irâe edilmemiştir. Hudud Zirâü'l-Mișrâk'dan itibaren Cihaz (Safle'l'ül-Cehhâz) denilen

⁴³⁹ BOA, BEO. 2227-166983

⁴⁴⁰ A Collection Of Treaties XI, s. 175

hedeğin kısm-ı süflâsını geçerek Kubbet'ül-Arâir'e kadar bir hatt-ı müstakîm takip eyler.

V

Harita üzerinde (V) rakamıyla işaret olunan Kubbet'ül-Arâir, Vadi-i Arâir ile Vadi- Kâbi arasındaki bir kontreforun üzerinde kâin harap bir mesciddir. Bu nokta bir hudud işaretiyle gösterilmemiştir. Hudud Kubbet'ül-Arâir'den itibaren hatt-ı müstakîm üzere Derbû'd-Dînat'a geçer.

VI

Harita üzerinde (VI) rakamıyla işaret olunan Derbû'd-Dînat mültekâlarının munsabb cihatında Vadi-i Arâir'i teşkil eden ile Vadi- Safa ile Nasran arasında kâin bir kontreforun üzerinde bir harabedir. Bu nokta takriben iki metre irtifânda yontulmamış taştan mamul bir hudud işaretiyle irâe edilmiştir. Hudud mezraâları Mürâis'teki mültekâda bırakarak Derbû'd-Dînat'tan hatt-ı müstakîm üzere Vadi-i Nasrân ile Vadi-i Selâle'nin mültekâsına geçer.

VII

Vadi-i Nasran ile Vadi-i Selâle'nin harita üzerinde (VII) rakamıyla işaret edilen mültekâsı bir hudud işareti ile gösterilmemiştir. Hudud işbu mültekâdan itibaren Vadi-i Selâle'nin **Talini** bu vadinin re'sine kadar takip eder.

VIII

Harita üzerinde (VIII) rakamıyla işaret olunan Vadi-i Selâle'nin re'si bir hudud işaretiyle gösterilmemiştir. Buradan itibaren hudud Cebel-i Cemime'nin müntehâ-yı şarkisine kadar Cebel-i Masânâ denilen geçidin taksim-i miyâh hattını takip eyler.

IX

Harita üzerinde (IX) rakamıyla işaret olunan (Cebel-i Cemime), Marves-Sagir (Mürâis) ve Ekziz (Şuayb) karyeleri beyninde tamamıyla gösterilen bir cebeldir. Burada hudud çimento ile imal edilmiş yonma taştan bir hudud irâe edilmiştir. Bunun kâidesi her ciheti (80) santimetre tûlünde bir murabba'dır. Hudud işaretinin irtifâ

1,5 metre olup cebelin zirvesinin müntehâ-yı şimâl-i şarkisinde ve cebelin en mürtefi‘ noktasının takriben on metre bu‘d mesafesinde kâindir.

(Cebel-i Cemime)’den itibaren hudud hatt-ı müstakîm üzere (Cevs’ül-Esved)’den (Deyneba)’ya geçer.

X.

Harita üzerinde (X) rakamıyla işaret olunan (Cevs’ül-Esved),(Hüsver) ile (Müteâre) vadileri arasındaki kontrefor üzerinde kâin olup harçsız ve bozulmamış taştan bir hudud işaretiyle gösterilmiştir.

(Cevs’ül-Esved)’den itibaren hudud hatt-ı müstakîm üzere (Necd-i Müteâre)’ye geçer.

XI

Harita üzerinde (XI) rakamıyla işaret olunan (Necd-i Müteâre) (Müteâre) ve (El-Cevv) vadilerinin hatt-ı müstakîm-i miyâhını teşkil eden boğaz üzerinde kâin müstevi bir mahaldir. Bu mahalli göstermek üzere kâidesi her cihetten (80) santimetre tûlünde ve 1,5 metre irtifâında bir murabba olan çimentodan mamul taştan bir hudud işareti inşa edilmiş ise de tarafeyn komiserleri beyninde adem-i lüzumu müttefikan tasdik olunmuş ve işaret de hedm edilmiştir. (Necd-i Müteâre)’den itibaren hudud hatt-ı müstakîm üzere (Lekmet’ül-Cüssam)’a geçer.

XII

Harita üzerinde (XII) rakamıyla işaret olunan (Lekmet’ül-Cüssam) mevkii bin-nefs (Lekmet’ül-Cüssam)’ın en mürtefi noktasını teşkil eden ufak bir cebeldir. Komisyon tarafından kararlaştırılan noktanın yani (Lekmet’ül-Cüssam)’ın en mürtefi noktasının cenûb-i şarkisine takriben 30 metre bu‘d mesafede kâin bir nokta üzerine kireç taşından bir hudud işareti inşa olunmuş ise de bu nokta (Meraiş) ve (Şuayb) karyeleri ahalişi beyninde münâzaun-fih olduğundan mezkûr işaret komisyonun emriyle hedm edilmiştir. (Lekmet’ül-Cüssam)’dan itibaren hudud (Cerb) vadisinden bil-mürûr hatt-ı müstakîm üzere (Lekmet’ül-Hamra)’ya geçer.

XIII

Harita üzerinde (XIII) rakamıyla işaret olunan (Lekmet’ül-Hamra), (Al-Hakl) karyesinin mevrûât tarlaları ile (Vadi-i Cerb) beyninde kâin bir kontrefordur. Bu nokta bir hudud işareti ile irâe edilmemiştir. (Lekmet’ül-Hamra)’dan itibaren

müstakîm bir hat üzerinde (Lekmetü Suda) ile (El-Hakl) tarlalarını bir incir ağacı (Beles) altından mürûr eder. Buraya (Komisyon tarafından Beles hudud işareti tesmiye olunan) bir hudud işareti inşa olunmuştur.

XIV

Harita üzerinde (XIV) rakamıyla işaret olunan (Beles) hudud işareti incir ağacının biraz cenûbunda kâin El-Hakl mezrasının hudud-i cenûbisi kurbunda kâindir. Bu nokta kireç taşından bir hudud işaretiyle irâe edilmiştir. Bu işaretin kâidesi murabba‘ ve her tarafı 30 santimetre tûlünde olduğu gibi irtifâi dahi takriben 1,70 metredir. Hudud Beles hudud işaretinden itibaren (Cevs’ül-Hadâi’l-Esved)’e kadar (El-Hakl) nam mezraanın hudud-i cenûbisini takip eder.

XV

Harita üzerinde (XV) rakamıyla işaret olunan (Cevs’ül-Hadâi’l-Esved), (Vadi’ül-Haddah)’ın cihet-i garbisinde (Hayd’ül-Hatm)’ın şimâl-i şarkisindeki kontreforun dâmeninde kâin cesim siyah bir kayadır. Bu nokta bir hudud işaretiyle irâe edilememiştir. Cevs’ül-Hadâi’l-Esved’den itibaren hudud Sayd’ül-Hatm’in hatt-ı müstakîm-i miyâhını en mürtefi noktasına kadar takip eder.

XVI

Harita üzerinde (XVI) rakamıyla işaret olunan (Hayd’ül-Hatm) bu isimle ma‘rûf olan Vadi-i Arâs ile Vadi’ül-Haddah arasında kâin bulunan dağın en mürtefi noktasıdır. Bu nokta çimentodan mamul olup (9) numeroda zikr olunan hudud işaretiyle aynı ebatta bulunan yonma taştan bir hudud işaretiyle irâe edilmiştir.⁴⁴¹

Kasım ayı sonunda ise imzalanan nüshaların birer kopyası Bâbîali ve Hindistan valiliğine gönderildi. İhtilafı yerler, haritada mavi bir çizgiyle gösterilmiştir. Çizgiler arasındaki (çok düzensiz şekilli) alan, yoğun nüfuslu olan yaklaşık 400 mil karelik bir ülkeyi kapsıyordu.⁴⁴²

⁴⁴¹ BOA, HR.SYS. 89-17

⁴⁴² IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation, File 37/1905 Pt 4, s. 647

4.4.1. 1904 Sınır Protokolleri

Yemen valisi Abdullah Paşa, Bâbîâli'ye yazdığı yazıda 1903 protokollerinden sonra ortak haritada anlaşıldığını Lekmetü's-Şuûb'dan kuzeye doğru gidilerek Ka'tabe ve Dali hududunda tahdid-i hudud çalışmalarının bittiğini bildirerek İngiliz memurlarının arzusuna göre çöle doğru sınır çalışmalarına devam edebileceklerini ifade etmiştir.⁴⁴³ Sadrazam Ferid Paşa da Ukle ile Lekmetü'z-Zevki arasında yapılan hudud çiziminin Ka'tabe'nin menfaati doğrultusunda yapılmasından duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.⁴⁴⁴

Aden valisi Maitland, Aralık 1903 tarihinde Dali emiri ile bir anlaşmanın yapılması durumunda önemli bir kazanım elde edecekleri düşüncesinden hareketle bu anlaşma için Bombay valiliğinden yetki talep etmiştir. Maitland, Dali emirinin İngiliz subaylarının geçişi, Amiri sınır direklerinin bakımı, bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi sağlama ve gerekli durumlarda hastahane ve diğer yapılar için arsa kiralama konularında anlaşma yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Maitland'a göre Dali bölgesinde askeri bir hareketle İngiliz nüfuzunu genişletmek oldukça kolaydır. Ancak bunun yerine kabile sorumluluğunu test edecek bir anlaşmayı yapmayı uygun gördüğünü bildirmiştir. Bombay yönetimi bu öneriye soğuk bakmıştır. Çünkü Bombay yönetimine göre yapılacak böyle bir kapsamlı anlaşma her heyden önce İngiltere'yi bağlayacaktır. Himaye altında olacak aşiret mensuplarının Türk sınırları içinde yaşayanlara karşı işledikleri saldırganlık fiillerinden sorumluluğunu üstlenmenin ileride yeni sıkıntılar doğuracağını bildirmiştir.⁴⁴⁵

1904 yılının ilk aylarında başlaması planlanan Subeyhi sınır çalışmaları öncesinde İngiltere'nin Subeyhi'ye askeri birlik göndermesi nedeni ile akamete uğramıştı. İngiltere'nin asker gönderme gerekçesi ise aşiretlerin komisyon çalışmalarının tacizini önlemektir. Maitland'a göre bu plan bugüne kadar oldukça başarılı olmuştur.⁴⁴⁶ Tüm bu entrikalar gölgesinde 15 Şubat 1904'te ikinci bir hudud protokolü imzalandı. Bu protokol 1903'te imzalanan protokolün eksik kısımlarını

---

⁴⁴³ BOA, HR.TH. 293-100

⁴⁴⁴ BOA, HR.TH. 295-50

⁴⁴⁵ Aden **Hinterland Affairs**, s. 848

⁴⁴⁶ IOR/L/PS/10/66, **Aden Frontier Delimitation**, File 37/1905 Pt 4, s. 943

ikmal etmenin yanı sıra bazı düzenlemeleri de içeriyordu. Fransızca ve Türkçe hazırlanan protokol şu maddelerden oluşuyordu.

Hayd'ül-Hatm'dan itibaren hatt-ı hudud mezzûâtı Atebat'da bırakarak (XVII) rakamıyla işaret olunan Tinâme nam küçük vadinin re'sine geçer ve ba'de (XVIII) rakamıyla işaret olunan Zirâ'ün-Nis nam noktaya doğru hatt-ı müstakîm üzere gider. Oradan doğrudan doğruya (XIX) rakamıyla işaret olunan Re's-ün-Nakil-i Aden'e oradan Mim Sema tarikiyle (XX) rakamıyla işaret olunan Rehab'ül-Verd'e oradan (XXI) rakamıyla işaret olunan Zahr-i Nakil-i Süveyda'ya ve ba'de hatt-ı müstakîm üzere (XXII) rakamıyla işaret olunan ve Necd-i Maver'e geçer ve oradan hatt-ı müstakîm-i miyahı (XXIII) rakamıyla işaret olunan Cebel-i Barkan'ın zirvesine kadar takip eyler. Bu noktadan sonra hatt-ı hudud (XXIV) rakamıyla işaret olunan Lekmet'ül-Kurbiye cebel-i sagirine inerek oradan (XXV) rakamıyla işaret olunup çimentodan mamul bir hudud işaretiyle irâe edilen Lekmetü Kasâm-ı Serrâd'a doğrudan doğruya geçer ve oradan da (XXVI) rakamıyla işaret olunup Cebel-i Cerad'ın sath-ı mâil-i cenûbisi üzerinde kâin bulunan ve kezâlik çimentodan bir hudud işaretiyle dahi irâe edilen ufak bir dağın zirvesine geçer. Buradan hatt-ı hudud (XXVII) rakamıyla işaret olunup çimentodan bir hudud işaretiyle irâe edilen Hâbil-i Zürr'a'ya doğrudan doğruya geçer ve oradan Necd-i Aslum kurbunda kâin Hâbil-i Bedr'in müntehâ-yı garbisi üzerinde kâin olup (XXVIII) rakamıyla işaret olunan ve kezalik çimentodan bir hudud işaretiyle irâe edilen bir noktaya geçer. Buradan hatt-ı hudud Hâbil-i Surmi'nin müntehâ-yı garbisinde kâin olup çimento bir hudud işareti ile irâe edilen (XXIX) rakamlı bir noktaya doğrudan doğruya gider ve oradan Habil'il-Amûdi üzerinde kâin olup harçlı bir hudud işaretiyle irâe edilen (XXX) numero ile murakkam bir noktada vadiye geçer ve oradan harçlı bir hudud işaretiyle irâe edilen (XXXI) numero ile murakkam (Hâbil-i Cerdumi) üzerinde kâin bir noktaya hattı müstakîm üzere gider ve ba'de (XXXII) rakamıyla işaret olunan Hâbil-i Hazar üzerinde kâin kâin olup harçlı bir hudud işaretiyle irâe edilen bir noktada hattı müstakîm üzere Vadi-Âbâr'ı geçer bu noktadan itibaren hattı hudud (XXXIII) rakamıyla işaret olunan Hâbil-i Dâver üzerinde kâin olup çimento ile bir hudud işaretiyle irâe edilen bir noktaya doğrudan doğruya geçer ve oradan da

(XXXIV) rakamıyla işaret olunan Necd-i Nass'a hatt-ı müstakîm üzere gider ki buraya çimentodan bir hudud işareti inşa edilmiştir.

Buradan hatt-ı hudud (XXXV) rakamıyla işaret olunup çimentodan bir hudud işaretiyle irâe edilen Lekmet'üt-Türâb'a hatt-ı müstakîm üzere gider ve oradan Hâbil-i Râha üzerinde kâin olup (XXXVI) rakamıyla işaret olunan kezalik çimentodan bir hudud işaretiyle irâe edilen bir noktaya ve sonra (XXXVII) rakamıyla işaret olunan Veli Ömer İsmail makberine doğrudan doğruya gider. Oradan da Kalât'üs-Süfla cihetindeki mezrûât tarlalarını Dakkam'da bırakmak üzere Kalât'ül-Ulya ile Kalât'üs-Süfla arasından geçerek harçlı bir hudud işaretiyle gösterilen (XXXVIII) rakamıyla murakkam Hâbil Hader üzerinde kâin bir noktaya vasıl olur. Bu noktadan itibaren hattı hudud doğruca (XXXIX) rakamıyla işaret olunan Cebel-i Serir zirvesine ve oradan da (XXXIX) ve (XL) numerolar ile işaret olunan noktalar beynindeki Haşşa tarikini tamamıyla Devlet-i aliyyeye bırakmak üzere (XL) numero ile işaret olunan Mansure nam noktaya geçer. Mansure'den itibaren hattı hudud Safa karyesi mezrûât tarlalarını Haşşa cihetinde bırakarak (XLI) numero ile işaret olunan Kanâne nam noktaya geçer.

Kanane'den sonra hudud kontrefordan Re's-i Hafaza'ya iner. Oradan Lekmet'üs-Sayha ile Lekmet'ül-Hus'dan bil-mürûr (XLII) rakamıyla işaret olunan Cebel-i Reyne tepesine kadar kontreforun zirvesini takip eder. Buradan da hudud Lekmet'ü Zül Akâribâ'dan geçerek Lekmet'ül-Kâime'ye kadar hatt-ı müstakîm-i miyâhı takip eder ve ba'de Sâni karyesini Devlet-i Aliyye'de ve Ganiyye karyesi ile Gani bin İbrahim türbesini (Ahmedi) cihetinde bırakarak Vadi-i Havra'yı geçer ve buradan Rahvat'ül-Fasih'e kadar çıkar ve oradan hatt-ı müstakîm üzere (XLIII) rakamıyla işaret olunan Kûd Esved'e geçer. Buradan hudud taksim-i miyâhtan Re's Dahhar'a ve oradan Hâbil Sâriya'ya gider ve bunları Lekmetü Sibâh'a kadar mürûr eder ve oradan da Vadi-i Tuzan'ı Vadi-i Muğaylan ile birleştiği noktaya kadar mürûr ederek (XLIV) rakamıyla işaret olunan Lekmetü's-Secife'ye geçer. Oradan hudud Lekmetü Seraya, Lekmetü Mushammar, Rafvatü Hilhal, Lekmet'ül-Haz ve (XLV) rakamıyla işaret olunan Lekmetü'l-Muhtar (Havâşebi, Ahmedi, ve Kamaira nahiyeleri hududları şu noktada yekdigirleriyle telafi ederler) Lekmetü Kasiha, Lekmet'ül-Cübel ve Lekmetü'l-Kafla noktalarını geçerek Lekmetü'l-Besise'ye kadar

hatt-ı taksim-i miyâhı takip eder. Hudud (XLVI) rakamıyla işaret olunan Besise noktasından itibaren Siben ve Rahvat-ı Necd tarikleriyle (XLVII) rakamıyla işaret olunup çimentodan bir hudud işaretiyle irâe edilen Tuveyle'ye kadar kontrefordan iner ve oradan (Hâşebi nahiyesine mülhak) Harânîn ve (Kamâire'ye mülhak) Es-Sare karyeleri arasından bil-mürûr Rahvat Ash'a ve oradan Re's-i Maharib'e vasil olur ve ba'de Vadi-i Şebua'nın re'sini dolaşarak (XLVIII) rakamıyla işaret olunan ve Şebua'nın cihet-i şimâlisine mevzû' çimentodan bir hudud işaretiyle irâe edilen Arisma'ya vasil olur. Oradan Taûval ve (XLIX) rakamıyla işaret olunup çimentodan bir hudud işaretiyle gösterilen Vakdiyye cebel-i sagîresinin zirvesine geçer ve ba'de Mescid-i Arabi'ye kadar Hâbil-i Arabi nukât-ı mürtefiyasını takip eyler. Buradan da (L) rakamıyla işaret olunup çimentodan bir hudud işaretiyle gösterilen Esfel- Ümm-i Şerri'ye hatt-ı müstakîm üzere geçerek oradan Cebel-i Kuveydât'a kadar kontreforun tepesini ve ba'de (LI) rakamıyla işaret olunan Re's-i Namis'e kadar hatt taksim-i miyâhı takip eyler.

(LI) rakamıyla işaret olunan (Re's Nâmis)'den itibaren hudud Mordifin'den geçer ve Selat Neshame'yi (LII) rakamıyla işaret olunan (Vadi-i Hakkab) ile birleştiği noktaya kadar takip edip oradan (Medfane) karyesini Hâşebi'de bırakarak Cebel-i Akur'un zirvesine geçer. Cebel-i Akur'dan itibaren Vadi-i Haref ile Vadi-i Dubeyd arasındaki hatt-ı taksim-i miyâhı Cebel-i Şeb-i Ali'ye kadar takip eyler ve ba'de kısım-ı süflâdaki uçurumun zirvesini Rakbetü Tensum nam geçide kadar bit-takip (Hamîre'ye mülhak) Dumte (Havaşebi'ye muzâf) Meyha karyeleri arasından geçer ve oradan (Şuayb Tensum)'un (LIII) rakamıyla işaret olunan Vadi-i Sudan ile birleştiği noktaya geçerek (Şuayb Tensum) tesmiye olunan vadiyi mezraasıyla beraber Hamire nahiyesinde bırakır ve bu noktadan itibaren (Fars Harda) tepesine geçip (Harda) karyesini Havaşebi'de bırakır ve oradan doğruca Fars Hasuli tepesine geçer. Oradan Vazran'ı geçerek (LIV) rakamıyla işaret olunan Dâr'ül-Kâhir tesmiye olunan cebel-i sagîrin zirvesinden gitmeye devam eder ve Taryan karyesini Havaşebi'de bırakır. Dâr'ül-Kâhir'den itibaren (Cebel-i Humale)'ye geçip onun zirvesini Necd-i Rahvât'a kadar takip eder ve oradan (LV) rakamıyla işaret olunan Dârvend'e geçer. Buradan Mahumi veya Mahsube denilen nokta-i mürtefiyaya geçer ve Salât'ül-Ashâb'ın sahil-i yesârından (LVI) rakamıyla işaret olunup Salât'ül-Ashâb vadi-i Sahi'nin birleştiği noktada kâin bulunan Lekmetü Mağribi'ye kadar iner.

Buradan vadi-i Sahi'nin sahil-i yemîninden yukarı doğru çıkıp Cebel-i Gaffan'ın boylu boyunca zirvesine ve Necd-i Necmiyye'ye kadar hatt-ı taksim-i miyâhı takip eyler oradan da Mulika ve Necd-i Tevcihat nam noktalardan bil-mürûr (LVII) rakamıyla işaret olunan Re's-i Cebel-i Sarraf'a kadar hatt-ı taksim-i miyâhı takip eder. (LVII) rakamıyla işaret olunan Re's-i Cebel-i Sarraf'tan itibaren hatt-ı hudud doğruca Necd-i Mushamma'ya geçerek Dar-ı Nâsır-ı Harbi'yi Havâşebi'de ve Sarraf karyesini Yusufeyn'de bırakır oradan Şarire hatt-ı müstakîm-i miyâhından Necd-i Şebâb'a kadar geçer ve oradan Rikâbeyn ile Künhan arasından bil-mürûr hatt-ı müstakîm üzere Kelât-ı Nevb'e geçer. Bu noktadan itibaren Necd-i Biru ile Cebel-i Kurrâ zirvesinin vasatında kâin Cebel-i Kurrâ'nın garbı kontreforunu geçer ve (Kubeyta'ya mülhak) Havadi ve Sarraf karyeleri arasından vadi-i Hidâbe'ye iner ba'de Vadi-i Hidâbe'yi geçip Salim Beles denilen üçgenler ile Şuayb Şûh arasından Şuayb Şuh'un zirvesine kadar yukarı çıkar. Nebât Uden Tudeyrâ üzerinden Muharrika nam nokta-i mürtefiaya geçer. Kontreforu takip ile Uleybe ile kurâ-yı sâirenin kâffesini mezraaları ile beraber Kubeyta'da bırakır.

Hudud (LVIII) rakamıyla işaret olunan Muharrika'dan itibaren aşağıya inerek doğrudan doğruya Tûr-i Âmm-i Huleyvâ'ya ve oradan Irk'ül-Esved'e geçer ve Gâil Suveydâ'yı Subeyhi nahiyesinde bırakır ve Cebel-i Arslan'ın zirvesine çıkar ve oradan doğruca Kurûn-i Sarh'a ve yine doğruca (LIX) rakamıyla işaret olunan (L. Hamîre)'ye gider. Hudud (L. Hamîre)'den itibaren (L. Tuveyre) tarikiyle (Necd-i Bura)'nın bir kilometre cenûbunda kâin bir noktada kontrefora çıkar ve Katm'ı Kubeytâ'da bırakıp Rikab (Re's-i Vadi-i Tokar)'a geçer ve Vadi-i Tokar'ın sahil-i yesârını Şuayb Sukmi'nin vadi-i Tokar ile nokta-i iltisâkının menba' cihetine doğru takriben bir kilometre bu'd mesafesinde kâin bir noktaya kadar takip eder ve doğrudan doğruya Necd-i Hüseyin ile Necd-i Mutarrid'e geçer. Necd-i Mutarrid'den itibaren hudud kontrefordan geçerek vadi-i Sahr'a iner ve burasını Nevbet-i Maha ile Habl ve Lekme'nin vasatından geçer ve (LX) rakamıyla işaret olunan Kubbet'ül-Evsâya'ya çıkar ve ba'de takriben doğrudan doğruya Necd-i Jama'ya ve Necd-i Şuayb'a geçer. Hudud Necd-i Şuayb'dan itibaren (Vadi-i Şuayb)'ın re'sini dolaşıp bu tepeyi (LXI) rakamıyla işaret olunan ve (4640) kadem irtifâ'ında bulunan Rakiza nam nokta-i mürtefiaya kadar takip eder ve Merâbiha karyelerini Kubeyta nahiyesinde bırakır ve bu noktadan itibaren vadi-i Şuayb'ın sağ cihetindeki tepeleri

(LXII) rakamıyla işaret olunan Cebel-i Nebat'ın zirvesine kadar takip eder ve Nebat-ı Abese'yi Kubeyta nahiyesindeki Vadi-i Doka'da bırakmak üzere biraz cenûba doğru meyleder. Cebel-i Nebat'ın zirvesinden itibaren hatt-ı hudud Cebel-i Evsaha'nın cihet-i şarkisini dolaşarak (harap küçük bir ev olan) Harşa'ya iner ve oradan (Mekâlis dâhilinde kâin) Vadi-i Madin'in sahil-i garbisi üzerinde ve Harşa ile Riyas ibn-i Alvan beyninde bulunan bir noktaya doğruca geçer ve bu noktadan takriben müstakîm bir hatt üzerinde Medvere'nin zirvesine ve oradan Cebel-i Haver'in zirvesine geçer ve ba'de Re's-i Fehdan'ül-Kurb, Makrabe ve Re's-i Hüccet'ül-Hamr, Necd-i Mescid, Re's-i Sulab Nûzdeyhi ve Âbar'ül-Kumya nam noktalardan bil-mürûr (LXIII) rakamıyla işaret olunan (Veli Osman)'a vasıl olur.⁴⁴⁷

Bu protokolün imzalanmasından hemen sonra Taiz ve Havaşib sınırı da protokole döküldü. Bu protokole göre Taiz Havaşib sınırı şu şekilde çizilmişti:

Muharrika'dan (LVIII) hatt-ı hudud Gabl-i Suveyde'yi Subeyhi cihetinde bırakmak üzere müstakîmen Turem Halyuh ile Irk'ül-Esved'e nüzul ve mürûr ve cebel-i Asâni re'sine suûd eder. Buradan da müstakîmen kurûn-i Sarh'a ve Lekmetü Hamîre (LIX)'ye gider. Lekmetü Hamîre'den hattı hudud Necd-i Bûra'nın bir kilometre kadar cenûbunda bir noktadan Lekmetü Suveyre'den geçerek kontreforu çıkar ve bu halde Ketim karyesini Kubeyta'ya terk ile rikâb (Re's-i Vadi-i Tokar)'a geçer ve Şib Sokumi ile Vadi-i Tokar'ın mülkâsından itibaren menba' (Afteni) cihetinde takriben bir kilometre mesafede kâin bir noktaya kadar Vadi-i Tokar'ın sol sahilini takip ve buradan müstakîmen Necd-i Hüseyin ile Necd-i Mutarre'de mürûr eder. Necd-i Mutarre'den hatt-ı hudud kontrefordan geçerek Vadi-i Sühr'e nüzûl ve Nevbetü Maha ile cebel ve Lekme arasındaki mesafenin nisfında mezkûr vadiyi kat' ve Kubbet-ül-Evsâce'ye IX suûd eder ve ba'de hemen müstakîm olarak Necd-i Sahabe ile Necd-i Şib'e geçer. Necd-i Şib'den itibaren hatt-ı hudud 4640 kadem irtifaında bulunan ve Rakize (LXI) denilen yüksek noktaya kadar sırtı takip Merâbiha karyelerini Kubeyta nahiyesine terk ederek vadi-i Şib'in re'sini dolaşır. Bu noktadan sonra hattı hudud vadi-i Doka'daki Nevbetü İsa'yı Kubeyta nahiyesine terk edecek vechile biraz cenûba meylederek vadi-i Şib'in sağ sahilindeki sırtları cebel-i Nebat LXII re'sine kadar takip eder. Cebel-i Nebat re'sinden hatt-ı hudud Cebel-i Uşşa'nın

⁴⁴⁷ BOA, HR.SYS. 89-17, IOR/L/PS/12/2131, **South-Eastern Boundaries in [Arabia], Anglo-Turkish Convention of 1913**, s. 115

şark tarafından dolaşarak Harş'a (Harap hane)'ye iner. Buradan Ribat bin Ulvan ile Harş arasındaki istikamette vadi-i Ma'âdin (Makâlis)'in sahil-i garbisini kat' ettiği noktaya müstakîmen geçer. Bu noktadan hemen hatt-ı müstakîm olarak Medvere re'sine geçer. Oradan cebel-i Havar re'sine ba'de Re's-i Faddan'ül-Kurb (Makbere), Re's-i Hüccet'ül-Hamra, Necd-i Mescid, Res'i Suleyb, Nezihi, Abar'ül-Kavmiye namındaki noktalardan geçerek Veli Osman'a LXIII vasıl olur.

Re's-i Cebel-i Sarraf (LVII)'dan hattı hudud Dar-ı Nasır-ı Harbi'yi Havaşib ve Sarraf karyesini Yusufeyn cihetinde bırakmak üzere müstakîmen Necd-i Mushamma'ya geçer. Oradan Necd-i Şebab'e kadar Şerire'nin hattı taksim-i miyâhından geçtiği gibi bu Necd'den de hatt-ı müstakîm olarak Rikabeyn ve Künhan ortasından Kelat Nevb'e geçer. Bu noktadan hattı hudud Cebel-i Kurra'nın kontreforunu Necd-i Berd ile Necd-i Cebel-i Kara' arasındaki yolun nısfında Aşare'den Havadi (Kubeyta'ya ait) ve Sarraf karyecikleri vadi-i Hadabe'ye iner. Ba'de vadi-i Hadabe'yi kat' ile Salim İsa denilen ufak hane ile Şuayb Şuh arasından bu sonrakinin re'sine kadar tekrar suûd ve Nevbetü Aden Suveyre'nin üstünden Muharrika denilen yüksek noktaya geçerek kontreforu takip ve bu halde Uleybe ile diğer bil-cümle kurayı mezrûatlarıyla beraber Kubeyte'ye terk eder.

Re's-i Namis'ten itibaren hudud Merdufi'nden mürûr ve vadi-i Hakkab ile olan nokta-i telafisine kadar Seyletü Neşaha'yı takip eder. Medfane karyesini Subeyhi cihetinde terk etmek üzere buradan Cebel-i Akur re'sine geçer. Cebel-i Akur'dan hattı hudud Cebel-i Şib Ali'ye kadar vadi-i Harf ile vadi-i Rebid arasındaki hattı taksim-i miyâhı takip eder. Ba'de Rakabet'üt-Tansum denilen boyuna kadar aşağıdaki uçurumun üst kenarını takip etmek üzere Dumine (Kamair'den) ile Makala (Havaşib'den) karyecikleri arasından geçer ve mezkûr boyun noktasından sonra Şib Tensum denilen derecik ile mezrûatını Kamâire nahiyesine terk etmek üzere mezkûr dereciğin vadi-i Sudan ile olan mültekâsına iner. Bu noktadan sonra hattı hudud Harde karyesini Havaşib'e terk etmek üzere Farşi Harde'ye suûd ve oradan müstakîmen Ferş Hasali re'sine mürûr ve buradan Dar-ı Ezan suyunu kat' ile Taryan karyesini Havaşib'e bırakmak üzere Dar'ül-Kâhir denilen tepe re'sine kadar imtidâd eder. Dar'ül-Kâhir'den sonra hudud Hümela cebeline mürûr ve Necd-i Rahva'ya kadar re'sini takip eder. Buradan da Dar-ı Vind'e geçer. Buradan Mahumi yahud

Mahbube namını alan yüksek noktaya suûd ve oradan da Vadi-i Sehi ile Seylet'üs-Sabb mültekâsında kâin Lekmetü'l-Makbire'ye kadar Seylet'üs-Sabb'ın sol sahiline nüzûl eder. Lekmetü'l-Makbire'den sonra vadi-i Sehi'nin sağ sahiline bil-mürûr Necd-i Necmiye ile re'sine kadar cebel-i Cağa'nın boyunca hattı taksim-i miyâhı takip eder. Bundan sonra da Melika ve Necd-i Tecihât denilen noktalardan geçmek üzere re's-i Harf'a kadar yine hattı taksim-i miyâhı takipte devam eder.

İhtar: Vadi-i Maadin'de kabile adet-i kadimesine tevfikân Subeyhiler vadinin akışı cihetinde Hamra Mahrûni denilen noktaya kadar Gayl ü Mevla'nın miyâhını aramak hakkını hâiz olacaklardır.

Veli Osman'ın şarkından ve pek yakınından geçen hattı hudud Hücet'ün-Nevb'e suûd ve oradan vadi-i Meyk ile vadi-i Şudar arasındaki sırtları Re's-i Arif LXVI'e kadar takip eder.

Res-i Arif'den hattı hudud Nevbetü Haşed'in şimâlinde Vadi-i Ümem üzerinde bir noktaya kadar kontreforu takiben nüzûl ve mevrûâtı Zelikalılara bırakmak üzere Buhli denilen noktaya kadar vadi-i mezkûr sol sahilini takip eder. Buhli'den sonra Berg-i Ümm-i Futika'ya kadar Hipane karyesinin şimâlinde ve oradan vadi-i Kühnan üzerinde Abid denilen kayaya geçer ve bu noktada vadi-i Kühnan'ı kat' ile vadi-i Ümm-i Hencire'nin yanığını Res-i Akrabi'ye kadar takip eder. Buradan Şib Duvime ile vadi-i Abl mültekâsına nüzûl ve Re's-i Hücet-ü Ümm-i Rumz'a suûd ve ba'de Kar-ı Kahil noktasına geçmek üzere Berg-i Ümm-i Aşere'ye (Hurca) LXV kadar sırtları takip eder.⁴⁴⁸

4.4.2. 1905 Sınır Protokolleri

1904 yılı Mart aylarında Subeyhi bölgesinde tekrar başlayan sınır çalışmalarında özellikle İngiliz komiserler üstlerine sürekli şikâyet yazıları yazıyorlardı. O kadar ki İngiliz büyükelçisinin Bâbiâli'ye sürekli gidip gelmesi ve Türk delegasyonunu suçlaması rutin bir iş haline gelmişti. Mustafa Remzi Bey ise bunun sebebini İngiliz delegasyonunun yaz ayı gelmeden sınır çalışmalarını bitirmek amacını matuf olduğunu bildirerek kendilerinin sınır çalışmalarında gece gündüz durmadan mesai harcadıklarını ancak karşı tarafın sürekli harita dışında taleplerde

---

⁴⁴⁸ BOA, İ.DUİT. 138-1

bulunmasının çalışmaları akamete uğrattığı öne sürmüştür.⁴⁴⁹ Miralay Wahab ise aynı günlerde Hindistan valiğine gönderdiği yazıda Türk delegasyonunun kendilerine kötü davrandığından şikayette bulunuyordu.⁴⁵⁰ Ancak Wahab, sınır çalışmalarında haritada gösterilmeyen ve münâzun-fih noktada bulunan burcu yikarak Türk komiserleri tahrik yoluna gittiği için böyle bir muamele ile karşılaşması oldukça doğal bir durumdu.⁴⁵¹

Wahab, Hindistan valiliğine gönderdiği yazıda ise zamanın büyük bir kısmını, hudut görevlilerinin güvenliğini sağlayacak nitelikte düzenlemeleri yapmak, hududu doğru tespit etmek için hudut Arapları ile münasebetleri sürdürmek ve Türklerle müzakereler yürütmekle geçtiğini ayrıca ellerinde yeterli teknik aletler olmadığı için sahada harita çizmekte zorlandıklarını bildiriyordu.

1904 yılında neredeyse tamamı tarım arazisi olan Abâra köyünün bulunduğu yer Dali içinde kalacak şekilde sınırlandırıldı. Tamamen Ka'tabelılara ait olan Shaddad vadisindeki tarım alanı da Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Kulia Asufle yakınlarındaki tarım arazisi ise İngiltere'ye bırakıldı. Bu sınırlandırma ile Amiri bölgesindeki verimli tarım arazisi her iki taraf arasında paylaşılmış oldu. Bu sınırlandırma senet altına alınarak komisyon üyeleri arasında teati edildi. Ayrıca her iki taraftaki aşiretlere, sınırın her iki tarafındaki sakinlerin sınırda kalacağını onaylayan birer kopya verildi. Ayrıca şimdiye kadar olduğu gibi, gayrimenkul, su, otlatma ve vakıf konularında tüm özel haklardan yararlanmaya devam edecekleri konusunda teminat da verildi. İki taraf komiserleri bununla tahdid-i hudud çalışmasının bireysel haklara bir müdahale anlamına geldiğine dair şüphelerini ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Wahab, Amiri sınır çiziminde daha önceki tavırlarının zıttına olarak Bâbiâli'nin sınır talepleri konusunda daha uzlaşmacı bir tavır takınmıştır. Wahab, bu sayede Havaşib sınırının çizildiğini ve Mustafa Remzi Bey'in İngiliz memurlara Nevâhî-i Tis'a bölgesinin dışında da keşif yapmalarına izin

---

⁴⁴⁹ BOA, BEO. 2297-172209

⁴⁵⁰ IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 4 , s. 855

⁴⁵¹ BOA, BEO. 2308-173051

verdiğini, bunun sonucunda da sınır bölgesinin ötesindeki 500 mil karelik Türk topraklarını yakından inceleyebildiklerini üstlerine bildirmiştir.⁴⁵²

1904 Nisan'ında *Times Of India* gazetesi sınır çalışmalarının Perim adasının karşısında bulunan sahile 50 km kadar geldiğini ancak Dali kabilesi ile yaşanan anlaşmazlıklar nedeni ile harita çiziminin sekteye uğradığını yazmıştır.⁴⁵³ Hicriye kazasına bağlı Kubeyta nahiyesi kendilerinin İngiltere tarafına verilmesi durumunda gerekirse silaha sarılacaklarını ve asla İngiliz idaresine girmeyeceklerini bildirmişlerdir.⁴⁵⁴ Kubeyta nahiyesinin İngilizleri istememesi ise yakın zamanda gölge yapmak için hurma dalı kesen İngiliz askerleri ile bunu engellemeye çalışan ahali arasında yaşanan çatışmadan kaynaklanmaktadır. Yaşanan olayda İngilizler 2 kişiyi öldürmüş ve köyün bazı burçlarını yıkmışlardır.⁴⁵⁵ Her iki taraf komiserleri ortaya çıkan bu krizin büyümemesi için bir orta yol bulmuşlardır. Muha ve Subeyhi arasında tartışmalı olan yedi kabileden dördü Osmanlı Devleti'ne üçü ise İngiliz idaresine verilerek anlaşma sağlanmıştır.⁴⁵⁶

Mayıs 1904 tarihi itibarıyla komisyon artık sahil kısmına yaklaşmış bulunuyordu. Şimdi ise en önemli meselelerden biri olan ortak harita hazırlanmasına sıra gelmişti. İngiltere büyükelçisi ortak komisyonun münasip bir yerde harita çizmesini teklif etmiştir. Büyükelçi, bunun için en uygun yerin Londra veya İstanbul olduğunu Bâbiâli'ye bildirmiştir.⁴⁵⁷ Bâbiâli, ilk olarak Sana'yı teklif etmiş ancak İngilizler orada hastalık olduğunu öne sürerek kabul etmemişlerdir.⁴⁵⁸ İngiltere'nin Hindistan teklifi ise Bâbiâli tarafından uygun görülmemiştir. Bâbiâli İngiliz büyükelçisine haritanın Yemen'de çizilmesinin daha doğru olacağı konusundaki ısrarına karşılık büyükelçi hem sıcak hava hem de teknik aksaklıklardan dolayı haritanın çizilemeyeceğini bildirmesi üzerine komisyonun İstanbul'a gelmesi uygun bulunmuştur.⁴⁵⁹

---

⁴⁵² IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 4 , s. 951

⁴⁵³ BOA, Y.A.HUS. 473-51

⁴⁵⁴ BOA, BEO. 2332-174847

⁴⁵⁵ BOA, BEO. 2330-174718

⁴⁵⁶ BOA, BEO. 2344-175761

⁴⁵⁷ BOA, BEO. 2343-175667

⁴⁵⁸ BOA, BEO. 2348-176099

⁴⁵⁹ BOA, Y.A.HUS. 472-73

İngiltere'nin Hindistan Bakanı Broderick, 15 Haziran 1904 tarihinde Avam kamarasında bir soruya verdiği cevapta sınır görüşmelerinin bil-fiil bittiğini bildirmiştir.⁴⁶⁰ Broderick'in sınır görüşmelerinin bittiğini ifade ettiği anda tahdid edilmemiş kısım Babülmendeb istihkamatına sadece 2,5 kilometre mesafede bulunuyordu. İngiliz komiserler sınırın Kuvahi dağlarından geçmesini teklif ederken Osmanlı delegasyonu ise hattın Sukaya Türk tarafında kalacak şekilde geçirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. İngiltere'nin Babülmendeb istihkamatının 800 metre doğusunda bulunan Hazz-ı Murad dağının denizle buluştuğu noktanın sınır kabul edilmesi teklifini ise “...hiçbir mülâhaza-i askeriye ile kâbil-i tatbik olmayan bu kadar yakın bir mahalden hatt-ı fâsılın imrârı kabul olunamayacağı...”⁴⁶¹ gerekçesi ile reddetmişlerdir. Miralay Wahab, birkaç sefer teklifini yenileyip sınır çalışmalarının bitirilmesini önermesine rağmen Osmanlı delegasyonu her seferinde bu teklifi reddetmiştir. Mustafa Remzi Bey, Bâbîâli'den Babülmendeb konusunda nasıl davranması gerektiği konusunda bilgi talebinde bulunmuştur.

Bâbîâli ise İngiltere'nin teklifinin kabul edilmesi durumunda Türk tarafında kalan Türbe köyü ile Babülmendeb müfrezesinin su ihtiyacını karşılayan su kuyusunun İngiltere himayesinde kalacağını bildirmiştir. Bu durumda bölgedeki ahali arasında sürekli münazaaların yaşanacağı bundan dolayı sınırın Cebel-i Hasis'ten geçmesi için İngiliz komiserlerin ikna edilmeye çalışılması bildirilmiştir.⁴⁶² Aden valisi Maitland da Hindistan valisine yazdığı mektupta Türbe kalelerinin çok yakınından geçecek ve garnizonu sahip oldukları tek makul içme kuyusundan mahrum bırakacak Murad çizgisinin Bâbîâli tarafından kabul edilmesini beklemenin gerçekçi olmadığını ısrarcı olmaları durumunda ise Subaihi konusunda Bâbîâli'nin daha katı davranacağını bildirmiştir.⁴⁶³

Hindistan valisi ise köy(ler)den vazgeçilecekse, Savunma Komitesi'nin büyük önem verdiği Khor Ghoresa'dan güneyde denize olası herhangi bir çıkışı kapatmak için Cebel-i Kuvah'tan Şeyh Murad'a bir hat çekilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu düzenleme ile Nevâhî-i Tis'a'ya ait önemli bir alandan vazgeçileceği için, karşılığında Bâbîâli'nin, bir irade ile Bana'daki kuzey-doğudan çöle olan sınırı

⁴⁶⁰ BOA, HR. SYS. 87-14

⁴⁶¹ BOA, BEO. 2403-180159

⁴⁶² BOA, BEO. 2403-180159

⁴⁶³ IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 4 , s. 371

tanınması için baskı yapılmasını önermiştir.⁴⁶⁴ İngiltere, Babülmendeb sınırında Bâbîâli'nin istediği düzenlemeyi yapmak için taleplerini artırmıştı. Miralay Wahab, Mustafa Remzi'ye Avalik ve Rida mülhakatına bağlı bazı uzlelerin Yafi'ye ilhak edilmesi kabul edilmedikçe Babülmendeb-Subeyhi sınırını tasdik etmeyeceklerini bildirmiştir.⁴⁶⁵

21 Eylül 1904'te O'Connor, bizzat Sadrazamı ziyaret ederek Nevâhî-i Tis'a sınır çalışmalarının bitirilmesinin Bâbîâli'nin menfaatine olacağını bildirmiştir. Kendisinin Türklerin en büyük dostu olduğunu, sınırın Kovacı dağından sonraki kısmın Türbe karyesiyle Babülmendeb müfrezesinin kuyularının Osmanlı tarafında kalacak şekilde düzenlenmesini ve kendisinin bir haftaya kadar Londra'ya gideceğinden hemen cevap verilmesini talep etmiştir.⁴⁶⁶ Sadrazam Ferid Paşa, O'Connor'a herhangi bir cevap vermemiştir. Ancak O'Connor Londra'ya gitmeden önce Nevâhî-i Tis'a hududunun Bâbîâli tarafından onaylanması için baskı yapıyordu. Büyükelçilik baş tercümanı hemen hergün Bâbîâli'ye gelerek sınırın Osmanlı Devleti'nin istediği şekilde düzenlendiği ve buna muvafakat etmelerini tehdit yollu talep ediyordu.⁴⁶⁷

Bâbîâli ve İngiltere sefareti arasında yaşanan gerilim Yemen'e de aksetmiş bulunuyordu. İngiltere tarafında bulunan Amiri kabile reisine bağlı bazı adamların Türk tarafında bulunan Şahab köyündeki ahaliyi kandırarak Amiri tarafına gitmeleri için kışkırtması üzerine Ka'tabe kaymakamı Amiri'ye baskın düzenleyerek hem firar edenleri hem bu kışkırtmayı yapanları derdest etmiştir. Köylüleri kışkırtan 6 kişi sorgularında Amiri reisinin bunu yaptırdığını itiraf etmişlerdir. Ancak İngiltere bu insanların kendi isteğiyle yer değiştirdiğini ve Bâbîâli'nin bu tür eylemlerden

---

⁴⁶⁴ IOR/L/PS/10/66, Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 4 , s. 402

⁴⁶⁵ BOA, BEO. 2384-178769

⁴⁶⁶ BOA, Y.A.HUS. 478-78

⁴⁶⁷ "...Bir haftadan beri hemen hergün dâire-i Nezârete gelmekte olan İngiltere sefareti baş tercümanı Yemen vilayeti ile Nevâhî-i Tis'a arasında Hadd-ı Fâsıl tayini hakkında devam eden muâmelatın denize münthehi Subeyhi ve Şeyh Said arazisinin menâfi-i devlete muvâfık surette amelîyat-ı fenniyesi hitâm ve bu suret-i tesviyeye İngiltere hükümeti pek de muvâfakat etmemekte bulunduğu halde Bahr-i sefir-i lâhıkın hükümet-i matbuâsına vuku bulan vesâya-yı müessiresi üzerine tayin olunan hadd-ı fâsıl kabul edilmiş ise de cânib-i hükümet-i seniyyeden buna henüz cevap verilmemesi cihetiyle bil-âhire İngiltere dahi karar-ı sâbıkâ ric'ate mecburiyyet hasıl olacağını ve o halde Şeyh Said arazisi ile betaber 550 mil mahallin Subeyhi şeyhliğine terki talebi tekrar edileceğini ve sefi-i müşârunileyh gelecek Cuma günü me'zûnen memleketi cânibine azimet edeceğinden Dersaadetten müfârekatından evvel karar-ı vâkıin kabulü kendisine bildirilmez ise mesuliyetten teberrî edeceğini söylemesiyle..." BOA, Y.A.HUS 479-35

kaçınması gerektiğini bildirmiştir.⁴⁶⁸ Yapılan davranış onlara göre düşmanca bir hareketti. Ayrıca Ka'tabe kaymakamının Bâbîâli'den onay almadan böyle bir faaliyette bulunamayacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle gelecekte de benzer ihlallerin yaşanmaması için olayın protesto edilmesini dahi düşünmüşlerdi.⁴⁶⁹ İngiltere sınır tecavüzü olarak adlandırdığı bu olay nedeniyle Bâbîâli'ye rahatsızlıklarını iletmiştir.⁴⁷⁰

Bu gergin ortam sırasında Miralay Wahab, Mustafa Remzi Bey'e gayr-i resmi olarak İngiltere'nin Babülmendeb'deki sınır teklifinin kabul edilmemesi durumunda Londra'nın bölgede askeri gemilerle nümayiş yapacağını haber vermiştir.⁴⁷¹ İngiltere Dışişleri Bakanı Lansdowne de Londra büyükelçisine taleplerinin kabul edilmemesi durumunda Aden'e savaş gemisi göndermek için hemen emir vereceğini, Bâbîâli'nin tavrında bir değişiklik olmaması durumunda ise gemi sevkiyle iktifa etmemek zorunda kalacağını bildirmiştir.⁴⁷² Hariciye nazırı Tevfik Paşa, Lansdowne'ya yazdığı mektupta teklif edilen sınırın bazı noktalarının Bâbîâli'nin hukuk ve menfaatine mugayir olduğunu bildirerek konunun tekrar iki taraf komisyonu arasında görüşülmesini rica etmiştir. Bâbîâli'nin tek isteğinin iki devlet arasında hemen bir anlaşma sağlanarak itilaf imzalanması olduğu bu nedenle savaş gemisi gönderilmesi gibi tedbirlerin iki taraf arasında mevcut olan dostluğa mugayir olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷³ Londra büyükelçisi Musurus Paşa, Lansdowne ile bir mülakat yaparak İngiltere'nin daha adil davranmasını beklediğini ifade etmiştir. Lansdowne de daha önceki görüşmeleri aksine daha yumuşak bir tavırla konuya yaklaşmış ve Musurus Paşa'ya konuyu tekrar inceleyeceğini ve sonucu kendisine yazılı veya şifahen bildireceğini beyan etmiştir.⁴⁷⁴

Ancak bir gün sonra Lansdowne, Musurus Paşa'yı Dışişleri Bakanlığına çağırarak padişahın sınır anlaşmasını kabul etmemesi nedeni ile nota vermiştir.⁴⁷⁵ Bu nota hem Bâbîâli hem de Musurus Paşa tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır.

---

⁴⁶⁸ Aden Protectorate: Turkish Agression I, s. 302

⁴⁶⁹ Aden Protectorate: Turkish Agression I, s. 300

⁴⁷⁰ BOA, Y.A.HUS. 479-34

⁴⁷¹ BOA, BEO. 2456-184171

⁴⁷² BOA, Y.A.HUS. 480-103

⁴⁷³ BOA, Y.A.HUS. 480-108

⁴⁷⁴ BOA, Y.A.HUS. 481-1

⁴⁷⁵ BOA, Y.A.HUS. 481-31

Musurus Paşa, Lansdowne ile birkaç defa bu nota üzerine mülakatlar gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır. II. Abdülhamid ise konunun bir kez de Encümen-i Mahsus'ta görüşülmesini emretmiştir. Burada yapılan uzun görüşmeler sonucunda Bâbîâli yeni bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Nevâhî-i Tis'a dahilinde tarafeyn askerleri ikame edilmeyecek ve statüko muhafaza edilecektir. Türbe mevkisi, su kuyuları ve Şeyh Murad'a vasıl olan hatt-ı muttasıl arazi Yemen tarafında kalmak şartıyla Subeyhi nahiyesinin Babülmendeb haricinde Aden sahilinde Kudâme'ye doğru temdid edilecektir. Bu hat için Osmanlı komiserlerine gerekli emirlerin yollanması kararı alınmıştır.⁴⁷⁶

Fransa da hudud çalışmaları sırasında Şeyh Said bölgesinde Fransız 1867 yılından beri bazı imtiyazlara sahip olduğunu ve yapılacak düzenlemelerde bu duruma zarar verecek bir karar alınmaması konusunda İngiltere'ye baskı yapmaya başlamıştı. İngiliz bakan Lansdowne, Fransız büyükelçiye yapılan sınır görüşmelerinin Şeyh Said'in olduğu bölgeyi kapsamadığı konusunda güvence verse de Fransa'nın bu konuyu yakından takip etmesinden rahatsız olmuştu.⁴⁷⁷ Bu nedenle Fransa'nın daha fazla olaya müdahil olmadan çalışmaların bitirilmesi için Bâbîâli'ye baskılarını artırmıştır.⁴⁷⁸ 1905 yılında tekrar başlayan hudud çalışmaları Nisan ayında imzalanan ortak harita ile tamamlanmıştır. İmzalanan protokol şu şekildedir:

Harita üzerinde (LXV) ve (LXIX) işaretleriyle gösterilen Hurc dâhilinde kâin Subeyhi-Yarh-i Ümm-i Aşâre hudûd teferruâtının müzakeresinden ve buna müteferri' vesâik ile delâil-i sâirenin tetkikinden sonra İngiltere komiseri Mösyö Fitzmaurice her ne kadar işbu vesâik ile delâil ve bir de geçen sene mahallerinde isticvâb efrâd-ı ahalinin ifâdat-ı vâkıası Subeyhi hudûd-i garbîsinin Akame'ye kadar imtidâd ettiğini ve oradan da Akkar'dan geçerek Kuddam denilen mahalle vasıl olduğunu irâe ve isbat etmiş ise de İngiltere hükümeti mütehassıs olduğu fikri i'tilâf-cûyâne ve hükümet-i Osmaniye'ye karşı min-el-kadim perverde ettiği hissiyat-ı dostaneye binaen tahdid-i hudûd ameliyetinin icra olunduğu bir zamanda Subeyhi

---

⁴⁷⁶ BOA, Y.MRZ.D. 12752

⁴⁷⁷ IOR/L/PS/10/67, Aden Delimitation File 37/1905 Pt 5, s. 168

⁴⁷⁸ BOA, Y.A.HUS. 485-3

nahiyesi şeyhlerinin iddia-yı tasarruf ve temlik ettikleri (Akare, Akkar ve Kuddam) hattına kadar olan bütün arazi üzerindeki hukukunun fiilen muhafazası hususunda ısrar etmeyi münasip görmediğini ve binâenaleyh (LXV) rakamıyla işaret (Bahr-i Ümm-i Aşâre)'den bed ederek (Ümm-i Aşare)'nin şimâl-i garbîsinde 25 kilometre bu'd mesafesinde Cebel-i Numan tepesine (Bu tepe Bahr-i Ahmer ile Aden körfezi arasındaki hattı taksim-i miyâh üzerinde kâindir.) vâsıl olan bir hatt-ı esas üzerine tahdid-i hudûd edilmesi hakkında kendi komiserleri tarafından vâki olan teklifi hükümet-i Osmaniye'nin şu son hatt ile mârr-ül-beyan (Akame, Akkar ve Kudam) hattı arasında kâin araziyi diğer bir devlete asla terk ve ferâğ etmemeyi taahhüd eylemsi şartıyla kabul ve tasvib eylediğini ve iki dost hükümet arasında cereyan eden müzâkerât neticesinde cânib-i hükümet-i seniyyeden Osmanlı komiserine bu yolda talimat i'tâ edilmiş olduğu bu kerre Dersaadet İngiltere sefaretî tarafından kendisine bildirildiğini beyan etti.

Miralay Mustafa Remzi Bey, fi-l-vâki Subeyhi nahiyesi hudûdunun Hüsn-i Murad'a müntehi olan bir hatt ile tahdid edilmesi hakkında ol bâbda şeref-sâdır olan bir irade-i seniyyeye müsteniden Harbiye Nezaret-i celilesi tarafından geçen Mart'ın 6/19 tarihinde talimat i'tâ olduğunu ve vürûd eden işbu talimat mucibince hükümet-i Osmaniye'nin (Numan Hüsn-i Murad) hattına muttasıl ve bu hattın şimâlinde kâin araziyi diğer bir devlete asla terk ve ferâğ etmemeyi müteahhid bulunduğunu ifade eyledi. Bunun üzerine her iki komiser hatt-ı hudûdun (LXV) rakamıyla işaret olunan (Bahr-i Ümm-i Aşâre)'den bed' ederek (Hüsn-i Murad)'a müntehi olan kısmının mufassal bir tarifnâmesini tanzim ederler ve bu hattı haritalar üzerinde işaret ederek bu haritaları da imza ve teâtî ederler. Hudûdun vadi-i Bana üzerinde (I) numero ile işaret edilen noktanın şimâl-i şarkıyyesindeki kısmına yani 30 Kanun-i Sani 1318 (12 Şubat 1903) tarihli irade-i seniyye muktezâ-yı âlisince (Lekmet'üş-Şuûb)'dan bed eden ve çöle kadar şimâl-i şarki istikametinde giden hatta gelince İngiltere komiseri Mösyö Fitzmaurice işbu hattın bir kısmı yani Merâis ile Şuayb arasındaki hudûd zaten tahdid edilmiş olduğundan şimdi bu hattın çöle kadar tahdidi için bir esas tayin ve ittihazı ciheti kaldığını ve salif-üz-zikr irade-i seniyye mucib-i âlisince hudûdun bu kısmının arazinin cinsi ve nevinin icâbatından olan meyiller daima müstesna olmak üzere umûmiyyet üzere çöle kadar (Lekmet'üş-Şuûb) hattı müstakîminin şimâl-i şarkıyyesini takip etmesi lazım geleceğini ve (Yafi)

meşâyihî tarafından ibrâz olunan vesâikle delâil-i sâirenin Rubateyn, Neâva, Dehâbyâni nam mahallerin (Yafi) nahiyesinin aksam-ı mütimmesinden bulunduğunu ve Alâki (Cem-i Avâlik) nahiyesi ile bütün muzâfât ve taksimât-ı tâlisinin ve bir de Yafi nahiyesinin marr'ül-beyan şimâl-i şarki hattının cenûbunda ve şarkında bulunan diğer bil-cümle havalisinin Nevâhî-i Tis'a'ya ait idüğünü nâ kâbil-i itiraz bir surette irâe ve isbat etmekte olduğunu ifade eylemiştir. Buna cevaben Osmanlı komiseri Miralay Mustafa Remzi Bey hükümet-i metbûasından aldığı talimata tevfikân Vadi-i Bana üzerindeki (I) numarolu noktanın tahdidindeki esasın fi 30 Kanun-i Sani 1318 (12 Şubat 1903) tarihli irade-i seniyye mûcib-i âlisince umûmiyyet üzere çöle kadar (Lekmet-ü Şuub)'un 45 derece şimâl-i şarkıyyesinde bulunan hatt idüğünü tasdik ve teslim ettiğini Cûban uzlesi Ridâğ kaza cihetinde kalmak şartıyla (Rubateyn, Neava, Dehabyani) uzlelerinin (Yafi) nahiyesi aksam-ı mütimmesinden bulunduğunu ve Avalik ile bütün muzâfât ve taksimat-ı tâliyesinin ve bir de (Yafi) nahiyesinin sâlif-ül-beyan şimâl-i şarki hattının cenûbuyla şarkında bulunan diğer bil-cümle havalisinin Nevâhî-i Tis'a'ya ait idüğünü tasdik eylediğini beyan etmiş ve (Şeyh Said) civarında ve memâlik-i Osmaniye cihetinde yerlilerle sâirenin Subeyhi cihetinde kâin menbalardan su tedarikini i'tiyâd etmiş olduklarını ve âtiyen dahi bu menbalardan ke-l-evvel istifadeye devam edilmesinde bir güne mahzûr görülemeyeceğinden ümid-vâr bulunduğunu ilave ve ityân eylemiştir. Mösyö Fitzmaurice kendi hükümetince bundan hiçbir mahzûr olamayacağını söylemiştir. İki dost hükümet komiserleri işbu zabıtname mündericatı hakkında i'tilâf-ı efkâr hasıl ettiklerinden bunu iki nüsha olarak imza etmişler ve birer suret-i musaddakasını teâtî eylemişlerdir.

Hatt-ı hudûd (LXV) rakamıyla işaret olunan noktadan itibaren şimâl-i garbî istikâmet-i umûmiyesinde gider ve (Cebel-i Ümm-i İbdâr)'ın dâmeni boyunca giden tarikin cihet-i şimâlisini ve (LII) numero ile işaret olunan (Vadi-i Hasene)'nin cihet-i yesârisini (XXXVII) rakamıyla işaret olup harita üzerinde (LXVI) rakamıyla gösterilen (Necd-i Mışrâk) nam boğaza kadar takip eder ve oradan itibaren (XLVII) numero ile murakkam (Cebel-i Tefâhu)'nun şimâli kontreforu üzerinde kâin bir noktaya çıkar ve (XXIX) numero ile murakkam (Vadi-i Goref)'i (XXXVI) numero ile murakkam (Hâbâl) karyesinin yarım kilometre garbında kâin bir noktadan mürûr

ederek (LXVII) rakamıyla işaret olunan (Cebel-i Numan)'ın zirvesine çıkar. Bu noktadan itibaren cenûb-i garbi istikametini alarak (XXXIV) numero ile murakkam (Barham Rues), (XXXIX) numero ile murakkam (Cebel-i Ümm-i Necec), (XLIX) numero ile murakkam (El-Hayme karyesinin bir buçuk kilometre cenûbunda kâin bir boğaz olan) Cebel-i Sef, (Bahr-ül-Hayme), (LIV) numero ile murakkam (Necd-i Ümm-i Râhaz) ve (Cebel-i Sinn-i Saniğa) noktalarını (LXVIII) rakamıyla işaret olunan (Cebel-i Ya'ribe)'nin zirvesine kadar takip ederek Bahr-i Ahmer ile Aden körfezi arasındaki hatt-ı taksim-i miyâhı takip eyler. Hatt-ı hudûd ba'de (Cebel-i Ya'ribe)'nin cenûb-i garbiyesindeki kontrefordan iner ve garba doğru bir istikamet alarak doğruca (Cebel-i Kahâbud)'un zirvesine geçer ve oradan (El-Haceri) kuyusunu memâlik-i Osmaniye cihetinde bırakarak (LXIX) rakamıyla işaret olunan (Cebel-i Kuvah)'ın zirvesine kadar hatt-ı müstakîm üzere arazi- i hâliyeyi geçer. Hatt-ı hudûd (Cebel-i Kuvâh)'ın zirvesinden itibaren (1/400,000 mikyasa cesimindeki Şeyh Said haritasına müracaat olunması), Cebel-i Kuvâh'ın cenûb-i şarkıyesindeki kontrefor üzerindeki en mürtefi' noktaya kadar tepeleri takip eder. (LXX) rakamıyla işaret olunan ve bir hudûd işaretiyle gösterilen bu nokta harita üzerinde (Cebel-i Mücbiyye) tesmiye olunan cebelin garb ve cenûbuna takriben 6 yarda yani 550 metre kadar bir mesafede kâindir. Bu son noktadan sonra hudûd (LXXI) rakamıyla işaret olunan ve bir hudûd işaretiyle gösterilen ve (Cebel-i Süveydiyye)'nin şimâl-i garbisinde kâin iki cebel-i sagirin en şimâlisi bulunan kayalık cebel-i sagire hatt-ı müstakîm üzere geçer. Oradan da (LXXII) rakamıyla işaret olunup bir hudûd işaretiyle gösterilen ve (Şeyh Murad dahi tesmiye olunan) (Hüsni-i Murad) namıyla ma'rûf çıkıntının en mürtefi' mahalli olan noktaya hatt-ı müstakîm üzere gider ve onun tepesini takip ederek harita üzerinde (LXXIII) rakamıyla işaret olunan noktada sahil-i bahre vâsıl olur.

Bu protokolü diğerlerinden ayıran özellik sadece belirlenen sınırların tanımını yapmakla kalmıyor aynı zamanda serdedilen görüşleri de kayıta gösteriyordu. Bu protokol İngilizce, Fransızca ve Türkçe olarak imzalanmıştır.⁴⁷⁹ Protokole bağlı olarak hazırlanan harita dört sayfadan oluşuyordu. Haritanın

---

⁴⁷⁹ IOR/L/PS/12/2131, **South-Eastern Boundaries in [Arabia], Anglo-Turkish Convention of 1913**, BOA, HR.SYS. 89-17

çoğaltılan nüshaları Mustafa Remzi Bey tarafından Bâbîâli'ye, Wahab tarafından da Büyükelçi O'Conor'a gönderilmiştir.⁴⁸⁰

Aden valisi Mason, Londra'ya yazdığı raporda o ana kadar hazırlanan protokollerin kendisi açısından tatmin edici olduğunu savunmuştur. Güneybatı sınırı (Subeyhi) ile kuzeydoğu hattının daha kesin bir temele oturtulmasının kendileri için büyük bir avantaj olduğunu ve protokoldeki ifadelerin Juban'ı açıkça Türk toprağı olarak tanımadığını bildirmiştir. Ayrıca antlaşma metninde düzenlemeler yapma sürecinde (*procès-verbal*) bu konunun gündeme gelmesi durumunda Yafi sınırında yeni kazınımın elde edebileceklerini bildirmiştir.⁴⁸¹ Diğer bölümde görüleceğı gibi yapılan hudut çalışmaları iki devlet arasındaki ihtilafları çözmemiş sadece mecrasını değiştirmiştir.

---

⁴⁸⁰ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation**, File 37/1905 Pt 5, s. 86

⁴⁸¹ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation**, File 37/1905 Pt 5, s. 99

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. 1905'TEN SONRA ADEN-LONDRA-BÂBİÂLİ ÜÇGENİNDE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER VE NİHAİ ANLAŞMA

Bu bölümde 1903,1904,1905 yıllarında imzalanan sınır protokollerinden sonra İngiltere-Bâbîâli arasında yaşanan siyasi gelişmeler incelenecektir. Akabinde İngiltere'nin Dali'den çekilmesi, İmam Yahya isyanı, Hakkı Paşa'nın Londra'da Edward Grey ile yaptığı sınır görüşmeleri ve protokollerinin resmîyet kazanması ele alınacaktır.

5.1. İNGİLTERE-BÂBİÂLİ İLİŞKİLERİNDE BUHRAN

1905'te sınır protokolleri imzalanmasına rağmen Osmanlı-İngiliz ilişkileri ciddi bir kriz yaşıyordu. II. Abdülhamid'in Almanya'ya meyyal bir politika takip etmesi İngiltere'yi ciddi şekilde rahatsız etmişti. Alman uzman ve mühendislerin imparatorluğun hemen her yerinde çalışmalar yapması ve birçok Alman şirketinin imtiyazlar alması İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarına ciddi bir darbe vuruyordu.⁴⁸² İngiltere Dışişleri Bakanı Lansdowne'nin 3 Mayıs 1905'te Londra Büyükelçisi Stefanaki Musurus Paşa ile yaptığı görüşme iki devlet arasındaki burûdeti göstermesi açısından kayda değerdir.

Dışişleri Bakanı Lansdowne, Osmanlı büyükelçisi ile hem Nevâhî-i Tis'a protokollerini hem de genel İngiliz-Osmanlı ilişkilerini değerlendirmek üzere bakanlık ofisinde bir toplantı tertip eder. Lansdowne, Musurus Paşa'ya en başta güncel konu olan Nevâhî-i Tis'a sınır çalışmalarında Bâbîâli'nin takındığı uzlaşmaz tavırdan duyduğu hayal kırıklığını bildirir. Bâbîâli'nin özellikle Aden sınırının nihai olarak belirlenmesinden önceki altı ay içinde sürekli olarak engelleyici tutum takındığını ve tashih-i hudud çalışmalarının bu kadar uzamasına bu tavırların sebep olduğunu belirtir. İkinci olarak ağır kilometre garantili demiryolu imtiyazlarının sürekli olarak İngiltere dışındaki şirketlere verildiğini, buna karşılık tek İngiliz şirketi

⁴⁸² Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki yatırım oranı 1889-1913 arasında %03'ten %20'ye çıkarken, İngiltere'nin aynı dönemdeki yatırımı %48'den %22'ye düşmüştür. İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İstanbul, 2006, s. 62

olan ve herhangi bir garantiye sahip olmayan İzmir-Aydın Demiryolu imtiyazının uzatılmasını reddettiğini ifade etmiştir.

Lansdowne'nin şikayette bulunduğu diğer konular ise şunlardır. *Bâbîâli İngiliz şirketlerine karşı örtülü bir ambargo uygulamaktadır. Örneğin Bâbîâli, Basra Körfezi'ndeki İngiliz Buharlı Gemi Şirketlerinin, uzun yıllardır yararlandıkları kömür tedarikiyle ilgili ayrıcalıklarını iptal etmiş, İstanbula'a giren diğer tüm yabancı posta vapurlarına verilen kömür yakma tesisi kurma iznini müteaddit defalar talep edilmesine rağmen İngiliz Hidiv Posta Şirketi'ne vermeyi reddetmiştir. Bâbîâli Türkiye'deki tüm İngiliz maden işletmelerine karşı engelleyici tutum takınmaktadır. Türk Hükümeti'nin rızası ile teknik şartnamelerde büyük fedakarlıklar yapmalarına rağmen İngiliz şirketlerine imtiyaz verilmesi Bâbîâli tarafından engellenmektedir.*

Yine, Bâbîâli bugüne kadar Hayfa-Şam Demiryolunun satın alma parasının geri kalan kısmını faizle birlikte İngiliz imtiyaz sahiplerine belirli bir süre içinde ödeme konusundaki vaatlerini yerine getirmemiştir.

Bâbîâli'nin savaş gemilerinin inşası ve savaş mühimmatının sağlanmasıyla ilgilenen İngiliz firmalarına yönelik muamelesi de son derece adaletsizdir. İngiliz gemi inşa firmaları Türk makamlarının talepleri doğrultusunda terimlerini dahi değiştirmesine rağmen olumlu sonuç alamamışlardır. İngiliz silah üreticilerinin Bâbîâli yetkililerinin daveti üzerine yaptığı ihaleler, daha sonra yabancı rakiplerin daha az avantajlı teklifleri lehine reddedilmiştir. Her iki durumda da Türk makamlarının davranışları hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

Musurus Paşa, bu iddialara herhangi bir mukabelede bulunmayıp Lansdowne'nin muhtırasını Bâbîâli'ye iletceğini bildirip yanından ayrılmak için ayağa kalkmış ancak çıkmadan önce bakanın masasına gayri resmi bir metin (*aide memoir*) bırakmıştır. Bâbîâli tarafından yollanan bu notta, Basra Valisi'nden, o sırada Kuveyt'te bulunan dört İngiliz savaş gemisine ilişkin bir raporun kısa süre önce alındığı yazılı idi. Bâbîâli, İngiltere'nin Kuveyt Şeyhi'nin muhalefetine rağmen, Cahra, Bena ve Umm Kasr mahallelerinde tahkimat inşasına ön hazırlık olarak bazı operasyonlar yürüttüğünü ve bu tür işlemlerin uluslararası hukuku ihlal anlamı

taşıdığını Musurus Paşa'ya haber veriyordu. Ayrıca notun nihayetinde iki Hükümet tarafından Kuveyt'te muhafaza edilmesi üzerinde mutabık kalınan statüko hakkında Lansdowne'nin dikkatinin çekilmesi talimatı verildiği yazılmıştı.

Lansdowne ise, bu İngiliz gemilerinin varlığının Kuveyt civarındaki tahkimatların inşasıyla herhangi bir ilgisi olduğuna dair kanıt olmadığını savunmuştur. Bu tür bilgilerin Türk Hükümeti tarafından sürekli olarak ileri sürülme tarzından şikayet etmek için yeterli nedenleri olduğunu, Basra Körfezi ve Arabistan kıyılarındaki İngiliz işlemlerine ilişkin çarpıtılmış ve çoğu zaman asılsız raporların, Türk yetkililer tarafından Bâbîâli'ye kasıtlı olarak sunulduğunu iddia etmiştir. Bu belgeleri sunanların amacının iki devlet arasında düşmanlık meydana getirmek olduğunu, daha önce İngiltere aleyhine benzer raporlar yayınlandığını ancak iddiaların kanıtlamadığını İngiltere'nin, bu zihniyetteki memurların sansürlenmesini ve uygulamanın devam etmesi halinde görevlerinden uzaklaştırılmasını talep etme hakkı olduğunu bildirmiştir.⁴⁸³

5.2. SINIRIN GETİRDİĞİ PROBLEMLER

1905 yılında sınır protokollerinin imzalanması ile Yemen'de Osmanlı-İngiliz ihtilafında kısmi bir çözüm bulunmuştu. Ancak protokol yalnızca sınır komiserleri arasında imzalanmıştı. Bu nedenle hukuki bir geçerliliği yoktu. Hukuki geçerlilik kazanması için İngiltere kralı ve II. Abdülhamid tarafından onaylanması gerekiyordu. Bu noktada hem Bâbîâli'nin hem de İngiltere'nin aceleci davranmadığı görülmektedir. Çizilen sınırlarda her iki taraf da tavizler verdiğini düşünmekteydi ve sınırın bu hali ile kabul edilmesi durumunda yeni sıkıntıların doğacağını düşünmekteydiler. Her şeyden önce bu sınırın bölge halkı ve yerel güçler tarafından içselleştirilmesi gerekiyordu. Fakat o güne kadar devlet otoritesini tanımak konusunda dahi tereddütle hareket eden kabilelerin hudut olgusunu kabul etmelerini ve o doğrultuda hareket etmelerini beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildi. Özellikle uzle⁴⁸⁴ ve muzâfâtlar ihtilaf yaşanması en muhtemel konulardı. 1905 protokollerinin hemen akabinde Rida kazasına bağlı Rubateyn uzlesinin Ukkali kazasına ait olup

⁴⁸³ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation**, File 37/1905 Pt 5 s.178

⁴⁸⁴ "Hitta-i Yemâniye'de yek-digerine münâsebet-i mevkileri bulunan yirmi, yirmi beş karyeye bir uzle tesmiye olunup mezkûr uzlelerde inzibâtn te'mini ile emvâl-i emiriyenin tahsili min-el-kadim şeyhleri vasıtası ile icra olunur..." BOA, Y.PRK. MYD. 26-44

olmadığı meselesi Dali’de bulunan İngiliz siyasi temsilci ile Rida kaymakamı arasında ihtilafa neden olmuştu.⁴⁸⁵ İngiltere, Rubateyn uzlesinde bulunan jandarmanın çekilmesini talep etmiş ancak Rida kaymakamı bu iddiayı reddederek burasının Osmanlı idaresinde olduğu cevabını vermiştir.⁴⁸⁶ Bölgenin kendine has yapısı göz önünde bulundurulduğunda benzer vakıaların çokça yaşanacağını iyi bilen İngiltere, Bâbîâli’ye haritanın onaylanması konusunda talepte bulunmak için aceceli davranmayı düşünmemiştir.

İki devlet arasında ilişkilerin gergin olduğu bir ortamda Osmanlı Devleti’nin Yemen’de bulunduğu durum da pek iç açıcı değildi. Sınır protokolünün imzalandığı 1905 yılında Osmanlı Devleti, İmam Yahya isyanını bastırmakla uğraşıyordu. İngiltere, bu isyanı desteklemediğini iddia etmekle birlikte Bâbîâli İngilizlerin Somali ve Sevakin’den temin ettikleri silahları Aden üzerinden isyancılara dağıttığı bilgisine ulaşmıştı.⁴⁸⁷ İngiltere ise isyanı hem Osmanlı Devleti’nin zor duruma düşmesi hem de Türk askerlerinin askeri durumunu öğrenmek için bir fırsat olarak görmüştür. Hatta bu amaçla Osmanlı askerleri arasına askeri ateşe sıfatı ile bir yüzbaşı gönderme teklifinde bulunmuştur. Bâbîâli ise bunu asla kabul etmeyeceğini ve Osmanlı askerleri arasında görülecek herhangi bir İngiliz askerine casus muamelesi yapılacağını açıkça ifade etmiştir.⁴⁸⁸ Bâbîâli’nin İngiltere’nin bu talebini kabul etmemesi üzerine İngiltere Dali bölgesine asker yollamıştır. Gerekçe olarak ise Bâbîâli’ye İmam Yahya’nın Nevâhî-i Tis’a bölgesine saldırması ihtimalini öne sürmüştür.⁴⁸⁹ Bu sırada İmam Yahya’nın Sana civarında isyanı genişletmesi Bâbîâli’yi oldukça endişelendirmişti. İngiltere ile sınır anlaşmasının hemen akabinde Yemen’in merkezi olan Sana’nın eşkıya eline geçmesi Osmanlı Devleti’nin Yemen’i tamamen kaybetmesi anlamına geleceğini iyi bilen Bâbîâli, Sana’ya askeri birlikler göndermiş ve örfi idare ilan etmiştir.⁴⁹⁰ Feyzi Paşa komutasında şakilere karşı Hacce’de otuz saatten fazla çarpışan Osmanlı askerleri isyancıları geri

---

⁴⁸⁵ BOA, **BEO.**, 2720-203955

⁴⁸⁶ BOA, **BEO.**, 2741-205571

⁴⁸⁷ BOA, **BEO.**, 2595-194559

⁴⁸⁸ BOA, **HR.SYS.**, 107-7

⁴⁸⁹ BOA, **Y.A.HUS.**, 487-39

⁴⁹⁰ BOA, **DH.MKT.**, 959-55

püskürtmüştür.⁴⁹¹ Hemen ardından da Sana geri alınmıştır. Ahmed Feyzi Paşa, Bâbiâli'ye yazdığı yazıda İmam Yahya'nın Sude'ye gittiğini ancak üzerine gitmenin şu aşamada doğru olmadığını savunmuştur. Ahmed Feyzi Paşa, isyancıların ellerinde modern silahlar bulunduğunu ve cephane sıkıntısı yaşamadıklarını bu nedenle üzerlerine gitmeleri durumunda büyük kayıplar yaşayacaklarını iddia etmiştir. Paşa'ya göre İmam Yahya derdest edilse bile mezhepleri gereğince başka birisinin imamet davası ile ortaya çıkacağı tarihi bir vakıadır. Hatta o sırada Seyyid Dahyani isimli biri Sude'de imamet davası ile ortaya çıkmıştır. Yemen'de bulunan askerlerin bu ikisini tenkil etmesi mümkün değildir. Bu nedenle mevcut askerle yapılacak hareket felaketle sonuçlanacaktır.⁴⁹²

Osmanlı Devleti Yemen'de bu gailelerle uğraşırken İngiltere ise Yemen'de nasıl bir politika izleyeceği konusunda oldukça kararsızdı. Nevâhî-i Tis'a bölgesi Aden'e oldukça uzaktı. Bu nedenle Aden valisinin bu bölgede otorite sağlaması pek mümkün değildi. Londra yönetimi bu sorunu çözmek için Dali'ye siyasi bir temsilci atamayı planlamıştır. O dönemde Nevâhî-i Tis'a'nın en büyük ve en stratejik noktası Dali'ydı. İngiliz belgelerinde Siyasi temsilci kavramı ile karşılanan bu konum Osmanlıca belgelerde vali olarak geçmektedir. Dali'ye vali atanması demek bir anlamda Aden merkezli siyasetten Dali merkezli siyasete geçme anlamını taşıyordu. Bu noktada Londra, bölgenin bütün uzmanlarından görüş talebinde bulunmuştur. Bunlardan birkaç tanesine değinmek konuyu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu raporlardan ilki Aden'de görev yapan Colonel Scallon'un hazırladığı rapordur.

Scallon'a göre askerlerin Dali'deki varoluş sebebi (*raison d'etre*) Dali Emiri'ne manevi destek sağlamak ve bu yolla Yafi ile sürekli temas halinde olmaktır. Bu yolla hem İngiltere tarafında hem de sınır hattında istikrar sağlanacaktır.

Sınırın yakın zamanda çizilmiş olması ile yeni bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Bu duruma göre Dali'de istihdam edilecek bir siyasi temsilci hem Dali emirini yönlendirecek hem de Türklere karşı bölgesel ve uluslararası sorumluluklarını yerine getirmede yardımcı olacaktır.

---

⁴⁹¹ BOA, Y.PRK. ASK., 233-60

⁴⁹² BOA, Y.PRK. ASK., 233-69

Ayrıca, Emir'in, Ka'tabe ve civar kabileleri üzerindeki etkisinin görmezden gelinerek Dali'den çekilmesi durumunda İngiltere aşiretler nazarında çok ciddi prestij kaybına uğrayacaktır. Bunu düzeltmek de çok ciddi masraflar gerektirir. Son zamanlarda Emir'in bölge üzerindeki popülaritesinde ciddi bir azalma görülmektedir. Bu nedenle Emir'in İngiltere'nin burada siyasi bir temsilci bulundurmasından memnun olacağı bir gerçektir. Emir'in halkın gözündeki prestijini artırmak için bölge halkının yararına ve dolaylı olarak kendi yararımıza olacak faaliyetler yapılacaktır. Ekilen arazi alanı son zamanlarda artmıştır. Yollar eskisinden çok daha güvenlidir. Halkın daha önce tanımadığı veya temin edemediği mallara, özellikle İngiliz varlığından dolayı ciddi bir talep doğmuştur.

Tepelerin eteğinde Aden'den Dali'ye bir demiryolu yapılmalıdır. Bu demiryolu Dali'den Aden'e ticaret için ana yol olacaktır. Bunun yanında yakın tarihte Dali'de civarında Aden hem İngiliz askerleri için hem de halk için bir hastahane yapılması düşünülmelidir.

Serbest ve güvenli hatlarda yapılacak ticaret, Aden Hinterland'ın refahını sağlamak için her şeyden daha fazla fayda sağlayacaktır. Ticaret ve refahın artması ile istikrar da sağlanmış olacaktır. Ancak, korumamız altındaki tüm kabilelerle dostane ilişkiler kurmadıkça, ticaret tam olarak geliştirilemez ve ülkenin barışı sağlanamaz; bunlardan bazıları, gerek bilgi eksikliğinden dolayı, gerekse başka sebeplerden dolayı hala bize şüpheyle bakar. Siyasi Temsilcinin etkisi yayıldıkça, bu şüpheler ortadan kalkacaktır: Yemen'deki varlığımız birkaç yıl içinde şimdi olduğundan daha fazla güvenli olacaktır.

Dali'nin yukarısında bulunan Cihaf Dağı'nı kontrol edebilmek için Siyasi temsilci burada bir müfreze temin edilebilir. Kabile vergisi sorunu ise henüz dikkate alınmamıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ülkenin iyiliği ve kendi çıkarlarımız için Dali'de bir Siyasi temsilci tutulmasını şiddetle tavsiye ediyorum.⁴⁹³

---

⁴⁹³ IOR/L/PS/10/74, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 1-3, s. 780

Benzer görüşleri o sırada Dali'de en yüksek siyasi konumda bulunan Colonel Jacob da savunmuştur. Jacob, Dali'de bir idari mekanizma kurmanın gerekliliğini şu argümanlarla savunuyordu:

Aden Hinterlandında bulunmamızın nedeni, Dali Emiri'ne manevi destek sağlamak ve Türkiye sınırının olası bir tebdilini göz önünde bulundurarak Yukarı Yafti ülkesiyle temas halinde olmaktır ki bu olgu da ilan edilmiştir.

Dali tamamen kontrol altına alınmadan ve emirin konumu güvenli hale gelmeden geri çekilmek yanlış olacaktır. Biz Dali'den 100 mil uzaktayken emir kronik olarak Türk aşâğılamalarına maruz kaldı. Türkler, Dali ile sınır arasındaki yerlerden, bunların bir zamanlar ellerinde olduğunu unutamayacak kadar yakın zamanda atıldılar. Bir kez arkamızı döndüğümüzde bu tanımlanmış sınırlara rağmen veya bu sınırlar yüzünden tarih tekerrür edecektir.

Yine, Türkler ve İmam arasındaki sürekli kavgayı ele alalım. Bu çatışma devam ederse ve sahada hiçbir Siyasi Temsilci olmazsa, entrikalar artacak ve kabilenin nasıl tavır takındığını ne bu ihtilaflara ne ölçüde katıldığını asla bilemeyeceğiz.

Öte yandan, eğer Bâbiâli ile İmam arasında umulmadık bir uzlaşma sağlanırsa, gerek sınırlarda gerekse ticari yapıda imamın konum ve doğrudan yönlendirmesi ile birtakım değişiklikler meydana gelecektir. Bütün bunlar havadayken, herhangi bir gerileme politikasını şiddetle reddediyorum. Dali ile Türk hududu arasında bulunan Shari kabilesi ile Dali emirinin arası kötüdür. Bu iki kabilenin arası kademeli olarak uzlaştırılmalıdır.

Dali emiri Shari kabilesine saldırmak istiyor. Fakat bize bağımlı olduğu için bu isteğini gerçekleştiriyor. Eğer sevilmeyen bir emiri bu şekilde destekleseydik ve aşiret adamlarının önünde onların davalarına karşı olduğu kadar onun davalarıyla ilişkilymiş gibi görünseydik, prestijimizi tamamen kaybederdik. Politikamız, kendimizi geri planda tutarak, reformun mutlaka yavaş yavaş kök salması gerektiğini unutmadan, emirin de itiraz etmeyeceği uygulamalarla kabilelerin övgüsünü kazanmasını sağlamaktır. Bu sistem mutlaka yavaş bir sistemdir. Acele etmek onun

yıkımı olur. Mükemmelleştirmek için zamana ihtiyaç vardır ancak tatmin edici tek sistemdir ve sürekli denetim gerektirir.

Buradaki işimiz zımnen sınırdadır. Huzur ve sükunet olmadan tam bir sınır çalışması olamaz. Sınır hakkında çok az şey biliyoruz. Bu nedenle sadece Türkleri takip etmek yanlış olacaktır. Ben tamamen kabile meselelerine müdahaleyi savunmuyorum, ticaretin gelişmesi ve halkla sempatik ilişkilerin geliştirilmesi için çıkar gözetmeyen tavsiyelerin savunucusuyum. Sınır üzerinde bir anlaşmaya varılmışsa, pratik sınır hala geçerlidir. Yukarı Yaffai hakkında çok az şey biliyoruz. Son zamanlarda Bâbîâli'den maaş almak Türk yetkililerle ittifak halindeydiler.

Önceki deneyimlerime dayanarak, maaş alacak adaylarımızı tamamıyla mantıklı bir şekilde seçmediğimizi ve orada hâlâ hoşnutsuz olan birçok önemli kişinin bulunduğu dair fikrimi kaydetmeliyim. Yukarı Yaffai'nin aynı zamanda İmam Yahya ile gizli ilişkileri vardır bu nedenle Hinterland'ı terk edemeyiz. Eğer geri çekilsek burada sürekli olarak bizim aleyhimize entrikalar dönecektir. İmam'ın Yukarı Yaffai ile olan ittifakını küçüseyemeyiz. Raporumu, Hinterland'ın embriyo halindeki ticaret potansiyellerine değinmeden kapatamazdım. Bana öyle geliyor ki, daha yakın siyasi ilişkilerimiz, esas olarak ticareti geliştirmek için kullanılmalıdır. Serbest ve güvenli hatlarda ticaret, Aden Hinterlandının refahını sağlamak için her şeyden daha fazla sonuç getirecektir. Demiryolu, yeni yollar, çeşitli ticaret güzergahları gibi konuların detaylı analizi zaman gerektirir.

Yukarı Yafti ticaretinin kayda değer olduğuna inanıyorum. Aden yönetimi ürünlerden öşür almıyor. Aden'e kahve ithalatı son zamanlarda büyük ölçüde azaldı. Bu düşüşü yalnızca kuraklığa bağlayamayız. Ya başka bir liman üzerinden ihraç ediliyor ya da kavhe ticareti teşvik edilmediğinden üretimi bitme noktasına gelmiştir. Şimdi Hinterland ticaretini incelemek ve gerekli teknik bilgiye sahip olmak için özel bir subay istihdam etmenin tam zamanı. Aden'de bir Ticaret Odası ele alınabilir. Konunun şimdiye kadar sadece teorik olarak ele alındığına inanıyorum. Özetlemek gerekirse: Bu ülkenin tahliyesi için zamanın olgunlaşmadığını düşünüyorum. Aslına bakılırsa, onun hakkında çok az şey biliyoruz ve pozisyonu doğru bir şekilde ölçme olasılıkları var. Bir veya iki yıl içinde artıları ve eksileri daha iyi tartışabileceğiz.

Elimizi sabana koyduk ve ülke üzerinde silinmez bir izlenim bırakana ve kendini geliştirme ve ilerleme arzusu oluşturana kadar geriye bakmamalıyız. Uzak kabilelerle olan ilişkilerimiz 60 yıldır vekaleten yürütülüyor. Bu politika kısmen avantajlı olarak devam ettirilebilir. Tırmandığımız merdiveni tekmeleme lüksümüz yok. Bununla birlikte, yeni bir dönem başladı ve eğer adımlarımızı Aden'e doğru geri çekersek, dünyanın gözündeki büyük bir prestij kaybına uğrayacağız. Ayrıca, Türk nüfuzunun azalması durumunda başka ülkelerin dikkatini çekecek konumda olan ülkenin bütün kaynaklarından kendimizi mahrum etmiş olacağız. Hükümet, Dali'de kalmayı seçerse, Siyasi Görevlinin emrinde mevcut 21 Aden askerinden daha büyük bir birlik istihdam etmelidir. Bu birliğe sürekli silah takviyesinin de yapılması gerekmektedir. Hint birlikleri geri çağrılırsa, posta ve iletişim hatlarındaki görev işgali sorunu çözüme bağlanacaktır.

Bazı yerlerin mülkiyeti sorunu hala çözülmemiştir ve önemli miktarda düşmanlığa neden olması muhtemel hassas bir konudur. Herhangi bir yere sahip olmak önemli bir konudur. Ama ondan da önemlisi ticaret merkezlerine sahip olmaktır. Çözüm, karma bir kabile vergileri sisteminin benimsenmesindedir. Bu en iyi şekilde düzenlenebilir. Vergilerin genel olarak getirilmesi, üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken bir konudur.

Son olarak, öncelik verilmesi gereken sınır içinde ve sınırına kadar olan çalışmalardır. Aşiret görüşü ve aşiret hissi ile temas halinde olan yerel bir memur olarak, umarım hükümet herhangi bir radikal politika değişikliği için zamanın henüz olgunlaşmamış olduğuna karar verir. Hükümet, bir aşiret konsensüsünün isteyeceği "çadırlarımızın iplerini uzatmak ve kazığı güçlendirmek için" yerin genişletilmesi şikkını tercih etmelidir.⁴⁹⁴

Hindistan Valisinin görüşü de Dali'de siyasi bir temsilci bulundurmanın İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu bölge uzmanı yetiştirmesine de katkı sağlayacağı yönündeydi. Vali'ye göre Aden'de kurulan yapı kabile reisleriyle ilişkilerini düzenleyen sistem geçmişte gerekli yerel bilgi ve niteliklere sahip çok az subay

---

⁴⁹⁴ IOR/L/PS/10/74, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 1-3, s. 781

yetiştirmişti. Ancak Dali'de kalıcı bir siyasi temsilci tutulursa, Yemen'in iç bölgeleriyle ilgili olan ilişkilere de ciddi anlamda katkı sağlayacaktır.⁴⁹⁵

Bâbîâli de İngiltere'nin Dali'ye yeni bir vali atama konusunu yakından takip ediyordu. Bâbîâli, İngiltere'ye Dali'ye siyasi bir temsilci atanmasının statükonun ihlali anlamına geleceğini, bu kararı gözden geçirmelerini aksi halde bunun ciddi sonuçlar doğuracağını bildirmiştir.⁴⁹⁶

5.3. 5.3.HARİTALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Londra-Aden-Hindistan üçgeninde bu tartişmalar yaşanırken İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi O'Conor da Nevâhî-i Tis'a protokollerinin resmi prosedürleri üzerinde çalışmalar yapıyordu. O'Conor, Londra'ya yazdığı yazıda Bâbîâli'ye sınır protokolleri ve imzalanan haritaları sunacağını bunun yanında kesin sınır anlaşması meselesini ileri tarihe bırakacak bir paragrafı da bu notaya eklemeyi düşündüğünü bildirmiştir. Eğer Londra bu görüşe onay verirse müzakere sonuçlarının bu şekilde kaydedilmesi yönteminin Bâbîâli için kabul edilebilir olup olmadığını görmüş olacağını ifade etmiştir.⁴⁹⁷

Lansdowne, bu öneriyi oldukça uygun bulmuştur. O'Conor'a yazdığı yazıda anlaşmanın, Bâbîâli ile yapılacak bir nota alışverişi yoluyla resmi olarak kayıt altına alınması gerektiği ve Ortak Komisyon tarafından çizilen hududu gösteren haritaların ve usul belgelerinin kopyalarının ekleneceği teklifine katıldığını bildirmiştir. Komiserler tarafından Şeyh Said'de imzalanan antlaşmanın Bâbîâli'ye verildiği zaman Bana Nehri'nden kuzeydoğu sınırına ilişkin olarak, İngiliz notuna, fiili sınır çizgisinin daha uygun bir ana ertelendiğini belirten bir paragraf eklemesini de önermiştir.⁴⁹⁸

O'Conor, Lansdowne'nin bu son önerisine ihtiyatla yaklaşmıştır. O'Conor, Bâbîâli'ye tekrar sınır çizilmesi teklifi açmanın zor olacağının bilincinde idi. Bunun yerine Hindistan Valisi'nin daha önceden önerdiği bir yolu tercih etmiştir. Bu öneriye göre O'Conor, Bâbîâli'ye Dali Emiri'nin, kontrolünde bulunan sınır

⁴⁹⁵ IOR/L/PS/10/75, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 4-6, s. 122

⁴⁹⁶ BOA, **BEO.**, 2820-211488

⁴⁹⁷ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation**, File 37/1905 Pt 5, s. 162

⁴⁹⁸ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation**, File 37/1905 Pt 5, s. 152

sütunların yükseltilmesi, çevrelerindeki çalıkları temizlemesi ve onları badanalaması görevinin verilmesini tavsiye etmeyi planlamıştır.⁴⁹⁹

Lansdowne ise, Dali Emirinin sütunlara herhangi bir müdahalesinin, Türkler tarafından sınırı tahrif suçlamasıyla sonuçlanacağından endişe duymuştur. Bununla birlikte Lansdowne, Aden Valisi'nin kendisine yazdığı mektuptan haritada verilen sütunlar arasındaki mesafelerin yanlış olduğunu ve sütunların birbirlerine anlatılandan çok daha yakın olduğunu öğrendiğini belirtmiştir.⁵⁰⁰ Hindistan Valisi de İngiliz ve Türk Komiserler tarafından imzalanan haritalar ve tanımlar arasındaki tutarsızlıklar olduğunu, Aden Sınır Komisyonu'nda görev yapan eski İngiliz harita uzmanı Tandy'in kendisine ayrıntılı bir raporda bunu gösterdiğini bildirmiştir.⁵⁰¹ Tandy'in bahsettiği haritadaki tutarsızlıklar şu şekildeydi.

Tandy'e göre sınırın Behram Aşara'dan denize Aden sınırına olan kısmın tarifi ile ilgili olarak, hatalı üç nokta vardır: Yani (a) Sınırın açıklaması Cebel-i Numan itibaren çizgi döner .... noktalardan geçer. ... Bu sütunun adı Barh'ül-Mudariba olmalıdır. Araştırma yapılırken hem Miralay Wahab hem de Bay Fitzmaurice, sınırın geçilmesi için buranın uygun bir yer olduğuna karar verdi ve bu nedenle doğru adı dikkatlice belirlendi. Bay Fitzmaurice, sanırım, doğru adı unuttu ve noktayı belirlemek için en yakın köyden sonra çağırdı. Son haritalara hangi ismi koyayım. Açıklamanın aynı paragrafında hattın "Cebel-i Sin Sanfa'dan geçeceği" belirtilmektedir. Oysa haritada kırmızı hat bu tepenin yaklaşık bir mil yakınında durur ve daha sonra yaklaşık bir buçuk mil doğusundan geçer. Denizden de görülebilen ve kırdan oldukça dikkat çekici bir özellik oluşturan bu tepe (adından da anlaşılacağı gibi) yüksek, izole ve sivri uçlu bir doruğa ulaşmaktadır. Bu durumda, komiserlerin sınırın haritada gösterildiği gibi işlenmesi ve tarifi haritayla uyumu için, ya "C. Sin Sanfa" kelimesini atlaması ya da tanımını değiştirilmesi gerekiyordu. Kısmen aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Açıklama (LXVIII başlığı altında "O (sınır) daha sonra... düz bir çizgide C. Kuvah'ın tepesine iner" şeklindedir. Şimdi C. Kuvah'ta neredeyse eşit yükseklikte iki nokta vardır. Bu iki noktadan biraz daha

⁴⁹⁹ IOR/L/PS/10/14, **Aden Protectorate: Turkish Agression**, File 37/1904 Pt 1, s. 264

⁵⁰⁰ IOR/L/PS/10/14, **Aden Protectorate: Turkish Agression**, File 37/1904 Pt 1, s. 260

⁵⁰¹ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation File**, 37/1905 Pt 5, s. 134

aşağıda bazı gözlemler yaptım. Bu noktada küçük bir moloz yığını yaptım, burası haritada bir üçgen ( ) ile gösteriliyor. Bu noktaya kadar sınır çizgisi Komiserler tarafından çizildi, ancak burası tepenin gerçek tepesi değildir. Haritadaki tanıma göre sınırı sabitlemeye çalışan herhangi biri şüphesiz en yüksek (yani doğu) noktasına gidecektir. İki nokta arasındaki yükseklik farkı yaklaşık 4 veya 5 fit ve aralarındaki mesafe yaklaşık 150 yardadır. Bu mesafe Şeyh Said haritası hazırlanırken gösterilebilir. Komiserlerin niyetinin ne olduğunu anlamak imkansızdır. Eğer sınırın haritada gösterildiği gibi inşa ettiğim küçük taş yığınına uzanmasını kastediyorlarsa, tanım değiştirilmelidir. C. Kuvah'ın batı tarafı en zirve yeri olarak tanımlanıyor. Ancak sınırın C. Kuvah'ın en yüksek noktasına kadar uzanmasını istiyorlarsa, Komiserler tarafından kırmızıyla çizilen çizgi değiştirilmelidir.

Yukarıdakiler size küçük noktalar gibi görünebilir, ancak bunları dikkatinize sunmanın benim görevim olduğunu hissediyorum ve onlar hakkında bana erken bir tarihte talimat verebileceğinizi umuyorum, çünkü siz yapana kadar ben de haritaları baskıya gönderemiyorum.⁵⁰²

Aden valisi Mason, Hindistan valisine yazdığı yazıda Nevâhî-i Tis'a'nın Kuzey Doğu'sunda uygulanacak gerçek bir sınır olmadığını bildirmiştir. Bu nedenle yeni sınır keşif hareketinin uygun olduğunu savunmuştur. Büyükelçi O'Conor ise bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır. O'Conor, Nevâhî-i Tis'a ile Yemen arasındaki Kuzey-Doğu sınırının henüz sınırlandırılmadığını ve Bâbîâli'nin bu sınırı İngiltere ile ortaklaşa çizmeye hazır olduklarını zamanında ifade ettiklerini bildirerek, sınırın Bâbîâli ile müştereken çizildiği hakikatinin asla gözardı edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Büyükelçiye göre sınırın İngiltere'nin kendi başına çizdiği algısını oluşturacak eylem ve söylemlerden uzak durulmalıdır. Bununla birlikte eğer Bâbîâli, İngiltere'nin kendi başına bir sınır çalışması yapacağı zehâbına düşerse, yapılması tasavvur edilen hudud çalışmasına çıkarabilecekleri kadar çok zorluk çıkaracaktır.

O'Conor'a göre Bâbîâli'nin kendi idari bölgelerinden biri olarak kabul ettiği Beda'nın, Lekmet'üs-Şuub'dan çöle kadar olan sınırı İngiltere tarafında bulunmaktadır. Ancak bu fikirleri, önerilen keşif gezisine herhangi bir müdahalede

---

⁵⁰² IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation File**, 37/1905 Pt 5, s. 138

bulunmak niyetiyle açmadığını, sadece Aden Valisi'nin önerilerinin sorunlu olduğunu göstermek için sunduğunu ifade etmiştir. Yine O'Conor'a göre Bâbîâli tarafından henüz tanınmayan Kuzey-Doğu'daki bölgelerde şimdilik ihtiyatlı hareket hareket etmek gerekiyordu.⁵⁰³

İngiliz hükümeti de Bâbîâli tarafından İngiliz sahası içinde kabul edilmeyen Aden'in kuzeydoğu bölgelerinde ihtiyatla hareket edilmesinin doğru bir karar olduğu düşüncesini kabul etmiştir. Bu görüş doğrultusunda Aden valisine söz konusu kabileler üzerindeki tüm doğrudan baskıların Beda'ya ve kuzeydoğu bölgelerine bir grup gönderilmesi için bir gereklilik olana kadar ertelenmesi talimatı verilmiştir.⁵⁰⁴

O'Conor; Londra ve Hindistan ile yaptığı bu fikir teatisinden sonra Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa ile Aden Sınır protokollerinin sonucunu resmi olarak kaydeden nota alışverişi gibi bazı formalitelerin yerine getirilmesi konusunda bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ahmed Tevfik Paşa, O'Conor'a protokol tutanakları ve haritaların verilmesinin şimdilik yeterli olacağını, daha ileri bir hüviyet kazanması için irade yayınlanması gerektiğini ve mevcut koşullarda bunu Padişah'tan almanın çok zor olacağını, resmi bir talebin muhtemelen yeni komplikasyonlara yol açabileceğini ifade etmiştir. Hariciye Nazırı, her iki ülke komiserlerinin imzaladığı haritaların Harbiye Nezaretine teslim edildiğini ve müşterek imzalı olduğu için meselenin kendileri açısından bir bakıma halledilmiş sayıldığını, bu nedenle, konuyu açmanın uygun olmayacağını muhatabına ifade etmiştir. O'Conor ise Osmanlı Komiserleri tarafından kararlaştırılan sınırın her bölümü için müzakereler sırasında alınan Sadaret iradelerinin padişah tarafından onaylanması koşulu ile kendisi ile aynı görüşleri paylaştığını Tevfik Paşa'ya bildirmiştir. Büyükelçi, Hariciye Nazırına bürokratik işleyişte o ana kadar olağan formalitelerin tamamlanmamış olmasının konuyu bu noktalara getirdiğini iddia etmiştir.

O'Conor, Londra'ya yazdığı yazıda Ahmed Tevfik Paşa ile olan görüşmesinin detaylarını anlattıktan sonra konu ile ilgili bir padişah iradesi için baskı yapması durumunda, bu iradenin çıkmaması için Bâbîâli'nin bazı zorluk ve engeller

⁵⁰³ IOR/L/PS/10/75, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 4-6, s. 502

⁵⁰⁴ IOR/L/PS/10/75, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 4-6, s. 500

çıkarcacağını Tevfik Paşa'nın tavırlarından istinbat ettiğini bildirmiştir. Yine Bana Vadisi ile çöl arasındaki sınırın Kuzeydoğu kısmının henüz ayrıntılı olarak sınırlandırılmadığı göz önüne alındığında bir irade için Saray'a başvuruda bulunulması durumunda, bu sınırın da ileride değiştirilmesinde güçlükler yaşanacağı üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Lansdowne'nin elindeki haritalar ile Osmanlı Harbiye Nazırının elindekileri karşılaştırmaya çalışacağını eğer iki haritadaki hudud çizgisinin İngiltere'nin lehine olduğu kanaatini elde etmesi durumunda konunun daha fazla üzerine gitmeye niyeti olmadığını binaenaleyh talimat almadan meseleleri mevcut durumda bırakmaktan hoşlanmadığını aktarmıştır.⁵⁰⁵

Ahmed Tevfik Paşa ise O'Conor'la yaptığı görüşmenin hemen akabinde büyükelçinin verdiği haritaları Bâbîâli ve Vükela meclisine göndermiştir. Vükela meclisinde Şeyh Said'de komiserler tarafından imzalanan harita ile O'Conor'un Hindistan'da bastırdığı haritalar karşılaştırılmıştır. Haritaları dikkatlice inceleyen meclis azaları haritalar arasında gözle görülür farklar tespit etmiştir. Yer isimlerinin fazla veya noksan olması, yerlerin isim ve numaralarının yanlış yazılması, haritada bulunan işaretlerin ara uzunluklarının eşit olmaması, harita çizgilerinde sapmalar olması fark edilen belli başlı olanları idi.⁵⁰⁶ Vükela meclisi hem Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinden hem de Hariciye nezaretinden birer memur celbederek haritalar arasındaki farkların sebepleri hakkında rapor talep etmişlerdir.

Yapılan incelemelerde Osmanlı komiserlerinin hazırladığı haritanın helyograf yöntemi ile mavi kağıt üzerine hazırlandığı ve hata payının düşük olduğu, İngiltere'nin Hindistan'da bastırdığı haritanın ise taş üzerine kazınarak hazırlandığı bundan dolayı hata payının fazla olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun üzerine Hariciye müşteşarı İngiltere sefaret tercümanına şifahi olarak durumu bildirmiş ve İngiltere'nin kendilerine verdiği haritaların bir geçerliliği olmadığını, Şeyh Said'de imzalanan haritadan başka bir haritaya itibar edilmeyeceği bildirilmiştir.⁵⁰⁷

Bunun üzerine O'Conor, Dışişleri Bakanı Grey'e yazdığı mektupta Bâbîâli'nin harita konusundaki itirazının çok mikroskopik ve aynı zamanda önemsiz

⁵⁰⁵ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation**, File 37/1905 Pt 5, s. 64

⁵⁰⁶ BOA, **MV.**, 113-146

⁵⁰⁷ BOA, **Y.MTV.**, 295-158

olduğunu, belgenin bir kopyası veya çevirisiyle Grey'i rahatsız etmeye bile değmeyeceğini iddia etmiştir. Büyükelçi, Bâbîâli'nin ilgili notada belirttiği *gerektiğinde sahih olarak başvurulabilecek tek harita* ifadesinin Bâbîâli tarafından onaylanması anlamını taşıyabileceğini iddia etmiştir. O'Connor konu ile ilgili Bâbîâli'ye verilecek cevap için yetki talep etmiştir. Sefir'e göre *20 Nisan 1905'te Şeyh Said'de imzalanan Protokol ile bağlantılı olarak, ilgili Komiserler tarafından imzalanan orijinal haritaların, sınırlandırılan çizginin herhangi bir kısmında ortaya çıkan zorluk durumunda gerçek olarak başvurulabilecek yegane haritalar olduğu* cevabı uygun olacaktır.⁵⁰⁸ Grey ise bu yaklaşımı onayladığını bildirmiştir.

5.4. 5.4. SINIR BOYLARINDA YAŞANAN İHTİLAFLAR VE İNGİLTERE'NİN DALİ'DEN ÇEKİLMESİ

Nevâhî-i Tis'a sınırının uzle ve muzâfât konusunda ihtilaf yaşanmasının kaçınılmaz olduğunu yukarıda belirtmiştik. Yemen'de geleneksel yapı içerisinde kabilelerin birbirlerinin sınırlarına ya da etki alanlarına çoğu zaman sadık kaldığı tarihi bir gerçekliktir. Ancak modern bir sınır kavramının bölge şartlarına ne kadar uyum sağlayacağı ya da kabul edileceği bir muamma idi. Her şeyden önce zihinsel bir harita mevcut değildi.⁵⁰⁹ Bir diğer önemli konu çizilen bu sınırın güvenliği nasıl sağlanacaktı. Özellikle sınır taşları bu konuda ciddi bir problemdi. Herhangi bir sınır ihlali yapıldığında nasıl bir yol takip edilecekti. Yapılan ihlallerde herhangi bir cezai müeyyide uygulanacak mıydı uygulanacak ise bunun boyutları hangi seviyede olacaktı. Bütün bunlar bir problem olarak durmaktaydı.

Bu konuda İngiltere ilk sıkıntıyı Ka'tabe'da yaşamıştır. Dali sınırının üç mil ötesinde bir noktada bulunan sınır direkleri yerinden sökülmüş ve tahrif edilmiştir. Osmanlı askerlerinin aranan bir suçluyu yakalamak için İngiltere tarafına geçmesi de başka bir sorunu ortaya çıkarmıştır. İngiltere her iki olayda da İngiliz topraklarının ciddi bir şekilde ihlal edildiğini iddia etmiştir.

İngiltere, özellikle Ka'tabe sınırının ve bu sınırı gösteren direklerinin korunmasına özel önem göstermiştir. Dali'de görev yapan Binbaşı Merewether,

⁵⁰⁸ IOR/L/PS/10/67, **Aden Delimitation**, File 37/1905 Pt 5, s. 50

⁵⁰⁹ Ferhat Tekin, **SINIRIN SOSYOLOJİSİ, Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları**, İstanbul, 2014, s. 111

bitişik sınır sütunlarının fark edilmeyecek evsafa olduğunu ve bunların düzenlenmesi gerektiği Londra'ya bir raporla bildirmiştir. Bu raporda Binbaşı sınır taşlarının yüksekliğinin 8 fite çıkarılması ve aralarındaki mesafenin de 2 mili geçmemesi gerektiği üzerinde durarak Londra'dan yapılması gerekenler hakkında görüş talep etmiştir.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lansdowne, konu ile ilgili Aden'e uzun bir muhtıra yollamıştır. Lansdowne, sütunların sayısının artırılması veya İngilizler tarafından inşa edilen mevcutların yükseltilmesi gibi önlemlerin ne Türk asker veya jandarmasının ne de yerel halkın geçişini engellemeyeceği kanaatinde olduğunu, bazı yerlerde sütunlar arasındaki mesafelerin 1 milden bile daha az olduğu halde sınır ihlallerinin engellenemediğini aktarmıştır.

Bakana göre 8 fit yüksekliğindeki sütunların, 12 fit veya daha fazla yükseklikteki çalı ormanları veya bambu ağaçları arasında -ki bunların yıllık doğal büyümesi de dikkate alındığında- zaten mümkün değildir. Sınır bölgesinde bulunan orman, yerel Araplar için deve otlatma vb. işler için değerli olduğundan kaldırılması da mantıklı değildir.

Yine Sınır Komisyonu uluslararası bir komisyon olduğundan, Türk tarafı sütunların belirli bir kısmının Türk Komisyonu tarafından dikilmesini talep etmiştir. İngiliz Komisyonu tarafından yapılan sütunlar kesme taş ve Portland çimentosundan inşa edilirken, Türkler tarafından yapılanlar kaba taş ve kireçten yapıldığı için daha az dayanıklıdır. Dali Emiri modern anlamda sütunları numaralandırıp 8 fit veya daha fazla yükseltse, ardından da numaralandırsa bile çözüm olmayacaktır. Çünkü yukarıda bahsedildiği gibi, doğal bitki örtüsü bu sütunların görünümünü kapatacaktır.

Dali Emiri'nin sütunları tamirde tutmak için atması gereken adımlar hakkında Türk makamlarına resmi bir bildirim de Bâbîâli için kabul edilebilir olmayacaktır. Osmanlı Hükümeti, herhangi bir Arap şefine bağımsız olarak bakamaz. Özellikle resmi yazışmalarda "Emir" ünvanını dahi kullanmayıp "Dali'nin Şeyhi" diye hitap ettiği kişinin sınır işlerinde fonksiyonel bir konum almasını asla onaylamayacaktır. Muhtemelen bu tür konularda resmi bir sıfatla hareket ettiğini

kabul etme konusunda olduğu gibi sınır sütunlarının değiştirilmesi, numaralandırılması vb. meselelerde de olumsuz bir tavır takınacaktır.

O zaman, İngiltere veya Dalila Emiri'nin herhangi bir tek taraflı eylemine Türkler tarafından itiraz edilmesi muhtemeldir, ancak mevcut sınır işaretlerinde yapılacak herhangi bir ortak değişiklik veya iyileştirme, Sultan'dan bir İmparatorluk iradesi gerektirmektedir. Artık sınır belirlenip ayrıntılı haritalar çizildiğine göre, Türkler tarafından herhangi bir tecavüz söz konusu değildir. Ancak özellikle kaçak takibi durumlarında, mevcut sınırın ihlali gibi sınır olayları, zaman zaman ortaya çıkabilir, bu gerçeklik de her zaman ciddi sorulara yol açmayacaktır.

Ka'tabe ve Dakkam mahallesinde sınır belirlenirken, İngiliz Komisyonu, yılın belirli mevsimlerinde bataklığa dönüşen ve küçük av hayvanlarının uğrak yeri olan bazı yolları hattın İngiliz tarafına dahil etmeyi başardı. Çünkü Dali'de görevli herhangi bir subayın sınırın Türk tarafına geçme eğiliminde olabileceği ve bu nedenle belki de ciddi nitelikte olaylara yol açabileceği öngörülmüştü. Yine de, bu bataklıklar sınır hattına yakın olduklarından, Dali'deki İngiliz Subaylarının tatbikat yaparken zaman zaman Türk sınırını aşmalarına yol açması imkansız değildir. O zaman, herhangi bir Avrupa sınırına tamamen benzemeyen bir sınırın ötesine geçen küçük ihlaller, mümkün olduğunca, uluslararası karakter üstlenmeden, orada yaşayan İngiliz ve Türk yetkililer arasındaki resmi olmayan dostane iletişimle çözümlenmelidir. Türklerin küçük çapta ihlalleri konusunda katı bir tutum takınırsak, Türkler misilleme yapabilir ve bu gibi durumlarda yöntemleri açıkcası bizimkinden daha serttir.

Gerek güncel gelişmeler gerekse sütunlar arasındaki mesafeler Binbaşı Merewether tarafından ilk başta doğru bir şekilde rapor edilmiş olsaydı şu anki yazışmalar ortaya çıkmayabilirdi.

Yukarıdaki açıklamalar, neredeyse tamamen olumsuz bir karaktere sahip gibi görülebilir. Ancak Binbaşı Merewether tarafından ilk başta kendisine yanlış bildirilen bir olayın tekrarlanmasını önlemek için önerilen tedbirlerin de istenen etkiye sahip olmayacağını düşünüyorum. Padişahın mevcut sınırdaki özellikle de Dali

Emiri tarafından herhangi bir değişikliğe onay vermesi mümkün olabilir. Bu da sadece sıkıcı müzakereler ve baskı uygulamasıyla elde edilebilir.⁵¹⁰

Lansdowne'nin ifadeleri dikkatlice incelendiğinde İngiltere'nin mevcut Aden politikası ile Yemen'de ciddi bir sıkıntı yaşadığı görülmektedir. Bu nedenle Aden politikasında keskin bir değişikliğe gitmeyi planlamıştı. Bu konuda yanlış bir adım atmak istemeyen Lansdowne, Hindistan valiliğinden dört sorunun çözümü için neler yapılması gerektiği konusunda görüş talep etmiştir.

1. Hindistan Hükümeti tarafından savunulan ve Londra tarafından şüpheyle bakılan politika, Aden'de birliklerin artmasına neden oldu mu; ve artmaya devam edecek mi?

2. Aden hinterlandına olan müdahalemiz yıldan yıla artmış mıdır ve artmaya devam edecek midir?

3. Aden birlikleri için bir hastahane yapılması gerekli midir?

4. Politik veya ticari saiklerle demiryolları yapımına ihtiyaç var mıdır?

Hindistan valiliği ise uzun yıllardır Hindistan'da görev yapan bölge uzmanı yazar William Lee Warner'dan konu ile ilgili ise görüş talebinde bulunmuştur. Warner ise İngiltere'nin bütün Yemen politikasını ele alarak şu ayrıntılı raporu sunmuştur:

Gelinen durum ve şu ana kadar uygulanan politikaların sonucu geçen yüzyılda Aden'in ihtiyaç duyduğundan daha büyük bir garnizona ihtiyaç duyduğunu kesin olarak gösteriyor. Hudud çalışmaları, muvazaf İngiliz birlikleri kadar yerli piyadeye olan ihtiyacı da artırmıştır. Yemen'deki sıkıntılar nedeni ile birliklerin önemli bir kısmı da Dali'ye sevk edildi. Hindistan valiliği bu sorunları bugüne kadar Londra'ya aksettirmeden çözmeyi başardı. Ancak gelinen noktada ihtilafların devamlı olacağını kabul etmek durumundayız. Orada kalıcı olarak tutulmaları için başka nedenler de vardır. Kabilelerle yaptığımız mandaterlik antlaşmaları bu nedenlerden sadece birisidir. Dali'yi tahliye etmemiz Dali emirinin bölgeyi terk ederek Aden'e sığınmasına neden olacak ve burası tamamen savunulamaz hale gelecektir. Neden savunulamaz? Sadece Türklerin varlığı nedeni ile değil, İngiliz

---

⁵¹⁰ IOR/L/PS/10/14, Aden Protectorate: Turkish Agression, File 37/1904 Pt 1, s. 232

birliğinin çekilmesi durumunda İngiltere'ye düşman kabileler de buralarda etkisini artıracaktır. Bu nedenle gerekirse Afganistan'da bulunan birlikleri burada konuşlandırabiliriz. Daha da önemlisi, Aden 67 yıldır bizim yönetimimizde bulunuyor. Bu durum bize daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Yafi, Juban, Nawa ve Dabyani bölgelerinden geri çekilirse buralarda "Türk egemenliğini Türk entrikasını takip eder".

Askeri bir zaafiyet II. Abdülhamid'in Yemen'de takip ettiği Pan-İslam politikasının yayılması ile sonuçlanacaktır. Askeri varlığımızla bu doğal ve sürekli hareketi de kontrol etmiş olacağız. Aden'in yakınında bulunan kabile reisleri kabile anlaşmazlıklarının çözümünde dostane tavsiye için sürekli olarak bize başvuruyor. Bu şeflere ne kadar yakın olursak, bize çağrıları o kadar sık olacaktır.

Kısacası, popüler olmayan bir şeyhi tahtta tutmak, Yemen'de Pan-İslamcı bir programla mücadele etmek, kabile anlaşmazlıklarını çözmek, Araplar arasındaki itibarımızı korumak için Aden'i koruma merkezli politikadan daha kapsamlı bir politikaya geçmek meburiyetindeyiz. En temel amaçlar için bile yeterli askerimizin olmadığı bir zamanda, Güney Arabistan'da çok büyük maddi manevi araçlar gerektiren yeni bir politikaya başlamak akıllıca mı?

Hiç siyasi tecrübesi olmayan bir askerinin yönetimindeki Aden ile Kuzeybatı Sınırı arasındaki karşıtlığı gözden kaçırmamalıyız. Batı Sınırındaki deneyimli subaylarımızın son birkaç yıldır sahip oldukları halde, "tehlikeli olma vaat eden herhangi bir hareketi başlangıcında bastırmayı başarmalarını unutmamalıyız. Tecrübeli yöneticilere ihtiyacımız vardır.

Ayrıca Aden'de idari mekanizma için 1901-1902'de 229,464, 1904-1905'de 302,014, askeri giderler için de sadece 1904-1905'te 3,854,091 collins harcanmıştır. Uygulanacak yeni politikanın maliyeti de çok iyi hesaplanmalıdır.

Hindistan valiliği, 95 mil uzaktaki Dali'de bir garnizona sahip olmanın Aden'in gücünü artırdığını düşünüyor, çünkü Aden'in sağlık açısından askeri eğitim için uygun olmadığını, deniz kuvvetlerinin Avrupa sularında yoğunlaşması neticesinde Arap denizlerinde yabancı nüfuzunu artıracığını bu durumda Aden

hinterlandındaki varlığımızın bu zaafiyeti gidereceğini ve iç bölgelerdeki varlığımızla silah ticaretini daha iyi kontrol etmemize yardımcı olacağını savunuyor.

Bu argümanlar tutarlı değildir. Aden valilik raporlarına göre Aden'de yaşayan sivil nüfusun genel sağlık durumu oldukça iyidir. Aden'deki birliklerin eğitimi konusunda ise Aden ile Şeyh Osman arasındaki bölge tamamen düz bir alandır ve askeri eğitim için oldukça müsaittir.

Denizcilik politikası ve iç kısımla iletişim ihtiyacı ile ilgili argüman neredeyse umutsuz görünüyor. Ama her halükarda, Türkiye ile barış içinde olsaydık, Dali'de bir garnizona gerek kalmazdı ve eğer savaşta olsaydık, sadece erzak temini için bin kişi istihdam etmemiz gerekirdi.

Silah trafiğine gelince, uzun hudut hattı, Şeyh Said ve kuzeyindeki Türk çıkarma yerleri dikkate alındığında, Dali'deki bir garnizonun ticaret üzerinde herhangi bir etkisinin olmayacağı kesindir. Tecrübeler, dürüst bir uluslararası anlaşma olmadan silah trafiğini kontrol edemeyeceğimizi ve ne Basra Körfezi'nde ne de Kızıldeniz'de güvence altına alamayacağımızı kanıtlamaktadır.

Aden'den kuzey tarafa demiryolu inşa konusuna gelince bu hattı inşa etmemiz durumunda kazanacağımız ve kaybedeceğimiz çok şey yok. Türkiye'nin bize karşı olduğu bir savaşta Aden'i savunmak zorunda kalsaydık, demiryolu düşmanlarımıza yardım bile edebilirdi. Ticaret argümanı kesinlikle zayıf bir argümandır. Burada yapılan ticaretin demiryolunu sübvanses etmesi mümkün değildir.

Güney Arabistan'daki iç savaş ve çöller varken, kahve, deri ve tütünle ilgili olarak başka yerlerde daha iyi ellere düşen ve Hindistan'a daha fazla kâr getiren belirsiz bir ticareti güvence altına almak için siyasi yönetimde belirli risklere girmemize gerek yoktur. Hindistan valiliği, sürekli asıl mesele dışındaki karmaşık meseleleri gündeme getiriyor. Bu konu Nevâhî-i Tis'a sınırının çizilmesi ile bizim himayemiz altında bulunan aşiretlerle ilgili politikamızın değişip değişmeyeceği meselesidir. Onlara koruma verdiğimiz söyleniyor. Ama açıkçası böyle bir koruma, Türk veya yabancı istilasına karşı anlamından başka bir anlama gelmez. Denizden

yüz mil öteye Türk hududuna asker yerleştirdiğimiz takdirde, Müslümanlar arasında mukaddes şehirleri tehdit ettiğimiz endişesi ortaya çıkar. Bu durum İngiliz askerlerini cihatçı kabilelerin saldırısına açık hedef haline getirecektir. Bu cihatçıların bizden rehineler alması Aden'deki durumumuzu daha da güç duruma sokacaktır.

Aden'in Londra'dan mı yoksa eskiden olduğu gibi Bombay Hükümeti tarafından seçilen bir Mukim tarafından mı yönetileceği ayrı bir sorudur. Yasaya göre Aden, Bombay Başkanlığı'nın bir parçasıdır ve Bombay Hükümeti kendi valisini seçtiği sürece yerleşimi düzenli tutmuştur. Değişiklik, Hindistan Hükümeti'nin Bombay Hükümeti ile herhangi bir anlaşma yapmadan valiyi seçmesiyle başladı. Eski sisteme dönüş son derece arzu edilir görünüyor.

Kızıldeniz'in tüm kıyıları ithalata açıkken silah trafiğini kontrol edip edemeyeceğimiz; veya korunan kabilelerin bir hükümdar tarafından mı yoksa birkaç kabile reisi tarafından mı yönetileceği; bunlar 20 yıldır tartışılan eski konulardır. Ancak diğer sorumluluklarımıza bir Arap sorununu ekleyip Aden'i denizden savunmaktan ziyade, Yemen'deki İslamcılık dalgasını durdurmak için bir garnizon dikip kurmamızın ana meseleyle hiçbir ilgisi yoktur.

Bence böyle bir politika için ne yeterli askerimiz ne de paramız vardır. Bir kez birlikler Dali'den çekilirse ve Aden'deki fazla askerler Hindistan'a geri gönderilirse, meselelerin komşularımızla barışçıl bir şekilde ve Arap siyasetindeki ustaca manevralarla çözüleceğini düşünüyorum. Bununla birlikte, Dali'de ne kadar uzun kalırsak, geri çekilmenin komplikasyonları ve zorlukları o kadar fazla olacaktır.⁵¹¹

Dali'den çekilme konusunda dikkate değer bulunan raporlardan biri de Hindistan valiliğinde Dışişleri bürosunda üst düzey görevde bulunan John Morley'in hazırladığı rapordur. Morley'in raporunu önemli kılan şey ise Aden politikası üzerinden bütün Hicaz hakkında önermelerde bulunmasıdır. Morley'in oldukça uzun olan raporunun önemli kısımları şunlardır.

---

⁵¹¹ IOR/L/PS/10/75, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 4-6, s. 552

Yaşanan tartışmalar, Aden sınırlandırılmasından bu yana yerel makamlar ve Londra Hükümeti tarafından aranan hedeflere ilişkin var olan görüş farklılığına işaret ediyor. Hindistan Hükümeti Aden garnizonunun bir bölümünün Dali'de tutulması ve orada bir İngiliz siyasi temsilcisinin daimi mevcudiyetini kabileler arasında İngiliz otoritesinin genişletilme politikasını geliştirdiği için savunmaktadır. Bu amaca ulaşmak için, kabilelerin Dali Emiri'nin egemenliğini kabul etmesini sağlamamız gerekmektedir. Bu sağlandığı takdirde gerçek bir otoriteye sahip olmadıkları keşfedilen, fiilen hiçbir ilişkimiz olmayan diğer kabilelerin topraklarına nüfuzumuzu taşımamız daha kolay olacaktır. Aşiretler arasında vuku bulacak anlaşmazlıklarının çözümünde inisiyatif alıp kabile şeyhlerini yönlendirmiş olacağız. Bu sayede hem Pan-İslam politikasının Yemen'deki yayılmasını set çekmiş hem de Araplar arasındaki itibarımızı artırmış olacağız.

Öte yandan, Londra'nın görüşüne göre, İngilizlerin Aden'deki çıkarları esas olarak Aden merkezlidir. Bâbiâli ile yapılan son düzenlemelerin başlıca amacı, İngiltere'nin Aden'deki nüfuzunu artırarak uluslararası komplikasyon riskini azaltmaktır. 1873'te Bâbiâli'ye yapılan bildirimden bu yana ciddi nitelikteki Türk ihlalleri, esas olarak hem Türk hem de İngiliz Hükümetleri tarafından riayet edilen bir haritanın eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. 1839'dan 1906 yılına kadar oturmuş bir aşiret politikası geliştiremedik. Günlük olaylara göre zıt politikalar takip ettik. Örneğin, Subeyhiler, 1881 anlaşmasında Abdali Sultan'ın otoritesi altında kabul edildi. Ancak beş yıl sonra bu düzenleme işlemez hale geldi ve Subeyhiler eski hallerine geri döndüler. Gerçek şu ki, son yarım yüzyıl boyunca bu kabileler arası anlaşmazlıklar, Aden valisine ihtiyaç duyulmadan geleneksel yöntemlerle çözüme kavuşturulmuştur. Londra'nın görüşüne göre, son sınır ve himaye anlaşmaları, Aden'deki siyasi yetkililerin uzun süredir devam eden eylemsizlik politikasından vazgeçmesini gerektirmektedir. Bazı Arapların, İngiliz birliklerinin ülkelerinde kalmasını bekledikleri ve bazı şeflerin ve aşiretlerin İngiliz desteğinden memnun olabilecekleri tamamen doğru olabilir. Ancak Londra Hükümeti, Aden garnizonunun genişletilmesini ve harcamaların artırılmasını içeren, sorumluluklarının bu şekilde genişletilmesine yönelik herhangi bir eyleme asla izin vermedi. Aşiretlere resmen tanınan koruma, yabancı saldırılara karşı bir korumadır. Ancak Bâbiâli tarafından

kabul edilen sınırın belirlenmesiyle bu durum temel değişikliklere uğramıştır. Dali'de bir İngiliz garnizonunun mevcudiyeti, Türk çıkarlarına aykırı olarak ve aşiret idaresi meselelerine eskisinden daha fazla müdahale etme niyetinin göstergesi olarak görülecektir. Bu durum sınır ihlali veya ciddi anlaşmazlıklar durumunda İstanbul Büyükelçiliğinin etkisine güvenme politikası ile tutarsızlık meydana getirecektir.

Londra Hükümeti kararlı bir şekilde kabilelerin iç politikalarına karışmama politikasını takip etmeyi planlıyor. Bu ana ilke ortak noktamızdır. Bunun pratikteki anlamı şudur. Örneğin, Ekselansları, Dali Emiri'nin aşiretlere veya Türklere karşı kendi başına kalmasını sağlamak için bir devlet desteği kullanımını tartışıyor. Bunun nedeni, esas olarak, Dali şeyhinin otorite kurmasında sağlanan başarının esas temeli siyasi temsilimizin mevcudiyeti ve oradaki İngiliz kuvveti tarafından kendisine sağlanan maddi ve manevi destektir. Aden Valisi'nin ifadesi ile, İngiliz askerinin manevi desteği zaman içinde kabile üyelerinin Emir'in otoritesini tanımama konusundaki direncini kırdı. Elbette burada, kabilelerin iç işlerine karışmama politikasının beklenmedik bir versiyonu var. Kabile işlerine müdahil olmanın kabileler arasındaki dini bağlılığı azalttığı görülmektedir. Müdahale etmeme ve karışıklıktan kurtulma politikasının bu sonucu, sonraki safhalarda daha fazla genişlemeyi gerektirebiliyor.

Eğer Türk entrikaları ve Ümmetçilik akımı Yemen'de özellikle Aden Hinterlandında kontrol edilmezse korkarım ki *kabilelere karşı kararlı ve tutarlı bir tutum* ile önlenebilecek olaylara çok geçmeden dahil olmak zorunda kalacağız. Peki nasıl bir tavır takınacağız? Girişim mi yoksa müdahalesizlik mi? Türk entrikalarının ve İslam fanatizminin kontrolünü Aden'den doğru elimize alacağız. Aden valisi bizim çekilmemizin Bâbiâli'ye Pan-İslam siyasetinin ilerletilmesi için büyük bir fırsat sunduğunu savunuyor. Kabilelerin iç işlerine karışmadan, fanatizm ve entrika gibi gizli ve yaygın güçler üzerinde bu kontrolü uygulamayı umabilir miyiz? Bundan da öteye bakmamız isteniyor. "*Gerçek bir tehlike var*" diye uyarıyor vali. O tehlike de şimdi geri çekilmemiz durumunda birkaç yıl içinde "*Bağımsız bir Arabistan ile karşı karşıya kalabiliriz*".

Burada dikkatleri, tartışmanın Hint yönüne çekmek istiyorum. Görünen o ki, Hindistan'ın askeri ve mali yükümlülüklerini sadece Aden'e yardım etmek veya savunmak için değil, aynı zamanda “Yemen'de dini bir dalgayı durdurmak” için de genişletiyoruz. Aden Hinterlandı doğal anlamda bir sınır bölgesi değildir. Aden, idari olarak Bombay ile bağlantılı uzak bir karakoldur ve yirmi yıllık bir çatışmadan sonra bugün geniş sınır hattımızda ulaşılan sınırlardan tamamen farklıdır. Kısacası, Aden'in Hint topraklarının ve politikasının düzenlenmesindeki konumu tuhaftır ve bu durumu göz ardı eden argümanlar uygulanabilir değildir.

Bağımsız bir Arabistan yükselişinin olacağına İngiliz Hükümeti bu konuda hangi bölümü seçerse seçsin şüphe yoktur. Bu konuda öncelikli olarak sadece Hindistan'ın çıkarları dikkate alınarak karar verilmemelidir. Lord Salisbury, Hindistan Dışişleri Bakanı olarak 1874 yılında, Aden'deki konumumuzun askeri, siyasi ve ticari değerinde meydana gelen belirgin değişikliğe dikkat çekti. Yaklaşık yetmiş yıl önce nispeten küçük öneme sahip çürümüş bir yerleşim yeri iken bizim elimize geçmesi ve Süveyş Kanalı'nın açılması onun uluslararası ticaret sistemdeki yerini tamamen değiştirerek, onu dünyanın tüm uluslarının büyük ticari gemi filoları tarafından kullanılan Doğu'ya giden büyük ticari karayolunun anahtarı haline getirdi. Lord Salisbury, Hindistan'ın doğrudan söz hakkı ve üzerinde pratik kontrolü olmadığını belirtmiştir. Kısacası, Aden'in işgali, başlıca önemini Malta ve Cebelitarık'a benzer bir konuma sahip olduğu için değil, imparatorluğun genel dış politikasıyla olan ilişkisinden alır. Bu önerme tartışılmaz. Buna göre, Hindistan'ın Aden'e ilişkin yükümlülüklerinin herhangi bir şekilde genişletilmesi tamamen haksızdır ve herhangi bir derecede böyle bir genişlemeye yönelik tüm operasyonlardan titizlikle ve ihtiyatla kaçınılmalıdır.

Genel politikaya ilişkin bu daha geniş değerlendirmelerden, Ekselanslarının gönderisindeki ikincil argümanlar olarak kabul edilebilecek şeylere geçiyorum. Aden'in sağlıklı olduğu ve Aden'de asker yetiştirilemeyeceği belirtiliyor. Ne Aden idaresi raporları ne de benim erişebildiğim ordu tıbbi raporları, iklimin son zamanlarda yerli veya Avrupa birlikleri için daha zararlı hale geldiğini kanıtlama eğiliminde değil. Yüzbaşı Poona'nın verileriyle karşılaştırıldığında bile, Aden özellikle sağlıklı görünmüyor. Ancak Aden'de başka amaçlar için gerekli olan

birlikleri kıyıdan yaklaşık yüz mil uzakta olan Dali'ye çekmek uygun değildir. Bu nedenle, şu anda Dali'de konuşlanmış olan müfrezenin Aden'e, ya da uygun görürseniz Hindistan'a çekilmesi daha uygun olacaktır.

Amiri ülkesinde kalma gerekçesi olarak öne sürülen silah trafiğinin kontrolü argümanı dikkatimi çekmektedir. Kıyıya silahlar indirilebildiği sürece, ne Dali'de konuşlanmış Avrupalıların ne içte istihdam edebileceğimiz herhangi bir yerli birliğin silahların geçişini engelleyeceğini düşünmüyorum.

Burada istihdam edilecek askerlerin masrafı da göz önünde bulundurulmalıdır. Dali'deki Siyasi Memurla ilgili olarak, mevcut koşullarda onun derhal geri çekilmesinin mümkün olamayacağı kabul edildi. Ancak Hükümet, onun tutulmasının kesinlikle geçici olması gerektiği görüşünü sürdürüyor. Bu nedenle Siyasi Memur, ayrılışının etkisini en aza indirmek için gerekli tedbirleri almalıdır. Bu arada, O'Conor'un önerdiği gibi, ikincil öneme sahip meseleleri gerektiğinde yerel Türk makamları ile görüşmesinde bir sakınca yoktur. Ancak şikayetleri ele alırken ihtiyatlı olmalı ve olabilecek olayları abartmamaya özen göstermelidir.

Herhangi bir demiryolu hattının Aden'deki İngiliz topraklarına uzatılmasına hiçbir şekilde izin verilmemesini ve teşvik edilmemesini tavsiye ediyorum. Özellikle Abdali bölgesinde yapılacak bir demiryolu kar-maliyet hesaplamalarına bakılırsa mantıklı bir yatırım olmayacaktır.

Ekselansları, Aden'in Bombay Başkanlığı'ndan ayrılması sorununu yeniden gündeme getiriyor. En son 1903'te, Ekselansları tarafından bahsi geçen gönderide Konsey'de Genel Vali tarafından gündeme getirilen bu soru, büyük önem taşımaktadır ve sizin de üzerinde durmaya hazır olabileceğiniz tüm değerlendirmeyi hak etmektedir. Ancak Aden yönetimi normal çizgilerine döndüğünde bu daha özgürce tartışılacaktır. Siyasi bir temsilcinin büyük ölçüde askeri konularla meşgul olması gerektiğinden, kabile ve sınır işlerinde işbirliği yapmak üzere özel olarak nitelikli bir Birinci Asistan atanmasının tamamen avantajlı olacağına inanmaktayım.⁵¹²

---

⁵¹² IOR/L/PS/10/74, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 1-3, s. 522

Aden valisi Ernest De Brath de 1906 Aralık'ında Hindistan valisine bir mektup yazarak Dali'den çekilme konusunda kendisine danışılmamasından duyduğu rahatsızlığı bildirmiştir. Hindistan Hükümeti'nin ilgili konuda yanlış karar almaması için kendini sorumlu hissettiğini ifade ederek konu ile ilgili valiye bir rapor takdim etmiştir.

Rapora göre; Dali Şeyhi'nin zayıf yapısı ve açgözlülüğü nedeniyle, kontrol altında tuttuğunu iddia ettiği kabileler arasında hiçbir popüleritesi yoktur. Konumunu sadece İngiliz süngülerinin sağladığı destekle elinde tutmaktadır. Hinterland Arapları İngilizleri orada istemiyor. Dali Emiri ise Bâbîâli'ye ve mücadele halinde olduğu aşiretlere karşı İngiliz desteğine ihtiyaç duyduğu için bize müsamaha gösteriyor. Tek başına ayakta durabilecek durumda olsaydı, yarın ayrılmamızı memnuniyetle karşılardı. Bunu bana doğrudan ifade etti. Diğer kabilelerse bizden para aldıkları için bizi istiyorlar. Yalnızca Abdali Sultanı, Pax Britannica'ya inanmış gibi görünüyor. Bu ise kabilesinde yeterli savaşçı olmadığından kaynaklanıyor.

Siyasi Temsilcinin Dali'de bulunması, ne Emir'in kendi kabilesindeki popüleritesini artıracaktır ne de, son üç yıldır uğraştığımız Şâiriler, Kutaybiler ve Cihafiler gibi aşiretler üzerindeki nüfuzunu sağlayacaktır. Politik Temsilcinin Dali emirine daha az inatçı, hoşgörülü ve ılımlı olmasını tavsiye etmekten başka yapabileceği hiçbir şey yoktur. Dali'de kalmamızın ya da çekilmemizin prestijimize en ufak bir etkisi olmayacaktır. Öte yandan, Dali'de 100 kişilik bir birliğin tutulmasının askeri gerekçelere cevap vereceğini düşünüyorum. Bu birlik Emir'in otoritesini desteklemekten ziyade aşiret çatışmalarını önlemek için kullanılabilir. Bu nedenle, Siyasi Temsilcinin arabuluculuk yapmaktan kaçınması pratikte imkansız olacaktır. Çatışmaların patlak vermesini durdurmak veya önlemek için askeri birliğe özellikle ihtiyaç duyacaktır.⁵¹³

Bütün bu raporlardan sonra 8 Ocak 1907'de Dışişleri Bakanı Grey, Hindistan Valisine, Hükümet'in, koşullar izin verir Dali'den çekilme kararı aldığını ve bunun için gerekli bütün hazırlıkların ivedilikle başlatılması talimatını

---

⁵¹³ IOR/L/PS/10/74, Aden Hinterland Affairs, File 600/1905 Pt 1-3, s. 453

vermiştir.⁵¹⁴ Hindistan valisi de Dali valisine mümkün olan en kısa sürede, geri çekilmenin ne zaman gerçekleşebileceğini ve geri çekilmeden sonra sınır işlerini yürütmeye takip edilecek politika hakkında rapor hazırlamasını istedi. Bu rapora ilaveten valiye erken çekilmeyi kolaylaştırıcı ve çekilmenin olumsuz etkisini en aza indirecek tedbirleri alması da bildirilmiştir. Türk yetkilileri, Dali Emiri ve aşiretlerle olan ilişkilerin çekilme gerçeğine göre yeniden düzenlenmesi de verilen bir diğer talimattır. Siyasi veya askeri karışıklıklara yol açabilecek her türlü adımdan kaçınılması, aşiretlerin iç siyasetine karışmama politikasına bağlı kalınması, gerektiğinde ikincil öneme sahip meseleleri yerel Türk makamlarıyla görüşmesi verilen emirlerden bir diğeridir. Çekilme ile ilgili aşiretlerden gelecek şikayetleri ele alırken ihtiyatlı olunması ve meydana gelebilecek nahoş olayları abartmamaya dikkat edilmesi üzerinde durulan bir diğer konudur. Kabile meselelerine karışmadan çözülebilecek meselelerin çözümünde inisiyatif alınabileceği ancak aktif müdahale gerektiren konulardan uzak durulması özellikle vurgulanmıştır.⁵¹⁵

10 Ocak 1907'de Dali Siyasi temsilcisi Jacob, Dali platosunda Emir güçleri ile Şairi ve Jibaf kabileleri arasında çatışmaların sürdüğünü ve Emir'in bu çatışmada zor durumda olduğunu bildirmiştir. Aden valisi ise 27 Ocak'ta Hindistan valiliğine yazdığı yazıda Dali Siyasi temsilcinin 28 Şubat'ta geri çekilebileceğini ileri sürmüştür. Hindistan valiliği ise Siyasi Ajan'ın bir tehlike içinde görünmediği düşüncesi ile tüm sınır ve kabile işlerinin düzenlenmesinin bitimine kadar Dali'de kalmasını istemiştir. Dali'deki Siyasi temsilci Jacob, Şubat ayının ortasında yazdığı yazıda Dali'de çatışmaların aralıklı da olsa devam ettiği bilgisini vermiştir. Nisan ayında gönderdiği yazıda ise Dali emirinin her iki aşiretle de uzlaşma sağladığını ve çatışmaların nihayet bulduğunu rapor etmiştir.

25 Nisan'da Hindistan valisi, Dışişleri Bakanı Grey'e yazdığı yazıda çekilme konusunun tekrar gözden geçirilmesini talep etmiştir. Gerekçe olarak Dali'de bir Siyasi Görevlinin varlığının aşiretler arası anlaşmazlıkları çözmede, Türk entrikalarını kontrol etmede ve İngiliz tarafındaki aşiretlerin hem Türk askeri ile hem de Türk tarafındaki aşiretlerle çatışmasını önlemede büyük bir fonksiyon icra

⁵¹⁴ IOR/L/PS/20/211, **Summary Of Principal Events in 1907**, s. 117

⁵¹⁵ IOR/L/PS/10/74, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 1-3, s. 455

edeceğini iddia etmiştir. İmam Yahya'nın İngiltere'nin himaye ettiği kabilelerden biri olan Abdaliler'i yanına çekmeye çalıştığını, bir İngiliz Temsilci Dali'de olduğu sürece, onun kişisel etkisinin, İmam'ın Şeyhleri kendi tarafına çekme çabalarını boşa çıkaracağını savunmuştur.

Hindistan valisi, bu değerlendirmelere rağmen, hükümetin geri çekilme konusunda kararlılığının devam etmesi durumunda, Kutaybi, Havşabi ve Allavî üçlüsü ile anlaşmalar yaparak Aden-Dali hattının güvenliğini sağlamak için bazı düzenlemeler yapmasını önermiştir. Bu kabilelerin şeyhlerinin kendi topraklarından geçen yolun güvenliğinden sorumlu tutulmaları, bunun karşılığında kendilerine bir miktar maaş, silah ve cephane verilmesini tavsiye etmiştir. Bu tedbirlerin alınmadan Dali'den çıkılması halinde kabileler arasındaki çatışmanın artacağını bunun da Aden valisi için çözülmesi çok zor güçlükler doğuracağını ifade etmiştir.

Hindistan valisi, kabile anlaşmaları ile ilgili taslak anlaşmaların hazırlandığını, düzenlemeler arasında Dar'ül-Kutaybin'in derhal imha edilmesi, Nevbet Dakim'e çekilirken Saleik kalesinin yıkılması ve nihai çekilmenin ardından Nevbet Dakim'in Abdali Sultan'a teslim edilmesinin tasavvur edildiğini rapor etmiştir. Dali valisinin de anlaşmaların imzalanmasından sonraki bir ay içinde Dali'nin tahliyesinin kendi takdirine bağlı olarak yapılmasını önerdiğini raporuna eklemiştir.

Dışişleri Bakanı Grey, 28 Ağustos'ta Dali Siyasi temsilcisine yazdığı yazıda nedenini anlayamadığı gecikmeye şaşırıldığını ve hayal kırıklığına uğradığını ifade eden bir mektup yollamıştır. Aynı mektupta Dali'den çekilme ile doğrudan ilgili olmayan konuların kabilelerle yapılacak anlaşma metinlerinden çıkarılmasını bildirmiştir. Anlaşma gerekçesi ile çekilmenin ertelenmesini doğru bulmadığını ve derhal çekilmenin yerine getirilmesini bir kez daha tekrar etmiştir.

Siyasi mukim Jacob, Dali'de kalmak için havaların yağmurlu olmasını dahi bir gerekçe olarak sunmuş ancak Edward Grey'in baskısı karşısında çekilmekten başka bir yol bulamamıştır. 4 Ekim 1907'de Dışişleri bakanlığına çekilmenin

tamamlandığını bildiren bir rapor sunmuştur.⁵¹⁶ Jacob, Dali'den Aden'e çekilirken İngilizlerin daha önce yaptığı bazı kale ve mevzileri imha etmeyi de ihmal etmemiştir.⁵¹⁷

İngiltere'nin Dali'den çekilmesi Dali emiri başta olmak üzere Ka'tabe, Havşabi, Allavî kabilelerini ciddi hayal kırıklığına uğratmıştır. O kadar ki anlaşma imzalamaları için Aden'e davet edilmelerine rağmen hiçbiri yıl sonuna kadar anlaşma için Aden'e gitmemiştir.⁵¹⁸ Dabyâni, Yukarı Yafi, Cuban, Nava, Rubateyn, Dabbani şeyhleri de İngiltere tarafından ihanete uğradıklarını ve İmam Yahya ile Bâbîâli karşısında savunmasız bırakıldıklarını düşünüyorlardı. Siyasi temsilci Jacob da hayal kırıklığı ve öfke duyanlar arasında idi.⁵¹⁹ Jacob, 1909 yılında yazdığı monografisinde Dali'den çekilerek düşmek üzere olan emiri yükseltip daha da aşağıya düşürdüklerini bu sebeple Aden civarındaki kabilelerin *dostlarınıza böyle mi davranıyorsunuz* diye imalarda bulduklarını ifade etmiştir.⁵²⁰

5.4.1. İmam Yahya İsyanı

İngiltere'nin Dali'den çekilmesi bölgede yeni bir boşluk meydana getirmiştir. Bu boşluğu dolduracak iki güç vardı. Birisi Bâbîâli diğeri de İmam Yahya. İngiltere'nin çekilmesi ile İmam Yahya'nın tedhiş faaliyetleri de artmaya başlamıştır. İmam Yahya, özellikle Sana civarında yağma faaliyetlerini daha da artırmıştır. Telgraf hatlarını kesmiş ve bazı köylerde yağma yaparak kabilelerden zorla erzak ve rehineler almıştır. Hudeyde-Sana arasındaki yolda faaliyetlerini yoğunlaştıran İmam Yahya, özellikle ticaret ve iletişim kanallarını sekteye uğratmaya çalışıyordu.⁵²¹

Bâbîâli, İmam Yahya isyanını bastırmak için bütün araçları devreye sokmuştur. Yemen'e yeni birlikler⁵²² gönderilmiş, İmam Yahya'nın imamlığını kabul etmeyerek onunla savaşan Seyyid Dahyani'ye maddi yardımda bulunulmuş⁵²³ ancak istenen netice elde edilememiştir. Bâbîâli ikinci bir çare olarak Yemen'e bir

⁵¹⁶ IOR/L/PS/20/211, **Summary Of Principal Events in 1907**, s. 117

⁵¹⁷ BOA, **Y.A.HUS.**, 516-75

⁵¹⁸ IOR/L/PS/20/211, **Summary Of Principal Events in 1907**, s. 119

⁵¹⁹ Ram Narain Mehra, **Aden&Yemen (1905-1919)**, Yeni Delhi, 1988, s. 39

⁵²⁰ Mehra, a.g.e., s. 40

⁵²¹ BOA, **Y.MTV.**, 297-53

⁵²² BOA, **Y.PRK.ASK.**, 248-98

⁵²³ BOA, **DH.MKT.** 2616-73

teftiş heyeti göndermiştir. Maliye Hukuk Müşaviri Mahmud Esad, Maliye Nezaretinden Hacı Zihni, Manastır Askeri Kumandanı Ferik Hadi Paşa⁵²⁴ gibi tecrübeli devlet adamlarından oluşturulan bu heyete başlıca şu talimatlar verilmiştir.

1. Heyet padişahın Yemen halkına olan sevgi ve muhabbetini bütün Yemen halkına anlatacaktır.
2. Yerli ahaliden 30-40 kişiyi seçerek İstanbul'a getireceklerdir.
3. İsyandan dolayı firar edenlerin ve isyana katılıp teslim olanların affedileceği, yaptıklarından dolayı yargılanmayacağı, her köy ve kasabada ilan edilecektir.
4. Kıtık ve isyandan dolayı zirai üretimde sıkıntı yaşandığı için 1905 yılına ait bütün mir-i vergilerin affedildiği anlatılacaktır.
5. Bütün kaza ve köyler dolaşarak ileri gelenlerden seçilecek fukaha, meşayih ve rüesadan 30-40 kişiyi İstanbul'a getireceklerdir.
6. Gelecek kişiler padişahın misafiri olacaklardır ve ihsanı şahaneye mazhar olacaklardır.⁵²⁵

Nisan 1907'de Hudeyde'ye vasıl olan heyet doğrudan Sana'ya gitmiştir.⁵²⁶ Sana'da hükümet konağının önünde halkın ve ileri gelenlerin huzurunda padişahın nutku okunmuş ve talimatta bildirilen vergi muafiyeti ve genel af bütün ahaliye ilan edilmiştir. Bununla birlikte artık kan dökülmemesi için de muteberândan bazı kişilerin İstanbul'a davet edileceği de duyurulmuştur.⁵²⁷

Heyet, Yemen'de bir süre kaldıktan sonra aralarında fukaha, meşayih ve mutebaranın olduğu 48 kişi ile Aralık ayında İstanbul'a vasıl olmuşlardır.⁵²⁸ Bizzat II. Abdülhamid tarafından sarayda kabul edilen heyet Yemen'de yapılması gerekenlerle ilgili bir arizayı da padişaha sunmuşlardır. Bunlar başlıca, adil yargılama, vergi adaleti, bazı örfi vergilerin kaldırılması, liyakatli memurların atanması, halkın ihtiyacı olan iaşenin satın alınmaması, halkın ihtiyacından fazla olan

---

⁵²⁴ BOA, **Y.MRZ.D**, 14438

⁵²⁵ BOA, **İ.DH.**, 1453-40

⁵²⁶ BOA, **BEO.**, 3042-228092

⁵²⁷ John Baldry, **Yemen And Asir**, İstanbul 2016, s. 120

⁵²⁸ BOA, **BEO.**, 3213-240927

erzak ve hububatın ordu tarafından satın alınması gibi daha önce de müteaddit defalar dile getirilen taleplerle benzer özellikler taşıyordu.⁵²⁹

Yemen ileri gelenleri İstanbul'da oldukları sırada İmam Yahya, Yemen valisi Ahmed Fevzi Paşa'ya bir adamı ile *İmam-ül-Yemen* mühürlü bir mektup göndermiştir. Mektupta Yemen'in kendi idaresine verilmesi koşulu ile barış yapmak istediğini bildirmiştir.⁵³⁰ İmam Yahya'nın teklifinin ciddiye alınması mümkün değildi. Bunun üzerine İmam Yahya 1909 yazında aralarında seyyidlerin de olduğu bazı kişileri Bâbîâli'ye göndermiştir. 31 Mart Vaka'sının yaşandığı buhran dönemine denk gelen bu ziyaretten İmam Yahya'nın elde ettiği tek şey Bâbîâli tarafından *şân-ı devlet icâbından* gönderilen 75 Osmanlı lirası değerindeki 15 adet şal olmuştur.⁵³¹

1910 yılı Martında Yemen valiliği İmam Yahya'nın yeni bir isyan hazırlığı içinde olduğunu haber vermiştir.⁵³² II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında yaşanan buhran İmam Yahya'nın isyanı için uygun zemini oluşturuyordu. İsyanına taraftar toplamak için dini argümanlara ihtiyaç duyan İmam Yahya⁵³³, Meşrutiyet idaresinin şeriat kurallarını ilga ettiği propagandası ile müntesiblerini artırmıştır.⁵³⁴ Bu isyanda İngiltere de İmam Yahya'yı destekliyordu. Hatta adam toplamak için ihtiyacı olan parayı basacak makinayı Lahic üzerinden Yahya'ya göndermişlerdi.⁵³⁵ Bâbîâli her zaman olduğu gibi Yemen'e yeni kuvvetler sevk etmiştir. İsyanın günden güne büyümesi üzerine hükümet Ahmed İzzet Paşa'yı, fevkalade yetkilerle Yemen Kuvâ-yı Umûmiye-i Askeriye kumandanı olarak atamıştır.⁵³⁶ İstanbul'dan aralarında Veliht Yusuf İzzettin Efendi'nin de bulunduğu büyük bir kalabalık tarafından⁵³⁷ Yemen'e yollanan Ahmed İzzet Paşa, önce Menâha'yı ardından da Sana'yı geri almıştır. Osmanlı kamuoyunda Yemen'in sükunete kavuştuğu yolunda genel bir kanaat oluşmasının aksine Ahmed İzzet Paşa, Yemen'de asayişin tam olarak

⁵²⁹ BOA, Y.EE., 82-62

⁵³⁰ BOA, Y.PRK.ASK., 254-21

⁵³¹ BOA, BEO., 3614-270986

⁵³² BOA, DH.MUİ., 1-23

⁵³³ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, İstanbul, 1980, s. 143

⁵³⁴ Cabir Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005, s. 27

⁵³⁵ IOR/L/P/10/68 Situation in Yemen (1905-11) File 57/1905, s. 276

⁵³⁶ BOA, İ.MMS, 136-25

⁵³⁷ *Tasvir-i Efkâr*, nr. 507

sağlanması için İmam Yahya ile bir anlaşma akdedilmesinin elzem olduğunu Bâbiâli'ye bildirmiştir. Bâbiâli'ye yazdığı yazıda kendi inisiyatifi ile İmam'a i'tilaf teklifinde bulunduğunu haber vermiştir.⁵³⁸ 10 Haziran 1911'de Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, belirli şartlarda İmam Yahya ile i'tilaf yapılmasını onaylamıştır.⁵³⁹

Ahmed İzzet Paşa ve İmam Yahya Umran civarında bulunan Daan köyünde 18 Ekim 1911'de buluşmuşlardır.⁵⁴⁰ İki gün süren görüşmeler sonucunda 20 Ekim 1911 tarihinde anlaşma imzalanmıştır. Özellikle İmam Yahya bu antlaşmanın yapılmasına çok sevinmiştir.⁵⁴¹ İkinci el kaynaklarda görüşme yapılan köyün adından mülhem Daân⁵⁴² antlaşması olarak zikredilen bu anlaşma sadece Osmanlıca bir evrakta Yemen İ'tilafnamesi ismiyle geçmektedir.⁵⁴³ Burada *i'tilâf* ifadesinin kullanılmasının tesadüfi olmadığı görülmektedir. Fransızca karşılığı *entente* olan *i'tilaf* bir muahededen ziyade yakınlaşma manasında kullanılmaktadır.⁵⁴⁴ Anlaşma altısı gizli olmak üzere toplam 26 maddeden oluşuyordu.

Gizli maddeler kısaca şunlardır: Osmanlı Devleti İmam'a her yıl 20 bin lira verecektir. İmam başka devletlerle anlaşma imzalamayacaktır. İmam başka kabilelerle savaştığı takdirde ihtiyaç halinde İmam'a asker ve silah yardımıyla bulunulacaktır. Şeriata mugayir hareket eden memurlar İmam'ın talep etmesi durumunda değiştirileceklerdir. Hudeyde-Taiz arasında yapılması düşünülen demiryolu dört sene ertelenecektir. Yemen'de bulunan Museviler'e şeriata göre muamele edilecektir.

Aleni Maddeler İse Şunlardır:

Fiiilen Osmanlı idaresinde bulunan Zafan, Ben-i Mukatil, Anes, Zımar, Berim ile Taiz sancağına bağlı olup yarısından fazla nüfusu Zeydi olan köyler İmam'a yarısından aşağıda olanlar Osmanlı Devleti'nin idaresinde bulunacaktır. İmamın

⁵³⁸ BOA, A.DVN.NHM, 37-1

⁵³⁹ BOA, MV, 153-13

⁵⁴⁰ BOA, BEO, 3946-295930

⁵⁴¹ Ali Birinci, **Arabistan'da Bir Ömür Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?** İstanbul, 2001, s.135

⁵⁴² Öz, "Mütevekkil-Alellah, Yahya Hamîdüddin", DİA, XXXII, s.215

⁵⁴³ BOA, A. DVN. NHM, 37-1, Lef 36

⁵⁴⁴ Şemsettin Sami, **Kamus-i Türki**, 1317, s.235

idaresinde olan yerlerde bulunan mahkemeler Zeydi mezhebine göre yargılama yapacaktır. Hâkim atamalarını İmam yapacaktır. Yargı kararlarında imama şikayette bulunulması halinde hükümet tekrar yargılama yapacaktır. Mahkeme-i İstinaf'ın başkanının atanmasında imamın görüşü dikkate alınacaktır. İdam kararlarında infaz dört ayı geçmeyecektir. Vali de imamdaki hâkim tebdilini talep edebilecektir. Hanefi mezhebinden olanlar için kadı ataması hükümete ait olacaktır. Zeydi ve Hanefi davalarına iki taraf kadıları müşterek bakacaklardır. Kadılar yanlarında muavin istihdam edebileceklerdir. Evkaf ve vesâyâ imama ait olacaktır. Hükümet genel af ilan edecektir. Vergi borçları affedilecek ve Havlan, Nehim ve Rahib uzlelerinden on sene vergi alınmayacaktır. Cibal ahalisinden şer'i vergi dışında vergi alınmayacaktır. Tahsildarlar şikayet durumunda yargılanacaklardır. İmam'a hediye vermek serbesttir. İmam kendine ait araziden devlete öşür verecektir. Anis kazasına bağlı bazı uzleler on sene vergiden muaf olacaklardır. İmam, Sana civarındaki mahallerini tahliye edecektir. Yollarda güvenliği ihlal edenler yargılanacaklardır. Taraflar anlaşma imzalandığı sırada buldukları mevkiden ileriye geçmeyeceklerdir.⁵⁴⁵

Bu itilaf ile Sana taraflarında kısmen de olsa bir sükunet sağlanmış oluyordu. İzzet Paşa da anlaşmanın devlet açısından ağır şartlar taşımadığını düşünmekte idi.⁵⁴⁶ İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi üzerine İmam Yahya, Padişah'a yazdığı yazıda Trablusgarp'ta savaşmak için hazır olduğunu bildirmiştir.⁵⁴⁷ Padişah Mehmet Reşad da İmam Yahya'ya bir Name-i Hümayun göndererek bu yaklaşımından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁵⁴⁸

5.5. KRAL V. GEORGE'NİN ADEN ZİYARETİ VE İNGİLTERE'NİN ADEN POLİTİKASINDA DEĞİŞİKLİK

Yemen-Bâbiâli hattında bu gelişmeler meydana gelirken aynı günlerde Aden önemli bir misafirini ağırlamaya hazırlanıyordu. İngiltere Kralı V. George ve Kraliçe Mary taç giyme töreni için Hindistan'a giderken yol üstünde bulunan Aden'i de ziyaret edecekti. Bu ziyaretin görünen amacı 1901 yılında yapılan Kraliçe Viktorya

⁵⁴⁵ BOA, A. DVN. NHM, 37-1, Lef 36

⁵⁴⁶ Ahmed İzzet Paşa, **Feryadım**, 1. Cilt, İstanbul, 1992, s. 103

⁵⁴⁷ BOA, HR.SYS. 2954-40

⁵⁴⁸ BOA, MV. 161-68

heykelinin açılışı idi. Mısır ve Süveyş kanalı üzerinden yapılması planlanan bu yolculuk için Bâbîâli Kral'ı karşılamak üzere Veliht Yusuf Ziyaeddin Efendi'yi Port Said'e göndermiştir.⁵⁴⁹ Ayrıca Kızıldeniz üzerindeki bütün fenerler de yakılmıştır.⁵⁵⁰ Ancak Kral'ın Aden ziyareti Bâbîâli nezdinde kuşkuyla karşılanmıştır. Aden'e herhangi bir Osmanlı temsilcisi yollanmamıştır. Çünkü Bâbîâli'ye göre Aden'de kralın herhangi bir Osmanlı memuru tarafından istikbâl edilmesi Aden'in İngiliz toprağı olduğunun zımnen kabulü anlamına gelecekti. Ahmed İzzet Paşa, açılış töreni için Lahic, Dali, Havaşib emirleriyle bazı meşayihin Aden'e davet edildiğini ve bunların kral tarafından kabul edileceğini haber vermiştir. Özellikle Dali emirinin Osmanlı tarafında bulunan Ka'tabe'yi kendi idaresine almak için bu durumu fırsat gördüğüne dair endişe taşıdığını bu amaçla Hudeyde kumandanını Aden'e göndermeyi düşündüğünü bildirmiştir. Bâbîâli ise kumandan göndermenin olumsuz sonuçlar doğurabileceğini bunun yerine Dali emirinin uyarılmasının yeterli olacağı cevabını vermiştir.⁵⁵¹

27 Kasım 1911'de Aden'e gelen kral ve kraliçe büyük bir nümayişle karşılanmıştır. Kıyıdaaki evler dekore edilmiş, 48 saat aralıksız yağmur yağmasına ve havanın hissedilir derecede soğuk olmasına rağmen Aden halkının tamamına yakını karşılama törenine katılmıştır. Flamalı askerler tarafından karşılanan kral için her gemiden yüz bir pare top atışı gerçekleştirilmiştir.

Aden valisi John Bell'in gemiye çıkarak hürmetlerini bildirmesi ile Kral, saat 15.30'da karaya ayak basmıştır. Hindlilerden oluşan yerli Süvari Birliği, Arap atlarına binmiş mızraklı askerler ve develere binmiş tüfekçiler resmi geçit törenini icra etmiştir. Kral ve kraliçe bu törenin ardından tüm halkın meraklı bakışları arasında Kraliçe Viktorya heykelinin açılışını gerçekleştirmişlerdir. Kral ve kraliçe burada onurlarına verilen resepsiyona katılmışlar ve ardından Aden'den ayrılarak Hindistan yolculuğuna devam etmişlerdir.⁵⁵²

Kral George'nin Aden ziyaretinden sonra İngiltere'nin Aden politikasında bir değişiklik meydana gelmiştir. İngiltere, Dali'den çekildikten sonra herhangi bir

---

⁵⁴⁹ BOA, **HR.TO.** 542-110

⁵⁵⁰ BOA, **BEO.** 3963-297158

⁵⁵¹ BOA, **A.MKT. MHM,** 739-15

⁵⁵² **Narrative Of The Visit to India, 1911-1912,** London, 1912, s.99-112

kabile ile mandaterlik veya ticari bir anlaşma yapmama politikasını benimsemişti. Aden valisine şeyhlerle ilişkilerinde herhangi bir anlaşmaya meyyal bir tavır takınmaması talimatı verilmişti. Bu politikaya sadık kalan Aden valisi 1909 yılında Aden'in hinterlandında bulunan Beda kabilesinin anlaşma teklifini de reddetmişti. Sadece 1910 yılında Abdali şeyhi ile su kaynağı temin etmek için 110 dönümlük arazi kiralanması üzerine basit bir kira sözleşmesi yapılmıştı.⁵⁵³

1912 yılına gelindiğinde ise Aden valisi Alexander Bell, Beda ve Abdali kabileleri ile anlaşma yapılması gerektiğini Hindistan valiliğine bildirmiştir. Bu kabilelerin Aden civarında kendileri ile antlaşma imzalamayan yegane kabileler olduğunu, etraflarının ise anlaşma yapılan kabileler tarafından kuşatıldığını bu durumun da kendileri açısından zorluk çıkardığını iddia etmiştir. Valiye göre yapılacak bir anlaşma ileriye dönük bir politika içermeyecek sadece zaten var olan bir durumu kayıt altına almış olacaktır.⁵⁵⁴ Hindistan valisi de kabile politikalarında ciddi bir tebeddüle meydan vermeyeceğinden hareketle Beda ve Abdali kabileleri ile anlaşma yapılmasını onaylamıştır.⁵⁵⁵ Hindistan valisinin oluru alan vali Bell, bu iki kabile ile anlaşma imzalamıştır.⁵⁵⁶

5.6. HAKKI PAŞA LONDRA'DA

Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet'in ilanından sonra dış politikada çok büyük krizlerle mücadele etmek durumunda kalmıştı. 5 Ekim 1908'de Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak ederken aynı gün Bulgaristan da bağımsızlığını ilan etti. 1 gün sonra da Yunanistan, Girit'in artık Yunan vilayeti olduğunu duyurmuştu. Dış politikada meydana gelen bu olumsuzluklar iç politikada da huzursuzluklara neden olmuştu. 31 Mart ayaklanması ile başlayan kargaşa II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile devam etmiştir.

1911'in sonbaharında İtalya Trablusgarp'ı işgal etmiş, ardından Uşi antlaşmasına tekaddüm eden günlerde Balkan savaşı patlak vermiştir. Birinci Balkan

---

⁵⁵³ **Treaties**, Volume XI s. 118

⁵⁵⁴ IOR/L/PS/10/75, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 4-6, s. 402

⁵⁵⁵ IOR/L/PS/10/75, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 4-6, s. 396

⁵⁵⁶ IOR/L/PS/10/75, **Aden Hinterland Affairs**, File 600/1905 Pt 4-6, s. 405

savaşında Edirne'yi kaybeden Osmanlı Devleti, Balkan Devletleri'nin kendi arasında savaşmasından istifade ederek Temmuz 1913'te Edirne'yi istirdad etmiştir.

Bütün bu olumsuz durumların Osmanlı ekonomisine çok ciddi maliyetleri olmuştur. Memur maaşlarının ödenmesinde dahi bütün sıkıntılar yaşayan Hükümet borç para bulmak için Cavid Bey'i Paris'e, Hakkı Paşa'yı da Londra'ya göndermeye karar vermiştir.⁵⁵⁷ Mahmut Şevket Paşa kabinesinin özellikle Hakkı Paşa'yı Londra'ya göndermesinin sebebi sadece borç bulma değil aynı zamanda iki devlet arasında münazaalı konuları halletme amacına matuftu.⁵⁵⁸ Hakkı Paşa da İngiltere'nin dostluğu olmadan İmparatorluğun kendi ayakları üzerinde duramayacağı kanaatini taşıyordu.

Şubat ayında Londra'ya giden Hakkı Paşa, ayın 28'inde müzakerelerle ilgili ilk raporunu göndermiştir. Burada İngiliz diplomatlarla Şattülarab ve Dicle'de vapur işleten Linç kumpanyasının vapur sayılarının artırılması konusunda uzun müzakerelerde bulunduğunu Bâbîâli'nin çekincelerini gündeme getirmesine rağmen muhataplarının daha sonraki içtimada yeni deliller getireceğini kendisine ifade ettiklerini bildirmiştir. Hakkı Paşa, kendi kanaatine göre mevcut vapurların az olduğunun bir vakıa olduğunu, bunun sonucunda ticaretin sekteye uğradığını, bu sebeple İngiltere'nin isteğinin bir felaket gibi addedilmemesini ve vapurların Osmanlı bayrağı altında seyr ü sefer etmesini kabul etmelerinin münasip olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁵⁹

Hakkı Paşa ve İngiliz diplomatlar arasında vapur işletme konusundan sonra, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Necid ve Basra körfezi meseleleri hakkında ayrı ayrı müzakereler yürütülmüştür.⁵⁶⁰ Bu müzakerelerden sonra bir protokol imzalanmıştır. Ancak bu protokol İngiltere'nin hemen bütün taleplerinin kabulünü içeriyordu. Hakkı Paşa, bu diplomatik başarısızlığını örtmek için devr-i sabık edebiyatı yaparak kendisine gelecek eleştirilerin önüne set çekmeye çalışmıştır. Paşa'nın ifadeleri başarısızlığın yanında çaresizliğin itirafı niteliğini taşıyordu.

⁵⁵⁷ Kurşun, "İbrahim Hakkı Paşa" DİA, XXI, s. 311-314

⁵⁵⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, İstanbul 2010, 5. baskı, s. 99

⁵⁵⁹ BOA, A.DVN. MKL, 55-8

⁵⁶⁰ Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Ankara 2004, s.136

“...Memleketimizde bu gibi mesâilin künh ve mahiyetini tetkik edip hakkıyla bilenler pek nadir olduğundan Arabistan'ın kâmilin ve evvel ve âhir arazi-i Osmaniye'den olduğu zu'munda bulunanlar bu mukâvelatta taraf-ı devlet-i aliyyeden bazı fedakarlıklar ihtiyâr olduğunu zannedebileceklerdir. Hakikat-i hal ise hiç öyle değildir. Sultan Süleyman Kanuni devrinden sonra donanma-i Osmaniye'nin Bahr-i Fâris'te cevelânı bir daha vâki olmamış ve arâzi-i hâliye tamamen nüfuz-i devletten vârid kalmıştır. Halbuki İngilizlerin bundan iki asır evvelinden itibaren Bahr-i Faris'te suret-i mutarridde harp gemileri bulundurmaya ve Hindistan İngiltere müstemlekesi olduktan sonra Hind ticaretinde temini için bahren tedâbiri inzibâtiyeye ve sâhil-i meşâyihle mukâvelât akdine mübâderet eylemişlerdir. Bu suretler daha Devlet-i aliyyenin idâre-i fiiliyesi Basra şehrini tecavüz edemediği zamanlarda İngiltere Basra körfezinde hâkim olup İran'ın bahr-i Faris sahili ve Bender Bûşir ve Bender Abbas gibi şehirleri tamamen İngiliz nüfuzu altına girmiş ve lazım oldukça oraya Hindistan'dan sipahi sevkiyle temin-i asayiş edilmesi bir adet hükümünü almış ve denizde İngiliz bayrağı hüküm-fermâ bulunmuş ve Bahreyn şeyhliği İngiltere himâyesine girmiş ve Umman meşâyihî kâmilin İngilizlerle muahede olmuştu. Nitekim Ceziretü'l-Arab havâli-i sâiresinde de bu gibi ahvâl hasıl olup mesela devlet-i aliyyeye hiçbir zamanda tabi olmamış bulunan Maskat emâreti çoktan beri İngiltere ile muahede ve Hadramut meşâyihî İngiliz nüfûzuna dâhil ve Aden mevki-i bahrisinin temini için arkasındaki bulunan dokuz kabile meşâyihî ile münakid mukâvelât mucibince oralarda İngiliz mahmillerinden ma'dûd bulunuyordu⁵⁶¹...”

Hakkı Paşa, İngiltere ile ihtilafı konuları hallettikten sonra borçlanma konusunu müzakere etmeye başlamıştır. Bâbîâli, görüşmelerin hemen başında Hakkı Paşa'ya bazı Fransız bankalarının kibrit ve sigara kağıdı tekelinin kendilerine verilmesi halinde peşin 3 milyon frank avans ve birkaç ay sonra da 300 milyon frank vermeyi teklif ettiklerini bildirmiştir. Bu bankaların Fransa ve Rusya'nın muvafakatini de garanti ettikleri üzerinde duran hükümet, Hakkı Paşa'dan İngiltere'nin de buna muvafakat vermesi için gayret göstermesini söylemiştir. İngiliz Hükümeti, 19 Ağustos'ta Hakkı Paşa'ya bu teklifi söz konusu tekelin uluslararası bir

---

⁵⁶¹ a.g.b. Lef. 10

komisyon tarafından yönetilmesi ve fener vergisinin tadil edilmesi şartıyla kabul edeceğini beyan etmiştir.

Hakkı Paşa'nın Fransa kartını oynaması beklenen tesiri yapmadığı gibi imparatorluk ticaretinde İngiliz payını artırmaya dair sunduğu kanıtlar da yeterli bulunmamıştır. Kibrit imtiyazı ya da gümrük vergilerindeki değişiklikler o dönemde İngiltere için ikinci derecede konulardı. Edward Grey, Osmanlı Devleti'ni bu kadar güç durumda yakalamışken daha fazla kazanım elde etmek istiyordu. Bu nedenle uzun yıllardır İstanbul'daki büyükelçilikte görev yapan Mr. Marling'ten görüş talep etmiştir.

Marling, Hakkı Paşa'nın tekliflerinin yeterli olmadığına vurgu yaparak Mezopotamya petroleri imtiyazının elde edilmesinin ve Rus-Amerika-Hollanda, Alman petrol şirketlerinin buradaki tekeli ele geçirmenin kendileri için daha önemli olduğunu vurgulamıştır.

Marling, Hakkı Paşa'dan borç karşılığında şunların talep edilmesini önermiştir:

1. Önceki alacakların ödenmesi
2. Misyoner sorunu
3. Aden sınırının onaylanması
4. Aydın Demiryolunun Alman bölgesi dışına uzatılması.
5. Mezopotamya sulama imtiyazının İngiltere'ye verilmesi.
6. Mezopotamya, Farisan ve Suriye'de petrol imtiyazlarının İngiltere'ye

verilmesi.

Marling, Hakkı Paşa ile kapsamlı müzakereleri yapmak için bütün bu konulara hâkim tecrübeli İstanbul büyükelçiliği mensubu birinin görüşmelere katılmasını da tavsiye etmiştir.⁵⁶²

Marling'in bu önerisini yerinde bulan Dışişleri Bakanı Grey, 20 gün sonra büyükelçilik diplomatlarından Weakley'i Londra'ya davet etti.⁵⁶³ Grey, bununla

---

⁵⁶² IOR/L/PS/10/407, **Aden Frontier Proposed Ratification of the 1905 Boundary Settlement**, File 3463/1913, s. 250

beraber Osmanlı Hükümetinden talep etmesi gereken tavizleri ticari tavizlerle sınırlamak istediğini, Marling'in önerdiği Nevâhî-i Tis'a meselesini gündem dışı tutmak istediğini bildirmiştir. Hindistan valisinin talep etmesi veya Fransa'nın Hadramut bölgesinde petrol aramasını önlemek için Rubû'l-Hâli'den Aden sınırına kadar uzanan hattın Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirilmesi için bir girişimde bulunmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁴

Hindistan valisi, İstanbul büyükelçiliğine yazdığı yazıda sınır protokollerinin onaylanmasının İngiltere'nin çıkarına olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanında yapılacak görüşmelerde sınır hattındaki Mudariba ve Şeyh Murad arasındaki 550 mil karelik bölgenin de başka bir ülkeye (Fransa) satılmamasının teminat altına alınmasının gündeme getirilmesini de önermiştir.⁵⁶⁵

Hakkı Paşa, hükümete yazdığı yazıda 1 Eylül'de tekrar başlayacak görüşmelerde İngiltere'nin İzmir-Aydın demiryolu ve petrol imtiyazı gibi bazı konuları da gündeme getireceğine dair kanaate ulaştığını rapor etmiştir.⁵⁶⁶

Hakkı Paşa'nın öngörüsü doğru çıkmış ve Eylül ayında tekrar başlayan görüşmelerde Grey, Bâbîâli'nin taleplerinin yerine getirilmesi için El-Cezire sulama imtiyazı, Aydın Demiryolunun uzatılması, Nevâhî-i Tis'a sınır protokolünün tasdiki, Farisan adası ve Suriye'de petrol arama izninin İngiltere'ye verilmesinin şart olduğunu bildirmiştir.⁵⁶⁷ Hakkı Paşa, Bâbîâli'ye yolladığı telgrafta Aden sınır protokolünün imzalanmasının devletin yararına olduğunu iddia ederek bu konuda da me'zûniyyet talep etmiştir. Bâbîâli de Hakkı Paşa'nın bu önerisini kabul ederek kendisine görüşme yetkisi vermiştir.⁵⁶⁸

---

⁵⁶³ IOR/L/PS/10/407, **Aden Frontier Proposed Ratification of the 1905 Boundary Settlement**, File 3463/1913, s. 240

⁵⁶⁴ IOR/L/PS/10/407, **Aden Frontier Proposed Ratification of the 1905 Boundary Settlement**, File 3463/1913, s. 246

⁵⁶⁵ IOR/L/PS/10/407, **Aden Frontier Proposed Ratification of the 1905 Boundary Settlement**, File 3463/1913, s. 196

⁵⁶⁶ BOA, **HR.İD.** 212-56

⁵⁶⁷ BOA, **HR.İD.** 1233-45

⁵⁶⁸ BOA, **BEO.** 4220-316476

5.6.1. 1914 Sınır Antlaşmasının İmzalanması

Edward Grey, görüşmelere başlamadan önce Hindistan valiliğinden protokol haritalarının kopyalarını istemiştir. Hindistan valiliği ise haritaların çoğaltılmasının yaklaşık bir ay süreceğini bildirmiş, bu sebeple görüşmeler 1914 yılına sarkmıştır.⁵⁶⁹

Edward Grey, Nevâhî-i Tis'a görüşmelerini Osmanlı Devleti'nin Arabistan'ın güneydoğu ucunun tamamı üzerinde haklarından vazgeçtiğini kabul etmesi için bir fırsat olarak görmüştür. Bunun için Hakkı Paşa'ya baskı yapma politikasını tercih etmiştir.⁵⁷⁰

Edward Grey ve Hakkı Paşa arasındaki görüşmeler Şubat ayının sonunda tamamlanmış ve imzalanan metin Hakkı Paşa tarafından Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'ya gönderilmiştir. İmzalanan metin ana hattı şu şekilde idi. *Hududun nokta-i müntehâsından Uceyr körfezinden cenûba doğru mümtedd olan hattı Rubü'l-Hâli mevkiinde kat' etmek üzere çöle doğru şimâl-i şarki istikametinde ve 45 derecelik bir nokta-i mevhum temdid edilecektir.*⁵⁷¹ Said Halim Paşa ve Vükela Meclisi bu anlaşmayı onaylamış ve kati anlaşma için Said Paşa'ya me'zûniyyet vermiştir. 9 Mart 1914'te Edward Grey ve Hakkı Paşa 4 maddelik Sınır Protokolünü imzalamışlardır. Protokol ve haritalar 21 Nisan'da da Hakkı Paşa tarafından Bâbîâli'ye yollanmış ve Bâbîâli'nin⁵⁷² onayından sonra Sultan Mehmed Reşad tarafından iradesi çıkmıştır.

Anlaşma maddeleri şunlardır:

Bir taraftan haşmetlü Britanya-yı kebir ve İrlanda memâlik-i müctemiasıyla mâverâ-yı ebhârda kâin İngiltere memâliki kralı ve Hindistan İmparatoru hazretleri ve diğer taraftan zât-ı şevket-simât hazret-i padişahi

⁵⁶⁹ IOR/L/PS/10/407, **Aden Frontier Proposed Ratification of the 1905 Boundary Settlement**, File 3463/1913, s. 142

⁵⁷⁰ IOR/L/PS/10/407, **Aden Frontier Proposed Ratification of the 1905 Boundary Settlement**, File 3463/1913, s. 90

⁵⁷¹ BOA, **İ.DUİT.** 138-3

⁵⁷² BOA, **BEO.** 4278-320838

Osmanlı ve İngiltere komiserlerinin Yemen vilâyetini Aden'deki Nevâhî-i Tis'a arazisinden tefrik için kendi taraflarından kararlaştırılan hatt-ı hududu merbût dört kıta harita (B işaretli melfûf) üzerinde mavi renkle gösterildiği vechile tayin ve irâe etmek üzere 1903, 1904, ve 1905 senelerinde imza etmiş oldukları (A işaretli melfûf) protokolleri ikmâl ve tasdik etmek arzu ettiklerinden bu iş için haşmetli Britanya-yı Kebir İrlanda memâlik-i müctemiasıyla mâverâ-yı ebhârda kâin İngiltere memâlik-i kralı ve Hindistan İmparatoru hazretleri memâlik-i müctemia "Baron" ünvanını hâiz ve "Dizbağı" nişan-ı mu'teberini hâmil Parlamento azasından İngiltere Hariciye nazırı Sir Edward Grey ve zât-ı şevket-simât hazret-i padişahi murassa' Osmani ve Mecidi nişân-ı zîşanlarını hâmil bulunan sadr-ı esbâk übbehetlü devletlü Hakkı Paşa hazretlerini murahhas tayin etmişlerdir. Ve murahhasân-ı müşârunileyhimâ yolunda ve muntazam görünen ruhsatnâmelerini ba'de-t-teâti mevâdd-ı âtiyeyi kararlaştırmışlardır.

Birinci Madde: Tarafeyn-i akdeyn Osmanlı ve İngiltere komiserleri tarafından 1903, 1904, ve 1905 senelerinde imza olunup metinleri işbu mukâvelenâmenin (A) işaretli melfûfundan münderic bulunan protokolleri te'yîd ve tasdik ederler.

İkinci Madde: 20 Nisan 1905 tarihli protokolün birinci fıkrasında musarrâh olduğu üzere vaki olan taahhüdü te'yiden zât-ı şevket-simât hazret-i padişahi (Cebeli Numan-Hüsn-i Murad) hattına muttasıl ve eski "Subeyhî" nahiyesi hududu dâhilinde kâin olup mesâha-i sathiyyesi takriben (550) İngiliz mili terbi'inde bulunan araziye her ne suretle olursa olsun âhere terk ve ferâğ etmeyeceklerini beyan buyururlar. Bu arazi mukâvelenâme-i hâzırın (C) işaretli melfûfunu teşkil eden harita üzerinde sarı renkle gösterilmiştir.

Üçüncü Madde: Mukâvelenâme-i hâzıra merbût (B işaretli melfûf) haritalardan evvelkisi üzerinde gösterilen (I) numaralı "Vadi-i Bana" noktası cihet-i şarkıyyenin mahallinde tahdid edilmiş olan son noktası olduğundan protokolde münderic şerâit ve tasrihâta riayet edilmek ihtirâzîsiyle ve mezkûr protokol ahkâmına tevfikân şurası tarafeyn-i akdeyn beyninde kararlaştırılmıştır ki taht-ı idare-i Osmani'de bulunan mahaller ve hududu (Lekmet'üş-Şuub)'dan bed' ile 45 derecelik

bir meyl teşkil ederek şimâl-i şarkıyye bit-t-teveccüh (Rub'ül-Hali) sahrasına gidecek olan bir hatt-ı müstakimi takip edecek ve bu hatt Basra körfezi ile havali-i mütecâviresine müteallik olarak 29 Temmuz 1914 tarihinde İngiltere ile Devlet-i Osmaniyye beyninde akd olunan mukavelenamenin 11. maddesine tevfikan (Uceyr) körfezinin sahil-i cenûbisi üzerinde kâin bir noktadan bed eden ve zîr-i idare-i Osmani'de bulunan Necid sancağı arazisini (El-Katr) arazisinden tefrik eyleyen kestirme hatt-ı müstakim (Rub'ül-Hali) dâhilinde 20 arz derecesi üzerinde cenûba doğru iltihak eyleyecektir. Merbût (C işaretli melfûf) hususi harita üzerinde iki hattan birincisi mor renkte ve ikincisi mavi renkte gösterilmiştir.

Dördüncü Madde: Mukavelenâme-i hâzıra tasdik olunacak ve tasdiknameler sürat-i mümkün ile nihayet üç ay müddet zarfında Londra'da teatî kılınacaktır.⁵⁷³

20 Nisan'da Mabeyn-i Hümayun'dan Sadaret'e yollanan tezkirede Sultan Mehmed Reşad'ın anlaşmayı tasdik ettiği bildirilmiştir.⁵⁷⁴ 5 Haziran 1914'te de kral V. George anlaşmayı onaylamıştır.⁵⁷⁵ Böylece 1902 yılında başlayan sınır görüşmeleri resmi olarak tamamlanmış oluyordu.

---

⁵⁷³ BOA, MHD.,434

⁵⁷⁴ BOA, İ. MBH.,15-21

⁵⁷⁵ BOA, MHD.,433

SONUÇ

Bu tezde günümüzde Ortadoğu olarak isimlendirilen coğrafyanın en güneyinde bulunan Aden'in İngiltere tarafından işgal edilmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan Nevâhi-i Tis'a meselesi incelenmeye çalışılmıştır. En başta Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesi ile İstanbul-Paris-Londra üçgeninde değişen siyasi dengeler ve bu değişimin Kızıldeniz bölgesindeki etkileri incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda İngiltere'nin Aden'i işgal etmesinin basit bir gemi kazası sonucunda meydana gelen beklenmedik bir hadise olmadığı, aksine İngiltere'nin Kızıldeniz politikasının gereklerinden biri olduğu görülmüştür.

Fransa'nın 1798'de Mısır'ı işgal etmesi ile Kızıldeniz coğrafyasında yeni bir dönem başlamıştır. O döneme kadar Hind-Avrupa ticaretinde ciddi bir sıkıntı ile karşılaşmayan İngiltere, Napolyon'un Mısır seferi ile Hind-Avrupa ticaretinin sandığı kadar güvende olmadığını fark etmişti. Bu nedenle bölgedeki siyasi ve askeri etkinliğini artırma politikasına yönelmiştir. İngiltere, bu politikanın bir gereği olarak Yemen ve Maskat bölgesinde bağımsız olduğunu düşündüğü birçok kabile ile ticari ve siyasi anlaşmalar yaparak buralarda ticari acentalar kurmuştur.

İngiltere'nin bölgede etkinliğini artırması 1820 yılından itibaren hem Mehmed Ali Paşa'yı hem de Bâbîâli'yi endişeye sevk etmişti. Mısır Valisi, İngiltere'nin bahanelerle Yemen'e yerleşmeye çalıştığı konusunda uyarılarda bulunmuştu. Bâbîâli, İstanbul'da bulunan İngiliz elçiye bu durumdan duydukları rahatsızlıkları bildirmelerine rağmen İngiltere, buralarda ticaret yaparken Osmanlı beratına ihtiyaç duymamalarının buraların bağımsız olduğuna delil olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı Devleti'nin fiili ve siyasi olarak Yemen'de olmadığı düşüncesi ile hareket eden İngiltere, Muha şeyhi Şerif Hüseyin'in ciddi bir mukavemeti ile karşılaşmıştır. Bu, İngiltere'nin Yemen'de karşılaştığı ilk ciddi kriz olmuştur. Bâbîâli ve Mehmed Ali Paşa'nın Şerif Hüseyin'i desteklemesi üzerine geri adım atmak zorunda kalan İngiltere, Muha limanına alternatif yerler aramaya başlamıştır.

Bu arayışlarda Aden ön plana çıkmıştır. Avrupa-Hind deniz taşımacılığında önemli konumda olan Aden, İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu kömür deposu için de

oldukça elverişli idi. Bunun yanında Yemen kahve ticaretinde de Muha'ya alternatif olacak en önemli limandı. Bu nedenle İngiltere, Bahriye komutanlarından Haines'i görevlendirerek Aden'de bir kömür deposu kurmak için uygun şartlar belirlemesi ile görevlendirmişti. Bu sırada bir İngiliz gemisinin Aden'de kazazede olması ve mallarının yağma edilmesi Haines'e aradığı fırsatı vermişti. Gemi vakıası üzerinde Aden Şeyhi Hüseyin ile Aden'in İngilizlere satılması konusunda görüşmeler yapan Haines bu amacına ulaşamayınca 1839 yılında Aden'i işgal etmiştir.

Aden'in işgal edilmesinden sonra bölgede bulunan birçok kabile ile mandaterlik anlaşması imzalayan İngiltere, Haines'i olarak vali atamıştır. Ancak Haines, Aden'de bir türlü istikrarı sağlayamamış ve sürekli saldırılara uğramıştı. Özellikle Muha Şeyhi Hüseyin'le yaşadığı gerilim İngiltere'yi oldukça zor duruma sokmuştu. Zor durumda kalan Haines, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ve Bâbîâli'nin desteğini alan Şerif Hüseyin karşısında diğer kabilelerle olan ilişkilerini artırmıştır. Ancak Şerif Hüseyin'in diğer kabileler üzerine saldırılar düzenlemesi üzerine Bâbîâli, 1849 yılında Yemen'e askeri hareket düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Yemen'in sahil kesimi itaat altına alınmış ancak iç taraflarda idare tesis edilememiştir.

1850 yılından sonra Yemen'de yeni bir idare tesis etmeye çalışan Bâbîâli, buraya merkezden dirayetli valiler atamıştır. Ancak bu valiler büyük kabilelerle sürekli ihtilaflar yaşadığından beklenen idare tam olarak yerleşememiştir. Hatta bu çatışmaların birinde Yemen'e yeni vali olan Mustafa Paşa hayatını kaybetmiştir. Özellikle Asir Şeyhi Aiz'in sürekli Ebu Ariş ve Hudeyde taraflarına saldırması üzerine Sultan Abdülaziz 1871 yılında Yemen'e büyük bir sefer düzenlemiştir. Bu sefer sonucunda Sana başta olmak üzere Yemen'in önemli bir kısmını ele geçiren Bâbîâli Yemen'i müstakil bir vilayete dönüştürmüştü.

Süveyş kanalının açılmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Yemen'de güçlenmesi İngiltere'yi oldukça tedirgin etmişti. Süveyş kanalının açılması ile stratejik önemi artan Aden'i kaybetmek istemeyen İngiltere, Bâbîâli'ye özellikle Lahic bölgesinde herhangi bir askeri harekatta bulunmamasını bildirmiştir. Ancak Yemen valisi Ahmed Muhtar Paşa'nın Lahic'e asker sevk etmesi ile iki devlet

ciddi bir gerilim yaşamıştır. 1873 yılında Lahic kabilesinde Şeyh Fazıl ile kardeşi Abdullah'ın şeyhlik ihtilafında Bâbîâli'nin askeri kuvvetle Abdullah'ı desteklemesi iki tarafı çatışmanın eşiğine getirmiştir. Bâbîâli olayın herhangi bir çatışmaya meydan vermemesi için Lahic'ten askerleri geri çekmiştir.

İngiltere, benzer olayların tekrar yaşanmaması için Aden'in kuzeyinde bulunan Lahic, Akrabi, Fazılı, Havaşib, Amir, Subeyhi, Bakai, Avlaki, Alavi isimli dokuz kabilenin İngiltere'nin himayesinde bulunduğunu iddia ederek Bâbîâli'ye sınır çizme teklifinde bulunmuştur. Bâbîâli sınır çizme teklifine sıcak bakmayınca İngiltere kendi himayesinde bulunan bazı kabilelere silah dağıtarak kabileler arasında çatışmaları tahrik etmiştir.

Bâbîâli'nin bu gelişmeler karşısında bile sınır çizme teklifine yanaşmaması üzerine 1885 yılında İngiltere, Dali'de kendi başına sınır belirlemeye başlamıştır. Bâbîâli'nin bu sınır faaliyetlerini tanımamakta ısrarlı davranması üzerine İngiltere'nin Aden valisi 1901 yılında Havaşib'te bulunan Osmanlı karakoluna saldırı düzenleyerek 14 askeri şehit etmiştir. İngiltere'nin sınır teklifinin kabul edilmemesi durumunda benzer olayların yaşanacağı tehdidi üzerine 93 harbinin sonuçlarını bizzat yaşamış olan II. Abdülhamid devlet ricalinin de tavsiyeleri ile yeni bir savaşa girmektense sınır belirleme teklifini kabul etmiştir.

1902 yılında başlayan sınır görüşmelerinde Osmanlı Devletini Miralay Mustafa Remzi Bey, İngiliz tarafını ise Miralay Wahab temsil ediyordu. Bâbîâli sınır görüşmeleri için hazırladığı talimatta Nevâhi-i Tis'a'nın İngiltere idaresinde olduğunu ima eder ifadelerden uzak durulmasını bildirmiştir. Mustafa Remzi Bey, görüşmeler sırasında İngiltere'nin Aden'i işgalinin hukuksuz olduğunu buraların Osmanlı toprağı olduğunu bildirmiştir. Bâbîâli'nin bu yaklaşımı karşısında zor duruma düşen İngilizler Nevâhi-i Tis'a bölgesindeki askeri faaliyetlerini artırmıştır.

1902 yılında başlayan sınır görüşmeleri kesintilerle birlikte yaklaşık 3 yıl sürmüştür. 1903-1904-1905 yıllarında olmak üzere 3 tane sınır protokolü imzalanmıştır. Ancak İngiltere nihai protokol imzalanması noktasında çekimser kalmıştı. Çünkü sınır hattında sürekli ihlaller meydana geliyordu. Yaklaşık 200 km'lik bir sınırın korunması ve muhafaza edilmesi de ayrı bir problemdi. Bu nedenle

İngiltere, Dali'de Aden'deki gibi yeni bir idari yapı kurmayı kendi içinde ciddi olarak tartışmıştır. Ancak Dali'den çekilerek Aden merkezli Yemen politikasında devam etme kararı almıştır. 1913 yılında Hakkı Paşa'nın Londra temasları sırasında Aden sınırı da gündeme gelmiş ve 1914 yılında nihai anlaşma imzalanarak taraflarca teati edilmiştir. Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra 1. Dünya savaşı çıkmış ve anlaşmanın uygulanma imkanı olmamıştır.

Sonuç olarak dünyanın hemen her tarafında kolonileri bulunan bu dev imparatorluk için buranın yönetilmesi düşüncede oldukça kolay gözüküyordu. İngiltere'ye göre herşeyden önce burada merkezi bir yönetim yoktu ve paragöz cahil kabile liderleri buraların hakimi idi. Yemen ticaretinin Muha'dan Aden'e yönlendirilmesi ile kabilelerin İngiltere'nin yönetimine girmesi zor olmayacaktı. Herhangi bir zorlukta ise modern silahlara karşı yerli kabile reislerinin başarılı olması da mümkün değildi.

Ancak İngiltere, çok geçmeden bölge hakkında yanıldığını anladı. Herşeyden önce bütün kabilelerle anlaşma sağlasa bile çatışmasız bir durum ihdas etmeyi başaramadı. Aden'de kurduğu koloni idaresinin sürekli saldırılara maruz kalması, liman ticaretinin Muha'dan Aden'e yönlendirilememesi İngiltere açısından hayal kırıklığına neden olmuştu. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin 1872'de Yemen'in önemli bir kısmını ele geçirmesi ile Aden'i kaybetme tehlikesi ile yüzleşti. Üstelik kendini sürekli kabile çatışmalarının merkezinde buldu. Yemen'in iç taraflarına doğru genişleme politikasının kendisine karşı cihad hareketlerini tetikleyeceği kaygısını beraberinde getirdi.

İngiltere, Nevahi-i Tisa'a bölgesinde yapılacak bir sınır çalışması ile bir taraftan Haremeyn bölgesi için tehdit oluşturmadığı fikrini hem Bâbiâli'ye hem de bölge halkına göstermek istiyordu. Yapılacak bir sınır düzenlemesi Aden işgali de meşru hale gelmiş olacaktı. Bu sayede Şeyh Said bölgesinde etkin olmak isteyen Fransa'ya karşı eli daha da güçlenmiş olacaktı. Ancak Bâbiâli'nin sınır görüşmelerinin ilk oturumlarında İngiltere'nin Aden'deki varlığının meşruiyetini tartışmaya açması İngiliz delegasyonunun şok geçirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin sınır görüşmelerinde taviz vermeyen kararlı tutumu karşısında zor

duruma düşen İngiltere, bazen kabileleri isyana teşvik etmiş bazen de Bâbîâli üzerinde baskı kurarak netice almaya çalışmıştır. Bâbîâli'nin en küçük bir uzleyi dahi uzun ve yorucu tartışmalar yaşanmadan İngiliz tarafına terk etmemesi konuya basit bir sınır meselesi olarak bakmadığını göstermiştir. Bunların da ötesinde artık masada Fransa'nın Mısır'ı işgal ettiği dönemden itibaren İngiliz diplomasisini daha iyi tanıyan bir Bâbîâli bürokrasisi vardı. Bu da İngiltere'nin sınır görüşmelerinde işini zorlaştıran etkenlerin başında geliyordu.

İşin nihayetinde Aden kolonisi İngiltere için bir laboratuvar işlevi görmüştü. Herşeyden önce buradaki tecrübesi ile Ceziret'ül-Arab bölgesinde herhangi bir yabancı devletin Batılı anlamda bir idare tesis etmesinin mümkün olmadığını kabul etmek durumunda kalmıştı. İmzalanan sınır protokollerinin herhangi bir şekilde yerel halk tarafından dikkate alınmayacağını düşünüyordu. Üstelik çizilen sınırın sorun çözmekten ziyade yeni çatışma alanları doğuracağı aşıkardı. Bu nedenle İngiltere, uzun süre sınır protokollerinin resmi olarak tanınması için herhangi bir girişimde bulunmamıştır.

Birinci Dünya savaşının sonunda Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi ile Ortadoğu'da yeni bir dönem başladı. Bu yeni durumda İngiltere de bir karar vermek durumunda idi. Ya bölgede Hindistan'da olduğu gibi bir sömürge idaresi kuracaktı ya da parçalı bir yapının kurulmasına öncülük edecekti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 1919 yılında yayınladığı Arabia raporu gelecekteki Birleşik krallığın Ortadoğu politikasının ipuçlarını veriyordu: *Semitik ırkından olan Araplar dünyanın en iyi ırkıdır. Onlar çok zekidirler fakat gücü organize etmede ve hareketleri sınırlandırmada yetersizdirler. Onlar içgüdüsel olarak merkezi yönetimlerin hiçbirinden hoşlanmazlar. 1919 yılı itibarıyla Ceziret'ül-arab'da tam bir kargaşa hakimdir. Şu anda burada istikrarı sağlamak imkansızdır. Bir gayri müslim devlet de burayı asla yönetemez. Osmanlı Devleti'nin çekilmesi durumunda bölgede parçalı devletler kurulacaktır. Arap yarımadası gelecekte tek bir dış güç tarafından yönetilse bile, dahili olarak en az bugün olduğu kadar çok sayıda özerk devlete bölünmüş olarak kalmaya mahkumdur. Yarımada'nın kaderi budur.*

Bu rapor İngiltere'nin Ceziret'ül-Arab coğrafyasındaki yönetim başarısızlığının zımnî bir itirafı niteliğindedir. İngiltere, Araplar yönetilemez diyerek kendi başarısızlıklarını örtmeye çalışmıştır. İngiltere'nin Aden tecrübesinin Ortadoğu'da çok devletli bir yapının kurulmasında kilometre taşlarından biri olduğu söylenebilir. Bu çok devletli yapı da yeni sınır ve yeni tartışma alanları demektir. Bu dönemde aşiret ve kabile rekabeti yerine artık yeni kurulan Arap Devletleri'nin rekabeti olacaktır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI*

A. T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri

a. Bab-ı Asafî (A)

Name-i Hümayun Defterleri (A.DVNSNMH.d.)

b. Sadaret (A)

Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD)

Mühimme Evrakı (A.DVN.MHM)

Mukavelenameler (A.DVN.MKL)

Name-i Hümayun Evrakı (A. DVN. NHM)

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.MKT)

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)

Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD)

Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT. NZD)

Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT. UM)

c. Babıali Evrak Odası (BEO)

d. Cevdet Tasnifi

Askeriye (C.AS)

Dahiliye (C.DH)

e. Dahiliye (DH)

Mektubi Kalemi (DH. MKT.)

Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI)

Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)

---

* Kullanılan vesikaların numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

f. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT)

g. Hariciye Nezareti (HR)

İdare (HR.İD)

Mektubi Kalemî (HR. MKT)

Londra Sefareti (HR. SFR.3)

Siyasi (HR. SYS.)

Tahrirat (HR.TH)

Tercüme Odası (HR. TO.)

h. İradeler

Askeriye (İ.AS.)

İrade Dahiliye (İ.DH)

Dosya Usulü (DUİT)

İrade Hususi (İ.HUS)

İrade Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH)

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM)

İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ. MTZ 05)

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL)

i. Muahedeler (MHD)

j. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

k. Meclis-i Vala (MVL)

l. Şura-yı Devlet (ŞD)

m. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.E)

n. Yıldız Sarayı (Y)

Hususi Maruzat (Y.A.HUS)

Resmî Maruzat (Y.A.RES)

Esas Evrakı (Y.EE.)

Maruzat Defterleri (Y.MRZ.D)

Mütenevvi Maruzat (Y.MTV)

Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK)

Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ)

Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD)

Umumi (Y.PRK.UM)

B. The National Archive (İngiltere)

India Office Records and Private Papers (IOR)

Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 1 IOR/L/PS/10/63

Aden Frontier Delimitation File 37/1904 Pt 2 IOR/L/PS/10/64

Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 3 IOR/L/PS/10/65

Aden Frontier Delimitation File 37/1905 Pt 4 IOR/L/PS/10/66

Aden Delimitation File 37/1905 Pt 5 IOR/L/PS/10/67

Aden Hinterland Affairs, File 600/1905 Pt 1-3 IOR/L/PS/10/74

Aden Hinterland Affairs, File 600/1905 Pt 4-6 IOR/L/PS/10/75

Aden Frontier Proposed Ratification of the 1905 Boundary Settlement,
File 3463/1913 IOR/L/PS/10/407

Aden Protectorate: Turkish Agression File 37/1904 Pt 1 IOR/L/PS/10/14

Aden Protectorate IOR/L/MIL/17/16/7

A Collection Of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and
Neighbouring Countries Vol, XI, IOR/L/PS/20/G3/12

A Collection Of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and
Neighbouring Countries Vol, VII, Compiled By. C.U. AITCHISON, B.C.S. Calcutta,
1865

Hon'ble East India Company With Turkish Arabia, IOR/L/PS/20/C30

Situation in Yemen (1905-11) File 57/1905, IOR/L/P/10/68

South-Eastern Boundaries in [Arabia], Anglo-Turkish Convention of 1913,

IOR/L/PS/12/2131

Summary Of Principal Events in 1907, IOR/L/PS/20/211

2. SÜRELİ YAYINLAR

Hilafet (Khilafat)

Takvîm-i Vekâyi

Tasvir-i Efkar

The Times

Malumat gazetesi

Muahedat Mecmuası, Cilt I, Dersaadet, 1294.

Yemen Salnamesi C. 4

Yemen Salnamesi C.5

3. KAYNAK ESERLER ve İNCELEMELER

Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet VI**, İstanbul, 1309.

Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, 1. Cilt, Nehir Yay. İstanbul, 1992

Ahmed Raşid Paşa, **Yemen ve Sana Tarihi**, (Yayına Hazırlayanlar: Güllü Yıldız, Filiz Dıġıroġlu), İstanbul'un Fethi Cemiyeti Yay. İstanbul, 2015.

Ahmed Ziya, **Mufassal Yemen Coġrafyası**, İÜTY, Nr. 4254., 1307.

Akalın, Durmuş, **Türkçe Bilmez Mehmed Aġa Vakası ve Yemen'de Mısır Etkisi**, **Çaġdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, XX/40, 2020, s. 107-148.

Ali Saib, **Coġrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmaniyye**, Kostantiniyye, 1304.

Armaoġlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK. Yay. Ankara, 2003.

- Aşan, Tuğba, **Hüseyin Hilmi Paşa Siyasi Hayatı, Fikirleri ve Şahsiyeti (1855-1923)**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2021
- Ateş, Sabri, **Osmanlı-İran Sınır Bölgeleri: Bir Sınır Yapmak 1843-1914-** çev. Devrim Kaya, Küre Yay. İstanbul, 2013.
- Âtîf Paşa, **Yemen Tarihi**, C.2, Dersaadet, 1327
- Baldry, John, **Yemen And Asir**, İsis Yay. İstanbul, 2016
- Barlak, Yasemin, **Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2013.
- Beauchamp, Joan, **British Imperialism in India**, London 1934.
- Birinci, Ali, **Arabistan'da Bir Ömür Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?** İsis Yay., İstanbul, 2001
- Çelik, Yüksel, **Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa -II. Mahmud Devrinin Perde Arkası**, TTK. Yay., Ankara, 2003.
- Developments in Environmental Science**, Vol. 10 Ed. Sagar V. Krupa, Amsterdam, 2012.
- Doktor İbrahim İsmail, **Yemen Vilayetinin Ahval-i Fenniyesi**, Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 10110
- Duysak, Cabir, **Osmanlı Belgelerine Göre Asîr Bölgesinde Seyyid İdrisî İsyanı ve Sonuçları (1908-1918)**. Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Ebtisam Al-Gefari, **Beylerbeyi Hasan Paşa Döneminde Yemen İdaresi (988-1013/1580-1604)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- Ehiloğlu, Zeki, **Yemen'de Türkler, (Tarihimizin İbret Levhası)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2001.

- Eleni, Margariti Roxani, **Aden and the Indian Ocean Trade: 150 Years in the Life Of a Medieval Arabian Port**, Carolina, 2007.
- Farah, Ceasar E. **The Sultan's Yemen**, Londra, 2002.
- Gavin, R.J., **Aden Under British Rule 1839-1967**, Londra 1975.
- Hasan Tahsin, **Hıttâ-i Hicâziyye**, İstanbul, 1297.
- Hunter, Captain F. M. **An Account Of The British Settlement Of Aden Arabia**, London 1877.
- Idumaea, With a Survey of Arabia and the Arabians**, The Religious Tract Society, London, 1799.
- Kamil Paşa, **Tarih-i Siyasi**, C. , İstanbul, 1327.
- Keay, John **The Honourable Company -A History of the English India Company**, London, 1993.
- Kour, Zaki Hanna, **The Development Of Aden and British Relations With Neighbouring Tribes 1839-1872**, (Londra Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Londra 1975.
- Kurşun, Zekeriya, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı**, TTK. Yay., Ankara, 1998.
- ....., **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, TTK Yay. Ankara, 2004.
- ....."İbrahim Hakkı Paşa" **DİA**, XXI, İstanbul, 2000, s.311-314
- Kütükoğlu, Mübahat S., **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)**, İstanbul Üniv. Yayınları, İstanbul, 1976.
- Mehra, Ram Narain, **Aden&Yemen (1905-1919)**, Yeni Delhi, 1988.
- Muhammed Emin Paşa, **Yemen'in İkiye Taksimi Lüzumu ve Diğer Hususlar**, İÜTY,nr. 4615
- Narrative Of The Visit to India, 1911-1912**, London, 1912.
- Onley, James, **The Arabian Frontier Of The British Raj**, New York, 2007.

- Orhonlu, Cengiz **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti**, TTK Yay. Ankara, 1996.
- İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Alkım Yay. İstanbul, 2006.
- Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi** haz. Ali Akyıldız-Zekeriya Kurşun, İletişim Yay. İstanbul, 2014.
- Öz, Mustafa, “**Mütevekkil-Alellah, Yahya Hamîdüddin**”, DİA, XXXII, İstanbul, 2006, s.215-216
- Robins, Nick, **Dünya'yı Değiştiren Şirket (Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Modern Çokulusluluğu Şekillendirmesi**, (Çev. İnanç Özekmekçi), H2O Yay. İstanbul, 2017.
- Seyyid Mehmed Vahid Efendi, **Devlet-i Aliyye- İngiltere Musâlahası**, *İÜTY*, nr. 10549
- Sırma, İhsan Süreyya, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları**, Düşünce Yay. İstanbul, 1980,
- Soysal, Mümtaz, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Faaliyetleri (1789-1802)**, TTK. Yay., Ankara 1999.
- Sultan II. Abdülhamid'in Sadrazamı [Küçük Sâ'îd Paşa'nın Hâtırâtı]**, Cilt II-III, haz. Mustafa Gündüz, Ketebe Yay. İstanbul, 2019.
- Süleyman Nutku, **Aden Körfezi Rehberi**, İstanbul, 1310.
- Şemsettin Samî, **Kamûs-ül-Alam**, İstanbul, 1898, C.6.
- ....., **Kamus-i Türki**, 1317.
- The Journal Of The Royal Geographical Society Of London**, Volume XV, London, 1845.
- Tekin, Ferhat, **SINIRIN SOSYOLOJİSİ, Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları**, Açılım Kitap, İstanbul, 2014.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İştittiklerim**, TTK. Yay. Ankara, 2010.

- Utku, Nihal Şahin, **Kızıldeniz, Çöl, Gemi ve Tacir**, Klasik Yay., İstanbul 2012
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebatına Dair Vesikalar”, **Bellekten**, TTK. Yay. Ankara, 1949, Sayı 51, s.573-605.
- Waterfield, Gordon, **Sultans Of Aden**, London, 1968.
- Yerasimos, Stefanos, **Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu**, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yay. İstanbul, 2009.
- Yavuz, Hulusi, **Yemen’de Osmanlı İdaresi ve Rumuzi Tarihi**, I. Cilt, TTK. Yay. Ankara, 2003.
- Yemen 1849 Osmanlı Harekatı Günlüğü**, Tıpkıbasım, Haz. Cihan Okuyucu, Mehmed Tütüncü v.s, Netherlands, 2010.
- Yeşil, Fatih, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi”, **Nizâm-ı Kâdimden Nizâm-ı Cedide’e III. Selim ve Dönemi**, ed. Kenan Seyfî, İsam Yay., s. 391-493, İstanbul, 2010.

Y.

Scale $\frac{1}{40,000}$ Heights in Metres.

SHEET No. 1

NOTE.—The Survey of the Marva-Shahi Boundary is only approximate being an enlargement of small scale Survey.

توضیح — شیب حدودی مرصه سنی از طرفی مشخصی از مرصه
 می بودنتش از آن پس نیز نمی تواند باشد

41 a

42 b

HR.SYS.00089

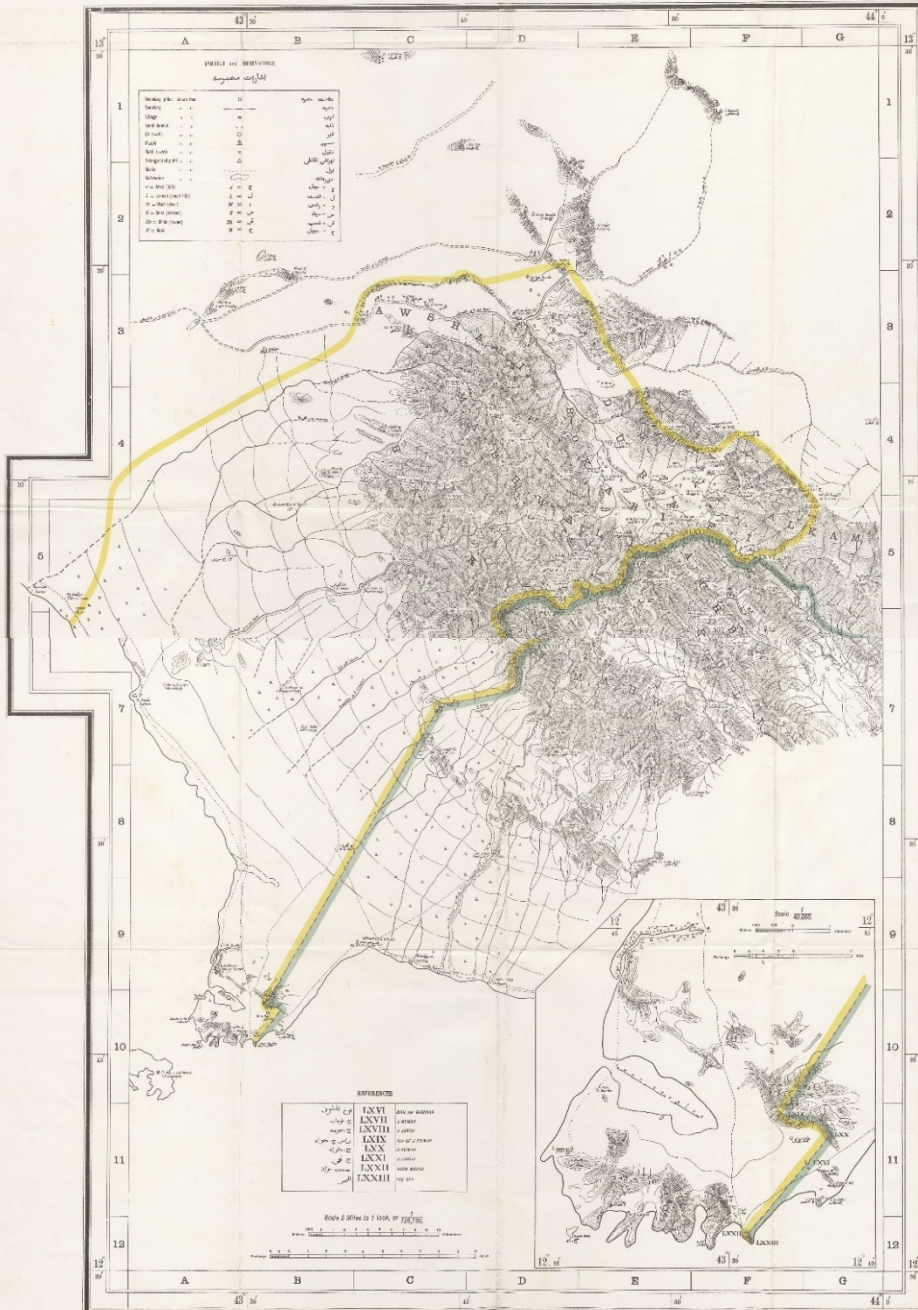
"CONFIDENTIAL"
 SOUTH ARABIA
 ANGLO-TURKISH BOUNDARY.

Scale 2 Miles to 1 Inch, or 1:62,500 Feet to 1 Kilometre.

Sheet No. 4

Scale 2 Miles to 1 Inch, or 1:62,500 Feet to 1 Kilometre.

SHEET No. 4

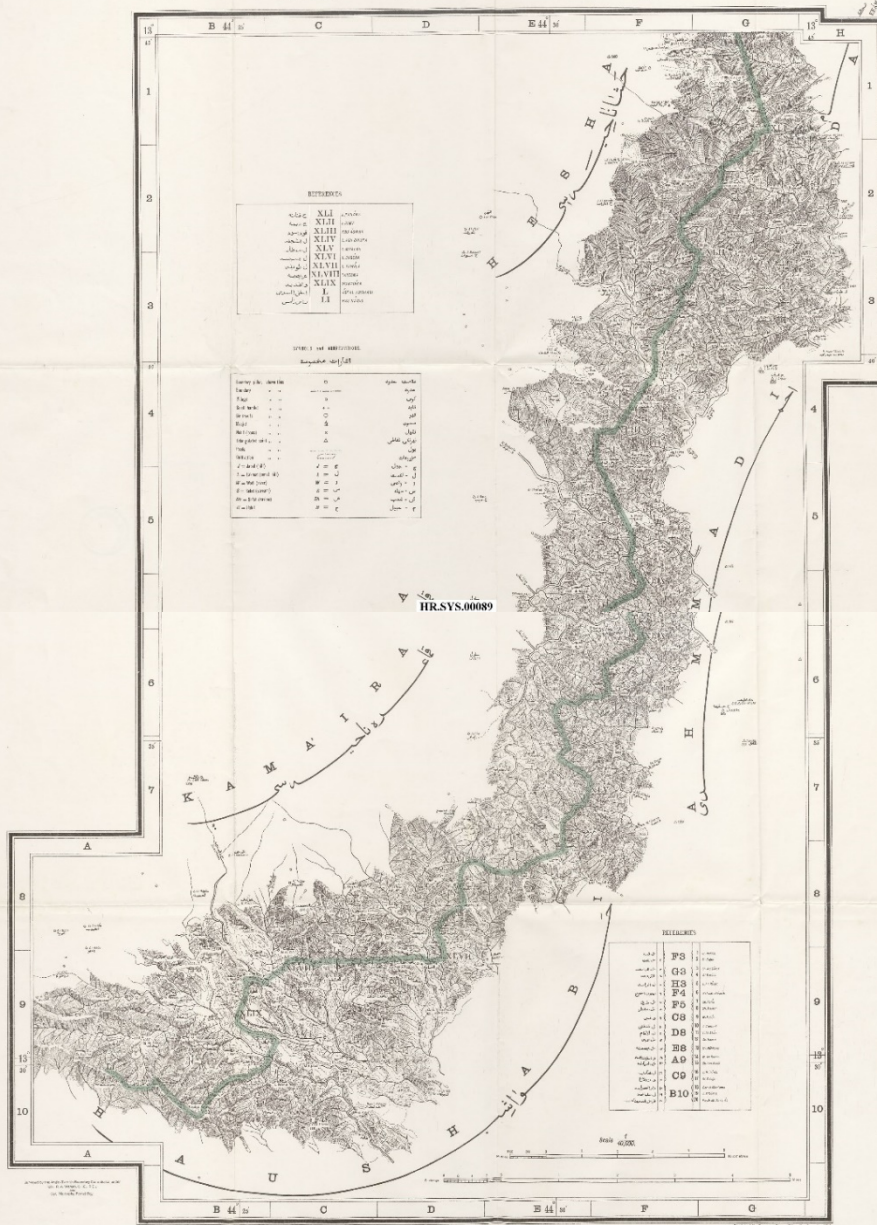

HK. 543 37/12

Reg. No. 1009-S. 05.

426

HR.SYS.00089

HEIGHTS

XLI	1000
XLII	900
XLIII	800
XLIV	700
XLV	600
XLVI	500
XLVII	400
XLVIII	300
XLIX	200
L	100
LI	Sea level

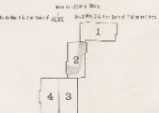
SYMBOLS AND ABBREVIATIONS

Symbol	Meaning	Symbol	Meaning
A	Fort	J	Well
B	Fort	K	Well
C	Fort	L	Well
D	Fort	M	Well
E	Fort	N	Well
F	Fort	O	Well
G	Fort	P	Well
H	Fort	Q	Well
I	Fort	R	Well
J	Fort	S	Well
K	Fort	T	Well
L	Fort	U	Well
M	Fort	V	Well
N	Fort	W	Well
O	Fort	X	Well
P	Fort	Y	Well
Q	Fort	Z	Well
R	Fort		
S	Fort		
T	Fort		
U	Fort		
V	Fort		
W	Fort		
X	Fort		
Y	Fort		
Z	Fort		

HEIGHTS

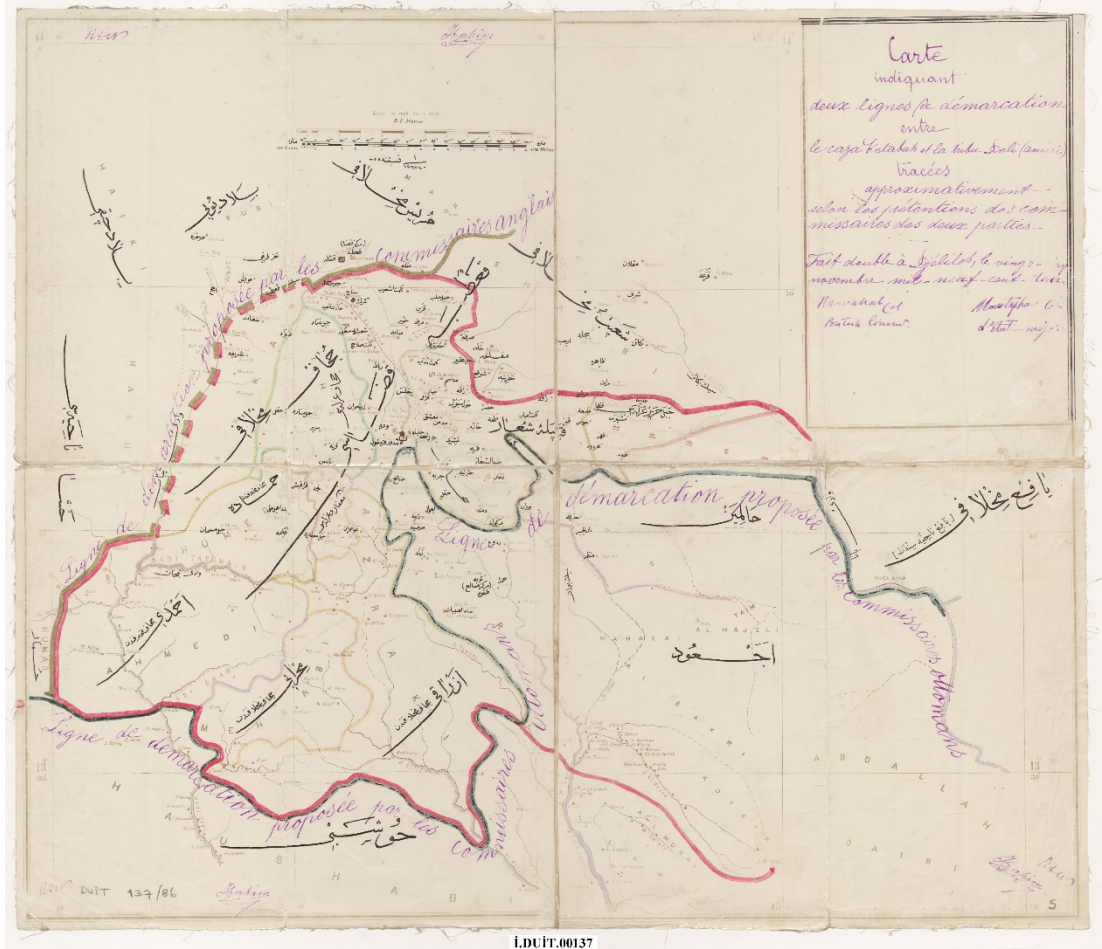
FS	1000
GS	900
HS	800
FS	700
CS	600
DS	500
ES	400
AS	300
CS	200
BIO	100

HR. SYS. 37/19

436

2. İki Tarafın Taleplerini Farklı Renkte Çizgilerle Gösteren Haritalar

i.DUIT.00137

3. Rida Kazası Haritası

4. Aden Körfezi Haritası

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (DCA) •

6. Sana'da Bulunan Hamidiye Çeşmesi

7. Aden'de Bulunan Victoria Heykeli

8. Sana Hamidiye Kışlasının Açılışı

9. Sana Zabitan Dairesinin Açılış Töreni

